॥ श्रीः ॥ गणेशशारदागुरुभ्यो नमः ॥

॥ अथ प्रयोगसंग्रहः ॥

ಜನವರಿ 1980. ಬೆಂಗಳೂರು.

— विषयानुक्रमणिका —

 पृष्ठ

नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः ।
नमः प्रकृत्यै भद्रायै नियताः प्रणताः स्म ताम् ॥

2

हो० गो० वेङ्कटेश शर्मा

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशशारदागुरुभ्यो नमः ॥

॥ अथ महापर्जन्यजपविधिः ॥

अथातः पर्जन्यविधिं व्याख्यास्यामः ॥ प्राणाना
यम्य देशकालौ संकीर्त्य - श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं - सर्वे
षां महाजनानां क्षेमस्थैर्यविजयाभयायुरारोग्यै-
श्वर्याभिवृध्यर्थं ॥ अस्मिन्राष्ट्रे ऽस्मिन्देशे ऽस्मिन्ग्रामे
च - अनावृष्टिपरिहारद्वारा शीघ्रमेव सुवृष्टिप्राप्त्यर्थं -
आदित्यादिनवग्रहेषु ये ये ग्रहाः वृष्टिप्रतिबंधकत्वे
न दुःस्थानस्थितास्तेषां स्वस्थानफलावाप्त्यर्थं - वा
पीकूपतटाकादिपरिपूर्णतासिध्यर्थं - पर्जन्यवरु
णनवग्रहद्मार्कंडेयादिसमस्तदेवताप्रीत्यर्थं - ए
भिर्ब्राह्मणैः सह पर्जन्यसूक्तजपं करिष्ये - इति

कर्तुं करिष्यामह इति ब्राह्मणाः॥ तदादौ ग
णपतिपूजां कृत्वा -पुण्याहं वाचयित्वा- ऋत्वि
ग्वर्णनं कुर्यात् - पर्जन्यसूक्तपारायणार्थं अष्टा
चत्वारिंशत् (४८) षट्त्रिंशत् (३६) चतुर्विं
शत् (२४) द्वादश (१२) वा ब्राह्मणान्वृणुयात् -
ततः वरुणकलशं स्थापयित्वा वरुण नवग्रह मार्कण्
डेय जपार्थे ब्राह्मणान्वृणुयात् - रुद्राभिषेकार्थे
एकादश ब्राह्मणान्वृणुयात् - ततः ब्राह्मणाः
आचार्येण सह आचम्य त्रिःप्राणानायम्य पू
र्ववत्संकल्प्य - श्रीमहागणपतिं प्रार्थ्य वरु
णादिक्पालेभ्यो नमस्कृत्य पर्जन्यं ध्या

त्वाहंसमंत्रेण उदकं संस्पृश्य नाभिमा
त्रजलेस्थित्वा सूर्यं पश्यंतः सावित्रींस
दशकृत्वः शतकृत्वोवा-आवर्तयेत्
उद्वयं-उदुत्यमित्यादित्यमुपस्थाय-भद्रंक
र्णेभिरिति शांतिं जपित्वा-सावित्रीं पच्छो
र्धर्चशोऽनवानमुक्त्वा वेदादीन्जपेत्॥ प्रतिमं
त्रं तालत्रयेण दिग्बंधनं कृत्वा पर्जन्यसूक्तंज
पेत्॥ आपोदेवीरग्रेपुवः प्रोक्षितास्थ-इत्यं
तं (१) प्रत्युष्टमित्येतदनुवाकं (२) हविष्मती-
रित्यनुवाकं (३) परिव्ययत्यूग्वैरशनान्वृ
ष्टिमेवानियच्छतीत्यंतं (४) ~~हृदेत्वेत्यनुवाकं~~

6 आप्यायंतामापओषधयः-वृष्टिमे रयेत्यंतं (७) आपोदेवीर्बृहतीः-स्वाहेत्यंतं- (८) आपोदेवीर्बृहतीर्विश्वशंभुवइत्याह- परिवृणक्ति-इत्यंतं (९) इदेत्वेत्यनुवाकं (१) दिव्यंगच्छस्वाहेत्याह-नियच्छतीत्यंतं (९) उदायुषेत्यनुवाकं (१०) देवावैयज्ञमाब्रह्मवादिनोवदंति (११) सत्वाअध्वर्युरनुवाकौ (१२) प्रच्यवस्वेत्यनुवाकं (१३) अयं वां मित्रावरुणेत्यनुवाकं (१४) धाम्नो धाम्नोराजन्नित्यारभ्यानुवाकांतं (१५) कदाचनेति षट् (२१) तरणिरितिद्वे (२३) आतिष्ठेति षट् (२९) उरुंहिराजेत्यनुवाकं (३०) अवभृथ यजूंषीत्यनुवाकं (३१)

पर्जन्यसूक्तावधः

यथावैपर्जन्यः-परिगृह्णातीत्यंतं (३२) देवावै 7

सत्रमासत-तेषांप्रास्मै दिशःपरायंतेत्यंतं (३३)

इंद्रंवो विश्वतस्परि (३४) सऽँश्रवाः इत्यनुवाकौ (३५)

उपहूतऽँरथंतरऽँसहपृथिव्येत्यनुवाकं (३६) देवी

रापः-मातृतमास्वतरित्यंतं (३७) ब्रह्मवादिनो

वदंत्यद्भिर्देवीऽँषि-आपो निनयतिशांत्याइत्यं

तं (३८) मनुःपृथिव्या (३९) यावामिंद्रावरुणेत्यनु-

वाकौ (४०) अवते हेड (४१) उदुत्तम मिमं मे वरुण

तत्वा यामि त्वन्नो अग्ने सत्वन्नो अग्ने (४६) आनो

मित्रावरुणाप्रबाहवा (४२) याभिर्मित्रावरुणा

४८) कामं कामदुघे (४९) सप्रथमः संकृतिः (५०)

उदस्याद्देवी-त्वंवरुणउत (५१) इंद्रावरुणयोरहं (५२)

पर्जन्यविधिः

१ इंद्रावरुणा ~~सुषव ह~~ युवमध्वरायन:(७३) इत्येता
ऋचः(७३) विष्णुं देवमिति षडृचः(७८) शंनो
मित्रः-शांतिः(६०) मैत्रावरुणीं द्विरूपामालभेत
(६०) वृष्टिमवरुंध इत्यंतं (६०) एवैनं प्राजापत्यमि
त्यांतमनुवाकं (६१) सदसिसन्मे भूयाः - मार्जयंतामि
त्यंतं (६३) वाजस्येमं प्रसव इत्यनुवाकं (६४) एतद्वै
सुयवसं सोदकमित्यांतमनुकं (६०) उपयामगृ
हीतोसि नृषदं त्वेत्यनुवाकं (६६) अद्भ्यः स्वोष-
धीभ्यः प्रोक्षणीत्यांतमनुवाकं (६२) पूर्णान्ग्रहा
न्गृह्णीयादित्यांतमनुवाकं (६७) ते शुक्रासः शुचय
इति षडृचः (२४) प्रजापतिर्देवेभ्यो - दिशदित्यं
तमनुवाकं (२०) मारुतमसीति चतुरोनुवाका

पर्जन्यविधिः

कं(४९)असितवर्णा हरयः सुपर्णा-इत्यंतमनुवा

कं(५०)नसवस्त्वाप्रवहं (५१) त्वे ~~दत्वा~~ तद्धा अपांना

मधेयमित्यनुवाकौ (५२) महीनु द्यापृथिवी-

इतिच्छंदसं (५३) सूर्यो देवो दिविषद्भ्य इत्यनुवाकं

५४)संत्वा नह्यामीत्यनुवाकं (५४) ऋषयो वा इंद्र

मित्यनुवाकं (५५) संते वायुर्मातरिश्वा दधात्वित्य

नुवाकं (५६) विपाजसा पृथुने तिप्रतिपद्य-जनयथा च

न इत्यंतं (५७) निवेशनः संगमन-इत्यंतमनुवाकं (५८)

या जाता ओषधय इत्यनुवाकं (५९) वृष्टिसनीरुपद

धातीत्यनुवाकं (६०) अपां त्वेमन्सादयामीत्यनुवा

कं (६१) पशुर्वा एष यदग्निरित्यनुवाकं (६२) क्रूरमि

व वा अस्येत्यनुवाकं (६३) रश्मिरसीत्यनुवाकं

11(९४) बृहस्पतिस्त्वा सादयत्तु(९५)कृत्तिकान क्षत्रमित्यनुवाकौ(९६)नक्षत्रेष्टका उपदधातीत्यां

तमनुवाकं(९८)अश्मन्नूर्जमिति परिषिंचतीत्य

नुवाकं(९७)ऊर्क्‌मे रश्मा च म इत्यनुवाकौ(९९)वा

जो नः सप्तेत्यनुवाकं(१००)अग्निर्देवेभ्योपाक्रा

मदित्यनुवाकं(१०१)आपो वरुणस्येत्यनुवा

कं(१०२)हिरण्यवर्णा(१०३)अपांग्रहानित्यनु

वाकौ(१०४)शतायुधायेति स्तोरुचः(१०५)

कृप्याभ्यस्त्वाद्भ्य इत्यनुवाकौ(१०८)यच्चि

च्छिद्रे त्यां तमनुवाकं(१०७)आपो वा इदꣳसर्वं वि

श्वा भूतानीत्यनुवाकं(१०९)सजूरब्द इत्यनुवाकं(११०)

यथा वै पुत्रो जात इत्यनुवाकं(१११)आपो वा इदमग्रेस

पर्जन्य जपविधिः

11

लिलमासीत्तस्मिन्नित्यांतमनुवाकं(११७)आ

(११३)

पोवाइदमग्रेसलिलमासीत्॥तेनप्रजापतिर

श्राम्यादिति-सरेतसमेवाग्निमाधत्त इत्यंतं(११४)

प्सं

अप्स्वंतरमृतमप्सुभेषजमित्यांतमनुवाकं(११५)

प्सं

अप्स्वंतरमृतमप्सुभेषजमित्यश्वानूमेध्यामेवै

नांकरोतींत्यंतं(११६)अर्थेतस्थापामित्यनुवा

अर्थेतस्थेत्यनुवाकं(११७)

कं(११८)अंगिरसोवैसत्रमासत-स्वदंतेऽस्मा ओ

षधयइत्यंतं(११९)ऐतद्ब्राह्मणान्येवपंचहबीꣳषि-

सीरंदक्षिणासमृध्याइत्यंतं(१२०)अपोदेवीरुपसृजे

त्येकामृचं(१२१)उत्क्रामोदक्रमीदुपसृजातिप्र

तिष्ठित्याइत्यंतं(१२२)ऋतंत्वासत्येनपरिषिं

चामीत्यनुवाकं(१२३)इदंवाअग्रेनैवकिं

12 पेत्यनुवाकं (१२४) प्रजापतिः सतपः सों

(१२५)
तर्वोन्ब्रह्मवादिनो योवा इममित्यनु

वाकौ (१२६) सप्रत्नवन्नित्यनुवाकं (१२७) सवात्र

[१२८] [१२९] [१३०] [१३१]
दत्याय यद्देवा सि ँदेव्या ग्रोन्या ग्रोय मिंति

[१३२] [१३३] [१३४]
अस्याजरासु दमामरित्राः तासूर्यो अग्नेः कृ

[१३५] [१३६]
त्तिका यत्पुण्यं देवस्यसवितुः इत्यनुवाका

[१३७] [१३८] [१३९] [१४०]
न् (१३६) अग्निंनःपातु कृध्यास्मनवोनवो- अग्नि

[१४१] [१४२]
र्मित्रश्यं द्रमा इत्यनुवाकान् (१४२) कर्मणेवां देवे

भ्यशकेयमित्याह- एवारभ्य प्रणीयप्रचरतीत्यं

तं (१४३) इंद्रोवृत्रमदन् - अथोमे ध्यत्वायेत्यंतं-

(१४४) समापो अद्भिरग्मत- तादृगेवतदित्यंतं (१४५)

तच्छंयोरित्यनुवाकं (१४६) अप्सुहोतव्यं- नप-

रिचस्या इत्यंतं (१४६) देवा वै-हविर्भूत्वाब्रुवन्- 13

इत्यंतमनुवाकं (१४७) कृष्यै त्वा सुसस्यायै-इत्यं

तमनुवाकं (१४८) कृष्यै त्वा सुसस्याया इत्याह-

फलं गृह्णातीत्यंतं (१५०) आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव

इत्याह-पृथिव्या ऊर्जो भुंजत इत्यंतं (१५१) आपो

देवीः शुद्धा स्थ-उत शुंधतेत्यंतं (१५२) द्रुपदादि[१५३]

वि[१५४]जाता यदाप[१५५] इति तिसृभिरनुच्छंदसं (१५५)

यद्दीक्षे-चत्वार ऋत्विजः-प्रजापतये त्वा

जुष्टं प्रोक्षामीत्यनुवाकान् (१५७) कूप्याभ्यस्त्वा

हाद्भ्यः स्वाहेत्यपां तदवरुंध इत्यंतं (१५९) अंभाऽ

सि सूर्यं ज्योतिरवरुंध इत्यंतं (१६०) संज्ञा[१६१]नं-प्रजाप

ति[१६२]र्देवान्-इयं[१६३] वाव सरघा-का[१६४]चिद्ध वा इत्यनुवाकान्

] (१६४) समुद्रोऽसितेजोऽसिश्रितः - सीदेत्यंतं (१६७) आ

परस्यसमुद्रेऽश्रिताः-सीदेत्यंतं (१६६) नमापोब्रुवन्-

स्वादेत्यंतं (१६८) यच्चामृतं [१६५] सर्वादिशः - सर्वान्दिव [१६६]

ऋचां [१२०] प्राचीत्यनुवाकान् (१२०) अग्निश्चजातवेदा

श्चेत्यनुवाकं (१२१) यो रौतपर्न्नीत्यनुवाकमारभ्य-

प्रश्नांतं (१२२) सुवर्णंघर्ममित्यनुवाकं (१२३) घर्मेया [१२४]

ते (द्विविंश) [१२४] महीनामस्कान् [१२६] याःपुरस्तादंतस्य [१२२] [१२५]

पारे-आपःपुनंतु [१२६] अग्निश्च [१५०] सूर्यश्चेत्यनुवाकान् [१५१]

(१५१) सुरभिमत्या-अब्लिंगाभिर्वारुणीभिःहिरण्य

वर्णाभिःपावमानीभिःव्याहृतीभिःशंन्नोवात

इति-नमोब्रह्मणइति-परिधानीयांत्रिरन्वाहेत

ब्राह्मणम्-(१५२) एवमेकरात्रंत्रिरात्रंपंचरात्रंसप्तरा

त्रं नवरात्रं वा सर्वे हविष्याशिनो नाभिमात्रे जले वा-
स्थले वा सूर्यं पश्यंतः ऊर्ध्वबाहवो जपंति॥ भगवा-
नादित्यो महावृष्टिं विमुंचति सर्वे शांतिर्भव-
तीत्याह भगवान्बोधायनः॥ तेषां जप्तॄणां हिर
ण्यं भूमिं म रुवं गा वस्त्रान्न धान्य दंडोपानच्छत्र क
मंडलु यानासन शयनोपधानैः सर्वोपकरणैः संपूजयेत्
ब्राह्मणान्भोजयेत् इति - यद्वा - अथ देवयजनोल्ले
खनप्रभृत्यग्निमुखांतं कृत्वा पक्वान्जुहोति -
पर्जन्याय प्रगायत - इदं वचः पर्जन्याये ति द्वा
भ्यां - अथाज्याहुतीरुपजुहोति - यो गर्भमो
षधीनां - अच्छावदतवसमिति द्वाभ्यां - पुरोवा
तो वर्षन्नित्यष्टौ जुहोति - रक्तासतिकुसुमैः

16 वेतससमिद्भिः दधिघृताक्तैः - असौ यस्ता-
तैः
म्रः - असौ योऽवसर्पति इति द्वाभ्यां मंत्रैः अयु
तं सहस्रं वा जुहुयात् - स्विष्टकृत्प्रभृति सिद्ध-
मा धेनुवरप्रदानात् - अथाग्रेणाग्निं वेतसशा
खायां हुतशेषं निदधाति - कार्षिरस्यपापां - उन्न
य इति - त्रिवृतान्नेन ब्राह्मणान्सं पूज्य आशिषो
वाचयित्वा - व्याख्यातः पर्जन्यविधिः ॥ इति बो
धायनकल्पसूत्रे पर्जन्यसूक्तजपहोमविधि
रष्टमः प्रश्नः ॥ श्रीः ॥ हरिः । ॐ ॥

॥ आशास्त्र मंत्राः ॥

पशुभिरेवैनꣳ संप्रियं करोति। पशूनामहिꣳ

सायै। छर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छेत्याह। आ

शिषमेवैतामाशास्ते ॥१॥ विभक्तिरेवैनयोः

सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते। ऊर्जन्नो धे-

हि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आशिषं-शास्ते ॥२॥

प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन लोकान्नै

ति। समहं प्रजया संमया प्रजेत्याह। आशिषं ॥३॥

यावंत एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति।

अवांबरुद्रमदिमहीत्याह। आशिषमेव-शास्ते ४५

इंद्राय ꣳहो मुचे। आशिषएवावरुंधे। अयं

नो राजा वृत्रहा राजा भूत्वा वृत्रं वध्यादि

18 त्याह। आशिषं-शास्ते॥८॥ येदेवा देवसुवस्थे

त्याह। यथा यजुरेवैतत्। महते क्षत्राय महत आ

धिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह। आशिषं॥६॥

आविन्नो यमसावामुष्यायणोऽस्यां विश्यस्मि

न्राष्ट्र इत्याह। विशैवैनꣳ राष्ट्रेण समर्धयति।

महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते जानराज्या

येत्याह। आशिषं-माशास्ते॥७॥ यदोदनः। परमामेवै

नꣳ श्रियं गमयति। सुश्लोकां ४ सुमंगलां ४ सत्य

राजा नित्याह। आशिषं॥८॥ प्रजावैब र्हिः। प्रजा

नां प्रजननाय। सहस्रवल्शा विवयꣳ रुहेमेत्यो

ह। आशिषं॥९॥ महीनां पयोस्योषधीनाꣳ रस

इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। तस्य

तेक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्यायाइत्याह।
आशिषमेवै॥१०॥ अग्नेर्जिह्वासि सुभूर्देवानामित्याह।
यथा यजुरेवैतत्। धाम्ने धाम्ने देवेभ्यो यजुषे यजुषेभ
वेत्याह। आशिषं॥११॥ ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या
क्रामति। विजिहाथां मामा संताप्तमित्याह हिंसायै।
कं मे लोककृतौ कृणुतमित्याह। आशिषं॥१२॥ इषि
तादैव्याहोतारइत्याह। इषितं हि कर्म क्रियते।
भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता
ब्रूहीत्याह। आशिषं॥१३॥ स्वगा दैव्या होतृभ्य इ-
त्याह। यज्ञमेव तत्स्वगा करोति। स्वस्ति मानुषेभ्य
इत्याह। आशिषं॥१४॥ अग्ने दब्धायो शीततनो इत्या
ह। यथा यजुरेवैतत्। पाहि माद्य दिवः पाहि प्रसित्यै

20) पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्मन्यै पाहि दुश्चरिता

दित्याह । आशिषं ॥१५॥ यन्ताराड्यन्तासि यमं

नो धर्तासि धरुण इत्याह । रूपमेवास्यैतन्म

हिमानं व्याचष्टे । कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा रय्यै त्वा

पोषाय त्वेत्याह । आशिषं ॥१६॥ अधिपति

रस्याधिपतिर्मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयास

मित्याह । अधिपतिमेवैनं समानानां करोति ।

मां धेहि मयि धेहीत्याह । आशिषं ॥१७॥ श्रीः ॥ पशु

भिरेवैनं विभक्तिरेवैनयोः प्राजापत्याया यां तद्द्वा

याऽऽहोमुचे यद्देवा आविन्नो यदोदमः प्रजा वै बर्हिर्मही

नां पयोऽस्यग्नेर्जुह्वासि ताभ्यामेवेषितादेव्यास्वगादेव्या

अग्नेऽदब्धायोऽशीततनो यन्ताराडधिपतिः सप्तदश ॥१२॥

याभिरदः हज्जगतः प्रतिष्ठा। उर्वीमिमां विश्वजन-
स्य भर्त्री। तानः शिवाः शर्कराः संतु सर्वाः। अग्नेरेत-
श्चंद्रः हिरण्यं॥१॥ ईश्वरो वा एष पराङ्प्रदघः। यो
यूपः रोहति। हिरण्यमुद्यवरोहति। अमृतं वै हिर-
ण्यं॥२॥ संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवै-
नःस्वदयति। हिरण्यं दक्षिणा। पवित्रं वै हिरण्यं॥३॥
शुक्रावः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा ह्यापः। शुक्रः हिर-
ण्यं॥४॥ चंद्राश्चंद्रेणेत्याह। चंद्रा ह्यापः। चंद्रः हिरण्यं॥
॥५॥ अमृता अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः। अमृतः हिर-
ण्यं॥६॥ शतमानो भवति शतंचरः। शतायुः पुरु-
षः शतेंद्रियः। आयुष्येवेंद्रिये प्रतितिष्ठति। आयुर्वै

२२ हिरण्यं ॥७॥ आयुष्या एवैनमभ्यतिं क्षरंति।
तेजो वै हिरण्यं ॥८॥ तेजस्या एवैनमभ्यतिं क्षरंति।
वर्चो वै हिरण्यं ॥९॥ य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां
प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा क्रीणाति। राजा त्वावरु
णो नयतु देवि दक्षिणे अग्नये हिरण्यमित्याह। आग्ने
यं वै हिरण्यं ॥१०॥ यत्कमण्डलुं। आयुष्टेनं। यद्धिर
ण्यमाबध्नाति। ज्योतिर्वै हिरण्यं ॥११॥ ज्योतिरेवा
स्मिन्दधाति। अथो तेजो वै हिरण्यं ॥१२॥ रेत एव तद्द
धाति। ओदनं ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिर
ण्यं ॥१३॥ उद्गीथमेवावरुन्धे। अथो ऋक्सामयोरेव प्र
तितिष्ठति। हिरण्येनोपाकरोति। ज्योतिर्वै हि
रण्यं ॥१४॥ सुवरितिं परिवृक्ती। एषां लोकानाम्

भिजित्यै। हिरण्ययाः काचा भवंति। ज्योतिर्वै हिरण्यं॥ १८५

प्रजापतिस्त्वा वैनं तत उन्नेतुमर्हतीत्याहुः ।
यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति । प्रजापतिरेवैनं
तत उन्नयति । नार्तिमार्च्छति यजमानः ॥
१ ॥ प्रजापतिर्वै भूतः । तमेवोपासरत् । स एवै
नं तत उन्नयति । नार्तिमार्च्छति यजमानः ॥ २ ॥
प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे । ततो मेधमुपनीय
यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति । प्रतितिष्ठति प्रज
या पशुभिर्यजमानः ॥ ३ ॥ गर्भो वृषा । तन्मिथुनं । -
मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय । प्रजा
यते प्रजया पशुभिर्यजमानः ॥ ४ ॥ तेनं शान्तं । य
दुत्करे न्यस्यति । प्रतिष्ठामेवैनानि तद्गमयति ।

प्रतिंतिष्ठतिप्रजयांपशुभिर्यजंमानः॥५॥ 25

एषाप्रंतिष्ठा। स्वामेवैनांनियोनिं। स्वांप्रतिष्ठां

गंमयति। प्रतिंतिष्ठतिप्रजयांपशुभिर्यजंमा-

नः॥६॥ स्त्रीपत्नीं। तन्मिंथुनं। मिथुनमेवा

स्यतद्यज्ञेकंरोतिप्रजननांय। प्रजांयतेप्रज-

यांपशुभिर्यजंमानः॥७॥ देवांगातुविदोगा

तुंवित्वागातुमितेत्यांह। यतएवयज्ञंप्रयुंक्ते॥

तदेनंप्रतिंष्ठापयति। प्रतिंतिष्ठतिप्रजयां-

पशुंभिर्यंजमानः॥८॥

॥ अथ मंगल सूक्तम् ॥

(ऋक्मंत्र:) ॐ स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्तिदेव्यदितिरनर्वणः ॥ स्वस्ति पूषा असुरो दधातुनः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना ॥१॥
स्वस्तये वायुमुप ब्रवामहै सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः । बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तय आदित्यासो भवंतु नः ॥२॥ विश्वे देवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्वस्तये । देवा अवन्त्वृभवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पात्वंहसः ॥३॥ स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति । स्वस्ति न इंद्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ॥४॥ स्वस्ति पंथामनुचरेम सूर्या

चंद्रमसाविव॥पुनर्ददताघ्नता जानता संग
मेमहि॥५॥स्वस्त्वयनं तार्क्ष्यमरिष्टने
मिंमहद्भूतं वायसं देवतानां।असुरघ्नमिंद्र
सखं समत्सु बृहद्यशो नावमिवारुहेम॥६॥
अंहोमुचं मांगिरसं गयंच स्वस्त्यात्रेयंम
नसाच तार्क्ष्यं॥प्रयतपाणिः शरणंप्रपद्ये
स्वस्तिसंबाधेष्वभयंनो अस्तु॥७॥स्वस्ति
न इंद्रो-दधातु॥८॥ १॥अस्मे देवासो-केव
लीरसन्॥२॥आशुः शिशानो-शर्मयच्छतु॥३॥
जीमूतस्येव-रथिनो जयंतु॥४॥ममाग्ने-मेदि
नंत्वा॥५॥अग्नेर्मन्वे-प्रतरांन आयुः॥६॥समि
([illegible])
द्धोअंजन्-अदंतु देवाः॥२॥प्रजापतिः सोमः

28 राजानमसृजत ॥-डैवभवति ।। एप ब्रह्मात्म
न्वदंसृजत ॥-एवंवेद ।।८।। सिंहेव्याघ्र उतयापृ
दांकौ ॥-दीर्घायुत्वायंगृह्णामि ।।१०।। कुनाकोभ्या
न आभंर ।।-एतारं मग्ने ।।११।। नमोब्रह्मणे-
बृहन्नेकरोमि ।।१२।। शांतिः शांतिः शांतिः ।।

॥ अथ वरुणसूक्तम् ॥

उदुत्तमं वरुण-स्याम ॥१॥ अस्तभ्नाद्-व्रतानि ॥२॥
यत्किंचेदं-रीरिषः ॥३॥ कितवासो-प्रियासः ॥
४॥ अव ते हेडो-कृतानि ॥५॥ तत्त्वा यामि-प्रमो
षीः ॥६॥ हिरण्यवर्णाः ॥७॥ पवमानः ॥८॥ तच्छंयो
॥९॥ मित्रोऽसि वरुणोऽसि ॥ अभिषिंचामि ॥१०॥
देवास्त्वेंद्र ज्येष्ठा-प्रोक्षितः ॥११॥ वसवस्त्वा पु
रस्तादभिषिंचंतु-छंदसा ॥१२॥ ~~इमा रुद्राय~~
(ऋ.९.५८.१) तरत्स मंदी धावति धारा सुतस्यां
धंसः। तरत्स मंदी धावति। उस्रा वेद वसूनां
मर्तस्य देव्यवसः। तरत्स मंदी धावति। ध्वस्र
योः पुरुषंत्योरा सहस्राणि दद्महे। तरत्सम्

30 दीधावति । आयो स्त्रिंशतं तनाः सहस्राणि

चदध्महे । नरत्समं दीधावति ॥ एतोन्विंद्रं स्तवा

म शुध्दं शुध्देन सामा । शुध्दैरुक्थैर्वावृध्वांसं

शुध्द आशीर्वान्ममत्तु ॥ इंद्र शुध्दोन आगहि

शुध्दः शुध्दाभिरूतिभिः ॥ शुध्दो रयिंनिधा

रय शुध्दो ममध्दि सोम्यः ॥ इंद्रः शुध्दो हिनो

रयिं शुध्दो रत्नानि दाशुषे ॥ शुध्दो वृत्राणि

जिघ्नसे शुध्दो वाजां सिषाससि ॥ १३५

ॐ समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्यमध्यात्पुनाना यंत्यनिं

विशमानाः ॥ इन्द्रो यावज्री वृषभोरराद ता आपोदेवी

रिहमामवंतु ॥ या आपो दिव्या उत वास्रवंतिख

नित्रिंमा उत वा यास्स्वयंजाः॥ समुद्रार्था या
शुचे यः पावकास्ता आपो देवी रिहमामवंतु॥
यासाँ राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवप
श्यं जनानां॥ मधुश्चुतः शुचयो याः पावकास्ता
आपो देवी रिहमामवंतु॥ यासु राजा वरुणो या
सु सोमो विश्वे देवा यासूर्जं मदंति॥ वैश्वानरो या
स्वग्निः प्रविष्टस्ता आपो देवी रिहमामवंतु॥ त्रायं
तामिह देवास्त्रायंतां मरुतां गणः॥ त्रायंतां विश्वाभू
तानि यथायमरपा असत्॥ आप इद्वा उ भेषजी
रापो अमीवचातनीः॥ आपः सर्वस्य भेषजीस्ता
स्तें कृण्वंतु भेषजं॥ हस्ताभ्यां दशशाखाभ्यां जिह्वा
वाचः पुरोगवी॥ अनामयित्नुभ्यां त्वा ताभ्यां त्वोपस्पृशा

३६ मसि॥ इमा आपः शिवतमा इमाः सर्वस्य भेष

जीः॥ इमा राष्ट्रस्य वर्धनीरिमा राष्ट्रभृतोऽमृताः॥या

भिरिंद्रमभ्यषिंचत्प्रजापतिः सोमं राजानं वरुणं य

मं मनुं॥ ताभिरद्भिरभिषिंचामि त्वामहं राज्ञां त्वम

धिराजो भवेह॥ महांतं त्वा महीनां सम्राजं चर्षणीनां

देवी जनित्र्यजीजनद्भद्रा जनित्र्यजीजनत्॥ देवस्य त्वा

सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्ने स्ते

जसा सूर्यस्य वर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि॥ ब

लाय श्रियै यशसेन्नाद्याय॥ भद्रं नो अपिवातय मनः॥

ॐ शांतिः ३ ॥८४५

॥ अथ शन्न सूक्तम् ॥

(ऋ० ७।३५) ओं। शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभिः शं न इन्द्रा
वरुणा रातहव्या। शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः शं न
इन्द्रापूषणा वाजसातौ॥ शं नो भगः शमु नः शंसो अस्तु
शं नः पुरंधिः शमु सन्तु रायः। शं नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः
शं नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु॥ शं नो धाता शमु धर्ता
नो अस्तु शं न उरूची भवतु स्वधाभिः। शं रोदसी बृहती
शं नो अद्रिः शं नो देवानां सुहवानि सन्तु॥ शं नो अग्नि-
र्ज्योतिरनीको अस्तु शं नो मित्रावरुणावश्विना शम्।
शं नः सुकृतां सुकृतानि सन्तु शं न इषिरो अभि वातु-
वातः॥ शं नो द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ शमन्तरिक्षं दृ
शये नो अस्तु। शं न ओषधीर्वनिनो भवन्तु शं नो र

34 जं स्स्य तिरस्तु जिष्णुः ॥ शं न इंद्रो वसुभिर्देवो

अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः । शंनो रुद्रो रुद्रेभि

र्जलाषः शंनस्त्वष्टा ग्नाभिरिह शृणोतु ॥ शं नः सोमो

भवतु ब्रह्म शंनः शंनो ग्रावाणः शमु संतु यज्ञाः । शंनः स्व

रूणां मितयो भवंतु शंनः प्रस्वः शम्वस्तु वेदिः ॥

शंनः सूर्य उरुचक्षा उदेतु शंनश्चतस्रः प्रदिशो भवंतु ॥

शंनः पर्वता ध्रुवयो भवंतु शंनः सिंधवः शमु संत्वापः ॥

शंनो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शंनो भवंतु मरुतः स्वर्काः ॥

शंनो विष्णुः शमु पूषा नो अस्तु शंनो भवित्रं शम्वस्तु

वायुः ॥ शंनो देवः सविता त्रायमाणः शंनो भवंतूषसो वि

भातीः । शंनः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शंनः क्षेत्रस्य पति

रस्तु शं भु:॥ शं नो॑ दे॒वा वि॒श्वदे॑वा भवं॒तु शं सर॑स्वती 35
स॒ह धी॒भिर॑स्तु। शम॑भि॒षाच॒: शमु॑राति॒षाच॒: शं नो॑
दि॒व्या: पार्थि॑वा॒: शं नो॒ अप्या॑:॥ शं न॑: स॒त्यस्य॒ पत॑यो
भवं॒तु शं नो॒ अर्व॑न्त॒: शमु॑ संतु॒ गाव॑:। शं न॑ ऋ॒भव॑: सुकृ॒
त॑: सु॒हस्ता॒: शं नो॑ भवंतु पि॒तरो॒ हवे॑षु॥ शं नो॑ अ॒ज ए
क॑पाद्दे॒वो अ॑स्तु॒ शं नो ऽहि॑र्बु॒ध्न्य१ शं स॑मु॒द्रः। शं नो॑
अ॒पां नपा॑त्पे॒रुर॑स्तु॒ शं न॒: पृश्नि॑र्भवतु दे॒वगो॑पा:॥
आ॒दि॒त्या रु॒द्रा वस॑वो जुषंते॒दं ब्रह्म॑ क्रि॒यमा॑णं॒ नवी॑
य:। शृ॒ण्वंतु॑ नो दि॒व्या: पार्थि॑वासो॒ गोजा॑ता उ॒त
ये य॒ज्ञियां॑स:। ये दे॒वानां॑ य॒ज्ञियां॑ य॒ज्ञियां॑नां॒ म
नो॒र्यज॑त्रा अ॒मृता॑ ऋत॒ज्ञा:। ते नो॑ रासंतामुरुगा॒
यम॒द्य यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभि॒: सदा॑ न:॥ ७॥

36 शंन्वंतीः पारयंत्ये ते तं पृच्छं तिवचो युजां। अभ्यारं

तं यमार्कैस्तुं य एवेदमिनिब्रवन्। भास्वाकैस्तुं परिस्नुतं भा

रंतीब्रह्मवर्धनीः॥ संज्ञानानामृद्धीमाता य एवेदमिति

ब्रवंत॥ इन्द्रस्तं किं विभुं प्रभुं भानुने यं सरस्वती मयेनं

सूर्यमरोंचय द्येने मे रोदसीउभे॥ जुषास्वाग्ने अंगिरः

काण्वं मे घ्यांतिथिम्॥ मा त्वा सोमस्य बर्हत्सु तस्य म

धुमत्तमः॥ त्वमग्ने अंगिरः शोचस्व देववीतमः॥ आशं

तम शं तंमाभिरभिषिभिः शांतिः स्वस्तिमंकुर्वत॥

शंनः कनिक्रद्देवः पर्जन्यो अभिवर्षतु॥ शंनो द्यावापृथि

वीशं प्रजाभ्यः शंन एधि द्विपदे शं चतुष्पदे॥ २५ श्रीः

अथरात्रिसूक्तम् ॥

(१०.१२७:) रात्री व्यख्यदायती पुरुत्रा देव्य१क्ष
भिः। विश्वा अधि श्रियोऽधित॥ ओर्वप्रा अ
मर्त्या निवतो देव्यु१द्वतः। ज्योतिषा बाधते त
मः॥ निरु स्वसारमस्कृतोषसं देव्यायती। अ
पेदु हासते तमः॥ सनो अद्य यस्या वयं नि ते या
मन्नविक्ष्महि। वृक्षे न वसतिं वयः॥ नि ग्रामा
सो अविक्षत नि पद्वन्तो नि पक्षिणः। नि श्ये
नासश्चिदर्थिनः॥ यावया वृक्यं१ वृकं यवय
स्तेनमूर्म्ये। उषं ऋणेव यातय॥ उप ते गा इवाक
रं वृणीष्व दुहितर्दिवः। रात्रि स्तोमं न जि
ग्युषे॥ ॥ श्री:॥

अथ मन्युसूक्तम् ॥

(ऋ० १०.८३) यस्ते मन्यो विधद्वज्र सायक सह ओजः पुष्य
ति विश्वमानुषक् । साह्याम दासमार्यं त्वया युजा स
हस्कृतेन सहसा सहस्वता ॥ मन्युरिन्द्रो मन्युरेवास देवो
मन्युर्होता वरुणो जातवेदाः । मन्युं विश ईळते मानुषी-
र्याः पाहि नो मन्यो तपसा सजोषाः ॥ अभीहि मन्यो
तवसस्तवीयान् तपसा युजा वि जहि शत्रून् । अमित्रहा
वृत्रहा दस्युहा च विश्वा वसून्या भरा त्वं नः ॥ त्वं हि मन्यो
अभिभूत्योजाः स्वयंभूर्भामो अभिमातिषाहः । विश्व
चर्षणिः सहुरिः सहावानस्मास्वोजः पृतनासु धेहि ॥
अभागः सन्नप परेतो अस्मि तव क्रत्वा तविषस्य प्रचेतः ।
तं त्वा मन्यो अक्रतुर्जिहीळाहं स्वा तनूर्बलदेयाय मेहि ॥

अयं ते अस्म्युप मेह्यर्वाङ् प्रतीचीनः सहुरे विश्व

धायः। मन्यो वज्रिन्नभि मामा ववृत्स्व हनाव दस्यूँरु

त बोध्यापेः॥ अभि प्रेहि दक्षिणतो भवा मे धा वृत्रा-

णि जंघनाव भूरि। जुहोमि ते धरुणं मध्वो अग्रमुभा

उपांशु प्रथमा पिबाव॥ त्वया मन्यो सरथमारुजन्तो हर्षमा

णासो धृषिता मरुत्वः। तिग्मेषव आयुधा संशिशाना

अभि प्र यन्तु नरो अग्निरूपाः॥ अग्निरिव मन्यो त्विषि

तः सहस्व सेनानीर्नः सहुरे हूत एधि। हत्वाय शत्रून्वि

भजस्व वेद ओजो मिमानो विमृधो नुदस्व॥ सहस्व

मन्यो अभिमातिमस्मे रुजन्मृणन्प्रमृणन्प्रेहि शत्रू

न्। उग्रं ते पाजो नन्वा रुरुध्रे वशी वशं नयस एकज त्वं॥

40) एको बहूनामसि मन्यवीळितो विशंविशं
युधये सं शिशाधि॥ अकृत्तरुक्त्वया युजा
वयं द्युमन्तं घोषं विजयाय कृण्महे॥ विजेषकृ
दिन्द्र इवानवब्रवो३ऽस्माकं मन्यो अधिपा भवे
ह॥ प्रियं ते नाम सहुरे गृणीमसि विद्मा तमुत्सं
यत आबभूथ॥ आभूत्या सहजा वज्र साय
क सहो बिभर्ष्यभिभूत उत्तरम्॥ क्रत्वा नो म
न्यो सह मेद्येधि महाधनस्य पुरुहूत संस-
जि॥ संसृष्टं धनमुभयं समाकृतमस्मभ्यं
दत्तां वरुणश्च मन्युः॥ भियं दधाना हृदयेषु
शत्रवः पराजितासो अप नि लयन्ताम्॥ श्रीः

॥ अथ-चाक्षुषमती विद्या॥

सहनाववत्विति शांतिः॥ अथह सांकृतिर्भगवाना
दित्यलोकंजगाम। तमादित्यंनत्वाचाक्षुष्मती
विद्ययातमस्तुवत्॥ ॐ नमोभगवतेश्रीसूर्या
याक्षितेजसेनमः। ॐखेचरायनमः। ॐमहा
सेनायनमः। ॐतमसेनमः। ॐरजसेनमः। ॐ
सत्वायनमः। ॐमसतोमासद्गमय। तमसोमा
ज्योतिर्गमय। मृत्योर्मामृतंगमय। उष्णोभग
वाञ्छुचिरूपः प्रतिरूपः। विश्वरूपंघृणिनं
जातवेदसं। हिरण्मयंज्योतीरूपंतपंतं। सह
स्त्ररश्मिःशतधावर्तमानःपुरुषःप्रजानामुदयत्ये
षसूर्यः। ॐनमोभगवतेसूर्यायक्षितेजसेऽहोवाहि

४९ निवादिनेस्वाहेति ॥, एवंचाक्षुष्मतीविद्यया

स्तुतः श्रीसूर्यनारायणःसुप्रीतोब्रवीत् ॥ चाक्षु

ष्मतीविद्यांब्राह्मणायोनित्यमधीते। नतस्या

क्षिरोगोभवति। नतस्यकुलेअंधोभवति। अ

ष्टौब्राह्मणान्ग्राहयित्वाथविद्यासिध्दिर्भवति॥

य एवंवेद। सममहान्भवति॥ सहनाववत्विति शां

तिः॥ श्रीः॥ ॥अथसुखप्रसवमंत्रः॥ ॐमुक्तापा

शाविमुक्ताशाःमुक्ताःसूर्येणरश्मयः। मुक्ताःसर्वभया

द्गर्भएहिमाचिरमाचिरस्वाहा ॥ अनेनमंत्रेणाष्ट

वारंजलमभिमंत्र्य प्रसववेदनार्तस्त्रियःयदिदीय

ते सुखप्रसवोभविष्यति। अन्योमंत्रः, ॥ॐनमो

भगवतेमकरकेतवे पुष्पधन्वने प्रतिचालित 43

सकलसुरासुरचित्ताय युवतीभगनिवासिनै ह्रीं

गर्भंचालयचालयस्वाहा ॥,, अनेनमंत्रेणदुग्ध

मभिमंत्र्यपाययितव्या ॥ श्रीः ॥

अथमहापट्टाभिषेकविधिः

श्रीगणेशशारदागुरुभ्यो नमः॥ श्रीसीतालक्ष्म
णभरतशत्रुघ्नहनुमत्समेतश्रीपट्टाभिरामचंद्रपर
ब्रह्मणे नमः॥ श्रीरामपट्टाभिषेकविधि॥
॥अथ शुभे दिने शुभनक्षत्रे चंद्रताराबला
न्विते॥ वाचकस्य च रामस्य कुर्यात्पट्टाभिषेचनमिति॥
आचम्य प्राणानायम्य एवं गुणेत्यादि शुभति
थौ- ममसकुटुंबस्य सभ्रातृकस्य सपुत्रकस्य-
क्षेमस्थैर्य-वृध्यर्थं। मयानियमेनाचरित-चतु
र्विंशत्यक्षरगायत्रीमहामंत्रात्मक-चतुर्विंश
त्सहस्रश्लोकपरिमितरामायणपारायणयाव
त्फलावाप्त्यर्थं-देवदेवोत्तमदेवतासार्वभौमस्य
देवतावरनिमित्तं दशरथपुत्रत्वेन वर्तमानस्य

सानुजस्य रामायणोक्त समस्त चारित्र स्तोत्य
स्य महामहिम्नः परब्रह्मणः स्वतुल्य पराक्रमवानर
गण परिवृतस्य कृताभिषेक विभीषण चिरायु
ष्म स्तुतप्रदातुः सकल कल्याणनिदानस्य भक्तक-
ल्याणपरंपराप्रदान शीलस्य श्रीरामचंद्रस्य श्री
सीतालक्ष्मण भरतशत्रुघ्न हनुमत्सुग्रीवादि समे
तस्य पट्टाभिषेकं (कर्तुं कामोहं) करिष्ये - तदादौ
गणपति पूजापूर्वक स्वस्ति पुण्याहवाचनं करिष्ये ५
अनंतरं आचार्यं वृणुयात् - पट्टाभिषेचनं कुर्वे श्री
रामस्य द्विजोत्तम ॥ तत्राचार्यं वृणे त्वां तु श्रीरामो हि
त्वमेव हि ॥ इति आचार्यं वृणुयात् ॥ अथ ऋत्विजः ॥
॥ अथ

46 ऋग्भिश्चपूर्वासिंधुभ्यश्चानीतेनोदकेनच॥
अभिषेकायरामस्य रामस्य ऋत्विग्भव धरासुर॥
इति ऋग्वेदिनं॥याम्यपारावाराब्धे द्दिग्यादानीते
नोदकेनच॥अभिषेकाय यजुषात्वंभूया द्विजोत्तम॥इति
यजुर्वेदिनं॥पश्चाच्च वरसिंधुभ्यश्चानीतेनोदकेन
च॥सामाभिषेककार्येत्वंमृत्विग्भव महामते॥इति
सामवेदिनं॥आथर्वणिकमंत्रैस्त्वं मुनेरंबुधेभिर्ज
लैः॥भवरामाभिषेकाय ऋत्विगाथर्वणद्विज॥इति
अथर्वणवेदिनं॥युग्म

ॐ सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म विशुद्धं परं स्वतःसिद्धम्।
नित्यानन्दैकरसं प्रत्यगभिन्नं निरन्तरं जयति ॥श्री॥

नमस्ते सते सर्वलोकाश्रयाय नमस्ते चिते विश्वरूपात्मकाय।
नमोऽद्वैततत्त्वाय मुक्तिप्रदाय नमो ब्रह्मणे व्यापिने शाश्वताय॥
त्वमेकं शरण्यं त्वमेकं वरेण्यं त्वमेकं जगत्कारणं स्वप्रकाशम्।
त्वमेकं जगत्कर्तृ पातृ प्रहर्तृ त्वमेकं परं निर्गुणं निर्विकल्पम्॥
भयानां भयं भीषणं भीषणानां गतिः प्राणिनां रक्षकं रक्षकाणाम्।
महोच्चैःपदानां नियन्तृ त्वमेकं परेषां परं पावनं पावनानाम्॥
परेश प्रभो सर्वरूपाविनाशिन् अनिर्देश्य सर्वेन्द्रियागम्य सत्य।
अचिन्त्याक्षर व्यापकाव्यक्ततत्त्व जगद्भासकाधीश पाहि प्रमादात्॥
तदेकं स्मरामस्तदेकं नमामस्तदेकं जगत्साक्षिभूतं वदामः।
भवाम्भोधिपोतं निरालम्बमीशं पुराणं वरेण्यं शरण्यं भजामः॥

चैतन्यं सर्वगं सर्वं सर्वभूतगुहाशयम्।
यत् सर्वविषयातीतं तस्मै सर्वविदे नमः॥

नमस्तस्मै भगवते विष्णवेऽकुण्ठमेधसे।
यन्मायामोहितधियो भ्रमामः कर्मसागरे॥

अविकाराय शुद्धाय नित्याय परमात्मने।
सदैकरूपरूपाय विष्णवे सर्वजिष्णवे॥
नमो हिरण्यगर्भाय हरये शङ्कराय च।
वासुदेवाय ताराय सृष्टिस्थित्यन्तहेतवे॥

अचिन्त्याव्यक्तरूपाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
समस्तजगदाधारमूर्तये ब्रह्मणे नमः ॥
अखण्डं सच्चिदानन्दमवाङ्मानसगोचरम् ।
आत्मानमखिलाधारमाश्रयेऽभीष्टसिद्धये ॥
गमागमस्थं गमनादिशून्यं चिद्रूपदीपं तिमिरापहारम् ।
पश्यामि तं सर्वजनान्तरस्थं नमामि हंसं परमात्मरूपम् ॥
हृदयकमलमध्ये दीपवद्वेदसारं
प्रणवमयमतर्क्यं योगिहृद्ध्यानगम्यम् ।
हरिगुरुशिवयोगं सर्वभूतस्थमेकं
सकृदपि मनसा तं ध्यायते यः स मुक्तः ॥
यतोऽप्राप्य न्यवर्तन्त वाचश्च मनसा सह ।
अहं चान्य इमे देवास्तस्मै भगवते नमः ॥
हरिर्देहभृतामात्मा स्वयं प्रकृतिरीश्वरः ।
तत्पादमूलं शरणं यतः क्षेमो नृणामिह ॥
स वै प्रियतमश्चात्मा यतो न भयमण्वपि ।
इति वेद स वै विद्वान् यो विद्वान् स गुरुर्हरिः ॥

सर्वोपप्लवरहितः शुद्ध बुद्ध मुक्तस्वभावो प्रज्ञानघनः प्रत्यगर्थो ब्रह्मैवाहमस्मि ।

उपलब्धिः स्वयंज्योतिर्दृशिः प्रत्यक् सदाक्रियः ।
साक्षात् सर्वान्तरः साक्षी चेता नित्योऽगुणोऽद्वयः ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥ अध्यात्मप्रयोगः

अद्वैतं ब्रह्म । तदपरोक्षं सदात्मा नाम । यावत्पुरुषः तं स्वात्मानं यथावन्न विजानाति तावत्स अनात्मज्ञ एव वर्तते । तदा खलु तेन पुरुषेण ब्रह्म अज्ञातमेव स्यात् ।

ईदृशं विस्मृतात्मकं अनाद्यज्ञातं ब्रह्मैव (यर्हि मनुष्यः) स्वकूटस्थतास्वभावस्य पूर्णानन्दचित्स्वरूपस्य च विस्मरणात् आत्मनो माययैव (तर्हि कार्योपहितः अन्योन्यात्मकतामापन्नश्च) स्वात्मनि चलनपरिच्छेदजडत्वादिकं स्वभावान्तरं परिकल्प्य मोहाद् विक्रियमाणो भवति, मायायाः अतथात्वस्वाभाव्यात् । (विरुद्धभावापादकत्वात्) एवं च मनःप्राणादिक्रमेण परिणतश्च सः स्वयं भोक्ता जीवः, भोग्यं जगच्च भूत्वा सर्वत्र सर्वदा सर्वरूपेण संसरति यावदविद्यम् । तावच्च नैसर्गिकः संसारोऽपि नैव निवर्तते ।

यदा त्वयं पुरुषः पूर्वमविज्ञातं स्वात्मस्वरूपमेव सद्ब्रह्म शास्त्राचार्योपदेशात् यथावद्विजानाति तदैव ब्रह्मात्मनः स्वाभाविकं स्वरूपमनुभवति यथा - सर्वत्र सर्वदा सर्वतः सर्वात्मना च पूर्णानन्दचिदेकरसमात्रं वास्तवमस्ति, न कदापि क्वापि कश्चिदपि कस्यचिदपि संसारलेशः सम्भाव्यते इति साक्षात् पश्यन् नित्यमुक्तस्वभावोऽहमात्मा ब्रह्मेति प्रतिबुध्यते । प्रतिबुद्धस्य तु न भयम् । यथा स्वप्नभीतः प्रतिबुध्यते चेत् तदैव तस्य स्वप्नकृतं भयमपि निवर्तते तद्वत् ।

इत्थं च अविद्याप्रत्युपस्थापितमायाकल्पितात् जागराद्यवस्थातो व्युत्थाय प्रतिबुद्धस्य तादृशावस्थाकृतं संसारित्वं तत्प्रयुक्तशोकमोहभयादिकं च निवर्तते।

स्वरूपतो ब्रह्मणः स्मरणे जगद्विस्मृतिः। अर्थाज्जगद्बाधः। ब्रह्मविस्मृतावेव जगत्प्रतीतिः। जगतः स्मरणे ब्रह्मविस्मृतिः। इत्थं च ब्रह्मात्मनो विस्मृतिरेव अविद्या च माया च। सत्यामविद्यायां स्वात्मज्योतिस्तिरोधानेन सूर्यास्तमयेऽन्धकारप्रभाव इव अज्ञानतमसोऽधिकारः। सति चाज्ञानतमसि तमोऽधिष्ठाने चोरपिशाचादिदर्शनवत् आत्ममायया सर्वाधिष्ठाने ब्रह्मणि जगत्संसारो विवर्तते।

आत्मनः स्वरूपतः स्मरणे तु ब्रह्मज्योतिष आविष्कारः। सूर्योदये तमःकृतचोरपिशाचादिनिवृत्तिवत् स्वात्मज्योतिःसाक्षात्कारे सति कार्यसहितमायासहितायाः अविद्यायाः निवृत्तिर्भवति।

ततश्च "मुक्तिर्हित्वान्यथाभावं स्वरूपेण व्यवस्थितिः" इत्युक्तप्रकारः स्वात्मन्यवस्थानं मोक्षः।
नित्यनिवृत्ताज्ञानस्य निवृत्तिः। नित्यप्राप्तब्रह्मप्राप्तिश्च॥

अनादिमायया सुप्तो यदा जीवः प्रबुध्यते।
अजमनिद्रमस्वप्नमद्वैतं बुध्यते तदा॥

अनात्मनो बन्धः तस्यैव मोक्षश्च। आत्मा तु नित्यमुक्तः।
अनात्मभ्रमो बुद्धेः, अत एव बन्धः, भ्रमनाशे मोक्षसिद्धिः॥
अज्ञानकल्पितबन्धभ्रमनिवर्तकत्वात् न शास्त्रोपदेशवैयर्थ्यम्॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ 51

अदः परोक्षत्वेन तच्छब्दप्रतिपाद्यमानं यन्नित्य चैतन्यं ब्रह्म, तत् पूर्णं परिपूर्णं निरन्तरमविच्छिन्नं अशकलं निरुपाधिकं च, व्यापीत्येतत् । इदं पूर्णमिति । परिदृश्यमानं प्रतीयमानमनुभूयमानं सोपाधिकनामरूपव्यवहारस्थं चेतनाचेतनरूपं जगत्, स्वान्यत्वेनावभासमानमीदृशमिदमपि पूर्णमेव । स्वेन रूपेण परमात्मना सता परिपूर्णमेवास्ति । व्याप्येव ।

पूर्णात्पूर्णमुदच्यत इति । परिपूर्णस्वरूपात् कारणात् नित्यचेतनात् नामरूपात्मकं जगद्रूपं कार्यं यदुद्भूतमस्ति तदपि पूर्णमेव । उदच्यते उद्भूयावभासतेऽनुभूयते च । यच्च कार्योद्भावनं तन्माययैवातस्तद्विवर्तम् । परमार्थतस्तु स्वाभिन्नमेव । किं तु मायावशीकृतेनान्तःकरणेन स्वभिन्नं जगदिति, स्वयं प्रमातान्य इति चावभासते । पूर्णस्य पूर्णमादायेति । नामरूपादिव्यवहार विषयत्वेन कार्यात्मनावभातस्य जगतः पूर्णमादाय पूर्णतां गृहीत्वा पूर्णतास्वरूपमवगम्य- अविद्याकृतां अपूर्णस्वरूपतां नामरूपोपाधिकृतां स्वभिन्नत्वभ्रान्तिं तिरस्कृत्य, एतया ब्रह्मविद्यया पूर्णत्वग्रहणरूपया भ्रममपहाय । पूर्णत्वं विज्ञायेत्यर्थः । पूर्णमेवावशिष्यते - प्रज्ञानघनरसैकस्वभावं केवलं पूर्णं ब्रह्म सिद्धं भवति ॥

यस्मिन् सर्वं यतः सर्वं यः सर्वं सर्वतश्च यः।
यश्च सर्वमयो नित्यमात्मानं विद्धि तं परम् ॥
यस्मिन् सर्वं स्थितौ। यतः सर्वं सृष्टौ। यः सर्वं संहारे। सर्वतश्च य इति कालत्रयेऽपि। एवं सर्वनित्यप्रपञ्चमयोऽपि यः परोऽत एव नित्यः। तमात्मानं तमेव स्वस्वरूपमिति विद्धि। न तु परिच्छिन्नरूपं स्वात्मानं भावयेति योगवासिष्ठे ॥

वदन्ति तत् तत्त्वविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयम्।
ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते ॥

योऽस्योत्प्रेक्षक आदिमध्यनिधने योऽव्यक्तजीवेश्वरो
यः सृष्ट्वेदमनुप्रविश्य ऋषिणा चक्रे पुरः शास्ति ताः।
यं सम्पद्य जहात्यजामनुशयी सुप्तः कुलायं यथा
तं कैवल्यनिरस्तयोनिमभयं ध्यायेदजस्रं हरिम् ॥

स्नातं तेन समस्ततीर्थसलिले सर्वापि दत्तावनिः
यज्ञानां च कृतं सहस्रमखिला देवाश्च सम्पूजिताः।
संसाराच्च समुद्धृताः स्वपितरस्त्रैलोक्यपूज्योऽप्यसौ
यस्य ब्रह्मविचारणे क्षणमपि स्थैर्यं मनः प्राप्नुयात् ॥
— स्मृतिवचनम् ॥

भवः सर्वात्मा ब्रह्मनामा च । स्वयंज्योतिः सोऽनुभवस्वरूपः।
अनुभवरूपत्वादेव सः न शून्यरूपः किं तु सत्यरूप एव ।
सः सर्वदा वर्तमानत्वात् नित्यः । अनुभवात्मा भवः सदा
अद्वैतस्वरूपेणैव तिष्ठति । अथापि शास्त्रं विवेक्यविवेकि
जनदृष्ट्या तस्मिन्नद्वैते स्थितिद्वयं विविनक्ति ।
१. संसारस्थितिः । २. मुक्तस्थितिः । इति ।
भावनाविशिष्टो भवः भवमनुभवति संसाराख्यम् ।
शुद्धः असङ्गो भवः पर[स्वरूप]मानन्दमनुभवति कैवल्याख्यम् ।
इत्थं च निरन्तरानुभवात्मनो भवपरमेश्वरस्य
नित्यस्वयंज्योतिष्ट्वं अव्याहतं वरीवर्ति । न भावरूपः।
एवमेकस्याप्यात्मनो बद्धस्थितिः मुक्तस्थितिः
इति प्रकारद्वयमप्युपपद्यते । व्यवस्था च भवति।
संसारस्थितौ ज्ञाननामानुभवः सविशेषः भावरूपः।
भवः कैवल्यस्थितौ निर्विशेषज्ञाननामा परमानन्दानुभवः।
अपरोक्षोऽप्यात्मा संसारदशायां परोक्षं ब्रह्म भवति । ईश्व
परोक्षमपि ब्रह्म विवेकिनः अपरोक्ष आत्मा भवति ।
भवतीति भवः । सः आनन्दः । स्वानन्दं भवः अनुभवति ॥
सद्रूपः अविकारी । भावः षड्विकारात्मा ।

षष्ठीगुणक्रियाजातिरूढयः शब्दहेतवः ।
नात्मन्यन्यतमोऽमीषां तेनात्मा नाभिधीयते ॥

ब्रह्म जिज्ञासोरात्मा भवति । सः ब्रह्मात्मा तस्य स्वयमेव सर्वदा सिद्ध एव वर्तते । अतो न तस्य सिध्द्याकाङ्क्षा, न वा तत्सिद्धये प्रमाणतर्काद्यपेक्षा । तर्हि किमर्थं शास्त्रोपदेशः इति चेत्, अधिकारिपुरुषस्य भ्रमनिवारणाय, अर्थात् कल्पितातद्धर्मनिवर्तकत्वेनैव वेदान्तानां उपयोग इति, प्रामाण्यमुपचर्यते

प्रकाशः वस्तूनि प्रकाशयति खलु । अतः सः वस्तुप्रकाशकः । शक्त्या कार्यं साध्यते । अतः सा शक्तिः कार्यसाधने शक्ता । एवमेव ज्ञानमेव ज्ञाता, चैतन्यमेव चेतनः इति मन्तव्यम् । इत्थं च ब्रह्मात्मा सर्वज्ञः सर्वशक्त इति अभिलप्यते ।

एक एवाद्वितीयोऽसावैतदात्म्यमिदं जगत् ।
आत्मनात्माश्रयो देवः सृजत्यवति हन्त्यजः ॥ - भागवते ।

आत्मा शरीरत्रयविलक्षणः अवस्थात्रयसाक्षी
पञ्चकोशव्यतिरिक्तः सच्चिदानन्दलक्षणः ॥

सर्वोऽयं बाह्यजगत्संसारः ईशकल्पितो जीवभोग्यश्च । अत एव व्यवहारः उपपद्यमानः पुरुषार्थसाधकश्च भवति । ईशजीवविभागोऽपि जीवेन कल्पितः, अर्थात् मायाविष्टबुद्धिकृतः, तत्रापि प्राकृततामसबुध्द्या जीवः कल्पितः, सुसंस्कृतसात्विकबुध्द्या ईश्वरः कल्पित इति विवेकः। एवं च अविद्यामायावशीकृतेन जीवेन भेदेऽनुभाविते सति ईश्वरः जगत्कल्पयति जीवभोगाय पुरुषार्थार्थं च । तत्र तत्र कल्पना तु जीवपूर्वकर्मानुगुणैव, न त्वाकस्मिकी । कल्पयितेश्वरः स्वयं सर्वज्ञः सर्वशक्त एव भवति । सः शक्त्या जगत्कल्पयति। सा शक्तिरपि चिच्छक्त्यात्मना ईश्वरस्वरूपभूतैव वर्तते। अत एव महामायानाम्नीशशक्तिः तदनन्या प्रकृतिभूता च। मायामहिमा तु ईश्वरस्वभावः, अर्थात् सर्वत्र सर्वदा सृष्टौ सृष्टिकार्येषु असङ्गत्वं, स्वतन्त्रत्वं, लीला, प्रकाशमानत्वं च ईशस्वभावः। जीवस्य तु अविद्या, कर्माधीनत्वं विषयानुभवरूपः संसार एव स्वभावः। एवं च संसारस्य कल्पयिता जीवः।

एष स्वप्रतिबिम्बस्य स्वयमालोकनेच्छया ।
अत्यन्तनिर्मलाकारः स्वयं मुकुरतां गतः॥
देहावभासको जीव ईशो विश्वावभासकः।
बहिः प्रदर्शितावेतावविज्ञातेन साक्षिणा ॥

ईशकल्पिते जगति जीवः स्वाविद्यया मोहितः अतो मायारूपत्वं न विजानाति संसारव्यवहारं कल्पयति।

वाग्मि प्राज्ञ महोद्योगं जनं मूकजडालसम् ।
करोति तत्त्वबोधोऽयमतस्त्यक्तो बुभुक्षुभिः ॥

अज्ञानं कल्पनामूलं कल्पनाज्ञानसम्भवा ।
अन्योन्यप्रभवे ह्येते परस्परसमाश्रये ॥
चिरागतोऽयं दोषः स्याच्चिकित्साभावरोगवत् ।
दर्शनात्तु परावृत्य सहमूलं विनश्यति ॥
स्वप्रबोधं विना नैव स्वस्वप्नो हीयते ~~मही~~ । यथा

1. ईश्वरः शुद्धपरमानन्द इतीदं शास्त्रप्रमाणेन ज्ञातव्यम् ।
2. प्रत्यगात्मा सच्चिदानन्दस्वरूप इतीदं युक्त्या प्रतिपत्तव्यम् ।
3. ब्रह्मात्मैक्यं तु स्वानुभवेनैव प्रत्येतव्यम् । द्रष्टव्यं च ।

अत्र साधनत्रयेऽपि स्वातिरिक्तोपायद्वयमुपयुज्य मुहुर्मुहुः श्रवणमनननिदिध्यासनक्रमेण विद्याभ्यसे यत्नः कार्यः ।

श्रुतिः युक्तिश्चेति द्वयमपि प्रायः परिणामवादं गृहीत्वा परमार्थं बोधयतः - दिग्दर्शनं कुरुतः ।

ब्रह्मात्मैक्यदर्शन~~मात्रेण~~ (लक्षणेन) - कैवल्यानुभवेनैव विवर्तवादः गृहीतो भवति । तदानीमेव अयमात्मा ब्रह्म, औपनिषदः पुरुषः, अपरोक्षः, अप्रमेयः, इत्यादीनि सिद्धानि ॥

मुक्तिस्तु ब्रह्मतत्त्वस्य ज्ञानादेव न चान्यथा ।
स्वप्रबोधं विना नैव स्वस्वप्नो हीयते ~~यथा~~हि ॥ यथा

ಸತ್ಯಾನುಭವ - ಮನನ.

ಸರ್ವಜನಗಳಿಗೂ ನಾನು, ನೀನು ಎಂಬ ಉಂಟಾಗುವ ಅರಿವು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂವೇದನಾಸ್ವಭಾವಸ್ವರೂಪದ ತತ್ತ್ವ ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಅಂದರೆ ಚೈತನ್ಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದ್ರವ್ಯ ಜಾತಿ ಗುಣ, ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಸಂಗವಿಲ್ಲದ ಈ ಚೈತನ್ಯವೇ ನಿರಪೇಕ್ಷ ಸತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳ ಸಾಪೇಕ್ಷವಿಲ್ಲದ ಈ ಅನುಭವಸ್ವರೂಪವೇ ನಿರಪೇಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯವೇ ಜ್ಞಾನವು. ಜ್ಞಾನವೇ ಸತ್ಯವು. ಹೀಗೆ ಸತ್ಯ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಪರಮಾರ್ಥ ಸತ್ಯವೆಂದು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳೂ ಹೀಗೆ ಅಭೇದವಾಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಬಗೆಯ ವಿಚಾರ ಮನನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

1. ಸತ್ಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಂದೆ ಬರೆಯುವ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

2. ಜ್ಞಾನವೇ ಪರಮಾರ್ಥವೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ವಿಚಾರಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು.

ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ,

1. ವ್ಯವಹಾರ ಸತ್ಯ.

58 ಮೂರು ಬಗೆಯ ಸತ್ಯ - ಮೂರು ಬಗೆಯ ಅಸ್ತಿತ್ವ.

ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯ

2. ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕ ಸತ್ಯ.

3. ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯ.

1. [illegible]ಾನುಸಂಧಾನ. 2. [illegible]ಾನುಸಂಧಾನ 3. [illegible]ಾನುಸಂಧಾನ

ಈ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ [illegible] [illegible] [illegible].

1. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯ ಎಂದರೆ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ... ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. [illegible] [illegible] ...

[illegible]

ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಕರ್ಮಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ನಾನು ಕರ್ಮಮಾಡಿ ಆ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ನಾನೇ ಅನುಭವಿಸಬೇಕೆಂದು ಮನುಷ್ಯನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ನಂಬಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವ ಭೋಕ್ತೃತ್ವಗಳು ಮನುಷ್ಯನ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಹೊರಗಿನ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವನು ಅಥವಾ ಅನಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಇದೇ ಪುರುಷಾರ್ಥವು. ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ, ಎಂಬ ತ್ರಿವರ್ಗಾನುಭವನೆಯೇ ಗುರಿಯಾಗಿಟ್ಟುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಇದು ಸಹಜ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಶಾಸ್ತ್ರಕರ್ತೃಗಳಿಂದ ಬಾಧಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ನಂಬಿಕೆಯು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಪೇಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅವರ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಬಾಧಕವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರದು ತತ್ತ್ವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವರೆಲ್ಲರ ಸಿದ್ಧಾಂತವೇ ಬೇರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ "ಪೂರ್ವಂ ಪರಂ ಜ್ಞಾನಂ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಬಾಧಕಃ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನು ನೋಡುವ, ಇರುವ ವಸ್ತು ವಿಷಯ ಉತ್ತರೋತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆ ಎಂಬ ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಂದರೆ ಸುಳ್ಳಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳೂ ಮಿಥ್ಯವಾಗಿವೆ. ಮೃಗಮರೀಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ನೀರು ಹೇಗೆ ಕಾಣುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಹಾವು ಹೇಗೆ ಕಾಣುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಆತ್ಮವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚವು ಕಾಣುತ್ತಿದೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

1 [illegible]
2 [illegible]
3 [illegible]

60

[illegible]

ಎಂಬುದು ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ: ಇದರ ಸತ್ತೆಯಿಂದ
ಸತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಈ ಜಗತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸತ್ತೆ
ಯುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಸಾಪೇಕ್ಷ ಸತ್ತೆ ಉಳ್ಳದ್ದು.

ಕನಸಿನ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರಸತ್ತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರೇಕ್ಷಕನ ಸತ್ತೆಯಿಂದಲೇ ಅವಕ್ಕೆ ಸತ್ತೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕನ ಸತ್ತೆಯಿಂದಲೇ ಸತ್ತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡ ವಸ್ತುಗಳು ತೋರುತ್ತವೆ. ನಿದ್ರಾತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಕನಸು ಕಾಣುವಂತೆಯೇ ಈ ಜಾಗ್ರತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಾತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅರಿವಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗದೇ ಯಾವುದೊಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಾ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನ ಅರಿವು ಸತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ತನ್ಮಯನಾಗಿ ತೋರುವ ವಿಷಯವು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವೆಂಬಂತೆ ತೋರುವುದೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಿಸಿನೀರಿನಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸು ತುಂಬಿರುತ್ತದೆ. ಶುದ್ಧಸ್ಫಟಿಕದಲ್ಲಿ ರಕ್ತವಸ್ತುವಿನ ರೂಪವು ಬೆರತಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ನೀರು, ಸ್ಫಟಿಕಕ್ಕೆ ರಕ್ತವಸ್ತುವು ಉಪಾಧಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಸಚ್ಚಿದಾತ್ಮನಿಗೆ ನಾಮರೂಪಗಳೇ ಉಪಾಧಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉಪಾಧಿಗಳು ದೃಶ್ಯವಿಷಯಗಳು. ಆತ್ಮನು ದೃಗ್ರೂಪಸಾಕ್ಷೀ. ಸಾಕ್ಷೀಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ. ಅವಕ್ಕೆ ಅಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತೆಂಬ ವಾಸ್ತವಾಂಶವು ವಿವೇಕವಿಲ್ಲದಾಗ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥರಿಗೆ ಆತ್ಮನ ಗ್ರಹಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಾಧಿಯೊಂದಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯತಾದಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳ ಆತ್ಮನು ತನ್ನೊಳಗೆ (ತಿಳಿಯದೇ ಇದ್ದರೂ) ತಾನೆ ಇದ್ದುಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾನಾಗಿ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಸಿದ್ಧಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಬಾಹ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರ-ಪ್ರಯೋಜನದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಜನರಿಗೆ ನಾಮರೂಪಗಳ ಪ್ರಪಂಚ, ಶಬ್ದಾದಿವಿಷಯಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆಯಾಗಿ ಅವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ಅವೆಲ್ಲ ಸತ್ಯವೆಂದು ಬಗೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಂಸಾರಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೇಲಿನ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ನೀರು ಸುಡುತ್ತದೆ. ಸ್ಫಟಿಕವು ಕೆಂಪಾಗಿದೆ ಎಂದು ಬಾಲಕರು ಭ್ರಮಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥರೂ ಪ್ರಪಂಚವು ಸತ್ಯವೆಂದು ಭ್ರಾಂತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವೆಂಬ

ಜಗದ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ವ್ಯವಹರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ.
ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ದೇಹಾದಿಸಂಘಾತವನ್ನು ತನ್ನ ನಿಜಾತ್ಮನನ್ನು ಒಟ್ಟುಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಅಧ್ಯಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ - ಅಭೇದವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಮನುಷ್ಯನು ಪ್ರಮಾತೃವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ಮನಾತ್ಮರ ಅಭೇದವಾಗದಿದ್ದರೆ ಅವನು ಪ್ರಮಾತೃವೇ ಆಗಲಾರನು. ಪ್ರಮಾತೃವಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಇಲ್ಲ. ಅವಕ್ಕೆ ಬೆಲೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಉಪಯೋಗವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂದಾಗ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ, ಪ್ರಮಾತೃವ್ಯವಹಾರ ತಿಳಿಯುವ ಈ ಜಗದ್ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡ ಅಭದ್ರವಾದವುಗಳೇ, ಸತ್ಯಪರಮಾರ್ಥವಲ್ಲ ಎಂದಾಯಿತು.

2. ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕಸತ್ಯ-ಎಂದರೆ:- ವಸ್ತುವು ಹಾಗೇ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ತೋರಿಕೊಂಡುದು ಎಂದರ್ಥ. ವಸ್ತುವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ತಕ್ಕ ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದೇ, ಜ್ಞಾನಸಾಮಗ್ರಿಗಳಾದ ದೇಶ ಕಾಲ ಕ್ರಿಯೆ ಕಾರಕ ಸಂಬಂಧ ಮುಂತಾದವು ಇಲ್ಲದೇ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಅದರ ವಿಷಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕ್ಲಪ್ತಸಾಮಗ್ರಿಸಹಿತ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಯಥಾರ್ಥ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕಷ್ಟೆ. ಹಾಗಿಲ್ಲದೇ ಸತ್ಯ ಹೇಗಾಗುವುದು? ಕ್ಲಪ್ತಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಇಲ್ಲದಾಗಲೂ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದು. ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ, ಭ್ರಮಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ. ಪ್ರತಿಬಿಂಬ, ಛಾಯೆ ಮುಂತಾದಕಡೆ ಮನುಷ್ಯನ ಸಂಕಲ್ಪ, ಪ್ರಯತ್ನ, ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ದೃಶ್ಯವಸ್ತುಗಳು ತೋರುತ್ತವೆ. ಉಪಾದಾನಕಾರಣ ಇಲ್ಲದೆ ಕಾರ್ಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಇಂತಹುದನ್ನೇ ನೋಡಬೇಕೆಂಬ ಸಂಕಲ್ಪವಿರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿ ತಕ್ಕ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೆ ಸಾಮಗ್ರಿ ಇರಬಹುದೆಂದು ಶಂಕಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ:- ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿವೇಕವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ತಮೋಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಸ್ವಪ್ನವಸ್ತುಗಳು ನೋಡುನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ಅಕಸ್ಮಾತ್ ವಿಕಾರಹೊಂದುವುವು. ಅನುಭವಿಸಿದುದು ಅನುಭವಿಸದೇ ಇದ್ದುದು ಸಂಭಾವ್ಯವಾದುದು ಅಸಂಭಾವ್ಯವಾದುದು ಎಂದು ಏನೆಲ್ಲ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಕನಸು

ಸ್ವಪ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವೆಲ್ಲ ಸತ್ಯವೆಂದೇ ತೋರುವುವು. ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.
ಅಸತ್ಯವೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಬಗೆಯುವರು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸ್ವಪ್ನಾನುಭವವೆಂಬಲ್ಲಿ ಅನುಭವ ಎಂಬ ಅರಿವಿನ ಅಂಶವು ಆತ್ಮನೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟುಮಾತ್ರ ಸತ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸ್ವಪ್ನದ ಸ್ವರೂಪವು ಅಂಶತಃ ಸತ್ಯ. ಸ್ವಪ್ನ ಎಂಬ ಅಂಶವು ಮಾತ್ರ ಮಿಥ್ಯೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರಜ್ಜುಸರ್ಪಭ್ರಮೆ. ಮೃಗಜಲ. ಸ್ಫಟಿಕದ ಕೆಂಪು. ಮತ್ತು ನಾನು-ನನ್ನದು ಎಂಬ ಕಲ್ಪನೆಗಳೆಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳೆನಿಸಿ ತೋರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವು ಯಥಾರ್ಥಗಳಲ್ಲ. ಉತ್ತರಕ್ಷಣಾಬಾಧಿತ:, ದೃಶ್ಯಂ ಮಿಥ್ಯಾ ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ನೆನೆಯಬೇಕು.

ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲ ತಾಮಸ ದೋಷವಿರುತ್ತದೆ. ತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಜಾಗ್ರತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾನು ದೇಹಾದಿಸಂಘಾತಾತ್ಮಕನು ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ತಕ್ಕ ಪ್ರಯತ್ನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಿದ್ಯಾದೋಷವಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯಲು ತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಮಕರ್ಮಾಧೀನನಾಗಿ ಅಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಏನೋ ಆಕಸ್ಮಾತ್ ನಾನು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ನನ್ನದು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವೂ ಅದರ ವಿಷಯಗಳೂ ಕೂಡ ಸ್ವಪ್ನದಂತೆ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಭವದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

3. ಇನ್ನು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಸತ್ಯವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡೋಣ. ಅದರ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ ಎಂದರೇನು? ಅದರ ಲಕ್ಷಣ ಸ್ವರೂಪಗಳೇನು? ಎಂಬುದನ್ನೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಾವುದು ಶ್ರುತಿ ಯುಕ್ತಿ ಅನುಭವಗಳಿಂದ ಇರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಸಮರ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದು ಎಂದೆಂದಿಗೂ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ತರಹ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ವಸ್ತುವೇ ಸತ್ಯವು. ಇಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಆತ್ಮವೊಂದೇ ಸರಿ. ಆ ಆತ್ಮನೇ ಬ್ರಹ್ಮವಾಗಿದೆ. ಅವನ ಸ್ವರೂಪವು ಸದಾಶುದ್ಧ ಬುದ್ಧ ಮುಕ್ತ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುವಿರುವುದಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತಿಯೆನೆಂದರೆ:- ಈ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವು ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಈ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಕಾರಣವಾದ ಮೂಲವಸ್ತುವೊಂದು ಇರಲೇಬೇಕು. ಆ ಮೂಲಕಾರಣವು ಮಾತ್ರ ನಿರಾಕಾರವೂ ನಿರ್ವಿಕಾರವೂ ಆಗಿರಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ

X ಸರ್ವವಿಕಾರಗಳಿಗೂ ಮೂಲದಲ್ಲೊಂದು ಅವಿಕಾರಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮನಿರಬೇಕು

ಈ ದೃಶ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ನಿರಾಧಾರವಾಗಿ ಇರಲಾರದು. ಈ ಆಧೇಯ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವಕ್ಕೂ ಒಂದು ಮೂಲಾಧಾರವಿರಲೇಬೇಕು. ಆ ಮೂಲವು ಮಾತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ನಿರಾಧಾರ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ ಇರಲೇಬೇಕು X ಹೀಗೆಂದು ತರ್ಕದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಅನುಭವವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ನಿದ್ರೆಯೆಂಬ
ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ ಆಧಾರಾಧೇಯಭಾವ ಪ್ರಕಾಶ್ಯಪ್ರಕಾಶಕಭಾವ ಒಂದೂ ಇಲ್ಲದ ಸ್ಥಿತಿ.
ನಿರ್ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಸ್ಥಿತಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಇದ್ದೆವು. ನಾನು ಇದ್ದೆನು ಎಂಬ ಅನುಭವವು ಸರ್ವರಿಗೂ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಇರುವು ಮತ್ತು ಅರಿವು ಎಂಬ ಮೂಲವಸ್ತುವು ಏಕಾದ್ವಿತೀಯವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉಪಾಧಿಯೊಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿರುವಾಗ ನಿರ್ವಿಶೇಷಪೂರ್ಣ ಅನುಭವವೇ ವಾಸ್ತವವಾಗಿರುವುದು. ಆಕಾಶದಂತೆ ಅಸಂಗವಾಗಿರುವ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ದೇಶ ಕಾಲ ಗುಣ ಕ್ರಿಯಾ ನಿಮಿತ್ತ ಪರಿಣಾಮ ವ್ಯತ್ಯಾಸಾದಿಗಳೂ ಷಡ್ಭಾವವಿಕಾರಗಳೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾಧಿಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪನೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೇ ಏನೊಂದು ವಿಶೇಷವೂ ತಿಳಿಯದಿರುವುದೇ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕಾನುಭವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ವಾಸ್ತವವಾಗಿರುವ ಅಂತರಾತ್ಮನೇ ಪರಮಾರ್ಥಸತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞಾನವೇ ಆತನ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ - ಬುದ್ಧಿವೃತ್ತಿರೂಪವಲ್ಲದ ಈ ಅರಿವೂ ಕೂಡ ಸತ್ಯವಾದುದು. ಈ ಸತ್-ಚಿತ್ ಎಂಬುದು ಅಂಶಾಂಶಿಗಳಲ್ಲ. ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಬಿಸಿ ಹೇಗೆ ಏಕಾಕಾರದ ಸ್ವರೂಪವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅಖಂಡವಸ್ತುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮನೆಂಬ ಮೂಲಾಧಾರವಸ್ತುವೊಂದು ಹೊರತು ಮಿಕ್ಕ ಈ ಬುದ್ಧಿ ಆದಿಯಾಗಿ ಬಾಹ್ಯ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಸತ್ಯವಾದವುಗಳಲ್ಲ. ವ್ಯವಹಾರಸಿದ್ಧಿ ಪ್ರಕಾರ ಈ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಸತ್ಯವೆಂದು ಬಗೆದರೆ ಇಂತಹ ಸಾಪೇಕ್ಷಸತ್ಯವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸತ್ಯಸ್ಯಸತ್ಯಂ ಎಂಬ ನಿಜಾತ್ಮನೇ = ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಸತ್ಯ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯವಾಯಿತು.

ಇನ್ನು ಮೂರು ಬಗೆಯ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡೋಣ.

೧ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಭವ
೨ ವಿಭಕ್ತಾನುಭವ
೩ ವಿವಿಕ್ತಾನುಭವ

ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಜನರ ಅಸಂಖ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅನಂತ ಅನುಭವಗಳು ಇರಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಶೇಷ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಇರಬಹುದು. ಅವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ನಿರ್ವಿಶೇಷ ನಿರಪೇಕ್ಷಾನುಭವವೆಂಬ ಅಪರೋಕ್ಷಸಿದ್ಧಿಗೆ ಲಾಭವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕಾನುಭವವೆಂಬ ಅವಸ್ಥಾತ್ರಯವನ್ನೇ ವಿಚಾರಗಳಿಂದ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ನೋಡಿಕೊಂಡರೆ ಸಾಕಾಗುವುದು. ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಪ್ಪದೇ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾನುಭವವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ತುರೀಯವೆನಿಸಿದ ನಿರಪೇಕ್ಷಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿಯೇ ಆಗುವುದು.

೧ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಭವ ಎಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಂದೇ ತರಹ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದೆಂದರ್ಥ. ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯೆ ಕರಣಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸನ್ನಿಕರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಮವಾಗಿದ್ದಾಗ ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಅನುಭವವಾಗುವುದು. ಚೈತ್ರನೆಂಬ ಪ್ರಮಾತೃವು ಒಂದು ಗೋವನ್ನು ಚಾಕ್ಷುಷ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ಇದು ಗೋವು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮೈತ್ರನೆಂಬ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೂ ಹಾಗೆಯೇ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೂ ಅದೇ ತರಹ ಜ್ಞಾನವೇ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇದೇ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಭವವು. ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದ್ರಷ್ಟೃ ದೃಶ್ಯ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ ಈ ಮೂರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡ ಅಂತಃಕರಣವೃತ್ತಿರೂಪ ಅಂದರೆ ~~[illegible]~~ ಕ್ರಿಯಾರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿತ್ಯವಾದುದಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ.

೨. ವಿಭಕ್ತಾನುಭವ ಎಂದರೆ ಕನಸಿನಲ್ಲಾಗುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ವಿಭಕ್ತ ಎಂದರೆ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾನುಭವ ಮಾಡುವುದು. ಚೈತ್ರನ ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಅನುಭವಸ್ಥನೂ ಅವನೊಬ್ಬನಿಗೇ ಕ್ಲೃಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅವನು ಅಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರನೊಡನೆ ಸಂಭಾ

ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದರೆ ನಿಜವಾಗಿ ಮಿತ್ರನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿ ತಿಳಿದೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಆ ವಿಷಯವು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿದೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ. ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವಪ್ನದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಮತ್ತು ಅನುಭವಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಒಂದೇ ಬೇರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನಾನುಭವವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ವಿಶೇಷ ರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಾನುಭವವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞೇಯವೇ ಬೇರೆ. ಜ್ಞಾತೃವೇ ಬೇರೆ.

ಮೇಲಿನ ಈ ಎರಡು ಅನುಭವಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇವುಗಳ ಅಭಿನ್ನತೆಯೂ ಅಯಥಾರ್ಥತೆಯೂ ಗೊತ್ತಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾತೃವು ಇಂದ್ರಿಯ ಅಂತಃಕರಣಗಳನ್ನು (ತನ್ನಲ್ಲಿ) [ಅರ್ಥಸ್ವರೂಪವಿಲ್ಲ] ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಷಯ ಹೊಂದುವುದಲ್ಲ ತನ್ನ ಉಪಾಧಿಗಳ ಸಹಿತ ಪ್ರಮಾತೃವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಕೇವಲ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಮಾತೃವಿನ ಉಪಯೋಗದ ಜ್ಞಾನವು ಕರಣಗಳಿಂದಲೇ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಧನಗಳಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಜ್ಞಾನವು ಕೂಡ ಅಂತಃಕರಣವೃತ್ತಿರೂಪ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವುದು. ಗುಣ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಶುದ್ಧವಾದ ಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. ಕರಣಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ನಿರಪೇಕ್ಷಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಅನಿತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

3. ವಿಶಿಷ್ಟಾನುಭವ ಎಂದರೆ [ನಿರಪೇಕ್ಷಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ] ~~[illegible]~~ ಯಾವುದಕ್ಕೂ ವಿಷಯದ ಸಂಗವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರುವ ಜ್ಞಾನ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಂತಃಕರಣವೃತ್ತಿರೂಪವಲ್ಲದ ಗುಣಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರದ, ಬೇರೆ ಯಾವುದರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇರದ ಸ್ವಯಂಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಇರುವ ಜ್ಞಾನವೇ ವಿಶಿಷ್ಟಾನುಭವವು. ಇಂತಹ ಅನುಭವವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲೆಂದು ಹೇಳಲು ಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವರಿಗೂ ಈ ಅನುಭವವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಲಕ್ಷಣದ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವರೂ ಸುಷುಪ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲರೂ ನಾನು ಇದ್ದೇನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ತಾನು ಇರುವುದು ಅರಿತಿರುವುದಕ್ಕೆ. ಗೊತ್ತಿರುವುದನ್ನೇ ಹೇಳಬಹುದಲ್ಲವೇ! ಈ ಸುಷುಪ್ತಿ

ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವದಾ ಇರುತ್ತಿದ್ದರೂ ವ್ಯವಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕ ಹೊಸಹೊಸದಾಗಿ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಗಳು ಹುಟ್ಟುವಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮನ ಅನುಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ಸವಿಶೇಷ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಿಶೇಷಗಳು ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಕಠಿನ. ನಿದ್ರಾಕಾಲದಲ್ಲಂತೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಆತ್ಮನ ವಿವಿಕ್ತತೆಯು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಸುಷುಪ್ತಿಯು ಸವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಅಂದರೆ ವಿಭಕ್ತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನು ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿನ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣಸಾಮಗ್ರಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯ ಮನ ಬುದ್ಧಿ ಅಹಂಕಾರಗಳೆಲ್ಲ ಲಯಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಅಷ್ಟೇ ಏಕೆ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳ ಗೊತ್ತುಗುರಿಯೂ ಕೂಡ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆತ್ಮನು ತಾನೇ ತಾನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಬಗೆಯಬಾರದು. ಆಗ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಮಾತ್ರ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಮೈಮನಗಳ ಎಚ್ಚರವೆಂಬ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲೆಂದು ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರಿವು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಆ ಅರಿವು ಚಿತ್ತೆಂಬ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನದೊಡನೆ ಬೆರೆತುಕೊಂಡಿರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಎಚ್ಚರವಾದಬಳಿಕ ಸುಖವಾಗಿ ಶಯನಿಸಿದೆ ಎಂದು ಅನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೇಳುವನು. ಮಲಗಿದಾಗ ನಿದ್ರಾಸಾಕ್ಷಿ ಚಿದ್ರೂಪ ಆತ್ಮನೇ ಇರದಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೆ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವವರು ಯಾರು? ಬುದ್ಧಿಮೊದಲಾದವನ್ನು ಚೇತನಗೊಳಿಸುವವರು ಯಾರು? ಆದ್ದರಿಂದ ಕೇವಲಸ್ವರೂಪದ ಆತ್ಮನೇ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿದ್ರೆಯಿಂದೆದ್ದವನು ತಾನು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದನ್ನೇ ನೆನೆದು ಮತ್ತೆ ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ನಿಜರೂಪದ ಕೇವಲ ಅರಿವೇ ವಿವಿಕ್ತಾನುಭವವು. ಸ್ವಪ್ನಜಾಗ್ರದ್ರೂಪವನ್ನು ನಿದ್ರಾಕಾಲದ ಅನುಭವವನ್ನೇ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಚ್ಚರಕಾಲದ ಜ್ಞಾನಾನುಭವಗಳು ವಿಶೇಷರೂಪಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದು ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನ ವಿವಿಕ್ತವಾದ ನಿಜಸ್ವರೂಪವು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನು

ಈ ವಿಶ್ವಾನುಭವಸ್ಥಿತಿಯು ಸ್ವರೂಪದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸದಾ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಆತ್ಮನ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡರೆ ಅದೇ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವೆಂಬ ವಿಶ್ವಾನುಭವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾತೃವು ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಗಳೊಡನೆ ಬೆರೆತುಕೊಂಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಂದ ದೇಹ ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರಾಣ ಮನಸ್ಸು ಬುದ್ಧಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊರತೆಗೆದು ಹಿಂದೆ ಹಿಂದೆ ಸರಿದು ತನ್ನ ಮಾತ್ರ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡು ತಾನು ಜ್ಞಾತೃ ಜ್ಞಾನ ಆನಂದಮಾತ್ರ ಎಂದು ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ತುರೀಯಾನುಭವವೆಂಬ ವಿಶ್ವಾನುಭವವು. ಇದು ಕಾರಕ ಕರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವಂತಹುದಲ್ಲ. ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದೂ ಅಲ್ಲ. ಸರ್ವದಾ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಮಾಣಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ ಈ ನಿರಪೇಕ್ಷ ಸ್ವಯಂಸಿದ್ಧ ಅಪರೋಕ್ಷಾನುಭವವೇ ಪರಮಾರ್ಥವಾದ ವಿಶ್ವಾನುಭವವು.

ಹೀಗೆ ವಿಚಾರಮಾಡಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಈ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಮೂರುಬಗೆಯ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಗೊತ್ತಾಗುವುದೇನೆಂದರೆ:— ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದದ್ದು ಒಂದೇ ಅದೇ ನಿತ್ಯಸತ್ಯವಾದುದು. ಅಪರೋಕ್ಷಾನುಭವವೇ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದುದು. ಜ್ಞಾನವೇ ಸತ್ಯ. ಸತ್ಯವೇ ಜ್ಞಾನ. ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾನಂದಸ್ವರೂಪನೇ ನಿಜದ ಆತ್ಮನು ಎಂದು ಮನವರಿಕೆಯಾಗುವುದು.

ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಸತ್ಯವಾದ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಮನುಷ್ಯನು ಮೊದಲಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ತಿಳುವಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ತಾನು ದೇಹ. ತನಗೆ ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮಗಳುಂಟು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸ್ವರೂಪವೆನ್ನುವ [illegible] ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೇನೂ ಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಈ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜ್ಞಾನವು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಅಥವಾ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸೇರಿದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಪುರುಷನಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶವಿರುವುದು. ಈ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವಲ್ಲ. ಶುಕ್ತಿರಜತಭ್ರಮೆಯಂತೆ ತಪ್ಪುತಿಳುವಳಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ನಾನು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದು ತನ್ನ ನಿಜದ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಶೇಷ ರೂಪದಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೇ ಇದು ಎಂದು ಶುಕ್ತಿಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ರಜತ ಎಂದು ಅನ್ಯರೂಪವನ್ನಾರೋಪಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಂತೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮತ್ತೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿಕೊಂಡು ಅನ್ಯೋನ್ಯ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಾಧ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ನಾನು ದೇಹಿ ಪ್ರಮಾತಾ ಈ ಬಾಹ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ದಲ್ಲಿಯೂ ಭ್ರಮೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ತಪ್ಪುತಿಳುವಳಿಕೆ — ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು. ಚಿಂತಿಸಿ ನೋಡಿ — ಹೋಲಿಸಿನೋಡಿದರೆ —

ದೇಹವು ಭೌತಿಕವಾದುದು × ಆತ್ಮನು ದಿವ್ಯದೇವನಾಗಿರುವನು.
ಇದು ಜಡ. ಜ್ಞೇಯ. ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ × ಚೇತನ. ಜ್ಞಾತೃ. ಪರಿಪೂರ್ಣ.
ಸಾಪೇಕ್ಷ. ಅಶುದ್ಧ. ಮರ್ತ್ಯ × ನಿರಪೇಕ್ಷಸತ್ಯ. ಶುದ್ಧ. ಅಮೃತ
ದುಃಖರೂಪ. ದ್ವಂದ್ವ. ವಿಷಯ × ಆನಂದರೂಪ. ನಿರ್ದ್ವಂದ್ವ. ವಿಷಯಿ
ಸಾಕ್ಷ್ಯ. ದೃಶ್ಯ. ತಮೋರೂಪ × ಸಾಕ್ಷೀ. ಜ್ಞಾನ. ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶ.
ಇಂತಹ ದೇಹದೊಡನೆ ____ ಇಂತಹ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧವೇ ಕೂಡದು.

ಹೇಗೆಂದರೆ:- ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಮೇಘ, ಜಲ, ಧೂಮ, ಹಿಮ ಅಥವಾ ವಾಯು ಇವುಗಳೊಡನೆ ಎಂದೂ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಏನೊಂದು ಪರಿಣಾಮವೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಕಲ್ಪಿತಜಲದಿಂದ ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಸರಾಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅವಿದ್ಯಾಕಲ್ಪಿತ ಮಾಯಾಕೃತವಾದ ದೇಹಕ್ಕೂ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವುಂಟಾಗಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆ ಮೂಲಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಲಾರದು. ಆದರೆ ಈ ಮನುಷ್ಯನು ಮಾತ್ರ ದೇಹ ಮತ್ತು ಆತ್ಮ ಇವನ್ನು ಅಭೇದವಾಗಿ ನೆನಸಿಕೊಂಡು

ಸಮಾನಾನ ಭಾವದಿಂದಿರುವಂತೆ ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ ನಾನು ದೇಹ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಆತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಮಾತೃತ್ವವಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ದೇಹವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳದೇ ಪ್ರಮಾತೃತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾತೃವಾಗದಿರುವಾಗ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅಸಂಗನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಸಂಸರ್ಗವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಮೂಲಕವಾದ ಅನಾತ್ಮಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಆದರೆ ಅನೇಕ ಅನುಭವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿದ್ದರೂ ನಾನು ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವುಂಟಾಗುತ್ತದೆಯಾಗಿ ಈ ಜ್ಞಾನವು ಮಿಥ್ಯಾ ಅಧ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಯತ್ನವಿಲ್ಲದೇ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುವಂತಹ ಈ ನಾನಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಂತೆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ಅಜ್ಞಾನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆವರಣಶಕ್ತಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ವಿಕ್ಷೇಪವುಂಟಾಗಿ ಮಾಯಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ದರ್ಶನವಾಗುತ್ತವೆಂದೂ, ಸಂಸಾರವು ಇದರಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೇ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನವು ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವಾದುದೇ ಆಗಬೇಕಷ್ಟೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ದೇಹ ಎಂಬುದು ಮಿಥ್ಯಾ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದು. ತನ್ನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವು ಏನಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಡಬೇಕಾದ್ದು. ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ಆತ್ಮನು ತನಗೆ ಅಪರೋಕ್ಷನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೇ ಇವನ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ದೃಶ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿಯೇ ತೋರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ನಾನು ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಆತ್ಮನ ಪ್ರಕಾಶವೆಂದು ಪ್ರಕಾಶವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಿಥ್ಯಾ ಒಂದು ವಸ್ತು ಎಂದು ತೋರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಂದು ಈ ಜ್ಞಾನವು ನಿಶ್ಚಯ ಜ್ಞಾನವಲ್ಲ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದದಲ್ಲ ನಾನಾ ಅನುಭವದಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಸನಾಶಕ್ತಿ ವಾದುದಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಚಾರಶೀಲನಾದವನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ತಾನು ಅವಿದ್ಯೆ. ಪರಮಾರ್ಥ ಅನುಭವಸ್ವರೂಪದ ಆತ್ಮನೆಂದು ಅರಿತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಲ್ಲದ್ದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕು.

ಈ ವಿವರಣೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಧ್ಯಾರೋಪದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡು ಬರೆದುದು. ಅಂದರೆ:-
ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನಸ್ಥಿತಿಯ ಜೀವಪುರುಷನು ತನ್ನದೇ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅನಾತ್ಮಸ್ವರೂಪಧರ್ಮಗಳನ್ನು
ಕರ್ತಾ ಭೋಕ್ತಾ ಸುಖೀ ದುಃಖೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರಗಳನ್ನು ಸುಳ್ಳುಸುಳ್ಳೇ ಆರೋಪಮಾಡಿಕೊಂ
ಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಅಧ್ಯಾರೋಪವೆಂಬುದಾಗಿರುತ್ತೆ. ಇದರ ಅಪವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಏನೆಂದರೆ :-
ಈ ಮೊದಲು ಅಧ್ಯಾರೋಪಮಾಡಿಕೊಂಡ ಅಂಶಗಳು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ವಿಚಾರಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅಭೇದ್ಯ.
ಅಥವಾ ಮಿಥ್ಯೆ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾದ ಬಳಿಕ, ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೂಲವಾಗಿ, ಅಂದರೆ ಆ ಆರೋಪ
ಕಲ್ಪನೆಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ತನ್ನ ಈ ನಾನಾ ಕಲ್ಪನಾಂಶಗಳನ್ನು ಹೊರತಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರ
ವಾಗಿ ಒಂದು ಮೂಲಸದ್ವಸ್ತುವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರಬೇಕಷ್ಟೆ! ಅದೇ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ವಸ್ತುವಾಗಿರುತ್ತೆ.
ವಿಚಾರಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಧರ್ಮಗಳು ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟು
ಇಲ್ಲ. ನಾಶವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಅವುಗಳೊಡನೆ ಆತ್ಮನಿಗೆ ನಿಜವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವುಂಟಾ-
ಗಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ:- ಇರುವ ಚಂದ್ರನನ್ನು ದೃಷ್ಟಿದೋಷವುಳ್ಳವನು ನೋಡಿ
ಒಂದರಲ್ಲಿ ಎರಡುರೂಪಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಎರಡನೆಯ ರೂಪವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ.
ಅದೇ ಮನುಷ್ಯನು ದೃಷ್ಟಿದೋಷವನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ನೋಡಿದಾಗ ಚಂದ್ರನ ಒಂದೇ
ರೂಪವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆಗ ಎರಡನೆಯರೂಪಕ್ಕೆ ನಾಶ ಎಂಬುದು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿ
ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನಮಾಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ವಾಸ್ತವಾತ್ಮನಿಂದ ಕಲ್ಪಿತಾಂಶಗಳನ್ನು ಹೊರತಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಪ
ವಾದ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಅಧ್ಯಾರೋಪಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವುದು ಅಥವಾ ನಿವರ್ತನಗೊಳಿಸುವುದು.
ಅಪವಾದ = ಅಬಾಧ, ಈ ಬಾಧಜ್ಞಾನವು ವೇದಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುವುದು. ಆತನೊಬ್ಬನು
ಚೇತನ. ಮಿಕ್ಕ ದೇಹ ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು ಬುದ್ಧಿ ಎಲ್ಲವೂ ಅಚೇತನವಾಗಿರುವುದು. ಅನುಭವ
ಕರತಲಸ್ಥವು ಗೊತ್ತಾದಾಗ. ಈ ಮೊದಲು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಭೇದ ಭೇದಾಭೇದಗಳೆಂಬ ಭಾವನೆ
ನಿವೃತ್ತಿಯೊಂದುವುದು. ಆಗ ಸ್ವಯಮೇವ ಸ್ವರೂಪಾನುಭವವಾದಂಥ ಮುಖ್ಯೋಗನಿದ್ದು ಆಗು
ವುದು. ಇದೇ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವೆಲ್ಲವೆಂಬ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದನಿಧಿಯಾದ ಅಪರೋಕ್ಷ
ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಾನುಭವ, ಮೋಕ್ಷಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಓಂ. ಓಂ. ಓಂ.

श्रुतिषु सविशेषनिर्विशेषत्वेन द्विधा ब्रह्म श्रूयते। न तत्र कालभेदः वस्तुभेदो वा कल्प्यः। प्रतिपत्तृभेदात् एकस्मिन् युगपदेव सविशेषत्वनिर्विशेषत्वोपपत्तिः। नहि विद्वांसो मुक्ताः कदाचिदपि सर्वज्ञत्व सत्यसङ्कल्पत्वादिगुणयुक्ता वयमिति प्रतिपद्यन्ते। तादृशप्रतिपत्तिहेतुभूतायाः अविद्यायाः विनाशितत्वात्। बद्धास्तु अविद्यायुक्ताः सन्तः निर्विशेषमेव ब्रह्म सर्वज्ञत्वादिगुणविशिष्टं कल्पयन्ति।

निरुपाधिकं ब्रह्म, सोपाधिकः ईश्वरः साक्षी कूटस्थः।
जीवः = अविद्याकार्योपाधिकः, ईश्वरः कारणरूपमायोपाधिकः॥

ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳ ಚಿಂತನೆ.

ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ನಿಜಾತ್ಮನ ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಪರಮಾನಂದನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡದೆ ಸಿಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಳಿಯುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಸ್ವಸ್ವರೂಪಾನುಭವವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಅದ್ವಿತೀಯಾತ್ಮನು ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷವಸ್ತುವಾಗಿದ್ದರೂ ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು ಅನೇಕ ಬಲವತ್ತರವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಮಾಣಾವಲಂಬನ ಮತ್ತು ದೋಷನಿವಾರಣಾ ಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನವು ಸ್ವಪ್ನದಂತೆ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿರದೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸರಿಯಾದ ತಿಳಿಯಲು ಅನೇಕ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನವು ಅಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅದ್ವೈತ ಬ್ರಹ್ಮವು ವಾಸ್ತವವಾಗಿರುವಂತೆ ಅಂತಹ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದೆ, ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿರುತ್ತೆ ಈ ಅಂಶಗಳ ವಿಚಾರಗಳು ಹೀಗೆ ಇರುತ್ತವೆ:-

ಆತ್ಮಾನುಭವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳು.

1 ಮೂಲಕಾರಣ ಅಥವಾ ಆದಿಕಾರಣ. = ಮೂಲಾಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನ.
2. ಮುಖ್ಯಕಾರಣ = ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿ; ಅವಿದ್ಯೆ.
3. ಪ್ರಧಾನಕಾರಣ = ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮರ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಾಸ. ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ.
4. ಪ್ರಬಲಕಾರಣ = ಮಾಯೆ - ಮೋಹ.
5. ಸಂಶಯಾದ್ಯನೇಕ ಕಾರಣಗಳು. ಉಂಟೋ ಇಲ್ಲವೋ! ಏಕವೋ ಅನೇಕವೋ! ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂದೇಹ ಮತ್ತು ವಾದಿಗಳ ಪ್ರತಿವಾದಗಳು.
6. ಪ್ರಮಾಣದೌರ್ಲಭ್ಯ.
7. ಸಾಧನಾಭಾವ.
8. ದುಷ್ಕರ್ಮಪ್ರಾಬಲ್ಯ. ಇಷ್ಟುಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಅಜ್ಞಾತವಾದ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳಿರಬಹುದು. ದುರಿತವಿಶೇಷಗಳಿರುವಾಗ ಆಸುರೀಸಂಪತ್ತಿನ ಅಧಿಕಾರವೇ ನಡೆಯುವುದು. ದೈವೀ ಸಂಪತ್ತು ಸ್ಥಗಿತವಾಗುವುದು. ದುರಿತವೇಗವು ಕಡಿಮೆಯಾದರೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸಾಧನೆ ಮೊದಲಾಗುವುದು. ಸಾಧನೆಯು ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆ ಪ್ರಮಾಣವು ಅಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಾಚಾರ್ಯೋಪದೇಶಗಳು ಲಭ

ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳಿರುವಾಗ ಫಲಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳಿರುವ.

 ಉಪದೇಶಗಳ ಉಪಯೋಗ ಆಗದೇ ಹೋಗುವುದು. ಪ್ರಮಾಣಗಳು ವ್ಯರ್ಥವಾ-
ತ್ತ, ಇದ್ದರೆ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳ ವಾದಗಳೂ ಸಂಶಯಗಳೂ ಅಡಗಿಹೋಗುವುವು. ಆಗ
ವಿಮರ್ಶನದ ಸಾಧನಗಳು ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತಿಬಂಧಕದ ಬಲವು ಕಡಿಮೆಯಾ-
ಗುವುದು. ಉಪದೇಶಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಪ್ರಭಾವವು ಕ್ಷೀಣಿಸುವುದು. ಇಂಥ ಸಾಧನೆ ಮತ್ತು
ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಮೂಲಕ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪದ ನಿದಿಧ್ಯಾಸನದ ಅಭ್ಯಾಸವು ನಿರಂತರವಾದರೆ ಅವಿದ್ಯೆ ಅಥವಾ
ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಾಸವು ತಪ್ಪುವುದು. ತಪ್ಪು ತಿಳುವಳಿಕೆಯು ಹೋಗಿ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವು
ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ತಪ್ಪಿದಾಗಲೇ ಸ್ವಸ್ವರೂಪದ ಅರಿವಾಗುವುದು.
ಆತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ನೆನಪು ಭದ್ರವಾಗಿ ಉಳಿಯುವುದು. ಆಗಲೇ
ಆವರಣಾಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಮೂಲಾಜ್ಞಾನವು ನಾಶಹೊಂದಿ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ ಎಂಬ
ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಶುದ್ಧ ಪರಮಾನಂದಾನುಭವವು ಸ್ಫುರಿಸುವುದು.

ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಅನೇಕ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಮೂಲಾಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ
ತನ್ನ ನಿಜಾತ್ಮನ ಮರೆಯುವಂತೆ, ತಿಳಿಯದಂತೆ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಆತ್ಮ
ದೇವನನ್ನು ರಹಸ್ಯವಾಗಿಯೇ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿರುತ್ತವೆ.

ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಮೂಲಕಾರಣ ಅಥವಾ ಆದಿಕಾರಣ.
ಇದನ್ನು ವಿಚಾರಿಸೋಣ. ಮೂಲಾಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವೇ ಈ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆಲ್ಲ
ನಿದಾನವೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವಸ್ವರೂಪದ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಮೂಲವಾದ ಅಜ್ಞಾನ.
ಅಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನದ ಅಭಾವ ಎಂದು ಕೆಲವರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ.
ಏಕೆಂದರೆ ಆತನು ನಿತ್ಯ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ.
ಆದರೂ ಮನುಷ್ಯನು ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ನಾನು ನನ್ನ ನಿಜವನ್ನು ಅರಿಯೆನು ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ.
ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಇದನ್ನು ಅವಿದ್ಯೆ - ವಿದ್ಯಾವಿರೋಧಿ ಎಂದೂ, ನ ವಿದ್ಯಾ
ಇತಿ ಅವಿದ್ಯಾ ಎಂದೂ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಅಥವಾ ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆ
ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದಲೇ ಈ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕತ್ತಲೆಯಂತೆ ತಮಸ್ಸು, ಆವರಣ ಎನ್ನುವರು ಎಂದೂ ಕರೆಯು-
ತ್ತಾರೆ. ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ನಾನು ಎಂಬ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ
ದೆ ಉಂಟಾಗುವ ಈ ಜ್ಞಾನವು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದುದೆನ್ನಬೇಕು. ಆದರೆ [ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೇ] ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ
ನಿರಾಧಾರ ಭಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಜ್ಞಾನಾಧ್ಯಾಸವು
ನಾನು ಎಂಬ ಅನುಭವವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನುಭವವನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜ್ಞಾನವು [ಅಂದರೆ] ಅಜ್ಞಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಮೊಲದ ಕೊಂಬು ಎಂಬಂತೆ ಅಭಾವರೂಪವಲ್ಲ.
ಭಾವವನ್ನು ಲಕ್ಷಣಸ್ವರೂಪಗಳಿಂದ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವುಂಟು. ಈ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವನ್ನು
ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ಅದ್ವಿತೀಯಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಅವಿದ್ಯೆ
ಎಂಬ ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ [ನಾನು ನನ್ನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯದವನು ಎಂಬ ಅನುಭವದ ಮೂಲಕ] ಮನುಷ್ಯನು ನಿಜಾತ್ಮನ ಅನುಭವವಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವು
ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದಲೇ ಮನುಷ್ಯನು ಅಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.
ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು [ತಮಃಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ] ಭಾವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆತ್ಮನು ಭಾವರೂಪನಲ್ಲ.
ಭಾವವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಷಡ್ವಿಕಾರಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮನು ವಿಕಾರಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.
ಇಂತಹ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಿ ಎನ್ನಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ
ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಿವೃತ್ತಿ ಎಂಬುದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಈ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮೂಲವು ತಿಳಿಯು
ವುದಿಲ್ಲ. [ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಬಿಡುತ್ತದೆ.] ಆದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಿಗೂ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದುಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವು
ಇದರ ಮೂಲಕವೇ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಲಯ ಶಕ್ತಿಗಳು [illegible]
ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೂ ಆದುದಲ್ಲ. ಆದರೆ ~~[illegible]~~ ತ್ತವೆ
ಜನನ ಪಾಲನ ಲಯದ ಪ್ರಾಣ ದರ್ಶನ ಶ್ರವಣ ಗತಿ ಚಲನವು ಮೊದಲಾದ ಅನಂತ ಶಕ್ತಿಗಳು ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ
ಮನುಷ್ಯನ ನಿಜಾತ್ಮನಾದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿರುವುದರಿಂದ ಇದೇ ಆವರಣಾಶಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ.
ಈ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನುವೇ ವಿಷಯವು. ನಿಜಾತ್ಮನೇ ಆಶ್ರಯವು. ಎಂದು ಗೊತ್ತುಮಾಡ
ಬೇಕಾಗಿದೆ. ಶುದ್ಧ ಪರಮಾನಂದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಾನುಭವವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.
ತಮಸ್ಸು ಯಾವ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಅದು ಮುಚ್ಚಿರುವುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.
ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನ ~~[illegible]~~ [ಇರುವುದರಿಂದ] ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೇ (ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ) ನಾನು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿ
ಯುತ್ತಿರುವ [~~[illegible]~~ ಜ್ಞಾನವು] (ಅಜ್ಞಾನವು) ತಮೋರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅಭಾವರೂಪವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಭಾವರೂಪವಾಗಿದೆ.
ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿಯು
ಬುದ್ಧಿವಿನಿಕ್ಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ಹೆಸರು.
ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿ. ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಗಳು ಇದರ ಪ್ರಕಾರಗಳು

ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಈ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿ ಎಂಬ ಅವಿದ್ಯೆಯೇ ಕಾರಣವು. — ತಾನು ಶುದ್ಧಪರಮಾನಂದನು ಎಂಬ ಅರಿವು ಅಥವಾ ಸ್ಮೃತಿಯು ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ಈ ಅಜ್ಞಾನವು ಇರುತ್ತಲೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದರೂ ಹಿಂದೆ ಎಂದೂ ಆ ಶುದ್ಧಪರಮಾನಂದಾನುಭವವು ಈ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಇರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಅದರ ಸ್ಮರಣೆಗೂ ಅವಕಾಶವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಂತು ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿ ಎಂಬ ಅವಿದ್ಯೆಯೇ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿದೆ. ಈವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವುದೂ ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವೇ = ಅವಿದ್ಯೆಯೇ. ಇದೇ ಆತ್ಮಮಾಯೆಯೆಂಬ ವಿಕ್ಷೇಪಮಾಯೆ. ಮತ್ತು ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿಯುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನು ನಿಜವಾದ ತನ್ನನ್ನೇ ಮರೆತು ಅಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆತ್ಮನ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಅರಿಯುವುದು ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ಪರನಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ದೇಹಸಂಘಾತದಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಉಂಟಾಗುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದರಿಂದಲೇ ತಾನು ಸಂಘಾತಾತ್ಮಕನು ಎಂಬ ಭ್ರಮೆ ಅಥವಾ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಲು ಅವಕಾಶವುಂಟಾಗುವುದು. ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವು ವಿಪರ್ಯಯವಾಗಿದೆ. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾರೋಪ, ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ದೇಹಾರೋಪ. ರಜ್ಜುವಿನಲ್ಲಿ ಹಾವು ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ತಪ್ಪುತಿಳುವಳಿಕೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ನಾನು ದೇಹ ಎಂಬುದೂ ಭ್ರಮೆಯೇ. ಅವಿದ್ಯೆಯೇ. ಇದು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದೇನೂ ಅಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ, ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿ, ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನ ಎಂಬಿವು ಮೂರೂ ಪರಸ್ಪರ ಮಿಳಿತವಾಗಿಯೇ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೀಗಿರುವುದನ್ನು ನ್ಯಾಯ ವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಅನುಭವವೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇನ್ನು ಅನುಪಪತ್ತಿ ಹೇಳಿ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ನಿದ್ರೆಯುಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ಷ್ಮವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಉಪಾಯದಿಂದಲೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಆತ್ಮನು ಚೇತನ. ಅಜ್ಞಾನವು ಜಡವಾಗಿದೆ. ಇದು ತಮೋರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಾವರೂಪವಲ್ಲ. ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಸ್ವರೂಪವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞಾನವು ಮನೋಬಿಂದು ಪ್ರಸ್ತ ಎಂಬಿಗೆ

ತ್ರಿಪುಟಿಭಾವವಿಲ್ಲ

* ಜ್ಞಾನದ ಆಶ್ರಯ ವಿಷಯಗಳು ಅಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾತಿರಾವವು ಇಲ್ಲ.

ಭಾವರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದು ಅನಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ~~[illegible]~~ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶಹೊಂದು
ವುದಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ
ಕಾರಣವಾದದ್ದು ಮತ್ತೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತ ರಜ್ಜುಸರ್ಪಭ್ರಾಂತಿಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವಂತೆ
ಇಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಸನ್ನಿಕರ್ಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ನಾನು ನನ್ನನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ
ಅರಿಯೆ ಎಂಬ ಅನುಭವವುಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಅನುಭವಕ್ಕೆ
ಗೋಚರವಾಗುತ್ತಿರುವ ಪದಾರ್ಥವೇ ಅಜ್ಞಾನವು. ಈ ಅಜ್ಞಾನದ ಕಾರ್ಯವೇ ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮರ
ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಾಸರೂಪದ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು. ಈ ಎಲ್ಲ ಅವಿದ್ಯೆ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ
~~ಹೀಗೆ ಅವಿದ್ಯೆ ಎಂಬ ಆವರಣಶಕ್ತಿಯು ಎಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಿಕ್ಷೇಪ~~
~~ಶಕ್ತಿಯೂ~~ ನಾನು ಎಂಬ ಈ ಜಡಚೇತನಗಳ ಮಿಥುನಭಾವವೆಂಬ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಸ್ವಸ್ವರೂಪಾ-
ನುಭವಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿರುವುದು, ಪ್ರಧಾನಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯು - ಆವರಣಶಕ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿರುವು
ದೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಿಕ್ಷೇಪಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಮಾಯೆಯೂ ಆವಿರ್ಭವಿಸುವುದು. ಮಾಯೆ ಎಂ
ದರೆ ವಿಸ್ಮೃತಾತ್ಮನ ಸ್ವಭಾವ ಅಥವಾ ಮಹಿಮೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ ಕಲ್ಪಿತ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕೂಡ ಆತ್ಮನಿಂ
ಭಿನ್ನವೆಂದಾಗಲೀ ಅಭಿನ್ನವೆಂದಾಗಲೀ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾಯೆಯೂ
ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೇ. ಅಂದರೆ ಬೇರೆನಿಂ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಜಡಶಕ್ತಿರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ.
ಇದರ ಶಕ್ತಿಯು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಒಂದು ಸೃಜನಶಕ್ತಿ.
ಇನ್ನೊಂದು ಮೋಹಕಶಕ್ತಿ. ಇದರಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ಆತ್ಮಸ್ವಭಾವವೆಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂ
ದಲೇ ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲಾ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ತೋರುತ್ತಾ ಆತ್ಮನೇ ಮೋಹಗೊಂಡಿರುವಂತೆ
ಆಗಿದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಸಂಸಾರಿಯಂತಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶುದ್ಧಪರಮಾನಂದನೂ ಕೇವಲದೃಗ್ರೂಪ
ಸಾಕ್ಷಿಯೂ ಆಗಿರತಕ್ಕ ಆತ್ಮನು ದೃಶ್ಯವನ್ನು (ಮಾಯಾರೂಪವನ್ನು) ನೋಡುತ್ತಾ ನೋಡುತ್ತಾ
ಪ್ರೇಕ್ಷಕನೆಂಬ ಪ್ರಮಾತೃವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಾಕ್ಷಿತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಾರದ ಬಹಿರ್ಮುಖ
ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವಶವನಾಗಿ ಸಂಸಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಮೋಹ

78 ಮತ್ತು ಮಾಯೆಗೆ ನಿಕೃಷ್ಟಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಬಲಕಾರಣವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸ್ವರೂಪಾನುಭವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿರುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನು ದೇಹದೊಂದಿಗೆ ಅಭೇದವಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ.

ಈರೀತಿ ಮಾಯಾವಶೀಕೃತನಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಅವಿದ್ಯಾವಂತನಾಗಿರುವಾಗ ಅವನಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರದ ಸಂಶಯಗಳು ಸಂಕಲ್ಪ ವಿಕಲ್ಪಗಳು ಉಂಟಾಗುವುದೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಂತವಾಗಿ ವಿದ್ಯೆ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಹೇಳಿದುದನ್ನು ನಂಬುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಸ್ತಿಕ ನಾಸ್ತಿಕ ಜನಗಳು ಆತ ದೇವನು ಇದ್ದಾನೆ. ದೇವರು ಇಲ್ಲ. ದೇವನು ಒಬ್ಬನೇ. ಅನೇಕ ದೇವರು ಸಗುಣ ನಿರ್ಗುಣ ಸಾಕಾರ ನಿರಾಕಾರ ಹೀಗಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗಿಲ್ಲ. ಎಂದು ನಾನಾ ತರದ ವಾದವಿಕಲ್ಪಗಳನ್ನು ಒಡ್ಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಂತ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು ಅವರ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಮೋಹಗೊಳ್ಳುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದೆ. ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದ ಮತಗಳಿಂದ ಶ್ರೋತೃವಿಗೆ ಸಂದೇಹವೇ ಬೆಳೆಯುವುದು. ಮಹಾತ್ಮರ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈರೀತಿಯ ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿರುವುದು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪಾನುಭವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವೇ ಇರುತ್ತೆ.

ಪ್ರಮಾಣದೌರ್ಲಭ್ಯವು ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ವಸ್ತು ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೆ. ಪ್ರಮಾಣವಿನಹ ನಿಶ್ಚಯ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಲಾರದು. ನಿಜಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಲು ಪ್ರಮಾಣವು ಬೇಕೇ ಬೇಕು. ಆದರೆ ಅಂತಹ ಪ್ರಮಾಣವು ದುರ್ಲಭವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥೂಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅಂತರಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರವು ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿಲ್ಲ. ರಹಸ್ಯವಾಗಿದೆ. ಉಪನಿಷತ್ ಉಪದೇಶಗಳೇ ರಹಸ್ಯ ವಸ್ತು ವಸ್ತುಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ~~ಶ್ರ~~ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಿವೆ. ಚಿತ್ತವಿಕ್ಷೇಪವುಳ್ಳವನಿಗೆ ಅವು ಸುಗಮವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗು ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವು (ಪರೋಕ್ಷವೆಂಬಂತಾಗಿ) (ಅವಿದ್ಯಾವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ) ರಹಸ್ಯವಾಗಿದ್ದುಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನು ತಾನೇ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿ, ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನ, ಮತ್ತು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅವಿದ್ಯೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದು ಆ ಮೂಲಕ ಮಾಯೆಗೂ ಅಧೀನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ಕೃಪಣನಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಬಾಹ್ಯವ್ಯವಹಾರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಎಷ್ಟೇ ವಿದ್ಯಾವಂತನಾಗಿದ್ದರೂ

ಶ್ರೀ ಸಜ್ಜನರ ಸಹವಾಸ ಮತ್ತು ದೈವಭಕ್ತಿ ಇವು ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಸ್ವಾತ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಬಾಲಕನೇ ಸರಿ. ಬಾಲಕನಿಗೆ ವಸ್ತು ಮತ್ತು ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಬಲ ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅವಿದ್ಯಾಮಾಯಾವಶೀಕೃತನಾದ ಕೃಪಣನು ಯಾವುದನ್ನು ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಹಿಡಿಯಬೇಕು. ಯಾವುದನ್ನು ವರ್ಜಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಾರದೆ ಅವ್ಯವಸ್ಥಿತಚಿತ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಂತೆ ಸಂಸಾರವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗುರು ವೇದಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಶ್ರದ್ಧೆ ವಿಶ್ವಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವು ದುರ್ಲಭವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸ್ವಾತ್ಮಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ.

ಈ ಅವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಸಾಧನೆಗಳು ಇಲ್ಲದುದೇ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಧನೆಗಳು ನಾಲ್ಕು. ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವಸ್ತುವಿವೇಕ. ಶಮದಮಾದಿಗಳೆಂಬ ದೈವೀಸಂಪತ್ತು. ವೈರಾಗ್ಯ ಮತ್ತು ತಾನು ಮುಕ್ತನಾಗಬೇಕೆಂಬ ತೀವ್ರಾಭಿಲಾಷೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಸಾಧನೆಗಳು ಇದ್ದರೆ ಗುರುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಪಕರ್ಮಗಳು ಸವೆದಿದ್ದರೆ ಈ ಸಾಧನೆಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ದುರಿತವು ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದರೆ ಸಾಧನೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಪಕ್ಷಯ ಮೂಲಕ ಪುಣ್ಯ-ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆಲ್ಲ ಸಾಧನಸಿದ್ಧಿಯೂ ಆಗುವುದು. ಸಾಧನೆಯು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಗುರುಲಾಭ, ಉಪದೇಶಗಳು ಶ್ರವಣ ಮನನಾದಿಗಳು ನಡೆದು ಸ್ವಾತ್ಮರಹಸ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ತಿಳಿಯುವುವು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವದು ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದು. ಆ ಜ್ಞಾನಜ್ಯೋತಿ ಉದಯವಾದ ಕೂಡಲೇ ತಮೋರೂಪವಾದ ಅವಿದ್ಯಾಮಾಯಾಪ್ರಭಾವಗಳೆಲ್ಲ ಅಡಗುವುವು. ಮೂಲಾಜ್ಞಾನವು ನಾಶಹೊಂದುವುದು. ಆಗ ಸ್ವಾತ್ಮದೇವನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯನಿವೃತ್ತವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಆತ್ಯಂತಿಕವಾಗಿ ನಾಶಹೊಂದಿ ನಿತ್ಯಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ತಾನೆ ತಾನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿ ಅಥವಾ ಮೋಕ್ಷವು ಕೈಗೂಡುವುದು. ಇದೇ ಶುದ್ಧಪರಮಾನಂದ = ಅಪರೋಕ್ಷಾನುಭವ.

ಈ ಮೇಲೆ ಅವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾದುದು ಪರಸ್ಪರಾಶ್ರಯದೋಷವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ನಾನು ದೇಹ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವು (ಅಜ್ಞಾನವು) ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದೆ ಎಂದದ್ದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವು ಅಕಸ್ಮಾತ್-ಯಾದೃಚ್ಛಿಕ ಎನ್ನುವುದು ಲೋಕವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ. ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವನಿಗೆ ಬಹುಮಾನವಿತ್ತ ಎಂದುದು

ಇತ್ಯಾದಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆಯಾದರೂ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕಾನುಭವದ ಪ್ರಕಾರ (ನಾನು ದೇಹೀ, ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನ) ಆತ್ಮಮಾಯಾ ಮಹಿಮೆ, ಅವಿದ್ಯೆಯ ಪ್ರಭಾವ ಎಂಬ ಒಂದು ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಮೇಲಿನ ಆಕ್ಷೇಪದೋಷಗಳೆಲ್ಲವೂ ದೂರವಾಗುವುವು. ಮಾಯೆಯ ಸ್ವಭಾವವೇ ಹಿಂ ತಪ್ಪದು. ಅಚಿಂತ್ಯ ರಚನೆಯೇ ಮಾಯೆಯ ಸ್ವಭಾವವು. ಅದು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡ ತರ್ಕಯುಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದು. ಇಂತಹುದು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಜಾಲ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಭವಯೋಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶ್ವಮಾಯೆ ಎಂಬ ಆತ್ಮಮಾಯಾಪ್ರಕೃತಿಯು ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದಲೂ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಶ್ವ ಕಾಲ ದೇಶ ಕರ್ತೃ ಭೋಕ್ತೃ ಕಾರ್ಯ ಕರಣ ಸಾಧನ ಫಲ ಲೋಕ ವೇದನಾದಿಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಅದ್ಭುತ ಶಕ್ತಿಯ ಮಾಯೆಯು ಮತ್ತು ಅವಿದ್ಯಾಶಕ್ತಿಯು (ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವು) ಅನಾದಿಯಾದುದು. ಅದರ ಆದಿಯು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು ಮಾಯೆಯಿಂದಲೇ ಮಾಯೆಗೆ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು. ಇದೇ ಆತ್ಮದೇವನ ಪ್ರಕೃತಿಯು.

ಈ ಚಿಂತನೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನು ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆಂಬ ಪ್ರವೇಶ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗು ಮಾಯಾವಿಲಾಸವೆಂಬ ಆತ್ಮದೇವನ ಲೀಲೆಯನ್ನು ನೆನೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅವಿದ್ಯಾ ಪರಿಚಯ

ಸ್ವಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯನು ನಾನು ದೇಹ ಎಂದು ಬಗೆಯುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ನಾನು, ನನ್ನ ದೇಹ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತ ಹಾಗೆಯೇ ಹೇಳುತ್ತ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾನೆ ನಾನು ನನ್ನ ನಿಜವನ್ನು ಅರಿಯದವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅನುಭವರೂಪವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಇದು ಭ್ರಮೆಯೆನಿಸಿದೆ. ಈಗ ಈಗ ನೆನಪಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ ತೋರಿದರೂ ಸ್ಮೃತಿ ಎನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಈ ಹಿಂದೆ ಎಂದೂ ತನ್ನನ್ನಾಗಲೀ ತಾನು ದೇಹವಿಶಿಷ್ಟ ಎಂದಾಗಲೀ ಪ್ರಮಾಣಪೂರ್ವಕ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ಅನುಭವಿಸಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ತಪ್ಪುತಿಳುವಳಿಕೆ ಎಂಬ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರವಾಹದಂತೆ ಎಂದೋ ಹೇಗೋ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಸನ್ನಿಕರ್ಷವಿರತಕ್ಕೆ ಇದು ಘಟ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನದಂತೆ ಇದು ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ರಜ್ಜು ಸರ್ಪ ಎಂಬಂತೆ ಭ್ರಾಂತಿಯೂ ಆಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ: ಇಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಸನ್ನಿಕರ್ಷ ವಿದೋಷ... ನಾನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮರ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಾಸವೆಂಬ ಅಧ್ಯಾಸವಿರುವಂತೆ ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರಾಧ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಖಚಂದ್ರ ಎಂಬಂತೆ ಬಾಧಸಮಾನಕಾಲೀನ ಜನ್ಯವಾದ ಆಹಾರ್ಯಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಕಲ್ಪನಕರ್ತೃಭೇದವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಬೌದ್ಧವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವಂತಹ ಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತವಾದ ಈ ಅಧ್ಯಾಸವು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೇ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸರ್ವರಿಗೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುವ ಈ ನಾನು ಎಂಬ ಅನುಭವವು ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಯಂತೆ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಭ್ರಮರೂಪ ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯಜ್ಞಾನವಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವು ಅಥವಾ ನಿರ್ಣಯರೂಪವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೇ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭ್ರಮೆ ಇಲ್ಲದೇ ನಾನು ನನ್ನದು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ನಿದ್ರೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಿಶೇಷಸ್ಥಿತಿಯುಂಟಿರುತ್ತದೆ. ಅಧ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲ. ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ದೇಹಾತ್ಮಾಧ್ಯಾಸದಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಆಗ ನಾನು ಕರ್ತೃ ಭೋಕ್ತೃ ಪ್ರಮಾತಾ ಪ್ರಮೇಯ ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಭಾಗ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳೆಲ್ಲ ಇರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಅಧ್ಯಾಸವನ್ನು ಕರ್ತೃಭೋಕ್ತೃಪ್ರವರ್ತಕವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲದೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನ. ಮತ್ತ ನಿದ್ರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಧ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೇ ಕಾಲವೇ ಸ್ಥಿತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ಕಾಲ. ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಲ. ಹೀಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಕಾಲಗಳ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಆತ್ಮನೇ

ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮನುಷ್ಯನೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲವೇ ಬೇರೆ, ಸ್ವಪ್ನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವಸ್ಥೆ ಎನ್ನುವುದು ತಪ್ಪುತಿಳುವಳಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಅವಸ್ಥಾಕಲ್ಪಿತವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಸತ್ತೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅದು ಮಾಯಿಕವಾದದ್ದು. ಅವಸ್ಥಾವತ್ಪುರುಷನ ಸತ್ತೆಯಿಂದಲೇ ಸತ್ತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವಂತಹ ಸ್ವಪ್ನದಂತೆ ಕಾಲಪ್ರತೀತ ಮಾಯೆಯದ್ದಾಗಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಾನು ಎಂಬ ಅನುಭವವು ಅಧ್ಯಾಸವಾಗಿದ್ದು ಅದು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲ. ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲ. ಅದಾಗ್ಯೂ ಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. ಇದು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯಾಗಿದೆ. ಅಭಾವರೂಪವಲ್ಲ. ಅನುಭವ ಎಂದದ್ದರಿಂದಲೇ ಭಾವರೂಪ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ಅವಿದ್ಯೆ ಎಂಬ ಭಾವರೂಪಾಜ್ಞಾನವು ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಉಂಟಾದುದಲ್ಲ, ಬೇರೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಯರೂಪವಲ್ಲ. ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದದ್ದರಿಂದಲೇ ತಪ್ಪುತಿಳುವಳಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಭ್ರಮಾರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪರಮಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೆಂಬ ವಿಜ್ಞಾನಾನುಭವವಾಗಿಲ್ಲ. ನಾನು ನನ್ನದು ಎಂಬ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನದಿಂದಾದ ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿಯೇ ಮೂಲಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆಂದೇನೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲ. ಮಿಳಿತವಾಗಿಯೇ ಅಕ್ರಮ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿಯೂ ಸಮಸಮವಾಗಿಯೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಾಗಿರುವ ಈ ತಮೋರೂಪದ ಅಜ್ಞಾನರಾಶಿಗೆ ಅವಿದ್ಯೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅವಿದ್ಯಾ ಮನಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ತಮೋರೂಪವಾಗಿರುವ ಈ ಆವರಣಾಶಕ್ತಿಯ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಚಯಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದೇ ನಾನು ನನ್ನದು ಎಂಬ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ಅಧ್ಯಾಸವು ಏತಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದೆ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿಕೊಂಡು ಸಮಾಧಾನಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ:- ಸ್ವಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಪ್ಪುತಿಳುವಳಿಕೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಜ್ಞಾನವೇತಕ್ಕಿರುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ ಆತ್ಮಸ್ಮರಣೆಯಿಲ್ಲದವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಅಂದರೆ ವಿಸ್ಮೃತಾತ್ಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಆತ್ಮಾಜ್ಞಾನವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವಿರುತ್ತೆ. ಈ ರೀತಿ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನ ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಭ್ರಮೆ ಈ ಒಟ್ಟು ರಾಶಿಯು ಆತ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯ ಆವರಣಾಶಕ್ತಿರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಮುಂದಿನ ವಿಕ್ಷೇಪಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಈಶ್ವರಪ್ರಕೃತಿಯ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ತೃ ಭೋಕ್ತೃ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಬೆಳೆದು ಸಂಸಾರವಾಗುವುದು.

ವ್ಯವಹಾರ – ಅವಿದ್ಯಾತ್ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದುದು ಅವಿಚಾರಿತ ಸಿದ್ಧವಾದುದು (ಅಕಸ್ಮಿಕ)
ಪರಮಾರ್ಥ – ವಿಚಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಅನುಭವಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣಯಮಾಡಿಕೊಂಡುದು.

ವಿದ್ವಾಂಸನ ಜೀವನ ದರ್ಶನ

ತತ್ತ್ವಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನವಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ವಿವೇಕಿಯು ಮೋಹನಿದ್ರೆಯಿಂ ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಬೋಧವುಳ್ಳವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಂತ-ಅಂತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಈ ಬಾಹ್ಯ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರವಹಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ವ್ಯವಹಾರ ಮತ್ತು ಪರಮಾರ್ಥಗಳ ಮರ್ಮವು ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ಜಗನ್ಮಿಥ್ಯಾ ಎಂದು ಮನವರಿಕೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಾಸಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ರತಿಯಿಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪರತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅನುರಕ್ತನಾಗಿ ಕುಕ್ಕಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವಿರಕ್ತನಾಗಿ ಉಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಉದ್ವೇಗಕ್ಕೂ ಒಳಗಾಗದೆ ಸಮಾಧಾನ ಸಮಶಾಂತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ನಿರ್ಗುಣ ನಿರ್ವಿಕಾರಿ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮತ್ತು ಮಾಯೆಯಿಂದಾದ ಜಗತ್ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಜ್ಞಾನಿಯು (ಅಧ್ಯಾರೋಪ-ಅಪವಾದ) ಉಭಯತ್ರ ಕುಶಲನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೃತ್ತುಘಟಗಳಿರುವಂತೆ, ಜಲಬುದ್ಬುದಗಳಿರುವಂತೆ, ಕ್ಷೀರದಧಿಗಳಿರುವಂತೆ, ರಜ್ಜುಸರ್ಪಗಳಿರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಾಭಾವಗ್ರಹಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣಾಮಾತ್ರವೇ ಸತ್ಯವು ಕಲ್ಪಿತವಾದುದು ಮಿಥ್ಯೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಕಲ್ಪಿತ ಜಗತ್ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿವರ್ತವೆಂದರಿಯುತ್ತಾ ಸರ್ವತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮದರ್ಶನವೆಂಬ ಅಭೇದಾನುಭವದಿಂದ ಕೃತಕೃತ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ದ್ವೈತಭಾಷೆ ಅದ್ವೈತಭಾಷೆ ಇವೆರಡೂ ಅವನಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತೆ.

ಅಜ್ಞಾನಿಯ ಪಾಮರ ಜೀವನ

ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದ ಅವಿವೇಕಿಯಾದವನಿಗೆ ಸರ್ವತ್ರ ಸಮದರ್ಶನವೆಂಬ ಅಭೇದಾನುಭವವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಮೂಲವಾದ ಸದ್ವಸ್ತುವೇ ತಿಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರ ಜೀವ ಜಗತ್ತು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ~~[illegible]~~ [illegible]ರುವ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಾಭಾವವೇ ಅವನಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಿಗೆ ನಾನು ನನ್ನದು ಎಂಬ (ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಜೀವ=ಶರೀರಾನುಭವ) ಅನುಭವವು ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗು (ಮಾಯಾಕಾರ್ಯವಾದ) ದೇಹಾದಿಸಂಘಾತದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮತಾದಾತ್ಮ್ಯಯೇ – ಅಧ್ಯಾಸವೇ ಹುಟ್ಟುಗಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ಯಾರೋಪ-ಅಪವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಎಂಬ ಉಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ನಾನು ನನ್ನದು ಎಂದೂ ಬಾಹ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾನಾಬಗೆಯ ಭ್ರಾಂತಿಕವಸ್ತುಗಳೆಂದು ಅವು ಸತ್ಯವೆಂದು ನಂಬಿಕೊಂಡು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಅಧ್ಯಾಸವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ರಜ್ಜುಸರ್ಪ, ಮರುಜಲ, ಆಕಾಶನೀಲ ಎಂಬ ರೀತಿಯ ಯಥಾರ್ಥವಲ್ಲದ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತಪ್ಪು ತಿಳುವಳಿಕೆಯಿಂದ ಸ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಭೋಕ್ತೃ ಸಂಸಾರಿತ್ವಾದಿ ಭ್ರಮೆಯೂ ಬಾಹ್ಯವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರಾಗದ್ವೇಷಗಳ ಮೂಲಕ ಭೇದಬುದ್ಧಿಯೂ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ.

ಆತ್ಮದೇವನ ಶಾಶ್ವತ ಶಕ್ತಿಯಾದ ಅವಿದ್ಯಾ ~~ಮಾಯೆ~~ ಪ್ರಭಾವವೇ ಇದು. ಆತ್ಮದೇವನ ಶುದ್ಧ ಸತ್ತ್ವ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯ ಮಹಿಮೆಯೇ ಇದು. ಮಾಯೆಯ ಸ್ವಭಾವವೇನೆಂದರೆ:- ವಿರುದ್ಧಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿರುದ್ಧದರ್ಶನ ಮಾಡಿಸುವುದೇ ಮಾಯಾಸ್ವಭಾವ. ದೇಹ ಪುತ್ರ ವಿತ್ತಾದಿಗಳು ಅನೃತ ಜಡದುಃಖರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನ್ನು ಸತ್ಯ ಚೇತನ ಸುಖ ಎನ್ನುವಂತೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವುದು. ಅಂತರಾತ್ಮನು ಸತ್ಯ ಚಿನ್ಮಯಾನಂದನಾಗಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸ್ವಸ್ವರೂಪವು ಪ್ರಕಟವಾಗದಂತೆ ಮರೆಮಾಡಿಸುವುದು ಜೀವನೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಭಾವನೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಇದೇ ಅವಿದ್ಯಾಮಾಯಾ ಕಾರ್ಯವು. ಆಗ ಆತ್ಮದ್ರೋಹಿಗಳಾದ ವ್ಯವಹಾರಿಗಳಿಗೆ ದ್ವೈತಭಾಷೆ ಅಂದರೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ವೈತಭಾಷೆ ಎಂದರೇನು? ಎಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಮನುಷ್ಯನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಆತ್ಮನೇ (ಅಪರೋಕ್ಷವಸ್ತುವೇ) ಪರೋಕ್ಷನು ಈಶ್ವರ, ಎಲ್ಲಿಯೋ ಹೊರಗೆ ಇರುವನೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದಾಗುವನು.

ಜ್ಞಾನಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರೋಕ್ಷನಾದ ಈಶ್ವರನೇ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನೆಂಬ ಅಪರೋಕ್ಷವಸ್ತು ಎಂದಾಗಿರುವನು.

ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶವು ಬಹು ಕಠಿಣ ಕಾರ್ಯ.

ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಎಬ್ಬಿಸಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೇನೂ ವಿಶೇಷ ಯುಕ್ತಿ ಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಒತ್ತಬೇಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ನಿದ್ರೆಯ ಸೋಗು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಮಲಗಿದವನನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸುವುದು ಸುಲಭವೇ? ಇಲ್ಲ. ಅದು ತುಂಬಾ ಪ್ರಯಾಸದ ಕಾರ್ಯವೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಮಲಗಿದವನಿಗೆ ಏಳಬಾರದೆಂಬ ಕಡೆಗೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯತ್ನವಿರುತ್ತದೆ. ಅಂತಹವನನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿನ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವ ಹಿತೈಷಿಯು ಅನೇಕಾನೇಕ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ತರತರದ ಹೊಸಹೊಸ ಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಒತ್ತಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದೇ ಎಬ್ಬಿಸಬೇಕಾಗುವುದೆಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಮತ್ತು ಗುರುವೂ ಸಹ ಬಹು ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ ಜೀವಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರಬೋಧಗೊಳಿಸುವರು. ವ್ಯವಹಾರ-ಪೂರ್ವಕರ್ಮ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ರೂಢಮೂಲವಾಗಿರುವ, ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಕರ್ತೃ ಭೋಕ್ತೃ ನಂಬಿಕೆಯುಳ್ಳ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಮೋಹನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಪಡಿಸಬೇಕು. ಆ ಶಿಷ್ಯನೋ ತಾನು ಪ್ರಪಂಚ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಲ್ಲವನು. ಪ್ರಬುದ್ಧನು. ವಿದ್ಯಾಪ್ರವೀಣನು. ಪ್ರಮಾತೃವಾದ ತಾನು ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾತಿಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲೆ ಎಂದು ಬಗೆಯುತ್ತಿರುವನು. ಅವನಿಗೆ ಲೌಕಿಕವಾದ ಅನೇಕ ನ್ಯಾಯನೀತಿಗಳೂ ತಿಳಿದಿರುತ್ತವೆ. ತಾನೂ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ವಿವೇಕಿ ಎಂಬ ಅಭಿಮಾನವೂ ಅಭಿನಿವೇಶವೂ ಇರಬಹುದು. ಅಂತಹ ಶಿಷ್ಯಜಿಜ್ಞಾಸುವಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣಾತೀತವಾದ ಪರಮಾರ್ಥತತ್ತ್ವವನ್ನು, ಅವನ ನಿಜಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡಬೇಕಲ್ಲವೆ! ಮತ್ತು ಆ ಅಂತರಾತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಡಬೇಕು. ಇದು ಎಷ್ಟು ಕಠಿಣವಾದ ಕೆಲಸ! ಅಯ್ಯಾ ಶಿಷ್ಯನೇ, ನೀನು ಅಜ್ಞಾನಿ. ಅನಾದ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಮೋಹದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ್ದು ಮಾಯಾನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಿರುವೆ. ಇದು ತಪ್ಪು

 ಎಂದು ನೇರವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೆ ಅವನು ನಂಬುವುದಿಲ್ಲ; ಅಷ್ಟು ಸುಲಭವಾಗಿ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಆ ಮಾತುಗಳ ಅರ್ಥವೂ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೇ ವಸ್ತುಜ್ಞಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಭ್ಯಾಸವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. [ಜಗದ್ರೂಪಗಳು ಕಾರಣಾನ್ತರವಾಗಿ ಹೊಸ್ತದೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ] ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಬೇರರೀತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು ಎಂದರೆ ನಂಬುದೇ ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪರೋಕ್ಷಾನುಭವ ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸವೇ ಮೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಮಂದನಾಗಿರುವ ಜಿಜ್ಞಾಸುವಿನ ಮೇಲೆಯೂ ಕರುಣೆಯುಳ್ಳ ಶಾಸ್ತ್ರಾಚಾರ್ಯರು ಉಪದೇಶಮಾಡುವಾಗ ನಾನಾ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ. ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮೇಯಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಯುಕ್ತಿ. ನ್ಯಾಯ ಮುಂತಾದ ಸರಣಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ದ್ವೈತವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಉಪದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ದ್ವೈತವಾದಿಯಂಥವರಿಗೆ ಗ್ರಹಣೆಯಾಗಲೆಂದೇ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟಲ್ಲದೆ ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದೇನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅವನ್ನು ಸಿದ್ಧಾನ್ತಮಾಡಿ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಿಜ್ಞಾಸುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮನ ಬೋಧನೆಯಾಗಬೇಕು. ಆಗಲೇ ಶಿಷ್ಯನು ಕೃತಾರ್ಥನಾಗುವನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿದ ಪ್ರಯಾಸವೂ ಆಗಲೇ ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ [ಅದ್ವೈತಾತ್ಮನ ಬೋಧನೆಯ] ಮಹತ್ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಡಿದ ಉಪಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾರೋಪ-ಅಪವಾದ ಎಂಬ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ಪ್ರಧಾನವಾದುದು. [ಅದರ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿಯೂ] ಮತ್ತದರೊಡನೆ ವಿಷಯಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೋಸ್ಕರವಾಗಿಯೂ ವಿಷಯಗ್ರಹಣೆಗೆ ಸುಲಭವಾಗಲೆಂದೂ ಅನೇಕಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ. [ತ್ರಿವಿಧಸೃಷ್ಟಿ] ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವ. ಶರೀರತ್ರಯ. ಅವಸ್ಥಾತ್ರಯ. ಪಂಚಕೋಶಪ್ರಮೇಯ. ಸಾಕ್ಷಿಕೂಟಸ್ಥ. ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಳಯಕಥೆ ಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷವಿಭಾಗ. ಜೀವೇಶ್ವರವ್ಯವಸ್ಥೆ. ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಕಲ್ಪನೆ. ಮಾಯೆ ಮಾಯಾವಿ. ಅಂಶಾಂಶಿ. ಅವಿದ್ಯೆ ಅಜ್ಞಾನ ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಮೂಲಾಜ್ಞಾನ

ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಎಂದರೂ ತಪ್ಪಲ್ಲ

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯವ
ಜಿಜ್ಞಾಸುವು ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥ ಪ್ರರೂಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಬೋಧವಾಗಬೇಕು.
ಹಾರದ ಅನುಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಪರಮಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಬೇಕು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ
ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಬದ್ಧಮುಕ್ತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಸ್ವರೂಪದ ಜೀವನು
ಸಂಸಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆಂದೂ ಈಶ್ವರನು ನಿತ್ಯಶುದ್ಧಬುದ್ಧಮುಕ್ತ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆಂ
ದೂ ಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಇದೇನೂ ಯುಕ್ತಿ ಚಮತ್ಕಾರಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅನುಭವವು
ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಇತರ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅರಿತದ್ದಾಗೂ ಪ್ರದ
ವಸ್ತುತಂತ್ರ. ಕರ್ಮವು ಕರ್ತ್ರಧೀನ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿ
ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಸಮನ್ವಯಗೊಳಿಸಿಕೊಡಬೇಕು. ಶಿಷ್ಯಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ
ಹೆಪ್ಪುಗಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುವ ದ್ವೈತವಾಸನೆ, ಸ್ವತಂತ್ರದಂತಹ ಕಲ್ಪನೆಗಳು, ಮತ್ತು ನಿಶ್ಚಿತವನ್ನು
ತೊಲಗಬೇಕು. ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಅದ್ವೈತ ಗ್ರಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಒದಗಬಹುದಾದ ಅಸಂಭಾವನಾ
ವಿಪರೀತಭಾವನಾ ಮತ್ತು ಸಂಶಯಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡಬೇಕು. ಆಗಲೇ ಅಹಂಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ
ಎಂದು ಶಿಷ್ಯನು ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವನು. ಆಗಲೇ ಅಭಯಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಸೇರುವನು, ಕೃತಾರ್ಥ
ನಾಗುವನು. ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ ಸರಿ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥ
ಜ್ಞಾನವಾದರೆ ಅದೇ ಅವರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿತವಾಗಬಹುದು. ಎಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕೆಂಬ
ನಿರ್ಬಂಧವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾಚಾರ್ಯೋಪದೇಶವು ಬುದ್ಧಿಯ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಕಳೆ
ಯುತ್ತದೆ. ದೇಹಾದಿ ಬುದ್ಧಿಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಈ ಬಾಹ್ಯಜಗತ್ಪದಾರ್ಥಗಳು ಕೂಡ ಕಾರ್ಯವೆಂದು
ತಿಳಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಅದರೊಡನೆಯೇ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಹಾಕಿಕೊಂಡಿರುವ ಅನಾತ್ಮವಸ್ತುಧರ್ಮಗಳನ್ನು
ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಅಧ್ಯಾರೋಪಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಅಪವಾದಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನ
ನುಸರಿಸಿ ಸಾಧಕಶಿಷ್ಯನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅನಾತ್ಮವಸ್ತುಧರ್ಮಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಅಲ್ಲಗಳೆದುಕೊಂಡು ಕೇವಲ
ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಉಪಕರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ
ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಬಗೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಿಜವಾಗಿ ಆತ್ಮನು ಅಪರೋಕ್ಷ
ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತನಗೆ ತಾನೇ ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ಅದ್ವೈತಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು
ಅರಿತುಕೊಂಡರೆ ಮತ್ತೆ ಬೇರೆ ಏನನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ.

४४ भवतो बुद्धिनिश्चयं कथयेत्यनुपृष्टः श्रीरामेण हनुमानाह -
देहदृष्ट्या तु दासोऽहं जीवदृष्ट्या त्वदंशकः ।
आत्मदृष्ट्या त्वमेवाहमिति मे निश्चया मतिः ॥ इति ।

विश्वं वै ब्रह्मतन्मात्रं संस्थितं विष्णुमायया ।
ईश्वरेण परिच्छिन्नं कालेनाव्यक्तमूर्तिना ॥

सत्त्वाज्जागरणं विद्यात् रजसा स्वप्नमादिशेत् ।
प्रस्वापं तमसा जन्तोस्तुरीयं त्रिषु संततम् ॥
नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा स्थिते सतः ।
उदयास्तमनाख्यं हि दर्शनादर्शनं रवेः ॥ देवीभाग. ८.१५.२४.

प्रकृतिविकृतिभिन्नः शुद्धबोधस्वभावः
सदसदिदमशेषं भासयन् निर्विशेषः ।
विलसति परमात्मा जाग्रदादिष्ववस्था-
स्वहमहमिति साक्षात् साक्षिरूपेण बुद्धेः ॥
- वि. चू. -

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತದ ಪುರಂಜನೋಪಾಖ್ಯಾನದ ಸ್ಕಂ ೪. ಅಧ್ಯಾ ೨೮. ಶ್ಲೋಕ ೬೨-೬೩.

ಅವಿಜ್ಞಾತಸಖನಾದ ಈಶ್ವರನು ಜೀವಪುರುಷನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ :- 89

यथा पुरुष आत्मानमेकमादर्शचक्षुषोः ।
द्विधाभूतमवेक्षेत तथैवान्तरमावयोः ॥
अहं भवान्न चान्यस्त्वं त्वमेवाहं विचक्ष्व भोः ।
न नौ पश्यन्ति कवयश्छिद्रं जातु मनागपि ॥

ಮನುಷ್ಯನು ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡಾಗ ತನ್ನ ರೂಪವೇ ಎರಡು ರೂಪಗ
ತಾನು ಇಲ್ಲಿರುವುದು ಒಂದು ರೂಪ. ಮತ್ತೆ ಆಚೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ರೂಪವು ಮತ್ತೊಂದು.
ಳೆಂದು ಕಾಣುವುದು. ಕಣ್ಣು ರೂಪಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕರಣವಾಗಿರುವುದು. ಕನ್ನಡಿಯು ಉಪಾಧಿಯಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು. ಆಗ ಕನ್ನಡಿ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣುಗಳ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರೇಕ್ಷಕನಿಗೆ ತನ್ನ ಏಕರೂಪವೇ ಎರಡಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಒಂದು ಬಿಂಬ = ಸತ್ಯವಾದುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರತಿಬಿಂಬ = ವಾಸ್ತವವಾಗಿರುವುದಲ್ಲ. ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ಸರಿ. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಸತ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ತಪ್ಪು ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಗ್ಆತ್ಮನು ಬಿಂಬಭೂತನು. ಅವನು ಪ್ರೇಕ್ಷಕನಾಗಿ ನೋಡಿದಾಗ ದೇಹಾದ್ಯಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿ ತನ್ನದೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ಕಂಡು ಎರಡುರೂಪಗಳು ಎಂದು ಬಗೆದರೆ ತಪ್ಪಲ್ಲವೆ ? ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳ ಯಾಥಾತ್ಮ್ಯವು ಹೇಗೆ ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವವು ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಕ್ಕಳು ಮೋಸಹೋಗುವಂತೆ ಮನುಷ್ಯನೂ ಮರುಳಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಅವನ ನಿಜಾತ್ಮನು ಅದ್ವೈತನಾಗಿದ್ದರೂ ಆ ಕೂಟಸ್ಥ ಸಾಕ್ಷಿಯು ದೃಶ್ಯತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಹೊಂದಿರುತ್ತನಾಗಿ ಅಂತಃಕರಣ ಉಪಾಧಿ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಕ್ಷಕತ್ವಧರ್ಮ ಇವೆರಡರ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆಯಿಂದ ಆತ್ಮನೊಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಆತ್ಮರೆಂದೂ ಜೀವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡೂ ವಸ್ತುಗಳು ವಾಸ್ತವವಾಗಿರತಕ್ಕವೆಂದೂ ಬಗೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇದು ತಪ್ಪುತಿಳಿವಳಿಕೆ ಎಂದಾಗಲೀ ಮತ್ತು ಈ ಆತ್ಮದ್ವಯದಲ್ಲಿ ಬಿಂಬರೂಪದ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವಾಗಲಿ ಗುರು-ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶವಿಲ್ಲದೆ ತಿಳಿಯುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಅದ್ವೈತಾತ್ಮನು ಭ

91) ವವಿಲ್ಲದೇ ಅಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿರುವುದೇ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯನ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬೆಂಕಿಯು ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಒಳಗಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಕಬ್ಬಿಣದ ಗುಂಡಿನಂತೆ ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮರನ್ನು ಪರಸ್ಪರಾಧ್ಯಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಚೇತನನು ಸಾಕ್ಷಿ ತಾನೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸಂಘಾತಾತ್ಮನನ್ನೇ ನಾನು ನಾನು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ವ್ಯವಹಾರತತ್ಪರನಾಗಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಇದು ಭ್ರಮೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ತೋರಿಸಿಯೂ ಇನ್ನು ಶುದ್ಧ ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ಅಷ್ಟುಮಾತ್ರವನ್ನೇ ನಂಬಿಕೊಂಡರೆ ಸಾಲದು. ಅದು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಾಗಲಾರದು. ಅದರಿಂದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಅಪರೋಕ್ಷಾನುಭವವು ಆಗಲಾರದು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ ಭೇದಬುದ್ಧಿರೂಪದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅದನ್ನು ದೂರೀಕರಿಸುವ ಸಾಧನೆ [illegible] ಪರಮಾರ್ಥಸ್ವರೂಪದಲ್ಲೇ ನಿಲುಗಡೆಯಾಗುವಂತೆ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು. ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನವಿಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಪುರಂಜನನಿಗೆ ಅವಿಜ್ಞಾತಸಖನು ಪರಿಚಯಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಕೊನೆಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ:- ನಾನೇ ನೀನು, ನೀನು ನನಗಿಂತ ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲ. ನೀನೇ ನಾನು. ನಾನು ನಿನಗಿಂತ ಬೇರೆ ಆಗಿ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆಂಬ ಪರಮಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿ=ಜ್ಞಾನಾನುಭವದಿಂದ ಅರಿತುಕೋ. ಹೀಗಿಯ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನವು ಯಾರಿಗೆ ಲಭಿಸಿತೋ ಅವರೇ ಕವಿಗಳು. ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನವುಳ್ಳ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿಗಳು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯರು. ಇಂತಹ ಪೂರ್ಣದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಮ್ಮ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕರಣಾದಿಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಪೃಥಕ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಆತ್ಮೈಕ್ಯವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಎಂದಾಗಲೀ ಜೀವಾತ್ಮ ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂದಾಗಲೀ ಕಿಂಚಿತ್ತೂ ಭೇದವನ್ನು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ, (ಬಿಂಬರೂಪದ ಆತ್ಮನೇ ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪ) ವಿಜ್ಞಾನೈಕರಸಸ್ವಭಾವದಿಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯಾದಾಗಲೂ ಸುಷುಪ್ತಿಸ್ಥಾನದ ಅನುಭವದಂತೆ ಭೇದದರ್ಶನವಿಲ್ಲದೇ ಅದ್ವೈತನಿಷ್ಠೆಯಿಂದಿರುವುದೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಜ್ಞಾನವು. ಇದೇ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ನಿರ್ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವಾಗಿದೆ. ವಿಜ್ಞಾನಾನುಭವವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥ ಪುರುಷನು ಸಂಘಾತಾತ್ಮಕನಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕನಾಗಿ ಕರಣಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೃಶ್ಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಇದು ಇದು ಎಂದು ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಗಳನ್ನೇ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಅಹಂ ಪರಮಾರ್ಥ

ಅಹಂ ಅಥವಾ ನಾನು ಎಂಬ ವಸ್ತುವೇ ಮನುಷ್ಯನ ನಿಜಾತ್ಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಬೋಧ್ಯನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ನಾಮ ಗುಣಾಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆ ಅಚ್ಯುತವಸ್ತುವು ಅಹೇಯಾನುಪಾದೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ದೋಷಲೇಶವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅಹಂ ಎಂದೇ ರಹಸ್ಯನಾಮಧೇಯವಿರುವುದು. ಈ ನಿರ್ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ಕೂಟಸ್ಥಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಔಪನಿಷದಪುರುಷನೆಂದು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ಸಮಸ್ತ ವ್ಯವಹಾರದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬ ಅನುಭವಸಿದ್ಧಿಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಆ ಬಳಿಕ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ನಾನು-ಅಹಮನುಭವವಿಲ್ಲದೇ ಏನೊಂದು ವ್ಯವಹಾರವೂ ಹುಟ್ಟುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ಆತ್ಮನು ಸ್ವಯಂಜ್ಯೋತಿಸ್ವರೂಪನಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೇ ಅವನ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೂಪದ ಆ ಸಾಕ್ಷಿಯು ತಾನು ಪ್ರಕಟವಾಗಲು ಅರ್ಹಸ್ಥಳವಾದ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಹಂ ಎಂದೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ತಿಳಿಸುತ್ತಿದೆ. ಅಂತಃಕರಣವು ಅನ್ನಮಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದು ಶುದ್ಧವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠಾಂಶದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕನ್ನಡಿಯಂತೆ ಸ್ವಚ್ಛಸತ್ತ್ವಮಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಗ್ರಹಣಶಕ್ತಿ ಇರುವುದು. ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ನಾನು ಎಂಬ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಫೂರ್ತಿ. ಪ್ರಕಾಶ. ಸತ್. ಚಿತ್. ಜ್ಞಪ್ತಿ ಇರುವಿಕೆ ತೋರುವುದು ಜ್ಞಾನ. ಜ್ಯೋತಿ. ಅರಿವು. ಅನುಭವ ಈ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಕೇವಲಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೂಪದ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವರೂಪದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಹಂ ಎಂದೇ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಬಾಹ್ಯದ ಘಟಾದಿ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಬೇರೆ ಬೆಳಕು ಅಥವಾ ಪ್ರಮಾಣಾನುಗ್ರಹ ಸಾಪೇಕ್ಷೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸಾಪೇಕ್ಷೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವಂತಹ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ತನಗೆ ತಾನೇ ಬೆಳಗುವವನು. ಅವನ ಬೆಳಕಿನಿಂದಲೇ ದೃಶ್ಯಗಳು ತೋರುತ್ತವೆ. ಸರ್ವದಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಆತ್ಮನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು ಅಂದರೆ ಅಂತರ ಬುದ್ಧಿ ಅಹಂಕಾರಾದಿಗಳೂ ಬಾಹ್ಯಜಗತ್ತೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಸಕಲವೂ ಪರತಂತ್ರ. ಆತ್ಮನೊಂದೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಸ್ತುವು. ಹೀಗೆ ತಾನೇ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುವ ಅಹಂಸ್ಫೂರ್ತಿ (ಪ್ರತ್ಯಯಮಾತ್ರ) ಯನ್ನೇ

ಕರ್ತೃಕರ್ಮ ಭೇದನಿಯಮದಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನವಿಷಯನಾಗುವನಲ್ಲ.

ಅಪರೋಕ್ಷಾನುಭವ ವಸ್ತುತ್ವಾನೆ. ಆತ್ಮನಿಗೆ ಆತ್ಮನು ದೂರವಾಗಿಲ್ಲ. ಪರೋಕ್ಷನಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಅಮೂರ್ತವಸ್ತುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ - ಮಾನಸಿಗೆ ವಿಷಯನಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅನುಭವಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲ. ಪರೋಕ್ಷವೂ ಆಗಲ್ಲ. ಎಂದಬಳಿಕ ಈ ಅನುಭವವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ - ಅಪರೋಕ್ಷವೇ ಆಗಿರಬೇಕಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ತನ್ನ ಆತ್ಮನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಅಪರೋಕ್ಷಾನುಭವಸ್ವರೂಪನಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಅಹಂಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ದೇಶ ಕಾಲ ಕ್ರಿಯೆ ಕಾರಕ ಕರಣ ಪ್ರಮಾಣ ಅದೃಷ್ಟ ಮುಂತಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಯಿಂದರ ಆವಶ್ಯಕತೆಯು ಇಲ್ಲ. ಅಹಂಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬೇರೆ. ಪ್ರಕೃತಪರಿಣಾಮರೂಪದ ಅಹಂ. ನಾನು ಎಂಬ (ಅಹಂಭಾವ = ಅಹಂಕಾರ) ಜ್ಞಾನವೇ ಬೇರೆ. (ಒಂದು ಸಮನಸ್ಕೋತ್ಪನ್ನ. ಇನ್ನೊಂದು ಸವಿಕಲ್ಪ) ಈ ಸೂಕ್ಷ್ಮವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆತ್ಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮೆಯುಂಟಾಗುತ್ತಿರುವದು.

ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಹಂಪ್ರತ್ಯಯಗಮ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರಲ್ಲ. ಅದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ - ಕೇವಲಾತ್ಮಯವ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾಗಿರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದರೂ ಶಬಲಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗುವದು. ಸ್ವಾನುಭವಸ್ವರೂಪನೇ ಆತ್ಮನು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಹಂಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೂಪನೆಂದರೂ ಅದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಬಗೆಯಬೇಕು.

ಅಹಂ - ಅಥವಾ ನಾನು ಎಂಬ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ - ನಿರಪೇಕ್ಷ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಲೋಕಜನರ ಅಹಮನುಭವದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣೆಯು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರ - ಅಭ್ಯಾಸ ಭೇದವಿರುವದೇ ಮುಖ್ಯಕಾರಣ. ಪ್ರಾಕೃತಪುರುಷರಿಗೆ ಸಂಘಾತರೂಪ ದೇಹವೇ ನಾನು ಎಂಬ ಗ್ರಹಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯಾಬುದ್ಧಿಕುಶಲರಾದ ಕೆಲವರಿಗೆ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವದಲ್ಲಿಯೂ ಅವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಆತ್ಮಬುದ್ಧಿಯಿರುವದು. ವಿಚಾರಪಾರಂಗತರಾದ ಮಹಾತ್ಮರಿಗೆ ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೇ ನಿರ್ಣಯವಿರುತ್ತದೆ.

ವಸ್ತುವು ತೋರುವಾಗ ನಾನಾಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಕಾಣಬರುವದಾಗಿದೆ.* ನಿಶ್ಚಿತಯಥಾರ್ಥರೂಪದಲ್ಲಿ ತೋರುವದೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಕಾಲ ದೇಶ ಸನ್ನಿವೇಶ ಅಧಿಕಾರ ಕಾರಣಸಾಮಗ್ರಿ ಕಾರಕಪ್ರಮಾಣಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಅಭ್ಯಾಸ.

* ಈ ಗ್ರಹಣೆಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುವಿರುವಾಗ [illegible]

ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದು ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ, ತೋರುವ ವಸ್ತುವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೂರ ಬಗೆಯಿಂದ ತೋರಬಹುದು. ಹಾಗೆ ಆಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಏನೋ ಒಂದು ವಸ್ತು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಅಥವಾ ಚಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿ ಎಂದು ಅನ್ಯಥಾ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತೋರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಚಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಇದು ಚಿಪ್ಪು ಎಂದೇ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗಬಹುದು. ಅಂತು ಪ್ರಮಾಣಸಾಮಗ್ರೀ ಸಾಕಲ್ಯ ವೈಕಲ್ಯ ಮೂಲಕ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ತಿಳಿವು ಹುಟ್ಟಬೇಕು. ಮತ್ತು ಹುಟ್ಟಿದ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಮೆಯೋ ಭ್ರಮೆಯೋ ಎಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ಸಾಪೇಕ್ಷಜ್ಞಾನದ ಸ್ಥಿತಿಯೇ ಹೀಗೆ.

ನಾನು ಆತ್ಮ ಎಂದು ಪೂರ್ಣರೂಪದಿಂದ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನ. ಈ ಮುಖ್ಯ ಯಥಾರ್ಥರೂಪದ ಅನುಭವವು ಸ್ಥಿತಪ್ರಜ್ಞನಿಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇರುತ್ತದೆ. ಚಿಪ್ಪು ಇದು ಎಂದು ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ಕಂಡದ್ದು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಷ್ಟೆ. ಪ್ರಮಾಣಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಸರಿಯಾಗಿರುವಾಗ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನವೇ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅದೇ ಪ್ರಮಾಣದ ಕಥೆ. ಆ ಜ್ಞಾನವು ಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲ. ಗೌಣವಲ್ಲ. ಮೂಢನಂಬಿಕೆಯೂ ಅಲ್ಲ. ಅದೇ ವಿಜ್ಞಾನವು. ಜ್ಞಾನಿಯುಗೆ ವೇದಪ್ರಮಾಣ ಶ್ರವಣಮನನಕ್ರಮದಿಂದ ಅಧ್ಯಾರೋಪವನ್ನು ನಿವರ್ತನಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ಅಹಮಾತ್ಮಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಿದರೂ ಅಚಲ ನಿದಿಧ್ಯಾಸನದಿಂದ ತನಗೆ ತಾನು ಅಪರೋಕ್ಷನಾಗಿದ್ದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಜ್ಞಾನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನಾಗಿ ಅಹಂಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ ಎಂದು ಅಪರೋಕ್ಷಾನುಭವದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುವನು. ಇದೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಚಿಂತನೆಗೆ ಇದೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಫಲವು. ಇದೇ ಮುಕ್ತಿಯು.

ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮವಿಚಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದ ಅವಿವೇಕಿಗೆ ನಾನು ಎಂದು ಸ್ಫುರಿಸುವ ಆತ್ಮನು ದೇಹಾದಿ ಸಂಘಾತರೂಪದಿಂದಲೋ - ಮಿಥ್ಯಾತ್ಮರೂಪದಿಂದಲೋ ತೋರಿಕೊಳ್ಳುವನು. ತನಗೆ ತಾನು ಅಪರೋಕ್ಷನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನು ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವೇನೂ ಬೇಕಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿನ ಸ್ಫುರಣೆಗೆ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಸ್ಫುರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದೇ ಆತ್ಮನ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಆತ್ಮನು ಸರ್ವತ್ರ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದೃಶ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ತತ್ತ್ವತಃ ಸ್ವಯಮೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ

ಅಧ್ಯಾಸಾನುಭವವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯಜ್ಞಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವಲ್ಲ, ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವಾಗಿದೆ ವಿಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೇಹ ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರಾಣ. ಅಂತಃಕರಣ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಜೀವಚೈತನ್ಯವು, ಇದೇ ಅಹಂಕಾರವು. ಅಂದರೆ ಸಂಘಾತವನ್ನೇ ನಾನು ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮನುಷ್ಯನು ನಾನು ದೇಹ ನನ್ನ ದೇಹ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಿದಾನೆ. ಇದು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ. ತಪ್ಪು ತಿಳುವಳಿಕೆಯೇ. ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಯಂತೆ ಭ್ರಮರೂಪವಾಗಿದೆ. ಬೆಳಕು ಇಲ್ಲದ ಅವಕಾಶದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪೂರ್ವ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಆಗ ಪ್ರಮಾಣ - ಸೂರ್ಯ ಬೆಳಕು - ಸಾಧನ ಇದ್ದರೆ ದಿಕ್ಕು ತಿಳಿಯುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅದಿಲ್ಲದೇ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಮೆಯೇ, ಇದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯು

ಆತ್ಮನೇ ಆಗಿರುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವು ಸ್ಫುರಿಸುವುದು. ದೇಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವೆಲ್ಲ ಜಡವಸ್ತುಗಳು. ಆತ್ಮನು ಚೇತನನಾಗಿದ್ದರೂ ಆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇಹಾದಿಗಳಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಪ್ರಮಾತೃವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣದ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವು ಆದಿಯಲ್ಲೇ ಉಂಟಾಗಲಾರದು. ಅಲ್ಲದೇ ದೇಹಾದಿಗಳೂ ಆತ್ಮನೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಅಸಂಭಾವ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಜಡಚೇತನಗಳು ಭಿನ್ನವೇ ಆಗಿರುತ್ತವಷ್ಟೆ. ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೂ ಜಡದೇಹಕ್ಕೂ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಯಾವ ತರಹ ಸಂಬಂಧವೂ, ಸಂಭವಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅಮೂರ್ತವಾದ ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ಘಟಪಟಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಸಂಬಂಧವುಂಟಾಗಲಾರದಷ್ಟೆ. ದೃಶ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳೊಡನೆ ಸ್ವಪ್ನದ್ರಷ್ಟಾವಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಕಾಶರೂಪ ಸ್ವಭಾವದ ಸಮರ್ಥನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟದೇಹದಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯಜ್ಞಾನವು ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದರೂ ಸಹಜಜ್ಞಾನವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಲ್ಲ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದನ್ನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕಜ್ಞಾನ, ಅಹಂಕಾರ ಅಥವಾ ತಪ್ಪು ತಿಳುವಳಿಕೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಹಂಕಾರಮೂಲಕವಾದ ಭ್ರಮೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿದಿನ. ಇದೇ ಅವಿದ್ಯೆಯು

ಪ್ರತೀಯ ಪ್ರಕೃತಿ ಪರಿಣಾಮರೂಪದ ಅಹಂಕಾರವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಶುದ್ಧವಾದ ಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. ಶುಕ್ತಿರಜತ, ಜಲದುಷ್ಣ, ರಕ್ತಸ್ಫಟಿಕ, ಮರುಜಲ ಎಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯ ವ್ಯವಹಾರದಂತೆ ಈ (ಪ್ರಕೃತಿ ಸಂಬಂಧದ) ದೇಹಾತ್ಮ ಜ್ಞಾನವು ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಆತ್ಮಸ್ಫೂರ್ತಿಯ ಎರಡನೆಯ ಬಗೆ. ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಸಮಸ್ತ ಜನರಿಗೂ ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನವಿರುವುದು (ಅಹಂಕಾರವು) ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾದ (ಆಶ್ರಯನೂ ಆಗಿರುವ) ಜೀವಚೇತನನು ಮುಖ್ಯಾತ್ಮನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಿಥ್ಯಾತ್ಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಇನ್ನು ಆತ್ಮಸ್ಫೂರ್ತಿಯಾಗುವ ಮೂರನೇ ಬಗೆಯೆಂದರೆ:- ಗೌಣಾತ್ಮಕನಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಪುತ್ರವಿತ್ತಾದಿಗಳ ಮೇಲೆ ಅತಿಶಯ ಮೋಹವುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನು ಅವುಗಳ ಹಾನಿವೃದ್ಧಿಗಳಿಂದ ತಾನೇ ಹಾಳಾದೆ. ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸುವುದು ಕಾಣುತ್ತದಷ್ಟೆ. ಈ ನಾನು ಎಂಬ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರ ವಿತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಅವನು ತನ್ನ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವರೇ ಬೇರೆ ತಾನೇ ಬೇರೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಅಭೇದವನ್ನು ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಆತ್ಮಗ್ರಹಣೆಗೆ ವಿಷಯನಾದವನು ಮುಖ್ಯಾತ್ಮನಲ್ಲ. ಗೌಣಾತ್ಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡುದೂ ತಪ್ಪುತಿಳುವಳಿಕೆಯೇ, ಭ್ರಾಂತಿಯೇ.

ಈ ವಿವೇಚನೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ನಾನು ಎಂಬ ಆತ್ಮಸ್ಫೂರ್ತಿಯು ಅಹಂಕಾರರೂಪವಾದದ್ದಲ್ಲ (ಪ್ರಕೃತಿಯ ಪರಿಣಾಮರೂಪವಲ್ಲ.) ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯರೂಪದ ನಾನು ಎಂಬ ಅರಿವು ವಿವೇಕಿಗಳಿಗೆ ವೇದಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಂಡುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಮಹಾತ್ಮರಿಗಾಗುವ ನಾನು ಆತ್ಮಾ ಎಂಬ ಅನುಭವವು ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಮುಕ್ತ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಪರಮವಸ್ತುವೇ ಆಗಿರುವುದು. ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ದೂರಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಿ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ವಿಭಕ್ತಸ್ವರೂಪದ ಆತ್ಮನು ಪ್ರಮಾತೃವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣಗಳು (ಪ್ರಮಾತೃವಿನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ) ತತ್ಪೂರ್ವ ಆರೋಪಿಸಿಕೊಂಡ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಪವಾದಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಉಪಯೋಗವಾಗಿಬಿಟ್ಟವು. ಆ ಬಳಿಕ ತನಗೆ ತಾನೇ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸ್ಫುರಿಸುವ ವಸ್ತುವೇ ಆತ್ಮನು=ಬ್ರಹ್ಮವೇ,

ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಸ್ಫೂರ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಆತ್ಮನೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಸ್ತುವು. ಸರ್ವದಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ

ಕೊಂಡಿರುವ ಆತ್ಮನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಅನ್ತಃಕರಣಾದಿ ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಅವಸ್ಥಾತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಅವುಗಳ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಏಕರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಬೆಳಗುವುದೇ ಆತ್ಮನ ಸ್ವಭಾವವು. ಅದೇ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿ. ಮನಸ್ಸು ಹಾಗಲ್ಲ. ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿರುವ ಮನಸ್ಸು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಪ್ನದ ಮನಸ್ಸು ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ತರದ ಮನಸ್ಸು ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಸ್ಥೆಗಳೇ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂಭವವಿಲ್ಲ. ನಿರ್ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಸ್ಥಿತಿ ಎಂಬ ನಿದ್ರೆಯೇ ಉಂಟಾಗದುಹೋದೀತು. ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಆತ್ಮನ ಚೈತನ್ಯಮಾತ್ರ ನಿರ್ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನ ಸ್ಥಿತಿಯು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮನುಷ್ಯನು ಮಲಗಿದ್ದಾಗಲೂ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತಾನಷ್ಟೆ. ಆಗ ಅವನೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೆ ಎದ್ದೇಳುವವನಾವನು? ಮತ್ತು ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳು ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ಬಂದು ಹೋಗುವುದನ್ನು ಕಾಣುವವನು ಸ್ಮರಿಸುವವನು ಯಾರು? ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡಿದ ಮನುಷ್ಯನು ಬಳಿಕ ಮಲಗಿ ಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನಮಾಡಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಅವನೇ ನಿದ್ರಾಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸಿಯೂ ಪುನಃ ಅವನೇ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ಅವಸ್ಥೆಗಳ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಆತ್ಮನು ಸಾಕ್ಷಿ ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರಬೇಕಷ್ಟೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಬಾಲ್ಯ ಯೌವನ ವಾರ್ಧಕ್ಯ ಎಂಬ ವಯೋವಸ್ಥೆಗಳ ಸಾಕ್ಷಿಯೂ ತಾನೇ ಒಬ್ಬ ಆತ್ಮನಷ್ಟೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಅನುಭವಗಳ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಸ್ವತಂತ್ರ. ಅವನು ದೇಶ ಕಾಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಅಧೀನನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಅನುಸಂಧಾನವಿಚಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದೇನೆಂದರೆ:- ಅಶೇಷಮನಃಪ್ರಚಾರಗಳಿಗೂ ಆತ್ಮನೇ ಸಾಕ್ಷಿಯು. ಅವನೇ ಆಧಾರ. ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದವಸ್ತು ಬ್ರಹ್ಮವೇ.

अहेयमनुपादेयं मनोवाचामगोचरम् ।
अप्रमेयमनाद्यन्तं ब्रह्म पूर्णं महन्महः ॥

ವಿಚಾರ ಸಂಗ್ರಹ.

ಸರ್ವರ ನಿಜಾತ್ಮನು ಯದ್ಯಪಿ ಶುದ್ಧಪರಮಾನಂದನಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಅವಿದ್ಯಾ ಮಾಯಾಮೋಹಿತರಾದವರಿಗೆ ಸ್ವಸ್ವರೂಪಗ್ರಹಣೆಯಾಗುವುದು ಬಹು ಕಠಿಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕಾಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಶಿಷ್ಯಶ್ರೋತೃವಿಗೆ ಪ್ರಬೋಧವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಉಪದೇಶಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸಂಪ್ರದಾಯ.

ಜೀವನು ಅಜ್ಞಾನಾವೃತನಿರುತ್ತಾನೆ. ಪರತಂತ್ರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ತೃ ಭೋಕ್ತೃ ಸಂಸಾರಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಈಶ್ವರನು ಮಾಯೆಯನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸರ್ವಜ್ಞ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಅಸಂಸಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವೇದಪ್ರಮಾಣವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರುವ ಪ್ರಮೇಯವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಏಕಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಬದ್ಧ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತ ಎಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲು ಸೌಕರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಉಪಾಧಿಸಂಸರ್ಗವಿದ್ದರೆ, ಮತ್ತು ಆ ಉಪಾಧಿಗಳ ತಾರತಮ್ಯ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಭೇದತಾರತಮ್ಯಗ್ರಹಣೆಗೆ ಅವಕಾಶವಾಗುವುದೆಂದು. ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಮೇಯ ಪ್ರಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಉಪಾಧಿಗಳನ್ನು ವಿಚಾರದಿಂದ ಅಪವಾದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಮಾತ್ರವೇ ಕಲ್ಪಿತವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಪರಮಾರ್ಥತತ್ತ್ವವು ನಿರುಪಾಧಿಕ ನಿರ್ವಿಶೇಷ ಚೇತನವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಶಂಕಾ:- ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಅದ್ವೈತಾತ್ಮನೇ ಸತ್ಯನೆಂದಾಗಲಿ. ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶಾದಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಏರ್ಪಡಲಿ. ಆದರೆ ಈಗ ಪ್ರಮಾತೃ, ಪ್ರಮಾಣ, ಪ್ರಮೇಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಮೆ ಇವುಗಳು ಗೊತ್ತಾಗುವವನು? ಇವುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹೇಗೆ?

ಉತ್ತರ - ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥಿತಿಯೇ ತಾನೆ! ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥಪುರುಷನು ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಪರಮಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆವೃತನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಹುಟ್ಟುಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಅವಿದ್ಯೆಯು ಯಾವಾಗ ಇರುವುದೋ ಆಗಲವನು ಮಾಯಾಮೋಹಿತನೇ ಪ್ರಮಾತೃ-ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ ಆತ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಆದ ಮಾಯೆಯಿಂದ ~~ಯಲ್ಲಿ~~ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಆತ್ಮಶಕ್ತಿಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುವುವು. ಒಂದು ಸೃಜನಶಕ್ತಿಯು ಮತ್ತೊಂದು ಮೋಹಕಶಕ್ತಿಯು. ಇವುಗಳ ಕಾರ್ಯವು ಅಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಅಂದರೆ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಪಂಚಕೋಶಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಭೇದವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದು. ಇದರಿಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಾಸವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಆತನ ವಿವಿಕ್ತತೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆತನು ಬುದ್ಧಿಗುಣಗಳ ಪರಿಣಾಮಗಳಿಂದಿರುವಂತಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಸವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ,

98 ಬುದ್ಧಿಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಭೇದ ತಿಳಿಯದೆ ಜೀವನು ತಾನು ಅಜ್ಞಾನಿ ಎಂದು ಸಂಸಾರಾತ್ಮನೆಂದು ಬಗೆಯುತ್ತಾನೆ,

ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆಯಿರುವುದರಿಂದ. ಆ ಆತ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಅಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಆತ್ಮಶಕ್ತಿದ್ವಯವೇ ಎದ್ದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಆವರಣಶಕ್ತಿ. ಮತ್ತೊಂದು ವಿಕ್ಷೇಪಶಕ್ತಿ. ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಂಬ ಅಜ್ಞಾನವು ಪುರುಷನಲ್ಲೂ (ಆತ್ಮಚೇತನ)ನಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಆವರಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಇದು ಇದೇ ಅಭಾನಾವರಣವು, ಇದರಿಂದ (ಆತ್ಮಚೇತನ ವಸ್ತುವು) ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅನುಭವವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದಲೇ ಅಸತ್ತ್ವಾವರಣವೆಂಬ ಕಾರ್ಯವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ (ಆತ್ಮಚೇತನ ವಸ್ತುವೇ) ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಅನುಭವ ತಲೆದೋರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಹೀಗೆ ಆವರಣಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎರಡು ಬಗೆಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವುಂಟಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ವಿಕ್ಷೇಪಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಚಿತ್ತವು ಕ್ಷೋಭೆಗೊಂಡು ದೇಹಾತ್ಮರುಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಾಸವುಂಟಾಗಿ ಬಹಿರ್ಮುಖವಾಗಿ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ಪರತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು.

ಹೀಗೆ ಮೂಲಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಆವರಣಾವರ್ತಕ್ಕಾಗ ಜೀವ ಚೇತನವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರಬೀಜಮೂಲಕ ಜೀವೇಶವಿಭಾಗವಿರುವುದರಿಂದ ಆವರಣ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಮುಚ್ಚುವುದು. ನೇತ್ರದ ಮುಂದೆ ಹಸ್ತವಿದ್ದರೆ ಅದು ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಆವರಣವುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವೇ ಮರೆ ಎನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಹಸ್ತದಿಂದ ನೇತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆವರಣವುಂಟಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಹಸ್ತವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗದೇ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಹಸ್ತವು ತೋರುತ್ತಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಆವರಣವುಂಟಾಗುವುದನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವು ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅಜ್ಞಾನಿ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಚೇತನಾತ್ಮನಿಗೆ ಆವರಣವುಂಟಾಗಲು ಆಗ ವಿಕ್ಷೇಪಶಕ್ತಿಯ ಕಾರ್ಯವುಂಟಾಗತೊಡಗುವುದು. ಆಗಲೇ ಅವಿಜ್ಞಾತಾತ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಪೂರ್ವಕರ್ಮಸಂಸ್ಕಾರಪ್ರಭಾವದಿಂದ ವೃತ್ತಿರೂಪ ಕಾಲತ್ರಯಾರೂಢದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಮಸ್ತ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ಬುದ್ಧಿ ಅಹಂಕಾರ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಪರಿಣಾಮಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ಆ ಪರಿಣಾಮಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಚೇತನಾಂಶ ಅಂದರೆ ಜೀವಪ್ರಕೃತಿಯು ವಿಕಾರವಡೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದು. ಮತ್ತು ಆಗಲೇ ಈ ಉಪಾಧಿಗಳಿಗೂ ಉಪಹಿತ ಚೇತನಾಂಶಕ್ಕೂ ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾದ ಯಾವ ಶುದ್ಧಚೇತನನಿರುವನೋ ಅವನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ

ಕರ್ಮಫಲದಾತೃವಾಗಿದ್ದು ಈಶ್ವರನಾಗಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮವು. ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗದ್ರೂಪವಾಗಿ ವಿವರ್ತನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಸರ್ವಾಧಿಷ್ಠಾನ ಚೇತನವು ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅಸಂಗನೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಅವಿದ್ಯಾದಿ ಕಾರಣಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೆಳಕು ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಸ್ವಯಂಜ್ಯೋತಿಯಾದ ಆ ಪೂರ್ಣಚೇತನನು ಆ ಅವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸುಖದುಃಖಸಂಸಾರವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನ್ನು ಬೆಳಗಲು ಆ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಯಾವ ಸಾಧನದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆ ಪರಮಾರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಪ್ರಮಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಶಂಕಿಸಿದುದಕ್ಕೆ ಇದು ಒಂದು ಉತ್ತರ.

ಮತ್ತೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಮಾಧಾನದ ಉತ್ತರ :- ಅವಸ್ಥಾತ್ರಯವುಳ್ಳವನೆಂದು ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಜೀವನಿಗೆ, ಪ್ರಮಾತೃವಿಗೆ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಲು ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆಯುಂಟು. ಯದ್ಯಪಿ ಜೀವನೂ ಸ್ವರೂಪತಃ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶನೂ ವ್ಯಾಪಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೂ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಮತ್ತು ನಾನಾವಿಶೇಷತೆಗಳುಳ್ಳ ಯಾವ ಬುದ್ಧಿ ಎಂಬ ಉಪಾಧಿಯುಂಟೋ ಅದರೊಡನೆ ಬೆರೆತುಕೊಂಡು ತನ್ಮಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವಾಗ ಅಲ್ಪಜ್ಞ ಅಲ್ಪವೀರ್ಯ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಅನೇಕ ಎಂಬಂತೆ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡು (ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನಾವೃತನಾಗಿ) ಇರತಕ್ಕವನಾದ್ದರಿಂದ ಜೀವನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವನು ಚಿದಾಭಾಸಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಇವನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿದ್ವಾರಾ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಲು ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮೇಯಾದಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಅವನ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಯಾವ ಯಾವುದರ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವುಂಟಾಗುವುದೋ ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬುದ್ಧಿಯ ಮಾರ್ಗದಿಂದಲೇ ಜೀವನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲ. ದೀಪದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಮಾತ್ರವನ್ನೇ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದಷ್ಟೆ.

ಆತ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಕರ್ಮವೇಗದಿಂದ ವೃತ್ತಿಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಪರಿಣಾಮಗಳೇ ಪಂಚಭೂತಗಳು. ಅವುಗಳ ಸತ್ತ್ವಪರಿಣಾಮವೇ ಅಂತಃಕರಣ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಹಾಗೆ, ಮನಸ್ಸು ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವಾಗ ಮನಸ್ಸೆಂಬ ವೃತ್ತಿರೂಪ ತೈಜಸ ನೇತ್ರದ್ವಾರದಿಂದ (ಚಾಕ್ಷುಷಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ) ವಿಷಯದೇಶವನ್ನು ಸೇರಿ ಬೆಳಕು ದೀಪದ ಹಾಗೆಯೇ ಆಯಾಯ ವಿಷಯಾಕಾರವನ್ನೇ ತಾಳುವುದು. ಅದು ಸಾವಯವವಾಗಿದ್ದು ಸಂಕೋಚವಿಕಾಸಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಈ ಶರೀರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ವಿಷಯದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ದೃಷ್ಟಿಯು ನೇತ್ರಗೋಲಕದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ದೂರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಂಪರ್ಕಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆಯೇ.

(೧) ಈಗ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಯ ಯಾವ ಭಾಗವಿರುವುದೋ ಅದರೊಡನೆ ಅಭೇದವಡೆದಿರುವ ಚೇತನ (ಅಂಶ ಎನ್ನಬಹುದು) ವನ್ನು ಅಹಂಕಾರ=ಅಹಂಕರ್ತಾ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

(೨) ಅನ್ತಃಕರಣಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ವಿಷಯಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದಂಡಾಯಮಾನವಾದ ಚೇತನವಿಶಿಷ್ಟ ಭಾಗವನ್ನು ಕ್ರಿಯೆ ಅಥವಾ ವೃತ್ತಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

(೩) ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಅಂದರೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಪಡೆದ ಚೈತನ್ಯವಿಶಿಷ್ಟಭಾಗವು ಜ್ಞಾನವಿಷಯತೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಭಾಗವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೋಗ್ಯತ್ವವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಅನ್ತಃಕರಣವೇ ಹೀಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಬುದ್ಧಿಯ ಈ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚೇತನನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವುಂಟಾಗಿರುತ್ತದೆ. (೧) ಅಹಂಕಾರವಿಶಿಷ್ಟ ಚೇತನನು ಪ್ರಮಾತೃವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (೨) ವೃತ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟ ಚೇತನವು ಪ್ರಮಾಣವೆನಿಸುತ್ತದೆ (೩) ವಿಷಯಗತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೋಗ್ಯವಾದ ಚೈತನ್ಯಾಂಶವು ಪ್ರಮೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ (೪) ಮೊದಲು ಅಜ್ಞಾತವಾಗಿದ್ದು ವೃತ್ತಿಯುಂಟಾದಾಗ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ವಿಷಯಾವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಮತ್ತು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೋಗ್ಯವಾದ ಚೇತನವ ಪ್ರಮೇಯವು. (೫) ವಿಜ್ಞಾತವಿಷಯಾವಚ್ಛಿನ್ನ ಚೇತನವನ್ನು ಫಲ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಈಗ ಹಿಂದೆ ಕೇಳಿದ ಶಂಕೆಗೆ ಈ ರೀತಿ ಸಾರಾಂಶದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. —

ಪರಮಾರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮೇಯಗಳಿಗೆ ಬೆಲೆಯಿಲ್ಲ, ಸ್ಥಾನವೇ ಇಲ್ಲ, ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಈಗ ಶ್ರೋತೃಪುರುಷನ ವ್ಯವಹಾರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಅಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣದ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಪರಮಾರ್ಥಬೋಧವಾಗಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸವಿರಲೇ ಬೇಕು, ಆ ಬಗ್ಗೆ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನೇ ಈ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಚೇತನಗ್ರಹಣೆಯಿಲ್ಲದೇ ವ್ಯವಹಾರವು ನಡೆಯಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮರ್ಮವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯು ಸರ್ವತ್ರ ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿರುವ ಚೈತನ್ಯಾಂಶವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಿ ಆ ಪಾರಮಾರ್ಥ್ಯವಾದ ಪರಮಾರ್ಥವನ್ನೇ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮೇಯಗಳ ಉಪಯೋಗವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿ ಅನುಭವಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆ, ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಾರೋಪ-ಅಪವಾದಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳ ಮೂಲಕ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಹಂಗೇ ಇಲ್ಲದ ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷಾನುಭವವನ್ನೇ ಸಿದ್ಧಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದೇ ಉತ್ತರ.

ಅಜ್ಞಾತಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜೀವಪುರುಷನು. ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವನೇ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಅಜ್ಞಾನವು ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಶ್ರಯವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ತನ್ನ ಆತ್ಮನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮವು ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶವೂ ನಿರುಪಾಧಿಕವೂ ಅನವಚ್ಛಿನ್ನವೂ ಆಗಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಅಂತಹ ಅನವಚ್ಛಿನ್ನಚೇತನನಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಾವಂತನು ಯಾವ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ವಿಷಯತ್ವಸಂಬಂಧರೂಪವಾಗಿ ಆರೋಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನೋ ಆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಮೂಲಾಜ್ಞಾನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕಿಂಚಿದ್ವಸ್ತುವಿಶಿಷ್ಟ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಸಂಸ್ಕಾರೋಪಹಿತ ಚೇತನ (ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮನಲ್ಲಿ)ನಲ್ಲಿ ಆಧೇಯತಾಸಂಬಂಧರೂಪವಾಗಿ ಯಾವ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನೋ ಅದನ್ನು ಅವಸ್ಥಾಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ತೂಲಾಜ್ಞಾನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ನಾನು-ನನ್ನದು ಎಂದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದೇ ಅಯತ್ನಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುವ ಬುದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳೊಂದಿಗೆ-ಆತ್ಮನ ಅಭೇದಾಧ್ಯಾಸವೇ-ಅಹಂಬುದ್ಧಿಯೇ ತೂಲಾಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅವಸ್ಥಾಜ್ಞಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಧ್ಯಾಸವು ಏತಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗಿದೆ

ಎಂದು [illegible]ಕೊಂಡು ಆತ್ಮವಿಸ್ಮೃತಿ ಮೂಲಕವಾದ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಉಪೋದ್ಘಾತೀಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಮೂಲಾಜ್ಞಾನ ಎಂದಾ ಇದು ಅನವಚ್ಛಿನ್ನಚೇತನದಲ್ಲಿ ವಿಷಯತ್ವಸಂಬಂಧರೂಪವಾಗಿ ಆರೋಪಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಿದೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಮನುಷ್ಯನು ತಾನು ವಿಚಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೇ ಅಜ್ಞಾನಿಯೇ ಆಗಿದ್ದು ಆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಆರೋಪಿತವಾದುದು ವಸ್ತುಧರ್ಮವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ನಿಜವಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆತ್ಮನು ಸದಾ ಶುದ್ಧ ಬುದ್ಧ ಮುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ,

ವಿಚಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ಅಜ್ಞಾನವು ತೊಲಗುವುದು. ದೇಹಾತ್ಮಾಧ್ಯಾಸವೂ ಹೋಗುವುದು. ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಅಸಂಭವ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಮೂಲಾಜ್ಞಾನವೂ ಹೋಗುವುದು.

ಬುದ್ಧಿಯು ಆತ್ಮಪ್ರಕೃತಿಪರಿಣಾಮರೂಪವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಇಂತಿರುವ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಆತ್ಮನೊಡನೆ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಈ ಸಂಬಂಧವು ಕರ್ಮಜನ್ಯವಾದುದಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿಷಯಗಳೊಡನೆ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂಬಂಧವು ಕರ್ಮದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾದುದಲ್ಲ.

ಮನಸ್ಸಿನ ರೂಪವೇನು? ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆತ್ಮಾಕಾರವೇ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾದುದು. ವಿಷಯಾಕಾರವೊಂದು ಇಲ್ಲದಂತಾದಾಗ ಸಂಕಲ್ಪಲಯವಾಗಿ ಸ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧವಾದ ಆತ್ಮಾಕಾರವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆತ್ಮನ ಬಿಂಬರೂಪಚಿತ್ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಿಂದ ಆತ್ಮನ ಆಕಾರವಾಗಿರುತ್ತೆ ಈ ಮನಸ್ಸು ಹೀಗಿದೆ.

तुच्छाऽनिर्वचनीया च वास्तवी चेत्यसौ त्रिधा ।
ज्ञेया माया त्रिभिर्बोधैः श्रौतयौक्तिकलौकिकैः ॥ पञ्चदशी चित्र. १३०

श्रौतबोधेन तुच्छा, युक्तिदृष्ट्या अनिर्वचनीया, लोकदृष्ट्या वास्तवी माया॥

ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಭವಿತವ್ಯವೇನೆಂದು ಒಬ್ಬರು ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಶ್ರೀ ರಮಣ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಹೇಳಿದರು - ನಿಮಗೆ ಜಗತ್ತಿನ ಉಸಾಬರಿ ಏಕೆ? ನಿಮಗೆ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಿಳಿದಿದೆಯೋ? ಅಥವಾ ಸದಾ ವರ್ತಮಾನ ಸ್ವರೂಪವಾದ ತಾನು ಗೊತ್ತೇ? ಅದೇ ತಿಳಿಯದಿರುವಾಗ ಇನ್ನು ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ಅಥವಾ ಭೂತಕಾಲಕಾಲದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ ಲಯಗಳ ಮಾತೇಕೆ? ಮೊದಲು ವರ್ತಮಾನವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಿ. ಆಗ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ ತನಗೆ ತಾನೇ ನಿಮಗೆ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಮತ್ತೊಂದು ಮಾತನ್ನು ಸದಾ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಿ. ನೀವು ಯಾವ ರೀತಿ ಇರುವಿರೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತು ನಿಮಗೆ ಕಾಣುವುದು. ನೀವು ಮೊದಲು ನಾನು ಯಾರೆಂದು ವಿವೇಚನೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಿ. ಆಗ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ವರೂಪ - ಪರಿಚಯ - ಪರಿಜ್ಞಾನವೆಲ್ಲಾ ತಾನಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. ಮನುಷ್ಯನು ಮೊದಲು ತನ್ನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ಅರಿಯಲು ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ. ಇದು ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲ. ನೀವು ಈ ವಿಶ್ವದ ಮೂಲಾಧಾರವಾಗಿರುವ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತೆಗೆಯುವುದಿದ್ದರೆ ಮೊದಲು ಅಂತರ್ಮುಖಿಗಳಾಗಿರಿ. ಸ್ವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸಿ. ಆಗ ಸತ್ಯದ ಕೀಲಿಕೈ ನಿಮ್ಮ ವಶವಾಗುವುದು. ಶಾಂತಿ:

अद्वयानन्दरूपस्य सद्वयत्वं च दुःखिता ।
बन्धः प्रोक्तः, स्वरूपेण स्थितिर्मुक्तिरितीर्यते ॥
अविचारकृतो बन्धो विचारेण निवर्तते ।
तस्माज्जीवपरात्मानो सर्वदैव विचारयेत् ॥

माधवीय शङ्कर विजये सर्ग ५ - श्लोकः ९९
गोविन्दभगवत्पाद दर्शने तत्कृतप्रश्नस्य उत्तरम् -

स्वामिन्नहं न पृथिवी न जलं न तेजो
न स्पर्शनो न गगनं न च तद्गुणा वा ।
नापीन्द्रियाण्यपि तु विद्धि ततोऽवशिष्टो
यः केवलोऽस्ति परमः स शिवोऽहमस्मि ॥

अस्य धनपतिकृतं व्याख्यानम् -

उपनिषत्प्रतिपाद्यमात्मानं दर्शयितुमितरवाद्यभिमतं तं निराकरोति अहं न पृथिवीत्यादिना । तत्र स्थूलोऽहं जानामीत्यादिप्रतीत्या स्थूलस्यैव ज्ञातृत्वप्रतीतेः देहाकारेण परिणतं भूम्यादिचतुष्टयमेवात्मेति चार्वाकेषु केषाञ्चिदभिमतम् । तन्मतं निराकृतम् - या पृथिवी साहं न भवामि । योऽहं सा पृथिवी न भवति । इति परस्परतादात्म्यनिषेधः । एवमग्रे ॥

ननु वादिना सङ्घातस्यैवात्मत्वाभ्युपगमात् प्रत्येकं पृथिव्यादेः तत्त्वनिराकरणं कोपयुज्यत इति चेत् - वादिना द्विगुणगुरुत्वभिया अतिरिक्तावयवं नाभ्युपगम्यते । किं च भूम्यादीनि चत्वारि तत्त्वानीति वदता पञ्चमतत्त्वाभ्युपगम भिया प्रसक्तिभिया संयोगादिसम्बन्धानभ्युपगमात् सङ्घातकर्तुः अन्यस्याभावात् च सङ्घातानुपपत्त्या भूतानि तानि पृथक्पृथगेवावतिष्ठन्ते । अतः प्रत्येकभूतनिराकरणं कृतम् । इति भूतात्मवादनिरासः इति ॥

स्पर्शनो वायुः नाहम् । तथा च आत्मनो देशकालाद्यपरिच्छिन्नत्वात् तत्परिच्छिन्नस्य घटादिवत् अनात्मत्वात्

पृथिव्यादिरहं नेत्यर्थः। एवं देहात्मवादं निराकृत्य ततः शून्यवादिमाध्यमिकस्य मतं निराचष्टे - न गगनमहमिति। गगनं यच्छून्यं तदहं न भवामि। योऽहं स शून्यं न भवति। तथा च श्रुतिः - अस्तीत्येवोपलब्धव्यः इति। निरधिष्ठानक भ्रमानुपपत्तेः। स्तनपानादिप्रवर्तक जन्मान्तरीयसंस्कारोपलब्धेश्च भूतात्मनिराकरणम्। तत एव भूतकार्यत्वेनाङ्गीकृतयोः प्राणमनसोः क्रियाशक्तिज्ञानशक्तिप्रधानयोः निरासः। मनोनिराकरणेन च मनोवृत्तेः क्षणिकविज्ञानस्य नात्मत्वं। सुषुप्तौ भोक्तृत्वादर्शनात् प्राणात्मवादोऽनयुक्तः। नापि मन आत्मवादोऽपि साधुः तस्य करणत्वानुभवात्। नापि क्षणिकविज्ञानात्मवादः सौगताभिमतकर्तृत्वयोः वैयधिकरण्यापत्तेः। यद्वा न गगनमित्यनेनाकाशस्य पञ्चमभूतस्य निरासः। यद्यपि भूतचतुष्टयतत्त्ववादिनो मते आवरणाभावत्वेनाभिमतस्य स्थिरस्यासत आकाशस्य देहानुपादानत्वम्। तथापि सिद्धान्ते तस्य भावत्वदेहोपादानत्वाभ्युपगमात् तत्रात्मत्वप्रसक्त्या तन्निराकरणम्। एवं देहोपादानानां भूतानामात्मत्वं निराकृत्य तदुपादानभूतानां गन्धरसादीनां तद्गुणत्वेन प्रसिद्धानां पञ्चतन्मात्राणामात्मत्वं निराचष्टे न च तद्गुणा वेति। वा शब्दस्तथाशब्दार्थे। इदानीं पश्यामि शृणोमीत्याद्यनुभवात् प्रत्येकमिन्द्रियाण्यात्मेति केचित्। विनिगमकाभावात्

मिलितानीत्यपरे। तान्निराचष्टे - नाप्नीन्द्रियाणीति।
प्रत्येकमिन्द्रियाणामात्मत्वे योऽहमश्रौषं सोऽहं पश्यामीति प्रत्य-
भिज्ञानानुपपत्तिः। मिलितानां तथात्वे एकेन्द्रियनाशे आत्मवि
नाशापातः। तस्मादिन्द्रियाण्यप्यहं न। अपि तु ततस्तस्मात्
सर्वेषां बाधात् योऽवशिष्टः सर्वद्वैतबाधेऽप्यबाधितः केवलः
कर्तृत्वभोक्तृत्वादिविनिर्मुक्तः परः सर्वोत्तमः शिवश्चिदान-
न्दोऽस्ति सोऽहमस्मि। अवशिष्ट इत्यनेनेन शून्यमतनि-
रासः। कर्ता भोक्ता चेति वैशेषिकतार्किकप्राभाकराः। भो
क्तैवेति साङ्ख्याश्च केवलपदेन निराकृताः। शिव इत्यनेन
वैशेषिकाद्यभिमतमात्मनः सुखादिगुणकत्वं पराकृतम्।
परम इत्यनेन निरतिशयत्वेन परमपुरुषार्थत्वं तस्य
बोधितम्। यद्वा पदार्थशोधनपुरस्सरोऽखण्डार्थः
उक्तः। पृथिव्यादि निषेधेन त्वं पदार्थः शोधितः। परमः
केवलः शिवः योऽस्तीति शोधित तत्पदार्थानुवादः। सोऽ-
हमस्मीत्यखण्डार्थः।

स्नातं तेन समस्ततीर्थसलिले सर्वापि दत्तावनिः
यज्ञानां च कृतं सहस्रमखिला देवाश्च सम्पूजिताः।
संसाराच्च समुद्धृताः स्वपितरस्त्रैलोक्यपूज्योऽप्यसौ
यस्य ब्रह्मविचारणे क्षणमपि स्थैर्यं मनःप्राप्नुयात्॥ ॥

—स्मृतिः॥

यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः।
तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः।

वेदादिः ऋगादिवेदमन्त्राणामुपक्रमः। तस्मिन् यः स्वरो वर्णः प्रणवरूपः। स एव वेदान्ते चोपनिषत्सु- ओमित्येतदक्षरमिदं सर्वमित्यादिकायां प्रतिष्ठितः प्रतिपादितः। स च स्वरः प्रणवो ध्यानकाले प्रकृतौ लीनो भवति-अव्याकृते जगत्कारणे लीनो भवति। अकारोकारमकारेषु विराड्हिरण्यगर्भाव्याकृतानि ध्यात्वा विराड्रूपमकारं उकारे प्रविलाप्य तं चोकारं हिरण्यगर्भरूपं मूलप्रकृतिरूपे मकारे प्रविलापयेत्। तस्य च प्रकृतौ लीनस्य प्रणवस्य यः परश्चतुर्थमात्रारूपेण नादे ध्यातव्यः उत्कृष्टोऽस्ति सोऽयं महेश्वरः (विज्ञेयः)।

कारणस्य आत्मभूता शक्तिः शक्तेश्चात्मभूतं कार्यम्
कार्यस्यात्मभूतं कारणम्। कारणस्यात्मभूता शक्तिः।

सत्वाज्जागरणं विद्यात् रजसः स्वप्नमादिशेत्।
प्रस्वापं तमसा जन्तोस्तुरीयं त्रिषु सन्ततम्॥

अध्यारोपापवादाभ्यां निष्प्रपञ्चं प्रपञ्च्यते।
शिष्याणां बोधसिद्ध्यर्थं तत्त्वज्ञैः कल्पितः क्रमः॥

ಸ್ವಭಾವವಾದ-ಅನನ್ಯವಾದ

ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನ ~~ಶಕ್ತಿ~~ ಶಕ್ತಿವಿಶೇಷವು ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವಂತೆ ಏನಾದರೊಂದು ವಿಕಾರ ಅಥವಾ ಪರಿಣಾಮ ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅವನಲ್ಲೇನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಆತ್ಮಶಕ್ತಿಯೇ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿದೆ.

ಆಧಿಭೌತಿಕ. ೧. ಆಕಾಶಾದಿ ಭೂತವಸ್ತುಗಳ ಮೂಲಕ ಅವಕಾಶದಾತೃತ್ವ, ವಹನಶಕ್ತಿ (ವಾಯು) ದಹನಶಕ್ತಿ (ಅಗ್ನಿ) ಸ್ಪಂದನಶಕ್ತಿ (ಜಲ) ಧಾರಣಾಶಕ್ತಿ (ಭೂಮಿ) ಮುಂತಾದವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುವು. ಎಂದರೆ ಭೂಮ್ಯಾದಿಗಳು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಏನಾದರೊಂದು ಕಾರಣವಿರಲೇಬೇಕೆಂಬ ಅನುಮಾನಶಕ್ತಿಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಈಶಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ದ್ವಯವು ಅಮೂರ್ತ-ಅತೀಂದ್ರಿಯವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದರ್ಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂಮ್ಯಾದಿಗಳು ಆಧಿಭೌತಿಕಸೃಷ್ಟಿ.

ಆಧಿದೈವಿಕ. ೨. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ಭೂತಶಕ್ತಿಗಳು ಒಂದೊಂದೂ ಅಗಾಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನ್ನು ನಿಯಮನ ನಿಯಂತ್ರಣ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಯಾವೊಂದು ಕಾರ್ಯವೂ ಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ, ಉಪಯೋಗಕರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲಾರವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸುಭದ್ರತೆಗೋಸ್ಕರ ಈಶ್ವರನೇ ನಾನಾ ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ಸ್ವ-ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಧರಿಸಿ ಆಧಿದೈವಿಕ ಪುರುಷಭೇದಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಆಧಿದೈವಿಕ ವ್ಯಷ್ಟಿಪುರುಷರೇ ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ವರುಣ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರ ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು. ಅವರ ಸಮಷ್ಟಿ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೇ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮಹೇಶ್ವರರೆಂಬ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳು. ಹೀಗೆ ಆಧಿದೈವಿಕಸೃಷ್ಟಿಯು

ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ. ೩. ವಾಕ್. ಪ್ರಾಣ. ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಕೂಡಿದ ದೇಹಸಂಘಾತವೇ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಸೃಷ್ಟಿ. ಇವುಗಳಿಂದ ವಾಕ್ಶಕ್ತಿ, ಜೀವನಶಕ್ತಿ, ಮನನಶಕ್ತಿ ಮುಂತಾದವು ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವುವು. ಈ ವ್ಯಷ್ಟಿ ಶರೀರಗಳ ಉಪಾಧಿಯುಳ್ಳ ಪುರುಷರೇ ಜೀವರು. ಇವುಗಳ ಸಮಷ್ಟಿ ಅಭಿಮಾನಿಯೇ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು

ಈ ಸೃಷ್ಟಿಭೇದಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಅವಸ್ಥೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು, ಶಕ್ತಿ, ವಿಕಾರ, ಅವಯವ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಇವೆಲ್ಲ ಜೀವನ ಅವಿದ್ಯಾಕಲ್ಪಿತನಾಮರೂಪಗಳೇ ಉಪಾಧಿಕೃತವೆಂದೇ ಚಿಂತಿಸಬೇಕು.

अथ यजुरारण्यके आम्नातो ब्रह्मोपस्थानमन्त्रः

ॐ॥ भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवस्स्वः
प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽ-
मृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावप-
श्यति तं प्रपद्ये देवान्प्रपद्ये देवपुरं प्रपद्ये परीवृतो
वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाहं तेजसा कश्यपस्य यस्मै
नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
विष्णुर्हृदयꣳ संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रि-
र्मध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं
तत इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थꣳ स वा एष दिव्यः
शाक्वरः शिशुमारस्तꣳ ह य एवं वेदापपुनर्मृत्युं जयति
जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते
नाप्सु प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति
ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य क्षितमसि त्वं भूतानामधिपति-
रसि त्वं भूतानाꣳ श्रेष्ठोऽसि त्वां भूतान्युपपर्यावर्तन्ते
नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय नमः॥

ॐ प्रयतपाणिः शरणं प्रपद्ये
स्वस्ति सम्बाधेष्वभयं नो अस्तु ॥

असतो मा सद्गमय। तमसो मा ज्योतिर्गमय। मृत्योर्मामृतं गमय॥
मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि
प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि
सूर्यो भ्राजो दधातु॥

द्वौ समुद्रौ विततावजूर्यौ पर्यावर्तेते जठरेव पादाः।
तयोः पश्यन्तो अति यन्त्यन्यमपश्यन्तः सेतुनाति यन्त्यन्यम्॥
द्वे द्रधसी सततो वस्त एकः केशी विश्वा भुवनानि विद्वान्।
तिरोधायैत्यसितं वसानः शुक्रमादत्ते अनुहाय जार्यै॥

आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभव ज मा मुहुः।
सुखादीं दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्॥

ಉಪಾಧಿ ಎಂದರೇನು?
ಜೀವನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತೋರಿಸುವಂತೆ ಇರದ
ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಾಧಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಿರುಪಾಧಿಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ ಸಂತತ
ತೋರಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಬಂದ ಉಪಾಧಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ. ಜೀವನು ಜೀವತ್ವದ,
ಜೀವನು ಬುದ್ಧಿ-ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ತೋರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಆತ್ಮನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವು ಉಪಾಧಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉಪಾಧಿಗಳು
ಆತ್ಮನ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ಬುದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳಾದವು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.
ಘಟವು ಅವ್ಯಕ್ತವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವ ಆಕಾಶವನ್ನು ತನ್ನ ಆಕಾರ ತನ್ನ ಒಳಗೆ
ಗ್ರಹದಷ್ಟು ಇರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆಯಷ್ಟೆ. ಘಟವು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉಪಾಧಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ,
ಘಟದ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ತೋರುವ ಒಳ್ಳೆಯಾದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ವಾಸ್ತವ
ವಾದುದಲ್ಲ. ಅದು ಜನ್ಯವಾದುದು.

अथ सुवर्णघर्मानुवाकः अस्य होतृहृदयंनामास्ति । यजुरारण्यके

ॐ सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम् । इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम् । अन्तःसमुद्रे मनसा चरन्तम् । ब्रह्मान्वविन्द द्दशहोतारमर्णे । अन्तःप्रविष्टः शास्ता जनानाम् । एकः सन् बहुधा विचारः । शतꣳशुक्राणि यत्रैकं भवन्ति । सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति । सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति । स मानसीन आत्मा जनानाम् । अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाꣳ सर्वात्मा । सर्वाः प्रजा यत्रैकं भवन्ति । चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः । स मानसीन आत्मा जनानाम् । ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम् । दिव आत्मानꣳ सवितारं बृहस्पतिम् । चतुर्होतारं प्रदिशोऽनुक्लृप्तम् । वाचो वीर्यं तपसान्वविन्दत् । अन्तःप्रविष्टं कर्तारमेतम् । त्वष्टारꣳ रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम् । अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम् । चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिक्युः । अन्तःप्रविष्टं कर्तारमेतम् देवानां बन्धु निहितं गुहासु । अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम् । चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिक्युः । शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः विश्वमिदं वृणाति । इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता । अमृतं देवानामायुः प्रजानाम् । इन्द्रꣳ राजानꣳ सवितारमेतम् । वायोरात्मानं कवयो निचिक्युः । रश्मिꣳ रश्मीनां मध्ये तपन्तम् । ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति । य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति । अनिर्भिण्णः सन्नथ लोकान् विचष्टे । यस्याण्डकोशꣳ शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम् । तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि । सुवर्णं कोशꣳ रजसा परीवृतम् । देवानां वसुधानीं विराजम् ।

अमृतस्य पूर्णां तामु कलां विचक्षते । पादꣳ षड्ढोतुर्न-
किलाऽऽविवित्से । येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः । उत वा षड्धा
मनसोत क्लृप्ताः । तꣳ षड्ढोतारमृतुभिः कल्पमानम् ।
ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति । अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम् ।
अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम् । सहैव सन्तं न विजानन्ति
देवाः । इन्द्रस्यात्मानꣳ शतधा चरन्तम् । इन्द्रो राजा जगतो
य ईशे । सप्तहोता सप्तधा विक्लृप्तः । परेण तन्तुं परि-
षिच्यमानम् । अन्तरादित्ये मनसा चरन्तम् । देवानाꣳ हृ-
दयं ब्रह्मान्वविन्दत् । ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार । अर्कꣳ
श्चोतन्तꣳ सरिरस्य मध्ये । आ यस्मिन्त्सप्त पेरवः । मेहन्ति
बहुलाꣳ श्रियम् । बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम् । अच्युतां बहुलाꣳ
श्रियम् । स हरिर्वसुवित्तमः । पेरुरिन्द्राय पिन्वते । बह्व-
श्वामिन्द्र गोमतीम् । अच्युतां बहुलाꣳ श्रियम् । मह्यमिन्द्रो
नियच्छतु । शतꣳ शता अस्य युक्ता हरीणाम् । अर्वाङयातु
वसुभी रश्मिरिन्द्रः । प्रमꣳहमाणो बहुलाꣳ श्रियम् । रश्मिरिन्द्र
सविता मे नियच्छतु । घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम् । मय्ययम
ग्निर्दधातु । हरिः पतङ्गः पटरी सुपर्णः । दिविक्षयो नभसा
य एति । स न इन्द्रः कामवरं ददातु । पञ्चारं चक्रं परि-
वर्तते पृथु । हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्ये । अजस्रं
ज्योतिर्नभसा सर्पदेति । स न इन्द्रः कामवरं ददातु ।
सप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम् । एको अश्वो वहति सप्त

नामा । त्रिनाभि चक्रमजरमनर्वम् । येनेमा विश्वा भुवनानि
रस्थुः । भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे । तपो दीक्षामृषयः सुव-
र्वेदः । ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातम् । तदस्मै देवा अभि-
संनमन्तु । श्वेतꣳ रश्मिं बोभुज्यमानम् । अपां नेतारं भुवनस्य
गोपाम् । इन्द्रं निचिक्युः परमे व्योमन् । रोहिणीः पिङ्गला
एकरूपाः । क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः । शतꣳ सहस्राणि प्रयु-
तानि नाव्यानाम् । अयं यः श्वेतो रश्मिः । परि सर्वमिदं जगत् ।
प्रजां पशून् धनानि । अस्माकं ददातु । श्वेतो रश्मिः परि सर्वं
बभूव । सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान् । पतङ्गमक्तमसुरस्य
मायया । हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः । समुद्रे अन्तः कवयो
विचक्षते । मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः । पतङ्गो वाचं मनसा
बेभर्ति । तां गन्धर्वोऽवदद्गर्भे अन्तः । तां द्योतमानाꣳ स्वर्यं
मनीषाम् । ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति ।

इडायै सृप्तं घृतवच्चराचरम् । देवा अन्वविन्दन् गुहाहितम् ।
य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः । तेषाꣳ
सप्तानामिह रन्तिरस्तु । रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय ॥

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय नमसा विधेम॥
यः प्राणतो निमिषतो महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव।
य ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय नमसा विधेम॥
य आत्मदा बलदा यस्य विश्व उपासते प्रशिषं यस्य देवाः।
यस्य छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय नमसा विधेम॥
यस्येमे हिमवन्तो महित्वा यस्य समुद्रं रसया सहाहुः।
यस्येमाः प्रदिशो यस्य बाहू कस्मै देवाय नमसा विधेम॥
यं क्रन्दसी अवसा तस्तभाने अभ्यैक्षेतां मनसा रेजमाने।
यत्राधि सूर उदितो व्येति कस्मै देवाय नमसा विधेम॥
येन द्यौरुग्रा पृथिवी च दृढे येन सुवः स्तभितं येन नाकः।
यो अन्तरिक्षे रजसो विमानः कस्मै देवाय नमसा विधेम॥
आपो ह यन्महतीर्विश्वमायन् दक्षं दधाना जनयन्तीरग्निम्।
ततो देवानां निरवर्ततासुरेकः कस्मै देवाय नमसा विधेम॥
यश्चिदापो महिना पर्यपश्यद्दक्षं दधाना जनयन्तीरग्निम्।
यो देवेष्वधि देव एकः आसीत्कस्मै देवाय नमसा विधेम॥
सं या वः प्रियास्तनुवः सं प्रिया हृदयानि वः।
आत्मा वो अस्तु सम्प्रियः सम्प्रियास्तनुवो मम॥

अथ यजुरारण्यके भर्तृसूक्ताख्य अनुवाकः

भर्ता सन् भ्रियमाणो बिभर्ति । एको देवो बहुधा निविष्टः ।
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम् । निधाय भारं पुनरस्तमेति ।
तमेव मृत्युममृतं तमाहुः । (~~स भृतो भ्रियमाणो बिभर्ति~~)
तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः । स भृतो भ्रियमाणो बिभर्ति ।
य एनं वेद सत्येन भर्तुम् ॥ सद्यो जातमुत जहात्येषः । उतो
जरन्तं न जहात्येकम् । उतो बहूनेकमहर्जहार । अतन्द्रो
देवः सदमेव प्रार्थः । यस्तद्वेद यत आबभूव । सन्धां च याꣳ
सन्दधे ब्रह्मणैषः । रमते तस्मिन्नुत जीर्णे शयाने । नैनं
जहात्यहस्सु पूर्व्येषु । त्वामापो अनु सर्वाश्चरन्ति जानतीः ।
वत्सं पयसा पुनानाः । त्वमग्निꣳ हव्यवाहꣳ समिन्त्से । त्वं
भर्ता मातरिश्वा प्रजानाम् । त्वं यज्ञस्त्वमु वेवासि सोमः ।
तव देवा हवमायन्ति सर्वे । त्वमेकोऽसि बहूननुप्रविष्टः ।
नमस्ते अस्तु सुहवो म एधि । नमो वामस्तु शृणुतꣳ हवं मे
प्राणापानावजिरꣳ सञ्चरन्तौ । ह्वयामि वां ब्रह्मणा तूर्त-
मेतम् । यो मां द्वेष्टि तं जहितं युवाना । प्राणापानौ संविदानौ
जहितम् । अमुष्यासुना मा सङ्गसाथाम् । तं मे देवा ब्रह्मणा
संविदानौ । वधाय दत्तं तमहꣳ हनामि । असज्जजान सत
आबभूव । यं यं जजान स उ गोपो अस्य । यदा भारं तन्द्रयते स
भर्तुम् । परास्य भारं पुनरस्तमेति । तद्वै त्वं प्राणो अभवः । महान्
भोगः प्रजापतेः । भुजः करिष्यमाणः । यद्देवान् प्राणयो नव ॥

118 ~~नासदीत्सूक्तम्~~

नासदासीत्सूक्तम्

नासदासीन्नो सदासीत्तदानीम्। नासीद्रजो नो व्योमापरो यत्। किमावरीवः कुहकस्य शर्मन्। अम्भः किमासीद्गहनं गभीरम्। न मृत्युरमृतं तर्हि न। रात्रिया अन्ह आसीत्प्रकेतः। आनीदवातँ स्वधया तदेकम्। तस्माद्धान्यं न परः किञ्चनास तम आसीत्तमसा गूढमग्रे प्रकेतम्। सलिलँ सर्वमा इदम्। तुच्छेनाभ्वपिहितं यदासीत्। तमसस्तन्महिना जायतैकम्। कामस्तदग्रे समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा तिरश्चीनो विततो रश्मिरेषाम्। अधस्विदासी३दुपरि स्विदासी३त्। रेतोधा आसन् महिमान आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयतिः परस्तात्। को अद्धा वेद क इह प्रवोचत्। कुत आजाता कुत इयं विसृष्टिः। अर्वाग् देवा अस्य विसर्जनाय। अथा को वेद यत आबभूव। इयं विसृष्टिर्यत आबभूव। यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्। सो अङ्ग वेद यदि वा न वेद। किँ स्विद्वनं क उ स वृक्ष आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा ~~विब्रवीमि वः~~ पृच्छतेदु तत्। यद् अध्यतिष्ठद् भुवनानि धारयन्। ब्रह्मवनं ब्रह्म स वृक्ष आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि वः। ब्रह्माध्यतिष्ठद् भुवनानि धारयन्॥

अथ अग्निसूक्त यजूंषि

काण्डद्वयोपपाद्याय कर्मब्रह्मस्वरूपिणे ।
स्वर्गापवर्गदात्रे च यज्ञेशाय नमो नमः ॥
यज्ञेशाच्युत गोविन्द माधवानन्त केशव ।
कृष्ण विष्णो हृषीकेश वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥

अग्निमीडे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारꣳ रत्नधातमम् ॥ अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥ अग्ने तेजस्विन् तेजस्वी त्वं देवेषु भूयास्तेजस्वन्तं मामायुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु ॥ अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम ॥

अग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि बर्हिषि ॥ आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि । घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम् ॥

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्तहस्तासो अस्य ।
त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महोदेवो मर्त्याꣳ आविवेश ॥
एष हि देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः ।
स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठति विश्वतोमुखः ॥

अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयम् ॥ अग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट ऋषीणां पुत्रो अधिराज एषः । स्वाहाकृत्य ब्रह्मणा ते जुहोमि मा देवानां मिथुयाकर्भागधेयम् ॥

अग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि बर्हिषि ॥

प्र देवं देव्या धिया भरता जातवेदसम्। हव्या नो वक्षदा-
नुषक्। अयमुष्य प्र देवयुर्होता यज्ञाय नीयते। रथो न
योरभीवृतो घृणीवाञ्चेतति त्मना। अयमग्निरुरुष्यत्यमृतादिव
जन्मनः। सहसश्चित् सहीयान् देवो जीवातवे कृतः। इडा-
यास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि। जातवेदो नि धीम-
ह्यग्ने हव्याय वोढवे। अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरूर्णावन्तं
प्रथमः सीद योनिम्। कुलायिनं घृतवन्तꣳ सवित्रे यज्ञं नय
यजमानाय साधु। सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वान्त्सा-
दया यज्ञꣳ सुकृतस्य योनौ। देवावीर्देवान् हविषा यजास्य-
ग्ने बृहद्यजमाने वयो धाः। नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो
दीदिवाꣳ असदत्सुदक्षः। अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रम्भरः
शुचिजिह्वो अग्निः। त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्य आ
वृषभ प्रणेता। अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन् दी-
द्यद्बोधि गोपाः॥ त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत।
मूर्ध्नो विश्वस्य वाघतः। तमु त्वा दध्यङ् ऋषिः पुत्र ईधे
अथर्वणः। वृत्रहणं पुरन्दरम्। तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे
दस्युहन्तमम्। धनञ्जयꣳ रणे रणे। उत ब्रुवन्तु जन्तव
उदग्निर्वृत्रहाऽजनि। धनञ्जयो रणे रणे। आ यꣳ हस्ते न
खादिनꣳ शिशुं जातं न बिभ्रति। विशामग्निꣳ स्वध्वरम्। प्र
देवं देववीतये भरता वसुवित्तमम्। आ स्वे योनौ नि षीदतु।
आ जातं जातवेदसि प्रियꣳ शिशीतातिथिम्। स्योन आ गृह-

पतिम्। अग्निनाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाड्
जुह्वास्यः। त्वꣳ ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्त्सता। सखा
सख्या समिध्यसे। तं मर्जयन्त सुक्रतुं पुरो यावानमा-
जिषु। स्वेषु क्षयेषु वाजिनम्। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा-
स्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः स-
चन्ते यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥

अग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट ऋषीणां पुत्रो अधिराज एषः। स्वाहाकृत्य
ब्रह्मणा ते जुहोमि मा देवानां मिथुयाकर्भागधेयम्।

शृणोत्वग्निः समिधा हवं मे शृण्वन्त्वापो धिषणाश्च देवीः। शृणोत
ग्रावाणो विदुषो नु यज्ञꣳ शृणोतु देवः सविता हवं मे। अग्निने-
न्द्रेण सोमेन सरस्वत्या विष्णुना देवताभिः। याज्यानुवाक्याभ्यामुप ते
हुवे सवाहं यज्ञमाददे ते वषट्कृतम्। स्तुतꣳ शस्त्रं प्रतिगरं
ग्रहमिडामाशिष आ वृञ्जे सुवः। पत्नीसंयाजानुप ते हुवे स-
वाहꣳ समिष्टयजुराददे तव॥ अग्नाविष्णू सजोषसेमा वर्धन्तु
वां गिरः। द्युम्नैर्वाजेभिरागतम्॥

अग्निना रयिमश्नवत्पोषमेव दिवे दिवे। यशसं वीरवत्तमम्॥
अग्निमग्निꣳ हवीमभिः सदा हवन्त विश्पतिम्। हव्यवाहं पुरुप्रि-
यम्। तꣳ हि शश्वन्त ईडते स्रुचा देवं घृतश्चुता। अग्निꣳ ह-
व्याय वोढवे॥ उदेनमुत्तरां नयाग्ने घृतेनाहुत। रायस्पोषेण
सꣳसृज॥ अग्निर्मा दुरिष्टात् पातु सविताघशꣳसात्। अस्म-
स्मिन्न इन्द्रियं दधातु। अस्मान् राय उत यज्ञाः सचन्ताम्॥

122 यत्ते अग्ने तेजस्तेनाहं तेजस्वी भूयासं यत्ते अग्ने वर्चस्तेनाहं
वर्चस्वी भूयासं यत्ते अग्ने हरस्तेनाहꣳ हरस्वी भूयासम् ।

अप्स्वग्ने सधिष्टव सौषधीरनु रुध्यसे । गर्भे सञ्जायसे पुनः ।
वृषा सोम द्युमाꣳ असि वृषा देव वृषव्रतः । वृषा धर्माणि दधिषे ॥
त्वामग्ने मानुषीरीडते विशो होत्राविदं विविचिꣳ रत्नधातमम् ।
गुहासन्तꣳ सुभग विश्वदर्शतं तुविष्मणसꣳ सुयुजं घृतश्रियम् ॥
इमो अग्ने वीततमानि हव्याजस्रो वक्षि देवतातिमच्छ । प्रति
न ईꣳ सुरभीणि वियन्तु । क्रीडं वः शर्धो मारुतमनर्वाणꣳ
रथे शुभम् । कण्वा अभि प्रगायत ॥
अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः । मूर्धा कवी रयीणाम् ।
भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता यत्रा नियुद्भिः सचसे शिवाभिः ।
दिवि मूर्धानं दधिषे सुवर्षां जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहम् ।
अबोध्यग्निः समिधा जनानां प्रति धेनुमिवायतीमुषासम् ।
यह्वा इव प्र वयामुज्जिहानाः प्र भानवः सिस्रते नाकमच्छ ।
अवोचाम कवये मेध्याय वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णे । गवि-
ष्ठिरो नमसा स्तोममग्नौ दिवीव रुक्ममुर्व्यञ्चमश्रेत् । जनस्य
गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नव्यसे । घृतप्र-
तीको बृहता दिविस्पृशा द्युमद्विभाति भरतेभ्यः शुचिः । त्वा-
मग्ने अङ्गिरसो गुहाहितमन्वविन्दञ्छिश्रियाणं वने वने । स
जायसे मथ्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमङ्गिरः ।
यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरस्त्रिषधस्थे समि-
न्धते । इन्द्रेण देवैः सरथꣳ स बर्हिषि सीदन्नि होता यज-
थाय सुक्रतुः । त्वां चित्रश्रवस्तम हवन्ते विक्षु जन्तवः । शो-

चिष्केषं पुरुप्रियाग्ने हव्याय वोढवे। सखायः सं वः सम्यञ्च-
मिषꣳ स्तोमं चाग्नये। वर्षिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नप्त्रे सहस्वते।
सꣳसमिद्युवसे वृषन्नग्ने विश्वान्यर्य आ। इडस्पदे समिध्यसे स
नो वसून्याभर। एना वो अग्निं नमसोर्जो न पातमा हुवे। प्रियं
चेत्तिष्ठमरतिꣳस्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतम्। स योजते अरुषो
विश्वभोजसा स दुद्रवत् स्वाहुतः। सुब्रह्मा यज्ञः सुशमी वसूनां
देवꣳराधो जनानाम्। उदस्य शोचिरस्थादाजुह्वानस्य मीढुषः। उ-
द्धूमासो अरुषसो दिविस्पृशः समग्निरिन्धते नरः। अग्ने वाजस्य
गोमत ईशानः सहसो यहो। अस्मे धेहि जातवेदो महि श्रवः। स इधानो
वसुष्कविरग्निरीडेऽन्यो गिरा। रेवदस्मभ्यं पुर्वणीक दीदिहि। क्षपो
राजन्नुत त्मनाग्ने वस्तोरुतोषसः। स तिग्मजम्भ रक्षसो दह प्रति।
आ ते अग्न इधीमहि द्युमन्तं देवाजरम्। यद्ध स्या ते पनीयसी
समिद्दीदयति द्यवीषꣳस्तोतृभ्य आभर। आ ते अग्न ऋचा हविः
शुक्रस्य ज्योतिषस्पते। सुश्चन्द्र दस्म विश्पते हव्यवाट् तुभ्यꣳ
हूयत इषꣳस्तोतृभ्य आभर। उभे सुश्चन्द्र सर्पिषो दर्वी श्रीणीष
आसनि। उतो न उत्पुपूर्या उक्थेषु शवसस्पत इषꣳस्तोतृभ्य
आभर। अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रꣳहृदिस्पृशम्
ऋध्यामा त ओहैः। अधा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः। रथी-
र्ऋतस्य बृहतो बभूथ। आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणन्तोऽग्ने दाशेम
प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः। एभिर्नो अर्कैर्भवा नो अर्वाङ् सु-
वर्न ज्योतिः। अग्ने विश्वेभिः सुमना अनीकैः। अग्निꣳहोतारं

मन्ये दास्वन्तं वसोः सूनुꣳ सहसो जातवेदसम्। विप्रं न जात-
वेदसम्। य ऊर्ध्वया स्वध्वरो देवो देवाच्या कृपा। घृतस्य
विभ्राष्टिमनु शुक्रशोचिष आजुह्वानस्य सर्पिषः। अग्ने त्वं नो
अन्तमः। उत त्राता शिवो भव वरूथ्यः। तं त्वा शोचिष्ठ दी-
दिवः। सुम्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः। वसुरग्निर्वसुश्रवाः।
अच्छानक्षि द्युमत्तमो रयिं दाः॥

यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽमर्त्यं मर्त्यो जोहवीमि। जा-
तवेदो यशो अस्मासु धेहि प्रजाभिरग्ने अमृतत्वमश्याम्।
यस्मै त्वꣳ सुकृते जातवेद उ लोकमग्ने कृणवः स्योनम्।
अश्विनꣳ स पुत्रिणं वीरवन्तं गोमन्तꣳ रयिं नशते स्वस्ति।
त्वे सु पुत्र शवसोऽवृत्रन् कामकातयः। न त्वामिन्द्राति
रिच्यते। उक्थ उक्थे सोम इन्द्रं ममाद नीथे नीथे
मघवानꣳ सुतासः। यदीꣳ सबाधः पितरं न पुत्राः स-
मानदक्षा अवसे हवन्ते। अग्ने रसेन तेजसा जातवेदो
विरोचसे। रक्षोहामीवचातनः। अपो अन्वचारिषꣳ र-
सेन समसृक्ष्महि। पयस्वाꣳ अग्न आगमं तं मा सꣳसृज
वर्चसा। वसुर्वसुपतिर्हि कमस्यग्ने विभावसुः। स्याम ते
सुमतावपि। त्वामग्ने वसुपतिं वसूनामभि प्र मन्दे अ-
ध्वरेषु राजन्। त्वया वाजं वाजयन्तो जयेमाभि ष्याम
पृत्सुतीर्मर्त्यानाम्। त्वामग्ने वाजसातमं विप्रा वर्धन्ति
सुष्टुतम्। स नो रास्व सुवीर्यम्।

अयं नो अग्निर्वरिवः कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन्। अयञ्शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणोऽयं वाजं जयतु वाजसातौ॥ येऽदेवा यज्ञहनो यज्ञमुषः पृथिव्यामध्यासते। अग्निर्मा तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम्॥ अग्ने जातान् प्र णुदा नः सपत्नान् प्रत्यजाताञ्जातवेदो नुदस्व। अस्मे दीदिहि सुमना अहेडन् तव स्याꣳ शर्मन् त्रिवरूथ उद्भित्। सहसा जातान् प्र णुदा नः सपत्नान् प्रत्यजाताञ्जातवेदो नुदस्व। अधि नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयꣳ स्याम प्र णुदा नः सपत्नान्॥

आ देवानामपि पन्थामगन्म यच्छक्नवाम तदनु प्रवोढुम्। अग्निर्विद्वान्त्स यजात् सेदु होता सो अध्वरान् स ऋतून् कल्पयाति। यद्वाहिष्ठं तदग्नये बृहदर्च विभावसो। महिषीव त्वद्रयिस्त्वद्वाजा उदीरते। अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्त्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शंयोः। त्वमग्ने व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्वा। त्वं यज्ञेष्वीड्यः। यद्वो वयं प्रमिनाम व्रतानि विदुषां देवा अविदुष्टरासः। अग्निष्टद्विश्वमा पृणाति विद्वान् येभिर्देवाꣳ ऋतुभिः कल्पयाति॥

विज्योतिषा बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा। प्रादेवीर्मायाः सहते दुरेवाः शिशीते शृङ्गे रक्षसे विनिक्षे। उत स्वानासो दिवि षन्त्वग्नेस्तिग्मायुधा रक्षसे हन्तवा उ। मदे चिदस्य प्ररुजन्ति भामा न वरन्ते परिबाधो अदेवीः॥

दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निरस्मद्द्वितीयं परि जातवेदाः।
तृतीयमप्सु नृमणा अजस्रमिन्धान एनं जरते स्वाधीः।
विद्मा ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि विद्मा ते सद्म विभृतं पुरुत्रा।
विद्मा ते नाम परमं गुहा यद्विद्मा तमुत्सं यत आजगन्थ।
समुद्रे त्वा नृमणा अप्स्वन्तर्नृचक्षा ईधे दिवो अग्न ऊधन्।
तृतीये त्वा रजसि तस्थिवाꣳसमृतस्य योनौ महिषा अहिन्वन्।
अक्रन्ददग्निः स्तनयन्निव द्यौः क्षामा रेरिहद्वीरुधः समञ्जन्।
सद्यो जज्ञानो वि हीमिद्धो अख्यदा रोदसी भानुना भात्यन्तः।
उशिक्पावको अरतिः सुमेधा मर्तेष्वग्निरमृतो निधायि। इयर्ति
धूममरुषं भरिभ्रदुच्छुक्रेण शोचिषा द्यामिनक्षत्। विश्वस्य
केतुर्भुवनस्य गर्भ आ रोदसी अपृणाज्जायमानः। वीडुं चिद-
द्रिमभिनत्परायञ्जना यदग्निमयजन्त पञ्च। श्रीणामुदारो
धरुणो रयीणां मनीषाणां प्रार्पणः सोमगोपाः। वसोः सूनुः सहसो
अप्सु राजा वि भात्यग्र उषसामिधानः। यस्ते अद्य कृणवद्भद्र
शोचेऽपूपं देव घृतवन्तमग्ने। प्र तं नय प्रतरां वस्यो अच्छाभि
द्युम्नं देवभक्तं यविष्ठ। आ तं भज सौश्रवसेष्वग्न उक्थ उक्थ
आ भज शस्यमाने। प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवात्युज्जातेन
भिनददुज्जनित्वैः। त्वामग्ने यजमाना अनु द्यून् विश्वा
वसूनि दधिरे वार्याणि। त्वया सह द्रविणमिच्छमाना
व्रजं गोमन्तमुशिजो वि वव्रुः। दृशानो रुक्म उर्व्या व्यद्यौ-
द्दुर्मर्षमायुः श्रिये रुचानः। अग्निरमृतो अभवद्वयोभिर्य-

देनं द्यौरजनयत् सुरेताः॥
उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजन्त ईरते। तव ज्योतीᳪष्यर्चयः॥
समुद्रस्य त्वाऽवाकयाग्ने परि व्ययामसि। पावको अस्मभ्यᳪ शिवो भव।
हिमस्य त्वा जरायुणाग्ने परि व्ययामसि। पावको अस्मभ्यᳪ शिवो भव।
उप ज्मन्नुप वेतसेऽवत्तरं नदीष्वा। अग्ने पित्तमपामसि। मण्डूकि
ताभिरागहि सेमं नो यज्ञम्। पावक वर्णᳪ शिवं कृधि। पावक अ-
चितयन्त्या कृपा। क्षामन् रुरुच उषसो न भानुना। तूर्वन् न या-
मन्नेतशस्य नू रण आ यो घृणे। न ततृषाणो अजरः। अग्ने पावक
रोचिषा मन्द्रया देव जिह्वया। आ देवान् वक्षि यक्षि च। स नः
पावक दीदिवोऽग्ने देवाᳪ इहाऽऽवह। उप यज्ञᳪ हविश्च नः। अपा-
मिदं न्ययनᳪ समुद्रस्य निवेशनम्। अन्यं ते अस्मत्तपन्तु
हेतयः पावको अस्मभ्यᳪ शिवो भव। नमस्ते हरसे शोचिषे न-
मस्ते अस्त्वर्चिषे। अन्यं ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यᳪ
शिवो भव। नृषदे वडप्सुषदे वड् वनसदे वड् बर्हिषदे वट् सुव-
र्विदे वट्। ये देवा देवानां यज्ञिया यज्ञियानाᳪ संवत्सरीणमुप
भागमासते। अहुतादो हविषो यज्ञे अस्मिन्त्स्वयं जुहुध्वं
मधुनो घृतस्य। ये देवा देवेष्वधि देवत्वमायन् ये ब्रह्मणः
पुर एतारो अस्य। येभ्यो नर्ते पवते किंचन न ते दिवो न
पृथिव्या अधि स्नुषु। प्राणदा अपानदा व्यानदाश्चक्षुर्दा वर्चो-
वरिवोदाः। अन्यं ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यᳪ शिवो
भव। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यᳪसद्विश्वं न्यत्रिणम्। अग्निर्नो

वँसते रयिम्। सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यष्टा देवाँ आयजिष्ट स्वस्ति। अदब्धो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुत रेवद्दिदीहि॥

यास्ते अग्ने सूर्ये रुच उद्यतो दिवमातन्वन्ति रश्मिभिः। ताभिः सर्वाभी रुचे जनाय नस्कृधि। या वो देवाः सूर्ये रुचो गोष्व-श्वेषु या रुचः। इन्द्राग्नी ताभिः सर्वाभी रुचं नो धत्त बृहस्पते। विराड् ज्योतिरधारयत् सम्राड् ज्योतिरधारयत् स्वराड् ज्योतिरधारयत्। अग्ने युक्ष्वा हि ये तवाश्वासो देव साधवः। अरं वहन्त्याशवः। युक्ष्वा हि देवहूतमाँ अश्वाँ अग्ने रथीरिव। नि होता पूर्व्यः सदः। द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः। तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहो-म्यनु सप्त होत्राः। अभूदिदं विश्वस्य भुवनस्य वाजिनमग्ने-र्वैश्वानरस्य च। अग्निर्ज्योतिषा ज्योतिष्मान् रुक्मो वर्चसा वर्चस्वान्।

वैश्वानरो न ऊत्याऽऽप्रयातु परावतः। अग्निरुक्थेन वाहसा। ऋतावानं वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्पतिम्। अजस्रं घर्ममीमहे। वैश्वानरस्य दँसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः। उभा पितरा महयन्नजायताग्निर्द्यावापृथिवी भूरिरेतसा। पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्। जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशुं न गोपा इर्यः परिज्मा।

वैश्वानर ब्रह्मणे विन्द गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः।
त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान आ रोदसी अपृणा जायमानः। त्वं देवाꣳ
अभिशस्तेरमुञ्चो वैश्वानर जातवेदो महित्वा। अस्माकमग्ने म-
घवत्सु धारयानामि क्षत्रमजरꣳ सुवीर्यम्। वयं जयेम शतिनꣳ
सहस्रिणं वैश्वानर वाजमग्ने तवोतिभिः। वैश्वानरस्य सुमतौ
स्याम राजा हि कं भुवनानामभि श्रीः। इतो जातो विश्वमिदं वि
चष्टे वैश्वानरो यतते सूर्येण॥
त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाशुषे। कविर्गृहपतिर्युवा।
हव्यवाडग्निरजरः पिता नो विभुर्विभावा सुदृशीको अस्मे। सुगार्ह-
पत्याः समिषो दिदीह्यस्मद्रियक् सं मिमीहि श्रवाꣳसि॥
अयं नो अग्निर्वरिवः कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन्। अ
यꣳ शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणोऽयं वाजं जयतु वाजसातौ॥ यदन्त
रिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिꣳसिम। अ
ग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु दुरिता यानि चकृ
करोतु मामनेनसम्॥
सं या वः प्रियास्तनुवः सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु
सम्प्रियः सम्प्रियास्तनुवो मम। अयꣳसो अग्निर्यस्मिन्त्सोम
मिन्द्रः सुतं दधे जठरे वावशानः। सहस्रियं वाजमत्यं न स
प्तिꣳससवान्त्सन्त्स्तूयसे जातवेदः। अग्ने दिवो अर्णमच्छा देव
ऊचिषे धिष्णिया ये। याः परस्ताद्रोचने सूर्यस्य याश्चावस्ता
दुपतिष्ठन्त आपः। अग्ने यत्ते दिवि वर्चः पृथिव्यां यदोषधी

ष्वप्सु वा यजत्र । येनान्तरिक्षमुर्वाततन्थ त्वेषः स भानु-
रर्णवो नृचक्षाः । पुरीष्यासो अग्नयः प्रावणेभिः सजोषसः ।
जुषन्ताꣳ हव्यमाहुतमनमीवा इषो महीः । इडामग्ने पुरु-
दꣳसꣳ सनिं गोः शश्वत्तमꣳ हवमानाय साध । स्यान्नः सूनुस्त-
नयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे । अयं ते योनिर्ऋत्वियो
यतो जातो अरोचथाः । तं जानन्नग्न आरोहाथा नो वर्धया रयिम् ।

[illegible] प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तरति वाजक-
र्मभिः । यस्य त्वꣳ सख्यमाविथ । प्र होत्रे पूर्व्यं वचोऽग्नये
भरता बृहत् । विपां ज्योतीꣳषि बिभ्रते न वेधसे । अग्ने
त्री ते वाजिना त्री षधस्था तिस्रस्ते जिह्वा ऋतजात पूर्वीः ।
तिस्र उ ते तनुवो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ।

त्रीण्यायूꣳषि तव जातवेदस्तिस्र आजानीरुषसस्ते अग्ने ।
ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शं योः ।
अग्निस्त्रीणि त्रिधातून्या क्षेति विदथा कविः । स त्रीꣳरेकाद-
शाꣳ इह । यक्षच्च पिप्रयच्च नो विप्रो दूतः परिष्कृतः । न-
भन्तामन्यके समे ॥

स प्रत्नवन्नवीयसाग्ने द्युम्नेन संयता । बृहत्ततन्थ भानुना ।
नि काव्या वेधसः शश्वतस्कर्हस्ते दधानो नर्या पुरूणि । अ-
ग्निर्भुवद्रयिपती रयीणाꣳ सत्रा चक्राणो अमृतानि विश्वा ।
हिरण्यपाणिमूतये सवितारमुपह्वये । स चेत्ता देवता पदम् ।

अग्ने भूरीणि तव जातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य धाम। याश्च
माया मयिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वीः सं दधुः पृष्टबन्धो ॥
अग्निꣳ स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यम्। हव्या देवेषु नो
दधत्। स हव्यवाडमर्त्य उशिग्दूतश्च नो हितः। अग्निर्धिया
समृण्वति। द्यावा नः पृथिवी इमꣳ सिध्रमद्य दिविस्पृशम्।
यज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥
उदु त्वा विश्वे देवा अग्ने भरन्तु चित्तिभिः। स नो भव शिवतमः
सुप्रतीको विभावसुः। प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् याहि शिवेभिरर्चिभि-
स्त्वम्। बृहद्भिर्भानुभिर्भासन् मा हिꣳसीस्तनुवा प्रजाः। समिधा-
ग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम्। आस्मिन् हव्या जुहोतन।
प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे वि यत्सूर्यो न रोचते बृहद्भाः। अभि
यः पूरुं पृतनासु तस्थौ दीदाय दैव्यो अतिथिः शिवो नः। आपो
देवीः प्रतिगृह्णीत भस्मैतत् स्योने कृणुध्वꣳ सुरभावु लोके।
तस्मै नमन्तां जनयः सुपत्नीर्मातेव पुत्रं बिभृता स्वेनम्। अ-
प्स्वग्ने सधिष्टव सौषधीरनुरुध्यसे। गर्भे सञ्जायसे पुनः। गर्भो
अस्योषधीनां गर्भो वनस्पतीनाम्। गर्भो विश्वस्य भूतस्या-
ग्ने गर्भो अपामसि। प्रसद्य भस्मना योनिमपश्च पृथिवीमग्ने
सꣳसृज्य मातृभिस्त्वं ज्योतिष्मान् पुनरासदः। पुनरासद्य
सदनमपश्च पृथिवीमग्ने। शेषे मातुर्यथोपस्थेऽन्तरस्याꣳ
शिवतमः। पुनरूर्जा नि वर्तस्व पुनरग्न इषायुषा। पुनर्नः
पाहि विश्वतः। सह रय्या नि वर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया।

विश्वप्स्निया विश्वतस्परि । पुनस्त्वादित्या रुद्रा वसवः समि-
न्धतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीथ यज्ञैः। घृतेन त्वं तनुवो वर्धयस्व
सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः। बोधा नो अस्य वचसो य-
विष्ठ मꣳहिष्ठस्य प्रभृतस्य स्वधावः। पीयति त्वो अनु त्वो
गृणाति वन्दारुस्ते तनुवं वन्दे अग्ने । स बोधि सूरिर्मघ-
वा वसुदावा वसुपतिः। युयोध्यस्मद्द्वेषाꣳसि ॥
अग्नेऽभ्यावर्तिन्नभि न आ वर्तस्वायुषा वर्चसा सन्या मेधया
प्रजया धनेन ॥

अग्ने अङ्गिरः शतं ते सन्त्वावृतः सहस्रं त उपावृतः।
तासां पोषस्य पोषेण पुनर्नो नष्टमाकृधि पुनर्नो रयिमाकृधि ।
पुनरूर्जा नि वर्तस्व पुनरग्न इषायुषा। पुनर्नः पाहि विश्वतः।
सह रय्या नि वर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्स्निया विश्वत-
स्परि । आ त्वाऽहार्षमन्तरभूद्ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा
सर्वा वाञ्छन्त्वस्मिन् राष्ट्रमधि श्रय । अग्ने बृहन्नुषसामूर्ध्वो अ-
स्थान्निर्जगन्वान् तमसो ज्योतिषागात् । अग्निर्भानुना रुशता
स्वङ्ग आ जातो विश्वा सद्मान्यप्राः। सीद त्वं मातुरस्या उपस्थे
विश्वान्यग्ने वयुनानि विद्वान् । मैनामर्चिषा मा तपसाभि शू-
शुचोऽन्तरस्याꣳ शुक्रज्योतिर्वि भाहि । अन्तरग्ने रुचा त्व-
मुखायै सदने स्वे। तस्यास्त्वꣳ हरसा तपञ्जातवेदः शिवो
भव । शिवो भूत्वा मह्यमग्नेऽथो सीद शिवस्त्वम् । शिवाः कृत्वा
दिशः सर्वाः स्वां योनिमिहाऽऽसदः ॥

अयꣳ सो अग्निर्यस्मिन्त्सोममिन्द्रः सुतं दधे जठरे वावशानः
सहस्रियं वाजमत्यं न सप्तिꣳ ससवान्त्सन्त्स्तूयसे जातवेदः।
अग्ने दिवो अर्णमच्छा जिगास्यच्छा देवाꣳ ऊचिषे धिष्ण्या ये
याः परस्ताद्रोचने सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आपः।
० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ०

भूमिर्भूम्ना द्यौर्वरिणान्तरिक्षं महित्वा। उपस्थे ते देव्यदितेऽग्नि-
मन्नादमन्नाद्यायाऽऽदधे। आऽयं गौः पृश्निरक्रमीदसनन्मातरं पुनः
पितरं च प्रयन्त्सुवः। त्रिꣳशद्धाम वि राजति वाक्पतङ्गाय शिश्रिये
प्रत्यस्य वह द्युभिः। अस्य प्राणादपानत्यन्तश्चरति रोचना। व्य
ख्यन्महिषः सुवः। यत्त्वा क्रुद्धः परो वप मन्युना यदवर्त्या। सुक
ल्पमग्ने तत्तव पुनस्त्वोद्दीपयामसि। यत्ते मन्युपरोप्तस्य पृथि-
वीमनु दध्वसे। आदित्या विश्वे तद्देवा वसवश्च समाभरन्। मनो ज्यो
तिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञꣳ समिमं दधातु। बृहस्पतिस्तनु-
तामिमं नो विश्वे देवा इह मादयन्ताम्। सप्त ते अग्ने समिधः
सप्त जिह्वाः सप्तर्षयः सप्त धाम प्रियाणि। सप्त होत्राः सप्तधा
त्वा यजन्ति सप्त योनीरा पृणस्वा घृतेन। पुनरूर्जा निव-
र्तस्व पुनरग्न इषायुषा। पुनर्नः पाहि विश्वतः। सह रय्या
नि वर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया। विश्वप्स्निया विश्वतस्परि। लेक
सलेकः सुलेकस्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा वियन्तु केतः सकेतः
सुकेतस्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा वियन्तु विवस्वाꣳ अदितिर्देवजूति-
स्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा वियन्तु॥

उप प्रयन्तो अध्वरं मन्त्रं वोचेमाग्नये । आरे अस्मे च शृण्वते ।
अस्य प्रत्नामनु द्युतꣳ शुक्रं दुदुह्रे अह्रयः । पयः सहस्रसा-
मृषिम् । अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपाꣳ
रेताꣳसि जिन्वति । अयमिह प्रथमो धायि धातृभिर्होता यजि-
ष्ठो अध्वरेष्वीड्यः । यमप्नवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं
विभ्वं विशे विशे । उभा वामिन्द्राग्नी आहुवध्या उभा राधसः
सह मादयध्यै । उभा दातारविषाꣳ रयीणामुभा वाजस्य सातये
हुवे वाम् । अयं ते योनिर् ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।
तं जानन्नग्न आ रोहाथा नो वर्धया रयिम् । अग्न आयूꣳषि
पवस आ सुवोर्जमिषं च नः । आरे बाधस्व दुच्छुनाम् ।
अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम् । दधत्पोषꣳ रयिं
मयि । अग्ने पावक रोचिषा मन्द्रया देव जिह्वया । आ देवान्
वक्षि यक्षि च । स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवाꣳ इहावह । उप
यज्ञꣳ हविश्च नः । अग्निः शुचिव्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः
कविः । शुची रोचत आहुतः । उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्रा-
जन्त ईरते । तव ज्योतीꣳष्यर्चयः । आयुर्दा अग्नेऽस्यायुर्मे
देहि वर्चोदा अग्नेऽसि वर्चो मे देहि तनूपा अग्नेऽसि तनुवं मे
पाह्यग्ने यन्मे तनुवा ऊनं तन्म आ पृण चित्रावसो स्वस्ति
ते पारमशीयेन्धानास्त्वा शतꣳ हिमा द्युमन्तः समिधीमहि
वयस्वन्तो वयस्कृतं यशस्वन्तो यशस्कृतꣳ सुवीरासो अदा-
भ्यम् । अग्ने सपत्नदम्भनं वर्षिष्ठे अधि नाके । सं त्वमग्ने

सूर्यस्य वर्चसाऽगथाः समृषीणाङ्ग्स्तुतेन सं प्रियेण धाम्ना। त्वमग्ने सूर्यवर्चा असि सं मामायुषा वर्चसा प्रजया सृज ॥

सुवर्यन्तो नापेक्षन्त आ द्याङ्ग्रोहन्ति रोदसी। यज्ञं ये विश्वतोधाराङ्ग् सुविद्वाङ्ग्सो वितेनिरे। अग्ने प्रेहि प्रथमो देवयतां चक्षुर्देवानामुत मर्त्यानाम्। इयक्षमाणा भृगुभिः सजोषाः सुवर्यन्तु यजमानाः स्वस्ति। नक्तोषासा समनसा विरूपे धापयेते शिशुमेकङ्ग् समीची। द्यावा क्षामा रुक्मो अन्तर्वि भाति देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदाः। अग्ने सहस्राक्ष शतमूर्धञ्छतं ते प्राणाः सहस्रमपानाः। त्वङ्ग् साहस्रस्य राय ईशिषे तस्मै ते विधेम वाजाय स्वाहा। सुपर्णोऽसि गरुत्मान् पृथिव्याङ्ग्सीद पृष्ठे पृथिव्याः सीद भासान्तरिक्षमापृण ज्योतिषा दिवमुत्तभान तेजसा दिश उद्दृङ्ग्ह ॥

आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादग्ने स्वां योनिमासीद साध्या। अस्मिन्त्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्म्या यविष्ठ। त्वाङ्ग् शश्वन्त उप यन्ति वाजाः। विधेम ते परमे जन्मन्नग्ने विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे। यस्माद्योनेरुदारिथा यजे तं प्र त्वे हवीङ्ग्षि जुहुरे समिद्धे। ताङ्ग् सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाहं वृणे सुमतिं विश्वजन्याम्। यामस्य कण्वो अदुहत्प्रपीनाङ्ग् सहस्रधारां पयसा महीं गाम् ॥

अग्ने यत्ते शुक्रं यच्चन्द्रं यत्पूतं यद्याज्ञियम् । तद्देवेभ्यो
भरामसि । इषमूर्जमहमित आ दद ऋतस्य धाम्नो अ-
मृतस्य योनेः। आ नो गोषु विशत्वौषधीषु जहामि सेदि-
मनिराममीवाम् । अग्ने तव श्रवो वयो महि भ्राजन्त्यर्चयो
विभावसो । बृहद्भानो शवसा वाजमुक्थ्यं दधासि दाशुषे कवे ।
इरज्यन्नग्ने प्रथयस्व जन्तुभिरस्मे रायो अमर्त्य । स दर्श-
तस्य वपुषो वि राजसि पृणक्षि सानसिꣳ रयिम् । ऊर्जो
नपाज्जातवेदः सुशस्तिभिर्मन्दस्व धीतिभिर्हितः। त्वे इषः
सं दधुर्भूरिरेतसश्चित्रोतयो वामजाताः । पावकवर्चाः शुक्र-
वर्चा अनूनवर्चा उदियर्षि भानुना । पुत्रः पितरा विच-
रन्नुपावस्युभे पृणक्षि रोदसी । ऋतावानं महिषं विश्वचर्षणि-
मग्निꣳ सुम्नाय दधिरे पुरोजनाः । श्रुत्कर्णꣳ सप्रथस्तमं
त्वा गिरा दैव्यं मानुषा युगा । निष्कर्तारमध्वरस्य प्रचेतसं
क्षयन्तꣳ राधसे महे । रातिं भृगूणामुशिजं कविक्रतुं
पृणक्षि सानसिꣳ रयिम् । चितः स्थ परिचित ऊर्ध्वचितः
श्रयध्वं तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवाः सीदत ॥

मम नाम प्रथमं जातवेदः पिता माता च दधतुर्यदग्रे । तत्त्वं
बिभृहि पुनरा मदैतोस्तवाहं नाम बिभराण्यग्ने । मम नाम तव
च जातवेदो वाससी इव विवसानौ ये चरावः । आयुषे त्वं
जीवसे वयं यथायथं वि परि दधावहै पुनस्ते । नमोऽग्नयेऽ
प्रतिविद्धाय नमोऽनाधृष्टाय नमः सम्राजे । अषाढोऽग्नि-
र्बृहद्वया विश्वजित्सहन्त्यः श्रेष्ठो गन्धर्वः । त्वत्पितारो अ-
ग्ने देवास्त्वामाहुतयस्त्वद्विवाचनाः । सं मामायुषा सं गौ-
पत्येन सुहिते मा धाः । अयमग्निः श्रेष्ठतमोऽयं भगवत्त-
मोऽयꣳ सहस्रसातमः । अस्मा अस्तु सुवीर्यम् । मनो ज्यो-
तिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञꣳ समिमं दधातु । या इष्टा
उषसो निम्रुचश्च ताः सं दधामि हविषा घृतेन ॥

अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताम् ।
अग्निꣳ होतारमिह तꣳ हुवे देवान् यज्ञियानिह यान् हवा-
महे । आयन्तु देवाः सुमनस्यमाना वियन्तु देवा हविषो
मे अस्य ॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम् । ~~ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं~~ रक्षोहणं
पृतनासु जिष्णुम् । ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिम् । अग्निꣳ
स्विष्टकृतमाहुवेम । स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि । विश्वा देव
पृतना अभिष्य । उरुं नः पन्थां प्रदिशन् विभाहि । ज्योति-
ष्मद्धेह्यजरं न आयुः ।

॥ಓಂ ತತ್ಸದ್ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ॥

॥ಓಂ॥ ಸೃಜ್ಯಮಾನ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರ ಕರ್ಮಪರಿಪಾಕ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ (ಸೋಽಕಾಮಯತ, ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯ ಇತ್ಯುಕ್ತರೀತ್ಯಾ) ಸೃಷ್ಟ್ಯುನ್ಮುಖವಾದ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವೇ ಈಶ್ವರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಗಳ ಮೂಲಸ್ವರೂಪನಾದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಜಡಶಕ್ತಿಗಳ ಉಭಯಸ್ವರೂಪನಿದ್ದು ಅವ್ಯಾಕೃತನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅವ್ಯಾಕೃತನ ಅವ್ಯಕ್ತಪ್ರಕೃತಿರೂಪದ ಉಭಯಶಕ್ತಿಗಳು ವ್ಯಕ್ತಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುವುದನ್ನು [ಸುಷುಪ್ತಿಯಿಂದ ಜಾಗ್ರತ್ತಿಗೆ ಬರುವುದನ್ನು] ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯೋದ್ಭವ ಮಾಡುವುದನ್ನೇ ಅಹಂವೃತ್ತಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ:- ಅವ್ಯಕ್ತಪ್ರಕೃತಿಯ ಶಕ್ತಿಯು ಎರಡು ಬಗೆ ೧. ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ೨. ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ. ಇವೆರಡೂ ಪ್ರಧಾನೋಪಸರ್ಜನಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಸರ್ಜನ. ಕ್ರಿಯೆಯು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನವು ಉಪಸರ್ಜನ. ಈ ರೀತಿ ಉಭಯಾತ್ಮಕವಾದ ಶಕ್ತಿಸಮಷ್ಟಿರೂಪದ ಅಹಂವೃತ್ತಿಯ ಚೇತನನೇ ಈಶ್ವರನು (ಅಂದರೆ ಮಾಯೋಪಾಧಿಯುಳ್ಳವನು) ವ್ಯಷ್ಟಿರೂಪದ ಅಹಂವೃತ್ತಿಯ ಚೇತನನೇ ಜೀವನು. ಈಶ್ವರನು ಸದಾ ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸದಾ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ಥಿತಿಯಿಂದಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಹಂವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕಾರಣಾಗಮದಿಂದಲೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಈಶ್ವರನಿಗೆ [ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವೆಂಬ] ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಪ್ರಧಾನವಾದ ಅವ್ಯಕ್ತಪ್ರಕೃತಿಯೆಂಬ ಮಾಯೆಯೇ ಉಪಾಧಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ಉಪಾಧಿ ಎಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಇರುವ ಉಪಾಯ - ಮಾರ್ಗ - ಗುರುತು ಎಂದರ್ಥ) ಸರ್ವಜ್ಞನು ಈಶ್ವರನು.

ಜೀವನು ಸದಾ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಷ್ಟಿರೂಪದ [ಉಪಾಧಿಯುಳ್ಳ] ಅಹಂವೃತ್ತಿಯ ರೂಪವುಳ್ಳ ಚೇತನನು ಮಲಿನಸತ್ತ್ವಪ್ರಧಾನವಾದ [ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ] ಅವಿದ್ಯೆ ಉಪಾಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯರೂಪ (ದೇಹಾದಿ) ಸಹಿತನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಕಾರ್ಯವು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಕಾರಣರೂಪವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನದಿಂದಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೇ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾರ್ಯೋಪಾಧಿ - ಅವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದಿರುವವನು ಜೀವನು.

ಮಾಯೋಪಾಧಿಯಾದ ಅವ್ಯಕ್ತಪ್ರಕೃತಿಯ ವ್ಯಷ್ಟಿಸಮಷ್ಟಿದ್ವಯವು ಸಮಸಮವಾಗಿಯೇ (ಏಕಕಾಲ ಏಕಪ್ರಕಾರ) ಕಾರ್ಯೋದ್ಭವ ಮಾಡುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಪರಭಾವವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗಲೇ ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದವು ಸಿದ್ಧ

ಅದ್ವೈತ ಪ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವದಿಂದ ಮಾಯೆಯೂ ಇಲ್ಲ, ಅವಿದ್ಯೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾ ಮಾ ಸಾ ಮಾಯಾ – ಇಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೇ ಮಾಯೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಗೆಯೇ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆಯೂ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಇತಿ ಅವಿದ್ಯಾ – ಅವಿದ್ಯಮಾನವಾದುದಕ್ಕೇ ಅವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಸಾಕ್ಷ್ಯಂಶಗಳನ್ನು ಜಿಜ್ಞಾಸುವು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲೋಸುಗ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ.

ಕಾರ್ಯೋದ್ಭವದ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಯಾದ, ಬೀಜರೂಪೀಭೂಯ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾತ್ಮಕ (ಅವ್ಯಾಕೃತ) ಅಹಂವೃತ್ತಿರೂಪದ ವ್ಯಕ್ತ ಚೇತನನಲ್ಲಿ ಆ ಆತ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಜೀವ-ಈಶ್ವರ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಭೋಕ್ತೃ, ಭೋಗ್ಯ ಎಂಬ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ:–

ಆತ್ಮನಿಗೆ ಉಪಾಧಿಯಾಗಿರುವ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅಗಾಧಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯಕರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಶಕ್ತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶಕ್ತಿಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಶ್ರಯದಲ್ಲೇ ತೋರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಆತ್ಮನ ಶಕ್ತ್ಯಂಶಗಳೇ ಉಪಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುವು. ಶಕ್ತನಾದ ಆತ್ಮನು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನ ಶಕ್ತ್ಯಂಶಗಳು ಅನಂತವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಕಾರಣಸ್ವರೂಪದಲ್ಲೇ ಇರುವ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನಪ್ರಧಾನ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಈಶ್ವರನೆನಿಸಿ ಆ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿರುವ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣ (ಭೋಗ್ಯರಾಶಿ) ಶಕ್ತಿಯೇ ಮೂರ್ತವಾದವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುವು.

ಕಾರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೇ ಇರುವ ವ್ಯಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದಲೇ ಅವಿದ್ಯಾ ಎಂಬ ಕರ್ಮಪ್ರಧಾನ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಜೀವನೆನಿಸಿ ಆ ಜೀವನಲ್ಲಿರುವ ಭೋಕ್ತೃತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುವು.

ಶಕ್ತಿಯು ಪರಾವಲಂಬಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯು ಸಮಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಈಶ್ವರನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಜೀವನೇ ವಿಷಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಾರ್ಯರೂಪದ ಅವಿದ್ಯಾಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಕರ್ಮಶಕ್ತಿಯು ವ್ಯಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದಲೇ ಇದ್ದು ಜೀವನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ

ಕೊಂಡಿದ್ದ ಭೋಕ್ತೃತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸಾರೋದ್ಭವವಾದುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆಗಿರುವ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಾ ಮಾಯಾ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ, ವಿಚಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿರುವಾಗ ಆ ಅದ್ವಿತೀಯಾತ್ಮವಸ್ತುವೇ ಅವಿದ್ಯೆಗೂ ಮತ್ತು ಮಾಯೆಗೂ ಆಶ್ರಯ ಮತ್ತು ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಚಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ನೋಡಿದಾಗ ಮಾಯೆಯೂ ಅವಿದ್ಯೆಯೂ ಇಲ್ಲದ ಆತ್ಮನೇ (ತಾನೇ) ಶುದ್ಧ ಬುದ್ಧ ಮುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ವಿತೀಯ ಪರಮಾನಂದನೆಂಬ ಅರಿವಾಗುವುದು

ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಜೀವನು ವ್ಯಷ್ಟಿರೂಪದ ಕಾರ್ಯಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಅಧ್ಯಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ಇರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮರ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಂಶಗಳನ್ನು ವಿವೇಚನೆ ಕೊಂಡಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಮಾಯೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರುವ ನಾಮರೂಪ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಯಾಮೋಹವಶನಾಗಿ ವಿಪರೀತಬುದ್ಧಿಯನ್ನೇ ತಾಳುತ್ತಾನೆ. ಅನೃತ ಜಡ ದುಃಖರೂಪಗಳನ್ನು ಸತ್ಯ ಚೇತನ ಸುಖರೂಪಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾಯೆಯು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಬಂಧವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದೇ ಅವ್ಯಕ್ತ ಪ್ರಕೃತಿ ಪರಿಣಾಮಾತ್ಮಕವೂ ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಮಾಯೆಯೂ ವ್ಯಷ್ಟಿ ಜೀವಾಶ್ರಯದ ಅವಿದ್ಯೆಯೂ ಜೀವರಿಗೆ ಸಂಸಾರಬಂಧವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ :- ಪೋಲೀಸ್ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಕೈದಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ, ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶನ ಜೊತೆಯಲ್ಲೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ನ್ಯಾಯಾಧೀಶನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನಾದ್ದರಿಂದ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಯಮ್ಯನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಕೈದಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಅಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಭೋಕ್ತೃಗಳಾಗಿರಲು ಅವರ ಭೋಗ ಮತ್ತು ಅಪವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಉಪಕಾರವಾಗಲು ಈಶಸಂಕಲ್ಪದ ಮೇರೆಗೆ ಮಾಯೆಯು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವುದು ✓ ಮತ್ತು ಸರ್ವಜೀವರಿಗೂ ಮೋಹಕವಾಗಿರುವುದು.
ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನರೂಪದ ಶಕ್ತಿಯು ಕಾರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದು.

ಜೀವರ ವಶವಲ್ಲದ ಮಾಯೆಯು ಅವರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುಗಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಉಲ್ಬಣಗೊಂಡು ಜೀವರಿಗೆ ಸಂಸಾರಬಂಧವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಶೋಕ ಮೋಹಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಲೂ ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಿರುವುದು.

ಈಶ್ವರೋಪಾಧಿಯಾದ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯ ಅಂಶಗಳು ಅನಂತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅವು ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲೂ ಕಾರ್ಯಕರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲೂ ತಾರತಮ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮಾಯಾವಿಶಿಷ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮ, ಈಶ್ವರ ಸರ್ವಜ್ಞ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಮಹಾಮಾಯ ಶಬಲಬ್ರಹ್ಮ ಕಾರ್ಯಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ನಾನಾ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಿವ ವಿಷ್ಣು ದುರ್ಗಾ ಗಣಪತಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸರಸ್ವತೀ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ, ಸೂರ್ಯಭಗವಾನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತಾಭೇದಗಳು ಉಂಟಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಭೇದಗಳು ಉಪಾಧಿಯಾದ ಶಕ್ತ್ಯಂಶಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಹೊರತು ವಾಸ್ತವ ಈಶ್ವರಚೈತನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಿಂಚಿತ್ತೂ ಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರೂ ಈಶ್ವರರೇ. ಏಕರೀತಿ ಪೂಜ್ಯರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ಇನ್ನು ಜೀವರ ಬಗೆ ಏನೆಂದರೆ:- ಮೂಲಾವ್ಯಕ್ತ ಪ್ರಕೃತಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದುದ್ಭವಿಸಿದ ಪರಿಣಾಮ (ಕಾರ್ಯ) ರೂಪದ ದೇಹಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವ ಅವಿದ್ಯೋಪಾಧಿಯುಳ್ಳ ಅಹಂವೃತ್ತಿರೂಪದ ಜೀವಚೈತನ್ಯರಿಗೆ ಸಂಸಾರೋದ್ಭವಮಾಡುವ ಅವಿದ್ಯಾಶಕ್ತಿಯೂ ಅದರ ಅಂಶಗಳು ಅನಂತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಕರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ತಾರತಮ್ಯಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಉಪಹಿತ ಚೈತನ್ಯದಲ್ಲಿ ಭೇದವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಾಧಿಭೇದಗಳ ಮೂಲಕ ಚೈತ್ರ ಮೈತ್ರ ದೇವದತ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಕ್ತಿಭೇದಗಳೂ ಮಹಾತ್ಮ ದುರಾತ್ಮ ಬದ್ಧ ಮುಕ್ತ ವ್ಯವಹಾರಭೇದಗಳು, ಸುಖ ದುಃಖ ಮೋದ ಸ್ಥಿತಿಗಳು, ಮತ್ತು ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳು ನಾನಾಸಾಂಸಾರಿಕ ಅನುಭವಭೇದಗಳೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿವೆ.

ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಮೊದಲುಗೊಂಡು , ಸುಪ್ರವೃತ್ತನ ಮಾದಲುಗೊಂಡು ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ
ಸಮಷ್ಟಿ ವ್ಯಷ್ಟಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ
ಅದ್ವಿತೀಯ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲೇ ಅವ್ಯಕ್ತ ಪ್ರಕೃತಿ ಪರಿಣಾಮೋಪಾಧಿ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ
ಈಶ ಜೀವ ಜಗತ್ ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗ್ಯ ಪ್ರೇರಕ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳು
ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಬದ್ಧ ಮುಕ್ತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಉಂಟಾಗಿದೆ.
ವಿದ್ಯಯಾ ಮುಕ್ತಃ। ಅವಿದ್ಯಯಾ ಬದ್ಧಃ ಇತಿ ಭಾಗವತೇ॥
ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವಿಚಾರವಿವೇಕವೇ ವಿದ್ಯೆಯು. ಅದಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಅವಿದ್ಯೆಯು.
ಸದಾ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೇ ಮುಕ್ತನು ಅಥವಾ ಈಶ್ವರನು. ಅವಿದ್ಯೆಯುಳ್ಳವನೇ ಜೀವನು,

ಅಧ್ಯಾರೋಪ - ಅಪವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ - ಚಿಂತನೆ.

ನಾನು ನಾನು ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವ ಮನುಷ್ಯನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ದೇಹಾತ್ಮಾಧ್ಯಾಸವುಳ್ಳವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ಮಾ-ಅನಾತ್ಮ, ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯ ವಸ್ತುವಿವೇಕ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿರುವಾಗ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಚೇತನಾತ್ಮನನ್ನು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ದೇಹವನ್ನು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡು ಎರಡನ್ನು ಅಭೇದವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಅದರಿಂದ ನಾನು ಸುಖೀ ದುಃಖೀ ಸಂಸಾರೀ ಎಂದು ಭ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಧ್ಯಾಸವು ಕೇವಲ ಭ್ರಾಂತಿರೂಪ ಅಲ್ಲ. ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಧ್ಯಾಸವು ವಿದ್ಭ್ರಮೆಯಂತೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಶ್ರಯ ವಿಷಯ ಭೇದ ನಿಶ್ಚಯ ಇಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಭ್ರಮೆಯು. ಭ್ರಾಂತಿಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವಿಷಯಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಧ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವಿಷಯಗಳು ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಉಂಟಾದುದಲ್ಲ, ಇಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಸನ್ನಿಕರ್ಷದಿಂದ ಉಂಟಾದುದಲ್ಲ ಅಂದಾಗ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದ ಹಾಗೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದ ನಾನು ಎಂಬ ನೈಸರ್ಗಿಕವೂ ಅಜ್ಞಾನವಾಗಿದ್ದು. ಅಗ್ರಹಣ, ಅನ್ಯಥಾಗ್ರಹಣ, ಸಂಶಯ ರೂಪದ ಅವಿದ್ಯಾಗ್ರಸ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ಆರೋಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಾಧ್ಯಾಸವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಕಾಂಡವು ಕರ್ತೃ ಭೋಕ್ತೃ ಸಂಸಾರ್ಯಾತ್ಮನನ್ನು ಹೇಳಿ, ಜ್ಞಾನಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ಕರ್ತೃವಲ್ಲ ಭೋಕ್ತೃ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾಗಿ ಅನ್ನವಾನ್, ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮ, ಭೂತಾತ್ಮ, ಅನ್ನಮಯ ಪ್ರಾಣಮಯ, ಮನೋಮಯ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯ, ಆನಂದಮಯಾತ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿಯೂ, ಆಧಿದೈವಿಕವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ, ನಿಯಾಮಕ, ಈಶ್ವರ, ಸಾಕ್ಷೀ ಸರ್ವಜ್ಞ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಏಕಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪನೆಮಾಡಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ:- ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಪ್ಪು ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯಬೇಕಾದರೆ ಅದನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದಷ್ಟೆ! ಅದೇ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಉಪದೇಶಮಾಡುವುದು. ಆದರೆ ಮನುಷ್ಯನ ಕಲ್ಪನೆಯು ಕರ್ತೃ ಭೋಕ್ತೃ ಸಂಸಾರಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಅವಿದ್ಯಾ ಕಾಮನಾಬುದ್ಧಿ

ಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರದ ಸರ್ವಜ್ಞ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಲ್ಪನೆಯಾದರೋ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನವುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಾತ್ತ್ವಿಕಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರದ ಕಲ್ಪನೆಯು ಅಧಿಕಾರಿಪುರುಷನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಬಗ್ಗೆ ಅಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡುವುದಾಗಲೀ ಅಶ್ರದ್ಧೆತೋರಿಸುವುದಾಗಲೀ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅಧ್ಯಾರೋಪ-ಅಪವಾದಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಆಧಾರವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ವರೂಪನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯನು ನಾನು ಜೀವ, ಕರ್ತೃ, ಭೋಕ್ತೃ ಸಂಸಾರಿ ಎಂದು ತೋರುವ ಸ್ಥಿತಿಯು, ಹಗ್ಗವೆಂದು ತಿಳಿಯದಿರುವಾಗ ಹಾವು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಭಯಪಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಯಂತೆಯೇ ತಾನೆ! (ಹಾವು ಅಲ್ಲ, ಹಾವು ಇಲ್ಲ) ಇದು ಕೇವಲ ಹಗ್ಗ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದೇ ಅಧ್ಯಾರೋಪ ಅಪವಾದಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಸ್ವರೂಪವು. ಇದು ಹಗ್ಗವೇ ಎಂಬ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಇದು ಹಾವು ಅಲ್ಲ ಎಂಬ ಅರಿವು ತಾನಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. ಇದು ಹಾವು ಅಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ಇದು ಹಗ್ಗವೇ ಎಂಬ ಅರಿವು ತಾನಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು ಇದೇ ಈ ಅಧ್ಯಾರೋಪಾಪವಾದಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಸಾರಾಂಶವು.

ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನು ತಾನು ಜೀವಾತ್ಮನು ಸಂಸಾರಿ. ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಅಲ್ಪಜ್ಞ, ಅಲ್ಪವೀರ್ಯ, ಸುಖೀ ದುಃಖೀ ಎಂದೇ ಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ನಿಜವಾದ ಅಸಂಸಾರ್ಯಾತ್ಮನನ್ನು (ಇದ್ದದನ್ನು ಇದ್ದಂತೆ) ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುದಿಲ್ಲ (ಇದು ತಾಮಸ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಆರೋಪ) ಇದನ್ನು ಕಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಶಿಷ್ಯನ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಚೇತನಾತ್ಮನನ್ನೇ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾ ಈಶ್ವರ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ, ಅಂತರ್ಯಾಮಿ, ಸರ್ವಜ್ಞ, ಸರ್ವಶಕ್ತ, ನಿರಂಜನ. ಸಾಕ್ಷೀ ಎಂದು ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡಿ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವವಲ್ಲ ಚೇತನವಸ್ತು ಇರುವುದೊಂದೇ. ಇರುವ ಒಂದೇ ಆತ್ಮವಸ್ತುವು ಅಸಂಸಾರಿ ಎಂದಾದರೆ ಹಾಗೆ ಇದ್ದದನ್ನು ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ಆಗ ಅಧಿಕಾರಿಪುರುಷಾತ್ಮನೂ ಅಸಂಸಾರಿ ಎಂದೇ ಗೊತ್ತಾಗುವುದು.

ಸ್ವಾಭಾವಿಕಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಶಿಸಿ ಅಧ್ಯಾರೋಪವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.
ಶಾಸ್ತ್ರಜನ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಶಿಸಿ ಅಪವಾದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ವಿಜ್ಞಾನವು.
ಇಂತಿರುವ ನ್ಯಾಯವೇ ಅಧ್ಯಾರೋಪಾಪವಾದಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿದೆ.
ನಿಷ್ಪ್ರಪಂಚಾತ್ಮವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಆರೋಪ-ಅಧ್ಯಾರೋಪ (ಏಕಾತ್ಮನಲ್ಲೇ)

ಸ್ವಾಭಾವಿಕಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಧ್ಯಾರೋಪ	ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಧ್ಯಾರೋಪ
ಜೀವಾತ್ಮನು	ಈಶ್ವರನು
ಕರ್ತೃತ್ವ - ಭೋಕ್ತೃತ್ವ	ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ, ಅನ್ತರ್ಯಾಮಿ, ಪಾಲಕ.
ಏಕ - ಅನೇಕ	ಏಕ - ಅನೇಕ
ಪರೋಕ್ಷಸ್ಯ ಪ್ರಮೇಯ	ಶಾಸ್ತ್ರಗಮ್ಯ - ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತ
ದೇಹಿ - ಸಂಸಾರಿ	ಅಶರೀರಿ - ಅಸಂಸಾರಿ
ಅಲ್ಪಜ್ಞ - ಅಲ್ಪವೀರ್ಯ	ಸರ್ವಜ್ಞ, ಸರ್ವಶಕ್ತ
ಪಾಪಿ, ದುಃಖಿ	ಅಪಹತಪಾಪ್ಮ - ನಿತ್ಯಸುಖಿ
ನಿಯಮ್ಯ - ಶಿಷ್ಯ	ನಿಯಾಮಕ - ಗುರು
ಬುಭುಕ್ಷು	ವಿಶ್ವಭೋಕ್ತ. ಸ್ವಾಮಿ
ಅಜ್ಞ - ಅಜ್ಞಾನ	ಮಾಯೆಯಿಂದ ಅಜ್ಞ - ಅಜ್ಞಾನ
ಜಾಗರಾದ್ಯವಸ್ಥಾವಾನ್	ನಿರವಸ್ಥಃ ಸಾಕ್ಷಿ

ಇಂತು ಮೂರರ ಪರಿಕಲ್ಪಿತ ಅಧ್ಯಾರೋಪಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ :-
ಆತ್ಮನು ಜೀವನಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ :- ಆತ್ಮನು ಈಶ್ವರನಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ :- ನೇತಿನೇತ್ಯಾತ್ಮಾ
ಅಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯಮನಾಃ ಶುಭ್ರಃ : ಅಶರೀರಂ ಶರೀರೇಷು
ಕರ್ತಾ ಭೋಕ್ತಾ ಅಲ್ಲ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ ನಿಷ್ಕಲಂ ಶಾನ್ತಂ.
ಸಗುಣ - ಸಾಕಾರ - ದೇಹಿ ಅಲ್ಲ ಅಕಾಯಮವ್ರಣಮಸ್ನಾವಿರಂ ಶುದ್ಧಂ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ

ಅಪವಾದಾಂಶ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ವಿವರಣೆ.
(ನಿರ್ಗುಣ-ನಿಷ್ಕ್ರಿಯ-ನಿರಾಕಾರ)

ಅದ್ವಿತೀಯ ಚೇತನಾತ್ಮನು ಜೀವನಲ್ಲ - ಈಶ್ವರನೂ ಅಲ್ಲ :- ಏಕೆಂದರೆ :-
ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಶುಭಾಶುಭ ಕರ್ಮ ಕರ್ತೃ ಅಲ್ಲ. ಅಂತೆಯೇ ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿ ಕರ್ತನೂ ಆಗಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಆತ್ಮನು ಫಲಭೋಕ್ತೃವಾಗಿ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನು ಆಕಾಶದಂತೆ ಅಮೂರ್ತನು ನಿರವಯವ ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತ, ಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿರಲು ಅನ್ಯೋಪಾಧಿ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೇ ಭೇದವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಾಧಿ ಸಂಬಂಧಮೂಲಕವಾದುದು ಸ್ವಗತ (ವಾಸ್ತವ) ವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.
ಆತ್ಮನು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ವಿಷಯನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾತೃ ಸ್ವರೂಪನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞೇಯವಸ್ತುವಲ್ಲ. ಜ್ಞಾತೃವೇ = ಸಾಕ್ಷೀ = ದೃಗ್ರೂಪನೇ. ಏಕಾದ್ವಿತೀಯ ಆತ್ಮನು ಅನೇಕವಲ್ಲ. ಅನೇಕವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿರಲೇಬೇಕು. ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೇ ಅನೇಕವಲ್ಲ. ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನೂ ಅಲ್ಲ. ದೇಹೀ ಸಂಸಾರೀ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ದೇಹವಿದ್ದರೆ ತಾನೇ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಆತ್ಮನಿಗೆ ದೇಹವೇ ಇಲ್ಲ. ದೇಹವುಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪೂರ್ವಕರ್ಮವಿರಬೇಕು. ಕರ್ಮಫಲವೇ ದೇಹವು. ಕರ್ಮವು ಸಂಭವಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಗದ್ವೇಷಗಳಿರಬೇಕು. ರಾಗದ್ವೇಷಗಳು ಸಂಭವಿಸಬೇಕಾದರೆ ತತ್ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಾನು (ಇದೇ ನಾನು) ಎಂಬ ಅಭಿಮಾನವಿರಬೇಕು ಅಭಿಮಾನವುಂಟಾಗಲು ತತ್ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅವಿವೇಕ ಅಥವಾ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅವಿದ್ಯೆ ಇರಬೇಕು. ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೇ ಅಭಿಮಾನವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನೇ ಆಗಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನ-ಅವಿವೇಕವು ಅಸಂಭಾವ್ಯವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಅವಿವೇಕವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅಭಿಮಾನವಿಲ್ಲ. ಅಭಿಮಾನವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ರಾಗದ್ವೇಷಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಗದ್ವೇಷಗಳಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮಗಳು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ಮವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ದೇಹವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದೇಹವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಸುಖದುಃಖಾನುಭವವಿಲ್ಲ. ವ್ಯವಹಾರವೇ ಇಲ್ಲ. ಗುರುವಲ್ಲ-ಶಿಷ್ಯನಲ್ಲ. ಜಾಗರಾದ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಿಲ್ಲ. ಸಂಸಾರಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯಮುಕ್ತನೇ

ಬ್ರಹ್ಮಚೈತನ್ಯಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಭೇದವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸತ್ಕ್ರಿಯೆ
ಇಲ್ಲ. ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳಿಲ್ಲ. ಸುಖದುಃಖಗಳಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯಗಳುಇಲ್ಲ.
ಜನ್ಮಮರಣಗಳಿಲ್ಲ. ಹಸಿವು ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳಿಲ್ಲ. ಶೋಕಮೋಹಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.
ಇದರಿಂದಾಗಿ (ಉಪಾಧಿಸಂಬಂಧದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರಬಹುದಾದ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು)
ಅಪವಾದಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ (ಸ್ವಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಹೊರಪಡಿಸಿಕೊಂಡು) ಆತ್ಮ
ನನ್ನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಕಂಡುಕೊಂಡಾಗ ಅಧಿಕಾರಿ ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ನಿಜಾತ್ಮನಲ್ಲಿ
ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ವಿತೀಯ ಶುದ್ಧಪರಮಾನಂದಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಮೋಕ್ಷ.
ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಗಳು ಅಧ್ಯಾರೋಪಿತವಾಗಿದ್ದು
ನೇತಿ ನೇತ್ಯಾತ್ಮಾ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದಾಗ
ಈಶ್ವರನು ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಮುಕ್ತ ಪರಮಾನಂದನು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ.
ಜೀವನಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವಭೋಕ್ತೃತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲ
ನೇತಿ ನೇತೀತ್ಯಾತ್ಮಾ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಅಪವಾದಮಾಡಿ (ಹೊರಪಡಿಸಿ
ಕೊಂಡು) ನೇರವಾಗಿ ಆತನನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡಾಗ ಆತ್ಮನು ಸದಾ ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಮುಕ್ತ
ಪರಮಾನಂದನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ=ಅದ್ವೈತಬ್ರಹ್ಮಸಿದ್ಧಿಯೇ ಆಗುವುದು.

ಜೀವಾತ್ಮ - ಪರಮಾತ್ಮ

॥ಓಂ॥ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನು ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಹಾಗೂ ಅಪರೋಕ್ಷನೂ ಆಗಿರತಕ್ಕವನು. ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಇಂತಿರುವ ಆತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಆತ್ಮನು ಪರೋಕ್ಷನೂ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಿಷಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ಆ ಆತ್ಮನು ಅಪ್ರಮೇಯನೂ (ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನೂ) ಅಪರೋಕ್ಷನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಿರುವ ವಾಸ್ತವ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಚಾರ ವಿವೇಕವು ವ್ಯವಹಾರಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೇ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನನಿಷ್ಠ-ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಲಯ ಹಾಗೂ ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂಬ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ನಿರ್ಣಯ. ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ಅದ್ವೈತ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಸಾಕ್ಷಾದಾತ್ಮಸಿದ್ಧಿಯಾದಾಗ ವ್ಯವಹಾರಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು.

ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನ ಸ್ವಭಾವವು ಜ್ಞಾನಾನಂದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅನುಭವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು. ಈ ಗುಣಸಾಮ್ಯರೂಪದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ವ್ಯವಹಾರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಚೈತನ್ಯವೆಂಬ ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನಪ್ರಕೃತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಈ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳೂ ಪರಾದ್ವಿತೀಯಾತ್ಮನ ಅನಿರ್ಭಿನ್ನಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಆಗಿರುತ್ತೆ. ಗುಣಸಾಮ್ಯಸ್ಥಿತಿಯಾಗಿರುತ್ತೆ.

ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಆಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರ ಕರ್ಮವಿಪಾಕಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಿತ್ಯಸಾಕ್ಷಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಅಂದರೆ ತನ್ನ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೇ ಈಕ್ಷಿಸಿದನು. ಈಕ್ಷಿಸುವುದೂ ಅವನ ಸ್ವಭಾವವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಿದ್ಧಸಂಕಲ್ಪನ ಈಕ್ಷಣದಿಂದ ಅಂದರೆ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಿಂದ ಅವನ ಸ್ವಭಾವವೆಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಗುಣಕ್ಷೋಭೆಯುಂಟಾಯಿತು.

ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷಾಕಾಂಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಎಂಬ ಅಭಿಮಾನವಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈತನು ಕಾಲಪುರುಷನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

150

ಹೀಗೆ ಸ್ವಸ್ವರೂಪಸ್ಥನಾದ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಅಹಂವೃತ್ತಿರೂಪದ ಅವ್ಯಾಕೃತಾತ್ಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಸಾಕ್ಷಿಯ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಗುಣಸಾಮ್ಯರೂಪದ ಚೈತನ್ಯ ಜ್ಞಾನಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಣತ್ರಯಗಳು ಉದ್ಭವಿಸಿಕೊಂಡವು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮಭಾವದ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವೇ (ಇದು ಕ್ರಿಯೆ) ಈಶ್ವರನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಗುಣತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಚಿತ್ತ (ಇರುತ್ತಾಲೆ) ಮಾಯೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಉಪಾಧಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವನ ಉಪಾಧಿಯಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯು (ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಪ್ರಕೃತಿಯು) ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನ ಚೈತನ್ಯಸ್ವಭಾವವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಸದಾ ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಮುಕ್ತನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅವ್ಯಾಕೃತಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಹಂವೃತ್ತಿಯ ಚೇತನನೇ ಈಶ್ವರನು. ಇದು ಈಶ್ವರಪಕ್ಷದ ಚಿಂತನೆ.

ವಿಕಾರರಹಿತನೂ ನಿತ್ಯಸಾಕ್ಷಿಯಾದ ಆತ್ಮನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಈಕ್ಷಿಸಿದನಷ್ಟೆ, ಇದನ್ನೇ (ವ್ಯಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ಜೀವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:- ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಅಹಂವೃತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಯ ಚೇತನನು ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮಾನುಗುಣವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೇ ನೋಡಿದಾಗ ಅವಿದ್ಯಾಕಾಮಕರ್ಮ (ನಾಮರೂಪಬೀಜ)ಗಳನ್ನೇ ಈಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳೇ ಆತ್ಮನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವು. ಅವನ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿರತಕ್ಕವು. (ಅವು ವಾಸ್ತವವಲ್ಲ ಇರತಕ್ಕವುಗಳಲ್ಲವಾದರೂ ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕವು) ಜೀವನ ಸ್ವಭಾವವೇನೆಂದರೆ:- ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ್ದು ವಾಸ್ತವ ಪರಮಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಜೀವಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಿರುತ್ತೆ. ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಜೀವನೂ ಚೈತನ್ಯಜ್ಞಾನಪ್ರಕೃತಿಯವನಾಗಿದ್ದರೂ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅಂತರ ಅಮುಕ್ತಚೇತನನಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಜ್ಞಾನವೇ (ಅವಿದ್ಯೆಯೇ) ಸ್ವರೂಪಭೇದಕವಾದ ಉಪಾಧಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಅವಿದ್ಯೋಪಾಧಿಯೆಂಬ ಸ್ವಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಅವ್ಯಾಕೃತಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಆ ಅಹಂವೃತ್ತಿರೂಪ ಚೇತನನು ಈಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಿತ್ಯಸಾಕ್ಷಿ ಆತ್ಮನು ಅವಿದ್ಯಾಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಈಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಆ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಣಕ್ಷೋಭೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಲಯಸ್ಥಾನ

ಗುಣಸಾಮ್ಯಸ್ಥಿತಿಯು ತಪ್ಪಿ ಅದೇ ಪ್ರಕೃತಿಯು ವೈಷಮ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಸತ್ತ್ವ ರಜಸ್ ತಮಸ್ ಎಂಬ ತ್ರಿಗುಣಗಳು ಉದ್ಭವಿಸುವುವು. ಈ ಗುಣತ್ರಯರೂಪದ ಮಲಿನಸತ್ತ್ವಪ್ರಧಾನವಾದ ಅವಿದ್ಯೋಪಾಧಿಯುಳ್ಳ ಅಹಂವೃತ್ತಿಯ ಚೇತನವಸ್ತುವೇ ಜೀವನು ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವ್ಯಾಕೃತಸ್ಥಿತಿಯ ಅಹಂವೃತ್ತಿರೂಪದ ಚೇತನನೇ ತನ್ನ ಮಾಯಾ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಭೇದ ಬಗೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ, ಅಭಿಮಾನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಅಂದರೆ ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗ್ಯ ಎಂಬ ವಿಭಾಗಭೇದವನ್ನೆಣಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನು.

ಅವ್ಯಾಕೃತಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಹಂವೃತ್ತಿರೂಪ ಚೇತನನಾಗಿರುವಾಗಲೇ (ಅಂದರೆ ಆದಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮಸ್ಥಿತಿ) ಮಾಯಾ + ಅವಿದ್ಯಾ ಉಪಾಧಿಮೂಲಕವಾಗಿ ಜೀವ-ಈಶ್ವರ ಎಂಬ ವಿಭಾಗವೇರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಜೀವನು ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗ್ಯ ಎಂಬ ಭೇದವನ್ನು ಆದಿಯಿಂದಲೇ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನು.

ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಉಪಾಧಿಯಾದ ಮಾಯೆಯು ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಜಡಶಕ್ತಿ (ನಾಮರೂಪಬೀಜರೂಪ)ಯು ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿದ್ದು ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಯೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು (ಈಶ್ವರನು ಸತತಸಿದ್ಧಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ) ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನ ಕರ್ಮಬೀಜರೂಪದ ಮಾಯೆಯು ಉಪಾಧಿಯಾಗಿರುವ ಈಶ್ವರನು ಸ್ವತಂತ್ರನೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗ್ಯ ಭೇದದಿಂದಿರುವ ಜೀವರ ಭೋಗ ಮೋಕ್ಷ ವ್ಯವಹಾರಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ (ಅನುಕೂಲಕಾರಕವಾಗಿ) ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ಮಾಯಾವಿಯು ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದ ಮಾಯಿಕವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ ತನ್ನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಭೋಗ್ಯರಾಶಿಯಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮಾಯೆಗೆ ಶಕ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತಾನೇ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಮಾಯಾವೀ ಶಕ್ತನು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಜಗತ್ತು ಮಾಯೆಯಿಂದಲೇ ಉದ್ಭವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ಈಶ್ವರನು ಸಾಕ್ಷಿಮಾತ್ರನು. ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಆ ಪ್ರಭುದೇವನು ಸಕಲವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಮುಕ್ತಸ್ಥಿತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನು ಅಮುಕ್ತ ಜೀವಾತ್ಮಸ್ಥಿತಿಯೇನೆಂದರೆ:- ಜೀವನಿಗೆ ಉಪಾಧಿಯಾಗಿರುವ ಅವಿದ್ಯೆಯು ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವಾಗಿದ್ದು ಮಲಿನಸತ್ತ್ವಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿಯು ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿದ್ದು ಜಡಶಕ್ತಿಯೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಕರ್ಮಜ್ಞಾನರೂಪದ ಅವಿದ್ಯೆಯೇ ಉಪಾಧಿಯುಳ್ಳ ಜೀವಚೇತನನು ತನ್ನ ಪರಮಾರ್ಥಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೇ ತನ್ನ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಭೋಕ್ತೃಭೋಗ್ಯ ಭೇದದಿಂದಲೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದು ಈಶ್ವರಮಾಯಾಸೃಷ್ಟ ಜಗತ್ತಿನ ನಿಜವನ್ನು ಅರಿಯದೇ ಈ ತೋರುವ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಉದ್ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಸುಖದು:ಖಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಾಯಾಪರವಶನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಸ್ವತಂತ್ರನೂ ನಿಯಮ್ಯನೂ ಅಲ್ಪಜ್ಞ ಅಲ್ಪವೀರ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಕರ್ತೃತ್ವಭೋಕ್ತೃತ್ವಭಾವನೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ಬದ್ಧಸ್ಥಿತಿಯು.

सत्त्वाज्जागरणं विद्यात् रजसा स्वप्नमादिशेत् ।
प्रस्वापं तमसा जन्तोस्तुरीयं त्रिषु सन्ततम् ॥ भाग.११-२५

नित्याद्वयाखण्डचिदेकरूपो
बुद्ध्यादिसाक्षी सदसद्विलक्षणः।
अहंपदप्रत्ययलक्षितार्थः
प्रत्यक् सदानन्दघनः परात्मा ॥ (वि. चू. ३८२)

अस्ति भाति प्रियं नाम रूपं चेत्यंशपञ्चकम्।
आद्यत्रयं ब्रह्मरूपं मायारूपमतो द्वयम्॥

चैतन्यं यदधिष्ठानं लिङ्गदेहश्च यः पुनः।
चिच्छाया लिङ्गदेहस्था तत्सङ्घो जीव उच्यते।

ओमथ श्वेताश्वतरोपनिषदि समाम्नातो मन्त्रः – गुणान्वयो यः फलकर्मकर्ता
कृतस्य तस्यैव स चोपभोक्ता। स विश्वरूपस्त्रिगुणस्त्रिवर्त्मा प्राणाधिपः
सञ्चरति स्वकर्मभिः॥ इति॥ अस्य सायणभाष्यम् —सत्वरजस्तमोगुणैः
अन्वयो यस्य जीवात्मनः सोऽयं गुणान्वयः। फलं सुखदुःखरूपं
तस्य च कारणे पुण्यपापकर्मणी तयोरयं कर्ता। स च कृतस्यैव
कर्मण उपभोक्ता न त्वन्यस्य। कृतानां च कर्मणामनेकत्वात्
तदनुसारेण बहुदेहस्वीकारादयं विश्वरूपः। (जागरितस्थानो विश्वइत्यपि)
गुणत्रयवशेन मार्गत्रयगामित्वात्त्रिवर्त्मा। सत्त्वगुणाधिक्ये सति यमनियमा-
द्यष्टाङ्गयोगानभ्यस्य सगुणब्रह्मोपासीनः उत्तरमार्गेणार्चिरादिना
ब्रह्मलोकं प्राप्नोति। रजोगुणाधिक्ये सति काम्यकर्माणि ज्योतिष्टोमा-
दीनि अनुष्ठाय धूमादिना दक्षिणमार्गेण स्वर्गाख्यं सोमलोकं प्राप्नोति।
तमोगुणाधिक्ये सति महापातकोपपातकानि कृत्वा नरकलोकं तृ-
तीयमार्गेण प्राप्नोति। इत्थं प्राणानामधिपतिर्जीवात्मा स्वकीयैः क-
र्मभिर्मार्गत्रये सञ्चरति। (अयमेव संसारः)

तस्य च जीवस्य स्वरूपं तत्रैवाम्नातम् — अङ्गुष्ठमात्रो रवितुल्यरूपः
सङ्कल्पाहङ्कारसमन्वितो यः। बुद्धेर्गुणेनात्मगुणेन चैव आराग्रमात्रो
ह्यवरोऽपि दृष्टः॥ इति॥ हृदयपुण्डरीकमङ्गुष्ठपरिमितं तन्मध्ये
व्यवस्थानाज्जीवोऽप्यङ्गुष्ठमात्रः। हृदि ह्येष आत्मेति मन्त्रवर्णादस्य
हृदयेऽवस्थानं द्रष्टव्यम्। मनुष्याश्च अविद्वदङ्गनाविगोपालं कदाचि-
दात्मानमहमहमित्येवं हस्तेनाभिनीय प्रदर्शयन्तो हृदयदेशमेव
स्पृशन्ति न तु शिरःपृष्ठपादादिप्रदेशम्। अतो हस्तिमशकादि

नानाविध देहसञ्चारित्वेन सङ्कोचविकासयुक्तस्यापि जीवस्य हृदयपरि-माणमुपचर्य अङ्गुष्ठमात्रत्वमुच्यते। स च सूर्यसदृशः। यथा सूर्यः स्व-मण्डलप्रकाशनाय मण्डलव्यतिरिक्तं बाह्यं दीपादिप्रकाशं नापेक्षते तथा जीवोऽपि चेतनत्वात् स्वात्मावबोधनाय नान्यत्साधनमपेक्षते। ननु चक्षुराद्यपेक्षाराहित्येऽपि मनोपेक्षा विद्यते। अयमहं सुखी दुःखीत्यादि शब्दव्यवहारस्य ध्यानपूर्वकत्वात्। "यद्धि मनसा ध्यायति तद्वाचा वदतीत्यादिश्रुतेः, वक्तृविवक्षितपूर्विका शब्दप्रवृत्तिरिति शास्त्रकृद्भिः उद्घोषणाच्च। भवत्वेवं शब्दव्यवहारो ध्यानपूर्वकः। तच्च ध्यानं पूर्वप्रतीते वाच्ये वस्तुनि योग्यशब्दप्रयोजनायैव प्रवर्तते। पूर्वमप्र-तीते वस्तुनि एतादृशः शब्दो योग्य इति निर्णेतुमशक्यत्वात्। एवं सति जडेषु घटादिषु प्रवृत्तं मनः प्रथमं वस्तु स्फोरयति। पश्चाद् योग्यं शब्दं ध्यायति। ततः पुमानभिवदति। चैतन्यात्मनि स्वत एव भासमाने शब्दविशेषनियमनायैव ध्यानापेक्षा। न तु स्फोरणाय। अन्यथा ध्यानवृत्तिरहितेषु क्षणेषु सुषुप्तिमूर्छामरणेभ्यः स्वात्मानुभवकृतं वैल-क्षण्यं न स्यात्। लोकास्तु महदेव वैलक्षण्यं प्रतियन्ति। तस्माज्जीवात्मा लोकव्यवहारे स्वप्रकाशत्वाद्रवितुल्यरूपः एव। स च जीवः सङ्कल्पाहङ्कारा-भ्यां समन्वितो व्यवहरति। प्रयाससाध्यत्वविनश्वरत्वादिदोषैः असमी-चीनेऽपि गृहक्षेत्रादौ तात्कालिकोपभोगाभासं दृष्ट्वा समीचीनमिदं गृहादिकमिति कल्पनं सङ्कल्पः। तस्य च गृहादेरहं स्वामीत्येवमभिमानोऽहङ्कारः। अन्तःकरणस्येदमाकारा वृत्तिर्बहिर्मुखा, अह-माकारा वृत्तिरन्तर्मुखा, ततो द्वे एव वृत्ती। तथापि इदंवृत्तेर्विषय-

बाहुल्यात् , अहंवृत्तेश्च कालभेदेन पुनःपुनरावृत्तेः अविच्छिन्नो व्यवहारः प्रवर्तते । तस्य च व्यवहर्तुश्चिदचिदात्मकत्वमुच्यते— बुद्धेर्गुणेनात्मगुणेन चैव आराग्रमात्र इति । लयोदयरूपो बुद्धेर्गुणः अहङ्कर्ता हि सुप्तौ लीयते प्रबोधे च पुनरुदेति । निरन्तरस्वयम्प्रकाश-श्चात्मनो गुणः । स च सूर्यदृष्टान्तेनोपवर्णितः। एतेन गुणद्वयेन युक्तः। खड्गधारा तस्या अग्रं यथात्यन्तसूक्ष्मं तथायमपि अतिसूक्ष्मः।अन्यथा सूक्ष्मनाडीष्वप्रतिरुद्धसञ्चारासम्भवात् सोऽयमीदृशो जीवात्मा परमात्मापेक्षया अवरो निकृष्टः। सोऽपि प्राणिभिर्दृष्टः, चक्षुषा रूपमिव अहम्प्रत्ययेनानुभूतः। स्वप्रकाशस्यापि शब्दव्यवहार योग्यत्वापादनेन अनुभूत इत्युच्यते । तदिदं जीवस्य मानसप्रत्य-क्षत्वम्। चिज्जडोभयात्मत्वादिविवेकस्तु शास्त्रकृत एव । जीव स्वरूपमात्रं सर्वैरप्यहमित्यनुभूयत एव । तस्य च जीवस्य स्त्री-त्वादिजातिर्न स्वाभाविकी किंतु स्थूलशरीरोपाधिकृता ।

श्रुतिः - सोमः पवते जनिता मतीनाँ जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः ।
जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेन्द्रस्य जनितोत विष्णोः ॥ ऋक् ॥

मनो नियम्य प्रणिधाय कायं प्रसादयामो वयमेकमीड्यम् ।
नमोऽस्तु रुद्राय कपर्दिने ते नमो महादेव नमश्शिवाय ॥
त्वामेकमाहुः कविमेकरुद्रं प्राणं बृहन्तं हरिमग्निमीशम् ।
इन्द्रं मृत्युमखिलं चेकितानं धातारमादित्यमनेकरूपम् ॥
त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययश्शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषोत्तमोऽसि ॥
त्वमेव विष्णुश्चतुराननस्त्वं त्वमेव रुद्रो भगवानपीशः ।
त्वं विश्वनाभिः प्रकृतिः प्रतिष्ठा सर्वेश्वरस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥
एको रुद्रस्त्वं करोषीह विश्वं त्वं पालयस्यखिलं भूतराशिम् ।
त्वय्येवान्ते विलयं विन्दतीदं नमामस्त्वां शरणं सम्प्रपन्नाः ॥

कर्पूरगौरं करुणावतारं संसारसारं भुजगेन्द्रहारम् ।
सदा रमन्तं हृदयारविन्दे भवं भवानीसहितं नमामि ॥
प्रदीप्तरत्नोज्ज्वलकुण्डलायै स्फुरन्महापन्नगभूषणाय ।
शिवान्वितायै च शिवान्विताय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥

॥ अथ महान्यासमन्त्राः ॥

ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ ॐ अथातः पञ्चाङ्ग रुद्राणां न्यास पूर्वकं जपहोमार्चनाभिषेकविधिं व्याख्यास्यामः ॥ ॐ अस्य श्रीरुद्राख्यस्य समस्तस्य प्रश्नस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः सङ्कर्षणमूर्तिस्वरूपो योऽसावादित्यः परमपुरुषः स एष रुद्रो देवता ॥ तस्यैवं न्यासः । अग्निक्रतुचरमायामिष्टकायां शतरुद्रीये जपाभिषेके विनियोगः ॥ एका गायत्री छन्दस्तिस्रोऽनुष्टुभ-स्तिस्रः पङ्क्तयः सप्तानुष्टुभो द्वे जगत्यौ । परमेष्ठी ऋषिः । श्री साम्ब सदाशिवो रुद्रो देवता । श्रीरुद्रप्रीत्यर्थे श्रीरुद्रजपाभिषेके विनियोगः ॥ ॐ ॥ अग्निहोत्रात्मन अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । हृदयाय ॥ दर्शपूर्णमासात्मने तर्जनीभ्याम् । शिरसे ॥ चातुर्मास्यात्मने मध्यमाभ्याम् ॥ शिखायै निरूढपशुबन्धात्मने अनामिकाभ्याम् । कवचाय ॥ ज्योतिष्टो-मात्मने कनिष्ठिकाभ्याम् । नेत्रत्रयाय ॥ सर्वक्रत्वात्मने करतल करपृष्ठाभ्यां नमः । नेत्रत्रय । अस्त्राय फट् ॥ भूर्भुवस्सुवरोमिति दिग्बन्धः ॥ अथ ध्यानम् — ॐ

आपातालनभस्स्थलान्तमखिलब्रह्माण्डमाविस्फुर-
ज्ज्योतिःस्फाटिकलिङ्गमौलिविलसत्पूर्णेन्दुवान्तामृतैः ।

अस्तोकाप्लुतमेकमीशमनिशं रुद्रानुवाकाञ्जपन्
ध्यायेदीप्सितसिद्धयेऽद्रुतपदं विप्रोऽभिषिञ्चेच्छिवम् ॥
।ॐ। अथ शिखाद्यस्त्रपर्यन्तं पूर्वाङ्गन्यासं करिष्ये ॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥
।ॐ। या ते रुद्र शिवा तनूरघोरापापकाशिनी। तया नस्तनुवा शन्तमया
गिरिशन्ताभि चाकशीहि ॥ शिखायै नमः ॥ ॐ ॥ अस्मिन् महत्य-
र्णवेऽन्तरिक्षे भवा अधि। तेषाꣳ सहस्रयोजनेऽव धन्वानि त-
न्मसि ॥ शिरसे ॥ ॐ ॥ सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्रा अधि भूम्याम्।
तेषाꣳ सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ललाटाय ॥ ॐ हꣳसः
शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृष-
द्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् ॥
भ्रुवोर्मध्याय ॥ ॐ ॥ त्र्यंबकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वा-
रुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ नेत्राभ्याम् ॥ ॐ ॥
नमस्स्रुत्याय च पथ्याय च नमः काट्याय च नीप्याय च नमस्सूद्याय
च सरस्याय च नमो नाद्याय च वैशन्ताय च ॥ कर्णाभ्याम् ॥ ॐ ॥
मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः।
वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते ॥
नासिकायै ॥ ॐ। अवतत्य धनुस्त्वꣳ सहस्राक्ष शतेषुधे।
निशीर्य शल्यानां मुखा शिवो नः सुमना भव ॥ मुखाय ॥ ॐ।
नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः शर्वा अधः क्षमाचराः। तेषाꣳ सहस्रयो-
जनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ कण्ठाय ॥ ॐ ॥ नीलग्रीवाः शिति
कण्ठा दिवꣳ रुद्रा उपश्रिताः। तेषाꣳ सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्म

उपकण्ठाय ॥ ॐ ॥ नमस्ते अस्त्वायुधायानातताय धृष्णवे । उभाभ्या-
मुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने ॥ बाहुभ्याम् ॥ या ते हेतिर्मीढु-
ष्टम हस्ते बभूव ते धनुः । तयास्मान् विश्वतस्त्वमयक्ष्मया प-
रिभुज ॥ उपबाहुभ्याम् ॥ ॐ ॥ ये तीर्थानि प्रचरन्ति सृकावन्तो निष-
ङ्गिणः । तेषाꣳ सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ हस्ताभ्याम् ॥ ॐ ॥ सद्यो
जातं प्रपद्यामि सद्यो जाताय वै नमो नमः । भवेभवे नातिभवे भवस्व माम् ।
भवोद्भवाय नमः ॥ अङ्गुष्ठाभ्याम् ॥ ॐ ॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः
श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बल-
विकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय
नमो मनोन्मनाय नमः ॥ तर्जनीभ्याम् ॥ ॐ ॥ अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोर
घोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ मध्य-
माभ्याम् ॥ ॐ ॥ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
प्रचोदयात् ॥ अनामिकाभ्याम् ॥ ॐ ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः
सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदा
शिवोम् ॥ कनिष्ठिकाभ्याम् ॥ ॐ ॥ नमो वः किरिकेभ्यो देवानाꣳ
हृदयेभ्यः ॥ हृदयाय ॥ ॐ ॥ नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमः ॥
पृष्ठाय ॥ ॐ ॥ नमस्तक्षभ्यो रथकारेभ्यश्च वो नमः ॥ कक्षाभ्याम् ॥
ॐ ॥ नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च पतये नमः ॥ पार्श्वाभ्याम् ॥
ॐ ॥ विज्यं धनुः कपर्दिनो विशल्यो बाणवाꣳ उत । अनेशन्नस्येषव
आभुरस्य निषङ्गथिः ॥ जठराय ॥ ॐ ॥ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे
भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां

कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ नाभ्यै ॥ ॐ ॥ मीढुष्टम शिवतम शिवो
नः सुमना भव । परमे वृक्ष आयुधं निधाय कृत्तिं वसान आचर
पिनाकं बिभ्रदागहि ॥ कट्यै ॥ ॐ ॥ ये भूतानामधिपतयो विशि-
खासः कपर्दिनः । तेषाᳪँ सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ गु
ह्याय ॥ ये अन्नेषु विविध्यन्ति पात्रेषु पिबतो जनान् । तेषाᳪँ स-
हस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ अण्डाभ्याम् ॥ ॐ ॥ सशिरा जात
वेदाः । अक्षरं परमं पदम् । वेदानाᳪँ शिर उत्तमम् । जातवेदसे
शिरसि माता ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ अपानाय ॥ अप उपस्पृश्य ॥
ॐ ॥ मानो महान्तमुत मानो अर्भकं मा न (आयुषि मा नो गोषु
मा नो अश्वेषु रीरिषः) उक्षन्तमुत मा न उक्षितम् । मा नो वधीः
पितरं मोत मातरं प्रिया मानस्तनुवो रुद्र रीरिषः ॥ ऊरुभ्याम् ॥
ॐ ॥ एष ते रुद्र भागस्तं जुषस्व तेनावसेन परो मूजवतोतीह्यव
ततधन्वा पिनाकहस्तः कृत्तिवासाः ॥ जानुभ्याम् ॥ ॐ ॥ सᳪँसृष्ट-
जित्सोमपा बाहुशर्ध्यूर्ध्वधन्वा प्रतिहिताभिरस्ता । बृहस्पते
परिदीया रथेन रक्षोहाऽमित्राᳪँ अपबाधमानः ॥ जङ्घाभ्याम् ॥
ॐ ॥ विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत् । सर्वो
ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ गुल्फाभ्याम् ॥ ॐ ॥
ये पथां पथि रक्षय ऐलबृदा यव्युधः । तेषाᳪँ सहस्र
योजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ पादाभ्याम् ॥ ॐ ॥ अध्यवो-
चदधिवक्ता प्रथमो दैव्यो भिषक् । अहीᳪँश्च सर्वाञ्जम्भयन्
सर्वाश्च यातुधान्यः ॥ कवचाय ॥ ॐ ॥ नमो बिल्मिने च कव

चिने च नमः श्रुताय च श्रुतसेनाय च ॥ उपकवचाय ॥ ॐ ॥ नमो अस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे । अथो ये अस्य सत्वानोऽहं तेभ्योऽकरं नमः ॥ तृतीयनेत्राय ॥ ॐ ॥ प्रमुञ्च धन्वनस्त्वमुभयोरार्त्नियोर्ज्याम् । याश्च ते हस्त इषवः परा ता भगवो वप ॥ अस्त्राय ॥ ॐ ॥ य एतावन्तश्च भूयाꣳसश्च दिशो रुद्रा वितस्थिरे । तेषाꣳ सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ दिग्ब-न्धाय नमः ॥ ॐ कारमन्त्रसंयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः । कामदं मोक्षदं चैव तस्मै नकाराय नमो नमः ॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥ ॐ नम् ॥ नमस्ते रुद्र मन्यव उतो त इषवे नमः । नमस्ते अस्तु धन्वने बाहुभ्यामुत ते नमः ॥ ॐ कं खं गं घं ङम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ नं ॐ ॥ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ पूर्वाङ्ग रुद्राय नमः ॥ ॐ । तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥

अथ ध्यानम् -

संवर्ताग्नितटित्प्रदीप्तकनकप्रस्पर्धितेजोमयं
गम्भीरस्वरसामवेदनिलयं प्रोद्भासिताम्राधरम् ।
अर्धेन्दुद्युतिलोलपिङ्गलजटाभारप्रबद्धोरगं
वन्दे सिद्धसुरासुरेन्द्रनमितं पूर्वं मुखं शूलिनः ॥

॥ ॐ अम् ॥ कं खं गं घं ङम् ॥ आम् ॐ ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ ॐ नम् ॥ पूर्वमुखाय नमः ॥

(इति पूर्वाङ्गन्यासः)

॥अथ मूर्धादिपादपर्यन्तं दक्षिणाङ्गन्यासं करिष्ये ॥

ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ मूर्ध्ने नमः। नं नासिकायै। मों ललाटाय। भं मुखाय। गं कण्ठाय। वं हृदयाय। तें दक्षिणहस्ताय। रुं वामहस्ताय। द्रां नाभ्यै। यं पादाभ्यां नमः॥ ॐ महादेवं महात्मानं महापातकनाशनम्। महापापहरं वन्दे मकाराय नमो नमः॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ मम्॥ निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः। दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः। आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः। एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गꣳ स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम्॥ ॐ चं छं जं झं ञम्॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय॥ मं ॐ॥ भूर्भुवस्सुवरोम्॥ दक्षिणाङ्ग रुद्राय नमः॥ ॐ। अघोरेभ्योऽथ..... रुद्ररूपेभ्यः॥ अथ ध्यानम्-

कालाभ्रभ्रमराञ्जनद्युतिनिभं व्यावृत्तपिङ्गेक्षणं
कर्णोद्भासितभोगिमस्तकमणिप्रोद्भिन्नदंष्ट्राङ्कुरम्॥
सर्पप्रोतकपालशुक्तिशकलव्याकीर्णसञ्चारगं
वन्दे दक्षिणमीश्वरस्य कुटिलं भ्रूभङ्गरौद्रं मुखम्॥

ॐ इम्। चं छं जं झं ञम्। ईं ॐ। ॐ नमो भगवते रुद्राय।

ॐ मम् ॥ दक्षिणमुखाय नमः॥ (इति दक्षिणाङ्गन्यासः)
॥ अथ पादादिमूर्धपर्यन्तं पश्चिमाङ्गन्यासं करिष्ये ॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥
ॐ॥ सद्योजातं प्रपद्यामि.... भवोद्भवाय नमः॥ पादाभ्यां नमः॥ ॐ॥ वामदेवाय नमो.... मनोन्मनाय नमः॥ ऊरुमध्याभ्यां नमः॥ ॐ॥ अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो.... रुद्ररूपेभ्यः॥ हृदयाय नमः॥ ॐ॥ तत्पुरुषाय..... रुद्रः प्रचोदयात् ॥ मुखाय नमः॥ ॐ॥ ईशानस्सर्व.... सदाशिवोम् ॥ मूर्ध्नि नमः॥ ॐ। शिवं शान्तं जगन्नाथं लोकानुग्रहकारकम्। शिवमेकं परं वन्दे शिकाराय नमो नमः॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ शिम् ॥ अपैतु मृत्युरमृतं न आगन् वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पर्णं वनस्पतेरिवाभि नश्शीयताꣳ रयिस्सचतां नश्शचीपतिः॥ ॐ टं ठं डं ढं णम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ शिं ॐ॥ भूर्भुवस्सुवरोम्॥ पश्चिमाङ्ग रुद्राय नमः॥ ॐ॥ सद्योजातं प्रपद्यामि.... भवोद्भवाय नमः॥ अथ ध्यानम्

प्रालेयाचलचन्द्रकुन्दधवलं गोक्षीरफेनप्रभं
भस्माभ्यक्तमनङ्गदेहदहनज्वालावलीलोचनम् ॥
ब्रह्मेन्द्रादिमरुद्गणैस्स्तुतिपरैरभ्यर्चितं योगिभिः
वन्देऽहं सकलं कलङ्करहितं स्थाणोर्मुखं पश्चिमम् ॥

॥ ॐ उम् ॥ टं ठं डं ढं णम् ॥ ॐ ॐ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ शिं ॥ पश्चिममुखाय नमः॥ (इति पश्चिमाङ्गन्यासः)

॥ अथ हंसगायत्री जपः॥

ॐ अस्य श्री हंसगायत्रीमन्त्रस्य आत्मा ऋषिः अव्यक्तगायत्री छन्दः परमात्मा हंसनारायणो देवता ॥ हंसगायत्री जपे विनियोगः॥

।ॐ॥ हँसां अङ्गुष्ठाभ्यां । हृदयाय ॥ हँसीं तर्जनीभ्याम् । शिरसे ॥
हँसूं मध्यमाभ्याम् । शिखायै ॥ हँसैं अनामिकाभ्याम् । कवचाय॥
हँसौं कनिष्ठिकाभ्याम् । नेत्रत्रयाय ॥ हँसः करतलकरपृष्ठाभ्याम्।
अस्त्राय फट् ॥ भूर्भुवस्सुवरोमिति दिग्बन्धः ॥ अथ ध्यानम् -
गमागमस्थं गमनादिशून्यं चिद्रूपदीपं तिमिरापहारम् । पश्यामि
ते सर्वजनान्तरस्थं नमामि हँसं परमात्मरूपम् ॥ॐ॥ हँस हँसः
परमहँसः सोऽहं हँसस्सोऽहं हँसः॥ॐ॥ हँस हँसाय विद्महे परम
हँसाय धीमहि । तन्नो हँसः प्रचोदयात् ॥ इति मन्त्रं यथाशक्ति
जपित्वा पुनरुत्तरन्यासं कृत्वा ध्यानश्लोकं च पठित्वा ॥ अनेन हँस
गायत्री जपेन श्री हँसनारायणः प्रीयताम् ॥ सुप्रीतो वरदो भवतु ॥

हँस हँसेति यो ब्रूयाद्धँसो नाम सदाशिवः ।
एवं न्यासविधिं कृत्वा ततस्सम्पुटमारभेत् ॥ॐ॥

॥ अथ सम्पुटीकरणेन दशाङ्गरौद्रीकरणं करिष्ये ॥

ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥ ॐ लं ॥ त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रꣳ हवे हवे सु-
हवꣳ शूरमिन्द्रम् । हुवे नु शक्रं पुरुहूतमिन्द्रꣳ स्वस्ति नो मघवा
धात्विन्द्रः ॥ नमश्शम्भवे च मयोभवे च नमश्शङ्कराय च मयस्क-
राय च नमश्शिवाय च शिवतराय च ॥ लं ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥
ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ इन्द्राय लोकपालाय नमः ॥ ललाटस्थाने
इन्द्राय नमः ॥ १ ॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥ नं रं ॥ त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्
देवस्य हेडोऽवयासिसीष्ठाः । यजिष्ठो वह्नितमश्शोशुचानो विश्वा द्वेषाꣳ
सि प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥ नमश्शम्भवे च०० ॥ रं नं भूर्भुवस्सुवरोम् ॥

ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ अग्नये लोकपालाय नमः। नेत्रयोरग्नये
नमः॥२॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ मों हं॥ सुगं नः पन्थामभयं कृणोतु।
यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा। यस्मिन्नेनमभ्यषिञ्चन्त देवाः। त-
दस्य चित्रꣳ हविषा यजाम ॥ नमश्शम्भवे च ॥ हं मों भूर्भुवस्सु-
वरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ यमाय लोकपालाय नमः। श्रो-
त्रयोर्यमाय नमः॥३॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ भं षं॥ असुन्वन्तमयजमा-
नमिच्छ स्तेनस्येत्यां तस्करस्यान्वेषि। अन्यमस्मदिच्छ सा त इत्या
नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु ॥ नमश्शम्भवे च ॥ षं भं भूर्भुवस्सुवरोम् ॥
ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ निर्ऋतये लोकपालाय नमः। मुखे निर्ऋतये
नमः॥४॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः। गं वं॥ तत्त्वायामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा-
शास्ते यजमानो हविर्भिः। अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशꣳस मा न
आयुः प्रमोषीः॥ नमश्शम्भवे च॥ वं गं भूर्भुवस्सुवरोम्॥ ॐ नमो भग-
वते रुद्राय॥ वरुणाय लोकपालाय नमः। बाह्वोर्वरुणाय नमः॥ ५॥
ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ वं यं॥ आनो नियुद्भिश्शतिनीभिरध्वरं सहस्रिणीभि-
रुपयाहि यज्ञम्। वायो अस्मिन् हविषि मादयस्व यूयं पात स्वस्ति-
भिस्सदा नः॥ नमश्शम्भवे च॥ यं वं भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो
भगवते रुद्राय ॥ वायवे लोकपालाय नमः। नासिकयोर्वायवे ॥ ६॥
ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ तें सं॥ वयꣳ सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्र-
जावन्तो अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपत्नी। नमश्शम्भवे च॥
सं तें भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय॥ कुबेराय
लोकपालाय नमः। हृदयस्थाने कुबेराय नमः॥ ७॥ ॐ भूर्भु-

वस्सुवः॥ रुँ शँ ॥ तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियं जिन्वमवसे हूमहे वयम्। पूषानो यथा वेद साम सद्वृधे रक्षिता पायुर दब्धस्स्वस्तये ॥ नमश्शम्भवे च ॥ शँ रुँ भूर्भुवस्सुवरोम्॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय। ईशानाय लोकपालाय नमः॥ नाभिस्थाने ईशानाय नमः॥ ८॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ द्राँ ब्लाँ॥ अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृत्रहत्ये भरहूतौ सजोषाः। यश्शंसते स्तुवते धायि पज्र इन्द्रज्येष्ठा अस्माँ अवन्तु देवाः॥ नमश्शम्भवे च॥ ब्लाँ द्राँ भूर्भुवस्सुवरोम्॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय॥ ऊर्ध्वाय लोकपालाय नमः॥ मूर्धस्थाने आकाशायनमः॥ ९॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ यं क्षँ॥ स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी। यच्छा नश्शर्म सप्रथाः॥ नमश्शम्भवे च॥ क्षँ यँ भूर्भुवस्सुवरोम्॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय॥ पृथिव्यै लोकधात्र्यै नमः। पादस्थाने पृथिव्यै नमः॥ १०॥

॥ इति सम्पुटीकृतँ दशाङ्ग रौद्रीकरणम् ॥

॥ अथ षोडशाङ्ग रौद्रीकरणम् ॥

ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ अम्॥ नमश्शम्भवे च॥ विभूरसि प्रवाहणो रौद्रेणानीकेन पाहि माग्ने पिपृहि मा मा मा हिꣳसीः॥ नमश्शम्भवे च॥ अँ ॐ भूर्भुवस्सुवरोम्॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय॥ शिखायै नमः। शिखास्थाने रुद्राय नमः॥ १॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ आँ॥ नमश्शम्भवे च॥ वह्निरसि हव्यवाहनो रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च॥ आँ ॐ भूर्भुवस्सुवरोम्॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय॥ शिरसे॥ शिरस्थाने रुद्राय॥ २॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ इँ॥ नमश्शम्भवे च॥ श्वात्रोसि प्रचेता रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च॥ इँ ॐ भूर्भुवस्सुवरोम्॥ ॐ नमो

भगवते रुद्राय ॥ मूर्ध्ने नमः। मूर्धस्थाने रुद्राय ॥३॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥
ॐ ईं ॥ नमश्शम्भवे च ॥ तुथोऽसि विश्ववेदा रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च
ईं ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ ललाटाय ॥ लला-
टस्थाने रुद्राय ॥४॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ ऊँ ॥ नमश्शम्भवे च ॥
उशिगसि कवी रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च ॥ ऊँ ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥
ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ नेत्राभ्याम्। नेत्रस्थाने रुद्राय ॥५॥ ॐ
भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ ऊँ ॥ नमश्शम्भवे च ॥ अङ्घारिरसि बम्भारी रौद्रेण...॥
नमश्शम्भवे च ॥ ऊँ ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ कर्णा
भ्याम् ॥ कर्णस्थाने रुद्राय ॥६॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ ऋँ नमश्शम्भवे च ॥ अव-
स्युरसि दुवस्वान् रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च ॥ ऋँ ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥
ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ मुखाय ॥ मुखस्थाने रुद्राय ॥७॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥
ॐ ॠं ॥ नमश्शम्भवे च ॥ शुन्ध्यूरसि मार्जालीयो रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च
ॠं ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ कण्ठाय ॥ कण्ठस्थाने
रुद्राय ॥८॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ लृं ॥ नमश्शम्भवे च ॥ सँराडसि कृशानू
रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च ॥ लृं ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥
बाहुभ्याम्। बाहुस्थाने रुद्राय ॥९॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ ॡं ॥ नमश्श-
म्भवे च ॥ परिषद्योऽसि पवमानो रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च ॥ ॡं ॐ भू-
र्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ हृदयाय। हृदयस्थाने
रुद्राय ॥१०॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥ ॐ एं ॥ नमश्शम्भवे च ॥ प्रतक्कासि
नभस्वान् रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च ॥ एँ ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो
भगवते रुद्राय ॥ नाभ्यै। नाभिस्थाने रुद्राय ॥११॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥

ॐ ऐं ॥ नमश्शम्भवे च ॥ असंमृष्टोऽसि हव्यसूदो रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे
च ॥ ऐं ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ कट्यै । कटिस्था-
ने रुद्राय ॥१२॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥ ॐ ओं ॥ नमश्शम्भवे च ॥ ऋत
धामासि सुवर्ज्योती रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च ॥ ओं ॐ भूर्भुवस्सु-
वरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ ऊरुभ्याम् ॥ ऊरुस्थाने रुद्राय ॥१३॥
ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥ ॐ औं ॥ नमश्शम्भवे च ॥ ब्रह्मज्योतिरसि सुवर्धामा
रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च ॥ औं ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो भगवते
रुद्राय ॥ जानुभ्याम् । जानुस्थाने रुद्राय ॥१४॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥ ॐ अं ॥
नमश्शम्भवे च ॥ अजोऽस्येकपाद्रौद्रेण...॥ नमश्शम्भवे च ॥ अं ॐ
भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ जङ्घाभ्याम् । जङ्घास्थाने
रुद्राय ॥१५॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥ ॐ अः ॥ नमश्शम्भवे च ॥ अहिरसि
बुध्नियो रौद्रेणानीकेन पाहि माग्ने पिपृहि मा मा मा हिꣳसीः ॥ नम-
श्शम्भवे च ॥ अः ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥
पादाभ्याम् । पादस्थाने रुद्राय नमः ॥१६॥ इति षोडशाङ्गरौद्रीकरणं
अनेन रौद्रीकरणेन त्वगस्थिगतैः सर्वपापैः प्रमुच्यते सर्वभूते-
ष्वपराजितो भवति । ततो भूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षस यक्ष यम
दूत शाकिनी डाकिनी सर्प श्वापद तस्कर ज्वराद्युपद्रवजा उपघाताः
सर्वे तमेतं यजमानं ज्वलन्तं पश्यन्ति । सर्वा देवता यजमानं रक्षन्ति ॥
महाजनान् रक्षन्ति ॥ इति ॥

अथ गुह्यादि शिरः पर्यन्तमुत्तराङ्गन्यासं करिष्ये ॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥
ॐ। मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञꣳ समिमं दधातु। बृहस्पति-
स्तनुतामिमं नो विश्वेदेवा इह मादयन्ताम्॥ गुह्याय नमः॥ ॐ। अबो-
ध्यग्निस्समिधा जनानां प्रतिधेनुमिवायतीमुषासम्। यह्वा इव
प्रवयामुज्जिहानाः प्रभानवस्सिस्रते नाकमच्छ। नाभ्यै॥ ॐ। अग्नि-
र्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम्। अपाꣳ रेताꣳसि जिन्वति॥
हृदयाय॥ ॐ। मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृताय जात-
मग्निम्। कविꣳ सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः॥
कण्ठाय॥ मर्माणि ते वर्मभिश्छादयामि सोमस्त्वा राजामृतेनाभि
वस्ताम्। उरोर्वरीयो वरिवस्ते अस्तु जयन्तं त्वामनुमदन्तु देवाः॥
मुखाय॥ ॐ। जातवेदा यदि वा पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्यु-
तोऽसि। शं प्रजाभ्यो यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं ददभ्या-
ववृत्स्व॥ शिरसे॥ ॐ॥ वाहनं वृषभो यस्य वासुकिः कण्ठभूष-
णम्। वामे शक्तिधरं वन्दे वकाराय नमो नमः॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः॥
ॐ वां॥ प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
यस्व॥ ॐ तं थं दं धं नम्॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय॥ वां ॐ
भूर्भुवस्सुवरोम्॥ उत्तराङ्ग रुद्राय नमः॥ वामदेवाय॥ अथध्यानं

गौरं कुङ्कुमपङ्किलं सुतिलकं व्यापाण्डुगण्डस्थलं
भ्रूविक्षेपकटाक्षवीक्षणलसत्कर्णोत्पलं सुन्दरम्।
याजुर्वेदमयं सुधांशुहसितं नीलालकालङ्कृतं
वन्दे पूर्णशशाङ्कमण्डलनिभं वक्त्रं हरस्योत्तरम्॥

ॐ एं॥ तं थं दं धँ नम॥ ऐं ॐ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय॥
ॐ वाम॥ उत्तरमुखाय नमः॥ (इत्युत्तराङ्गन्यासः)
अथात्मरक्षा कर्तव्या॥ ॐ॥ ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत।
समात्मना पद्येयेति। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमꣳ हूतः
प्रत्यशृणोत्। स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं दश
हूतꣳ सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै सप्तमꣳ हूतः प्रत्यशृणोत्। स
सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतꣳ सप्तहूतꣳ सन्तम्।
सप्तहोतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्ना-
त्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै षष्ठꣳ हूतः प्रत्यशृणोत्। स षड्ढूतोऽभ-
वत्। षड्ढूतो ह वै नामैषः। तं वा एतꣳ षड्ढूतꣳ सन्तम्। षड्ढोतेत्याच-
क्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत।
तस्मै पञ्चमꣳ हूतः प्रत्यशृणोत्। स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो
ह वै नामैषः। तं वा एतं पञ्चहूतꣳ सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते
परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत।
तस्मै चतुर्थꣳ हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्। चतुर्हूतो
ह वै नामैषः। तं वा एतं चतुर्हूतꣳ सन्तम्। चतुर्होतेत्याचक्षते
परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे नेदिष्ठꣳ
हूतः प्रत्यश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातार इति। तस्मान्नु हैनाꣳश्चतु-
र्होतार इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणाꣳ हृद्यतमः। नेदिष्ठो
हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं वेद॥ (इत्यात्मरक्षा)

अथ हृदयाद्यस्त्रपर्यन्तमूर्ध्वाङ्गन्यासं करिष्ये ॥ शिवसङ्कल्पः ॥
ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥ ॐ ॥ येनेदं भूतं भुवनं भाविष्यत्परिगृहीतममृतेन सर्वम्। येन यज्ञस्तायते सप्तहोता तन्मे मनश्शिवसङ्कल्पमस्तु ॥१॥ येन कर्माणि प्रचरन्ति धीरा यतो वाचा मनसा चारयन्ति। यत्सम्मितं मनस्सञ्चरति तन्मे मनः ॥२॥ येन कर्माण्यपसो मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु धीराः। यदपूर्वं यक्षमन्तः प्रजानां तन्मे० ॥३॥ यत्प्रज्ञानमुत चेतो धृतिश्च यज्ज्योतिरन्तरमृतं प्रजासु। यस्मान्न ऋते किञ्चन कर्म क्रियते तन्मे० ॥४॥ सुषारथिरश्वानिव यन्मनुष्यान्नेनीयतेऽभीषुभिर्वाजिन इव। हृत्प्रतिष्ठं यदजरं जविष्ठं तन्मे० ॥५॥ यस्मिन्नृचस्साम यजूꣳषि यस्मिन् प्रतिष्ठिता रथनाभाविवाराः। यस्मिꣳश्चित्तꣳ सर्वमोतं प्रजानां तन्मे० ॥६॥ यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवं तदु सुप्तस्य तथैवैति। दूरङ्गमं ज्योतिषां ज्योतिरेकं तन्मे० ॥७॥ यदत्र षष्ठं त्रिशतꣳ सुवीर्यं यज्ञस्य गुह्यं नवनावमाय्यम्। दश पञ्च त्रिꣳशतं यत्परं तन्मे मनश्शिवसङ्कल्पमस्तु ॥८॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ शिवसङ्कल्पꣳ हृदयाय नमः ॥
ॐ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः (अनुवाकः) यत्र पूर्वे साध्यास्सन्ति देवाः ॥
ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ पुरुषसूक्तꣳ शिरसे स्वाहा ॥
ॐ ॥ अद्भ्यस्सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च० (अनुवाकः) सर्वं मनिषाण ॥
ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ उत्तरनारायणꣳ शिखायै वषट् ॥
ॐ ॥ आशुश्शिशानो वृषभो न युध्मो घनाघनः क्षोभणश्चर्षणीनाम्।

सङ्क्रन्दनोऽनिमिष एकवीरश्शतꣳ सेना अजयत्साकमिन्द्रः। सङ्क्रन्द-
नेनानिमिषेण जिष्णुनायुत्कारेण दुश्च्यवनेन धृष्णुना। तदिन्द्रेण
जयत तत्सहध्वं युधो नर इषुहस्तेन वृष्णा। स इषुहस्तैः सनिषङ्गि-
भिर्वशी सꣳस्रष्टा स युध इन्द्रो गणेन। सꣳसृष्टजित्सोमपा बाहुशर्ध्यू-
र्ध्वधन्वा प्रतिहिताभिरस्ता। बृहस्पते परिदीया रथेन रक्षोहामित्राꣳ
अपबाधमानः। प्रभञ्जन्त्सेनाः प्रमृणो युधा जयन्नस्माकमेध्यविता
रथानाम्। गोत्रभिदं गोविदं वज्रबाहुं जयन्तमज्म प्रमृणन्तमोज-
सा। इमꣳ सजाता अनु वीरयध्वमिन्द्रꣳ सखायोऽनु सꣳरभध्वम्।
बलविज्ञायः स्थविरः प्रवीरः सहस्वान् वाजी सहमान उग्रः। अभिवीरो
अभिसत्वा सहोजा जैत्रमिन्द्र रथमातिष्ठ गोवित्। अभिगोत्राणि
सहसा गाहमानो दायो वीरश्शतमन्युरिन्द्रः। दुश्च्यवनः पृतना-
षाड युध्योऽस्माकꣳ सेना अवतु प्रयुत्सु। इन्द्र आसां नेता बृह-
स्पतिर्दक्षिणा यज्ञः पुर एतु सोमः। देवसेनानामभिभञ्जतीनां
जयन्तीनां मरुतो यन्त्वग्रे। इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य राज्ञ आ-
दित्यानां मरुताꣳ शर्ध उग्रम्। महामनसां भुवनच्यवानां घो-
षो देवानां जयतामुदस्थात्। अस्माकमिन्द्रस्समृतेषु ध्वजे-
ष्वस्माकं या इषवस्ता जयन्तु। अस्माकं वीरा उत्तरे भवन्त्वस्मा-
नु देवा अवताहवेषु। उद्धर्षय मघवन्नायुधान्युत्सत्वनां माम-
कानां महाꣳसि। उद्वृत्रहन् वाजिनां वाजिनान्युद्रथानां जयता-
मेतु घोषः। उप प्रेत जयता नरः स्थिरा वस्सन्तु बाहवः। इन्द्रो
वश्शर्म यच्छत्वनाधृष्या यथासत। अवसृष्टा परापत शरव्ये

ब्रह्मसꣳशिता । गच्छामित्रान् प्रविश मैषां कञ्चनोच्छिषः। मर्माणि ते
वर्मभिश्छादयामि सोमस्त्वा राजामृतेनाभि वस्ताम् ।उरोर्वरीयो वरि-
वस्ते अस्तु जयन्तं त्वामनु मदन्तु देवाः ।यत्र बाणास्सम्पतन्ति कुमारा
विशिखा इव। इन्द्रो नस्तत्र वृत्रहा विश्वाहा शर्म यच्छतु ॥ असुरानजयन्
तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं यदप्रतिरथं द्वितीयो होतान्वाहा प्रत्येव तेन
यजमानो भ्रातृव्याञ्जयत्यथो अनभिजितमेवाभिजयति दशर्चं भवति
दशाक्षरा विराड् विराजेमौ लोकौ विधृतावनयोर्लोकयोर्विधृत्या अथो
दशाक्षरा विराडन्नं विराड् विराज्येवान्नाद्ये प्रतितिष्ठत्यसदिव वा अन्त-
रिक्षमन्तरिक्षमिवाग्नीध्रमाग्नीध्रे ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ आशुश्शि-
शानोऽप्रतिरथं कवचाय हुम् ॥

ॐ प्रतिपूरुषमेककपालान्निर्वपत्येकमतिरिक्तं यावन्तो गृह्यास्तेभ्यः
कमकरं पशूनाꣳ शर्मासि शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छैक एव रुद्रो न
द्वितीया तस्थ आखुस्ते रुद्र पशुस्तं जुषस्वैष ते रुद्र भागस्सह
स्वस्राम्बिकया तं जुषस्व भेषजं गवेऽश्वाय पुरुषाय भेषजमथो
अस्मभ्यं भेषजꣳ सुभेषजम् । यथासति । सुगं मेषाय मेष्या अवा-
म्ब रुद्र मदिमह्यव देवं त्र्यम्बकम् ।यथा नः श्रेयसः करद्यथा नो वस्यसः
करद्यथा नः पशुमतः करद्यथा नो व्यवसाययात् ।त्र्यम्बकं
यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृ-
त्योर्मुक्षीय मामृतात् । एष ते रुद्र भागस्तं जुषस्व तेनावसेन
परो मूजवतोऽतीह्यवततधन्वा पिनाकहस्तः कृत्तिवासाः ॥
प्रतिपूरुषमेककपालान्निर्वपति । जाता एव प्रजा रुद्रान्निरवद-

यते। एकमतिरिक्ताम्। जनिष्यमाणा एव प्रजा रुद्रान्निरवदयते।
एककपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं निरवदयते। नाभिघारयति।
यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणꣳ रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुके
नयन्ति। तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमां दिशं यन्ति। एषा वै रु-
द्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशु-
काया आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्।
यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्। आखुस्ते
पशुरिति ब्रूयात्। न ग्राम्यान्पशून्हिनस्ति। नारण्यान्। चतु
ष्पथे जुहोति। एष वा अग्नीनां पड्बीशो नाम। अग्निमत्येव जुहोति।
मध्यमेन पर्णेन जुहोति। स्रुग्घ्येषा। अथो खलु। अन्तमेनैव हो-
तव्यम्। अन्तत एव रुद्रं निरवदयते। एष ते रुद्र भागस्सह
स्वस्राम्बिकयेत्याह। शरद्वा अस्याम्बिका स्वसा। तया वा एष हि-
नस्ति। यꣳ हिनस्ति। तयैवैनꣳ सह शमयति। भेषजं गव इत्याह।
यावन्त एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब रुद्र
मदिमहीत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। त्र्यम्बकं यजामह इ-
त्याह। मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति वा वै तदाह। उत्किरन्ति। भ-
गस्य लीप्सन्ते। मूते कृत्वा सजन्ति। यथा जनं यतेऽवसं करोति।
तादृगेव तत्। एष ते रुद्र भाग इत्याह निरवत्त्यै। अप्रतीक्ष-
मायन्ति। अपः परिषिञ्चति। रुद्रस्यान्तर्हित्यै। प्र वा एतेऽस्मा
ल्लोकाच्च्यवन्ते। ये त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदित्यं चरुं पुनरेत्य
निर्वपति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठन्ति॥ विभ्राड्

बृहत् पिबतु सोम्यं मध्वायुर्दधद्यज्ञपतावविह्रुतम्। वातजूतो यो अभिरक्षति त्मना प्रजाः पुपोष पुरुधा विराजति॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय॥ प्रतिपूरुषं प्रतिपूरुषं विभ्राडिति नेत्रत्रयाय वौषट्॥

ॐ त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वꣳ शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मना। आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रꣳ होतारꣳ सत्ययजꣳ रोदस्योः। अग्निं पुरा तनयित्नोरचित्ताद्धिरण्यरूपमवसे कृणुध्वम्। अग्निर्होता निषसादा यजीयानुपस्थे मातुः सुरभावु लोके। युवा कविः पुरुनिष्ठ ऋतावा धर्ता कृष्टीनामुत मध्य इद्धः। साध्वीमकर्देववीतिं नो अद्य यज्ञस्य जिह्वामविदाम गुह्यम्। स आयुरागात्सुरभिर्वसानो भद्रामकर्देवहूतिं नो अद्य। अक्रन्ददग्निः स्तनयन्निव द्यौः क्षामा रेरिहद्वीरुधः समञ्जन्। सद्यो जज्ञानो वि हीमिद्धो अख्यदा रोदसी भानुना भात्यन्तः। त्वे वसूनि पुर्वणीक होतर्दोषावस्तो रेरिरे यज्ञियासः। क्षामेव विश्वा भुवनानि यस्मिन्त्सꣳ सौभगानि दधिरे पावके। तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम विश्वाः सुक्षितयः पृथक्। अग्ने कामाय येमिरे। अश्याम तं काममग्ने तवोत्यश्याम रयिꣳ रयिवः सुवीरम्। अश्याम वाजमभि वाजयन्तोऽश्याम द्युम्नमजराजरं ते। श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने द्युमन्तमाभर। वसो पुरुस्पृहꣳ रयिम्। सश्वितानस्तन्यतू रोचनस्था अजरेभिर्नानदद्भिर्यविष्ठः। यः पावकः पुरुतमः पुरूणि पृथून्यग्निरनुयाति भर्वन्। आयुष्टे विश्वतो दधदयमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयति परा यक्ष्मꣳ सुवामि ते। आयुर्दा अग्ने

हविषो जुषाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि । घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेव पुत्रमभि रक्षतादिमम् । तस्मै ते प्रति हर्यते जातवेदो विचर्षणे । अग्ने जनामि सुष्टुतिम् । दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निरस्माद्द्वितीयं परि जातवेदाः । तृतीयमप्सु नृमणा अजस्रमिन्धान एनं जरते स्वाधीः । शुचिः पावक वन्द्योऽग्ने बृहद्विरोचसे । त्वं घृतेभिराहुतः । दृशानो रुक्म उर्व्या व्यद्यौद्दुर्मर्षमायुः श्रिये रुचानः । अग्निरमृतो अभवद्वयोभिर्यदेनं द्यौरजनयत्सुरेताः । आ यदिषे नृपतिं तेज आनट् छुचि रेतो निषिक्तं द्यौरभीके । अग्निश्शर्धमनवद्यं युवानꣳ स्वाधियं जनयत्सूदयच्च । स तेजीयसा मनसा त्वोत उत शिक्षस्वपत्यस्य शिशोः । अग्ने रायो नृतमस्य प्रभूतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः । अग्ने सहन्तमाभर द्युम्नस्य प्रासहा रयिम् । विश्वा यश्चर्षणीरभ्यासा वाजेषु सासहत् । तमग्ने पृतनासहꣳ रयिꣳ सहस्व आभर । त्वꣳ हि सत्यो अद्भुतो दाता वाजस्य गोमतः । उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्नये । वद्मा हि सूनो अस्यद्म सद्वा चक्रे अग्निर्जनुषाज्मान्नम् । स त्वं न ऊर्जसन ऊर्जन्धा राजेव जेरवृके क्षेष्यन्तः । अग्न आयूꣳषि पवस आसुवोर्जमिषं च नः । आरे बाधस्व दुच्छुनाम् । अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम् । दधत्पोषꣳ रयिं मयि । अग्ने पावक रोचिषा मन्द्रया देव जिह्वया । आ देवान् वक्षि यक्षि च । स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवाꣳ इहावह । उप यज्ञꣳ हविश्च नः । अग्निः

शुचिव्रततमश्शुचिर्विप्रः शुचिः कविः। शुची रोचत आहुतः।उदग्ने
शुचयस्तव शुक्रा भ्राजन्त ईरते। तव ज्योतीꣳष्यर्चयः॥ॐ॥त्वमग्ने रुद्रो
असुरो महो दिवः।त्वꣳ शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे।त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः।
त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मना। देवा देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्र-
यध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतु
र्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाष्षष्ठेषु श्रयध्वम्। षष्ठास्सप्तमेषु
श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा
दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रय-
ध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्।चतु-
र्दशाः पञ्चदशेषु श्रयध्वम्। पञ्चदशाष्षोडशेषु श्रयध्वम्। षोडशास्सप्त-
दशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्। अष्टादशा एकानविꣳ
शेषु श्रयध्वम्। एकानविꣳशा विꣳशेषु श्रयध्वम्। विꣳशा एकविꣳशेषु
श्रयध्वम्। एकविꣳशा द्वाविꣳशेषु श्रयध्वम्। द्वाविꣳशास्त्रयोविꣳशेषु
श्रयध्वम्। त्रयोविꣳशाश्चतुर्विꣳशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विꣳशाः पञ्चविꣳ-
शेषु श्रयध्वम्। पञ्चविꣳशाष्षड्विꣳशेषु श्रयध्वम्। षड्विꣳशास्सप्त
विꣳशेषु श्रयध्वम्। सप्तविꣳशा अष्टाविꣳशेषु श्रयध्वम्। अष्टा-
विꣳशा एकानत्रिꣳशेषु श्रयध्वम्। एकानत्रिꣳशास्त्रिꣳशेषु श्रयध्वम्।
त्रिꣳशा एकत्रिꣳशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिꣳशा द्वात्रिꣳशेषु श्रयध्वम्। द्वा-
त्रिꣳशास्त्रयस्त्रिꣳशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिस्त्रयस्त्रिꣳशाः।
उत्तरे भवत। उत्तरवर्त्मान उत्तरसत्वानः। यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे
समृध्यताम्। वयꣳ स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवस्स्वस्स्वाहा॥ॐ

ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ त्वमग्ने त्वमग्ने शतरुद्रीयमित्यस्त्राय फट् ।
ॐ भूर्भुवस्सुवरोमिति दिग्बन्धः ॥ ॐ ॥ यत्र कुत्र स्थितं देवं सर्वव्या-
पिनमीश्वरम् । यल्लिङ्गं पूजयेन्नित्यं यकाराय नमोनमः ॥ ॐ भू-
र्भुवस्सुवः ॥ ॐ यं ॥ यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषधीषु यो रुद्रो
विश्वा भुवनाविवेश तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ ॐ पं फं बं भं मम् ॥
ॐ नमो भगवते रुद्राय । यं ॐ भूर्भुवस्सुवरोम् । ऊर्ध्वाङ्ग रुद्राय
नमः ॥ ॐ ॥ ईशानस्सर्वविद्यानां... सदाशिवोम् ॥ अथ ध्यानम् -

व्यक्ताव्यक्तगुणेतरं सुविमलं षट्त्रिंशतत्त्वात्मकं
तस्मादुत्तरतत्त्वमक्षरमिति ध्येयं सदा योगिभिः ।
वन्दे तामसवर्जितं त्रिणयनं सूक्ष्मातिसूक्ष्मात्परं
शान्तं पञ्चममीश्वरस्य वदनं खव्यापितेजोमयम् ॥

ॐ ओम् ॥ पंफंबंभंमम् ॥ ओं ॐ ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥
ॐ यं ॥ ऊर्ध्वमुखाय नमः ॥ (इत्यूर्ध्वाङ्गन्यासः)

पूर्वे पशुपतिः पातु दक्षिणे पातु शङ्करः ।
पश्चिमे पातु विश्वेशो नीलकण्ठस्तथोत्तरे ॥
ऐशान्यां पातु मां शर्वो ह्याग्नेय्यां पार्वतीपतिः ।
नैर्ऋत्यां पातु मां रुद्रो वायव्यां नीललोहितः ॥
ऊर्ध्वे त्रिलोचनः पातु ह्यधरायां महेश्वरः ।
एताभ्यो दशदिग्भ्यस्तु सर्वतः पातु शङ्करः ॥

ॐ अथ पञ्चाङ्गमन्त्रजपः ॥ सद्योजातं ॥ वामदेवाय ॥ अघोरेभ्यो
तत्पुरुषाय विद्महे ॥ ईशानस्सर्वविद्यानाम् ॥ अथ नमस्कारः ॥

उरसा शिरसा दृष्ट्या वचसा मनसा तथा।
पद्भ्यां कराभ्यां कर्णाभ्यां साष्टाङ्गं प्रणमाम्यहम् ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः
ॐ हिरण्यगर्भस्समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय नमसा विधेम ॥ उरसा ॥ प्रणमामि
ॐ यः प्राणतो निमिषतो महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव।
य ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय नमसा विधेम ॥ शिरसा ॥
ॐ य आत्मदा बलदा यस्य विश्व उपासते प्रशिषं यस्य देवाः।
यस्य छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय नमसा विधेम ॥ दृष्ट्या नमः ॥
ॐ यस्येमे हिमवन्तो महित्वा यस्य समुद्रꣳ रसया सहाहुः।
यस्येमाः प्रदिशो यस्य बाहू कस्मै देवाय नमसा विधेम ॥ वचसा ॥
ॐ यं क्रन्दसी अवसा तस्तभाने अभ्यैक्षेतां मनसा रेजमाने
यत्राधि सूर उदितो व्येति कस्मै देवाय नमसा विधेम ॥ मनसा नमः ॥
ॐ येन द्यौरुग्रा पृथिवी च दृढे येन सुवः स्तभितं येन नाकः।
यो अन्तरिक्षे रजसो विमानः कस्मै देवाय नमसा विधेम ॥ पद्भ्यां ॥
ॐ आपो ह यन्महतीर्विश्वमायन् दक्षं दधाना जनयन्तीरग्निम्।
ततो देवानां निरवर्ततासुरेकः कस्मै देवाय नमसा विधेम ॥ कराभ्यां ॥
ॐ यश्चिदापो महिना पर्यपश्यद्दक्षं दधाना जनयन्तीरग्निम्।
यो देवेष्वधि देव एक आसीत्कस्मै देवाय नमसा विधेम ॥ कर्णाभ्यां ॥
ॐ श्री साम्बसदाशिवं साष्टाङ्गं प्रणम्य ॥ अथात्मानꣳ शिवात्मानꣳ
श्रीरुद्ररूपिणं ध्यायेत् ॥

ॐ शुद्धस्फटिकसङ्काशं त्रिणेत्रं पञ्चवक्त्रं दशभुजं सर्वाभरणभूषितं नीलग्रीवं शशाङ्कचिन्हं नागयज्ञोपवीतिनं नागाभरणभूषितं व्याघ्र चर्मोत्तरीयकं कमण्डल्वक्षसूत्रधरमभयवरदकरं शूलहस्तं ज्वलन्तं कपिलजटाजूटं भस्मरुद्राक्षभूषणम् ॥ वृषस्कन्धसमारूढ-मुमादेहार्धधारिणम् । अमृतेनाप्लुतं हृष्टं दिव्यभोगसमन्वितम् ॥ दिग्देवतासमायुक्तं सुरासुरनमस्कृतम् । नित्यं च शाश्वतं शुद्धं ध्रुवमक्षरमव्ययम् । सर्वव्यापिनमीशानं रुद्रं वै विश्वरूपिणम् ॥ एवं रूपिणमेवं ध्यात्वा द्विजस्सम्यक् ततो देवयजनमारभेत् ॥

ॐ अग्निः काण्डर्षिः । सकलस्य रुद्राध्यायस्य । अघोरा घोराश्चेति बीजशक्तयः । चकाराश्च कीलकम् ॥ श्रीरुद्रो देवता ॥ श्रीरुद्र प्रीत्यर्थे श्रीरुद्रमन्त्रपारायणे विनियोगः ॥ अथ ध्यानम् -

ब्रह्माण्डव्याप्तदेहा भसितहिमरुचो भासमाना भुजङ्गैः
कण्ठे कालाः कपर्दाकलितशशिकलाश्चण्डकोदण्डहस्ताः ।
त्र्यक्षा रुद्राक्षभूषाः प्रणतभयहराश्शाम्भवा मूर्तिभेदाः
रुद्राः श्रीरुद्रसूक्तप्रकटितविभवा नः प्रयच्छन्तु सौख्यम् ॥

(इति महान्यासप्रयोगः) ॥ (अथ लघुन्यासविधिः)

अथातो रुद्रस्नानार्चनाभिषेकविधिं व्याख्यास्यामः । आदौ देवतीर्थे स्नात्वोदेत्य शुचिः प्रयतो ब्रह्मचारी शुक्लवासास्तस्य दक्षिणा प्रत्यग्देशे तन्मुखं स्थित्वा आत्मनि देवताः स्थापयेत् । प्रजनने ब्रह्मा तिष्ठतु । पादयोर्विष्णुस्तिष्ठतु । हस्तयोर्हरस्ति-ष्ठतु । बाह्वोरिन्द्रस्तिष्ठतु । जठरे अग्निस्तिष्ठतु । हृदये शिव-

स्तिष्ठतु। कण्ठे वसवस्तिष्ठन्तु। वक्त्रे सरस्वती तिष्ठतु। नासिकयोर्वायु-स्तिष्ठतु। नयनयोश्चन्द्रादित्यौ तिष्ठेताम्। कर्णयोरश्विनौ तिष्ठेताम्। ललाटे रुद्रास्तिष्ठन्तु। मूर्ध्न्यादित्यास्तिष्ठन्तु। शिरसि महादेवस्ति-ष्ठतु। शिखायां वामदेवस्तिष्ठतु। पृष्ठे पिनाकी तिष्ठतु। पुरतश्शूली तिष्ठतु। पार्श्वयोश्शिवाशङ्करौ तिष्ठेताम्। सर्वतो वायुस्तिष्ठतु। ततो बहिस्सर्वतोऽग्निज्वालामालाः परिवृतास्तिष्ठन्तु। सर्वेष्वङ्गेषु सर्वा देवताः यथास्थानं तिष्ठन्तु। मां यजमानं च रक्षन्तु॥

॥ॐ॥ अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्घृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्र-ह्मणि। वायुर्मे प्राणे श्रितः। प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुर्हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः। मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे श्रोत्रे श्रिताः। श्रोत्रꣳ हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः। रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे शरीरे श्रिता। शरीरꣳ हृदये। हृदयं ययि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। ओषधि वनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः। लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो मे बले श्रितः। बलꣳ हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः। मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युर्हृ-दये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा म आत्मनि श्रितः। आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो रश्मिभिर्वा-

वृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः ॥ ॥ एवं यथालिङ्गमङ्गानि संमृज्य ॥
देवमात्मानं च प्रत्याराधयेत् ॥ आराधितो मनुष्यैश्च सिद्धैर्देवासुरादिभिः।
आराधयामि भक्त्या त्वां मां गृहाण महेश्वर ॥ देहो देवालयः प्रोक्तो जीवो
देवः सनातनः। त्यजेदज्ञाननिर्माल्यं सोऽहम्भावेन पूजयेत् ॥ स्वामिन्
सर्वजगन्नाथ यावत्पूजावसानकम्। तावत्त्वं प्रीतिभावेन बिम्बेऽस्मिन्
सन्निधिं कुरु ॥ ॐ ॥ आत्वावहन्तु हरयः सचेतसः श्वेतैरश्वैः सह केतु-
मद्भिः। वाताजिरैर्बलवद्भिर्मनोजवैरायाहि शीघ्रं मम हव्याय शर्वोम् ॥
ईशानमावाहयामीत्यावाह्य ॥ मण्डलान्तरगतं हिरण्मयं भ्राजमानवपुषं
शुचिस्मितम्। चण्डदीधितिमखण्डविग्रहं चिन्तयेन्मुनिसहस्रसेवितम् ॥
शङ्करस्य चरितं कथामृतं चन्द्रशेखरगुणानुकीर्तनम्। नीलकण्ठ तव
पादसेवनं सम्भवन्तु मम जन्मजन्मनि ॥ श्री साम्बसदाशिवस्वामिने नमः
अत्र आवाहितो भव। स्थापितो भव। सन्निहितो भव ॥ प्रसीद प्रसीद ॥
ॐ त्र्यम्बकं यजामहे० इत्यासनम् ॥ ॐ सद्योजातं प्रपद्यामीति पाद्यम् ॥
ॐ भवे भवे नाति भवे भवस्व मामित्यर्घ्यम् ॥ ॐ भवोद्भवाय नम इत्याचमनम् ॥
ओं वामदेवायेति स्नानम् ॥ (अत्र तर्पणम्) ॐ ज्येष्ठायेति वस्त्रम् ॥ ॐ श्रेष्ठायेत्युप-
वीतम् ॥ ओं रुद्रायेति गन्धम् ॥ ॐ कालायेत्यक्षताः ॥ ॐ कलविकर-
णायेति पुष्पाणि ॥ ॐ बलविकरणायेति धूपम् ॥ ॐ बलायेति दीपम् ॥
ॐ बलप्रमथनायेति नैवेद्यम् ॥ ॐ सर्वभूतदमनायेति ताम्बूलम् ॥
ॐ मनोन्मनायेति नीराजनम् ॥ ॐ शङ्करायेति प्रदक्षिणनमस्कारः।
ॐ मृत्युञ्जयायेति मन्त्रपुष्पम् ॥ ॐ हिरण्यगर्भायेति सुवर्णपुष्पम्।
ॐ नमश्शिवाय नम इति प्रार्थना ॥ अथाष्टपुष्पपूजा ॥

वारे वारे अर्चनं पारे वा ॥

• स्नानान्ते अर्चनान्ते वा तर्पणम् ॥

ॐ भवाय देवाय नमः	अर्कपुष्पं समर्पयामि		भवस्य देवस्य पत्न्यै नमः	॥१॥
शर्वाय देवाय =	चम्पकपुष्पं	=	शर्वस्य देवस्य पत्न्यै	॥२॥
ईशानाय देवाय =	पुंनागपुष्पं	=	ईशानस्य देवस्य	॥३॥
पशुपतये देवाय =	नन्द्यावर्तकपुष्पं	=	पशुपतेर्देवस्य	॥४॥
रुद्राय देवाय =	पाटलपुष्पं	=	रुद्रस्य देवस्य	॥५॥
उग्राय देवाय =	बृहतीपुष्पं	=	उग्रस्य देवस्य	॥६॥
भीमाय देवाय =	करवीरपुष्पं	=	भीमस्य देवस्य	॥७॥
महते देवाय नमः =	द्रोणपुष्पं	=	महतो देवस्य पत्न्यै नमः	॥८॥

अत्र तर्पणम्

ॐ अघोरेभ्य इति मन्त्रं जपित्वा ॥ ॐ तत्पुरुषायेति रुद्रगायत्रीं दशवारं जपेत् ॥
अथैनामाशिषमाशास्ते ॥ आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ । आयुराशास्ते इत्यादि ।
उत्तरतश्चण्डीश्वराय नमः इति निर्माल्यं विसृज्य ॥

अथ पञ्चामृताभिषेकः ॥ फलपञ्चामृतस्नानम् ॥ मलापकर्षणस्नानम् ॥
ॐ आपो वा इदꣳ सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः पशव आपोऽन्नमापोऽमृत-मापः सम्राडापो विराडापः स्वराडापश्छन्दाꣳस्यापो ज्योतीꣳष्यापो यजूꣳष्यापः सत्यमापः सर्वा देवता आपो भूर्भुवस्सुवराप ॐ ॥ ॐ ॥ अपः प्रणयति । श्रद्धा वा आपः । श्रद्धामेवारभ्य प्रणीय प्रचरति । अपः प्रणयति । यज्ञो वा आपः । यज्ञमेवा-रभ्य प्रणीय प्रचरति । अपः प्रणयति । वज्रो वा आपः । वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः पृहृत्य प्रणीय प्रचरति । अपः प्रणयति । आपो वै रक्षोघ्नीः । रक्षसामपहत्यै । अपः प्रणयति । आपो वै देवानां प्रियं धाम । देवानामेव प्रियं धाम प्रणीय प्रचरति । अपः प्रणयति । आपो वै सर्वा देवताः । देवता एवारभ्य प्रणीय प्रचरति ॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥ इति मलापकर्षणस्नानम् ॥

अथ रुद्राभिषेके श्रीरुद्रन्यासः॥
॥ॐ॥ अस्यश्रीरुद्राध्यायमहामन्त्रस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः॥ श्री रुद्रो देवता ॥ श्री रुद्र प्रीत्यर्थे जपेऽभिषेके विनियोगः॥
नमस्ते रुद्र मन्यव इति बीजम्। सहस्राणि सहस्रश इति शक्तिः।
नमस्सोमायेति कीलकम्॥ अथ षडङ्गन्यासः।
ॐ नमस्ताराय अङ्गुष्ठाभ्यां नमः॥ हृदयाय नमः॥१॥
ॐ नमश्शम्भवे च तर्जनीभ्यां नमः॥ शिरसे स्वाहा॥२॥
ॐ मयोभवे च मध्यमाभ्यां नमः॥ शिखायै वषट्॥३॥
ॐ नमश्शङ्कराय च अनामिकाभ्यां नमः॥ कवचाय हुम्॥४॥
ॐ मयस्कराय च कनिष्ठिकाभ्यांनमः॥ नेत्रत्रयाय वौषट्॥५॥
ॐ नमश्शिवायच शिवतरायच करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः॥अस्त्राय फट्॥६
ॐ भूर्भुवस्सुवरोमिति दिग्बन्धः॥ अथ ध्यानम्—
ॐ शुद्धस्फटिकसङ्काशं शुद्धविद्याप्रदायकम्।
शुद्धं पूर्णं चिदानन्दं सदाशिवमहं भजे॥
ॐ॥ इडा देवहूर्मनुर्यज्ञ.... अनुमदन्तु॥ॐ शान्तिः३॥
ओं शं च म इत्यनुवाकं पठित्वा॥ॐ शान्तिः॥३॥
ॐ नमो भगवते रुद्राय॥ ॐ नमः शिवाय॥
॥ॐ॥ नमस्ते रुद्र मन्यव इति प्रश्नः॥ एकादशवारक्रमे चमक प्रश्नानुवाकेषु एकैकं पठेत्॥ अभिषेकानन्तरं पूजां समापयेत्।

अविस्मरणीयाः श्लोकाः

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः।
बन्धाय विषयासक्तं मुक्त्यै निर्विषयं स्मृतम्॥
मनो हि द्विविधं प्रोक्तं शुद्धं चाशुद्धमेव च।
अशुद्धं कामसंकल्पं शुद्धं कामविवर्जितम्॥
विषयान् ध्यायतश्चित्तं विषये रमते मनः।
मामनुस्मरतश्चित्तं मय्येव प्रविलीयते॥
सत्त्वाज्जागरणं विद्याद्रजसः स्वप्नमादिशेत्।
प्रस्वापं तमसा जन्तोस्तुरीयं त्रिषु सन्ततम्॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिप्रपञ्चं यत् प्रकाशते। प्रकाशयतीत्यर्थः
तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा सर्वबन्धैः प्रमुच्यते॥
त्रिषु धामसु यद्भोग्यं भोक्ता भोगश्च यद्भवेत्।
तेभ्यो विलक्षणः साक्षी चिन्मात्रोऽहं सदाशिवः॥
एक एवात्मा मन्तव्यो जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु।
स्थानत्रयव्यतीतस्य पुनर्जन्म न विद्यते॥
एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः।
एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवत्॥
बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति वृत्तयः।
ता येनैवानुभूयन्ते सोऽध्यक्षः पुरुषः परः॥
घृतमिव पयसि निगूढं भूते भूते च वसति विज्ञानम्।
सततं मन्थयितव्यं मनसा मन्थानभूतेन॥

इज्याचार दमाहिंसा दान स्वाध्याय कर्मणाम् ।
190 अयं तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनम् ॥
— याज्ञवल्क्यः ॥

रागो लिङ्गमबोधस्य चित्तव्यायामभूमिषु ।
कुतः शाद्वलता तस्य यस्याग्निः कोटरे तरोः ॥

मायास्वरूपनिरूपणम् - पञ्चदशीग्रन्थे -

विशुद्धसत्त्वप्रधाना माया = त्रिगुणात्मिका = प्रकृतिः

निस्तत्त्वा कार्यगम्यास्य शक्तिर्मायाग्निशक्तिवत् ।
नहि शक्तिः क्वचित् कैश्चिद् बुध्यते कार्यतः पुरा ॥
न सद्वस्तु सतः शक्तिर्न हि वन्हेः स्वशक्तिता ।
सद्विलक्षणतायां तु शक्तेः किं तत्त्वमुच्यताम् ॥
शून्यत्वमिति चेच्छून्यं मायाकार्यमितीरितम् ।
न शून्यं नापि सद् यादृक् तादृक् तत्त्वमिहेष्यताम् ॥
नासदासीन्नो सदासीत्तदानीं किं त्वभूत्तमः ।
सद्योगात्तमसः सत्त्वं न स्वतस्तन्निषेधनात् ॥
अत एव द्वितीयत्वं शून्यवन्न हि गण्यते ।
न लोके चैत्रतच्छक्त्योर्जीवितं लिख्यते पृथक् ॥
सर्वथा शक्तिमात्रस्य न पृथग्गणना क्वचित् ।
शक्तिकार्यं तु नैवास्ति द्वितीयं शङ्क्यते कथम् ॥ (सृष्टिपूर्वं)
न कृत्स्नब्रह्मवृत्तिः सा शक्तिः किं त्वेकदेशभाक् ।
घटशक्तिर्यथा भूमौ स्निग्धमृद्येव वर्तते ॥
सत्तत्त्वमाश्रिता शक्तिः कल्पयेत् सति विक्रियाः ।
वर्णा भित्तिगता भित्तौ चित्रं नानाविधं तथा ॥
शक्तिरस्त्यैश्वरी काचित् सर्ववस्तुनियामिका ।
आनन्दमयमारभ्य गूढा सर्वेषु वस्तुषु ॥
वस्तुधर्मा नियम्येरन् शक्त्या नैव यदा तदा ।
अन्योन्यधर्मसाङ्कर्याद्विप्लवेत जगत् खलु ॥
चिच्छायावेशतः शक्तिश्चेतनेव विभाति सा ।
तच्छक्त्युपाधिसंयोगाद्ब्रह्मैवेश्वरतां व्रजेत् ॥

मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम्।
तस्यावयवभूतैस्तु व्याप्तं सर्वमिदं जगत्॥
माया चेयं तमोरूपा तापनीये तदीरणात्।
अनुभूतिं तत्र मानं प्रतिजज्ञे श्रुतिः स्वयम्॥
जडं मोहात्मकं तच्चेत्यनुभावयति श्रुतिः।
आबालगोपं स्पष्टत्वादानन्त्यं तस्य साब्रवीत्॥
अचिदात्मघटादीनां यत्स्वरूपं जडं हि तत्।
यत्र कुण्ठीभवेद्बुद्धिः स मोह इति लौकिकाः॥
इत्थं लौकिकदृष्ट्यैतत् सर्वैरप्यनुभूयते।
युक्तिदृष्ट्या त्वनिर्वाच्यं नासदासीदिति श्रुतेः॥
नासदासीद्विभातत्वान्नो सदासीच्च बाधनात्।
विद्यादृष्ट्या श्रुतं तुच्छं तस्य नित्यनिवृत्तितः॥
तुच्छाऽनिर्वचनीया च वास्तवी चेत्यसौ त्रिधा।
ज्ञेया माया त्रिभिर्बोधैः श्रौतयौक्तिकलौकिकैः॥
अस्वतन्त्रा हि माया स्यादप्रतीतेर्विना चितिम्।
स्वतन्त्रापि तथैव स्यादसङ्गस्यान्यथाकृतेः॥
कूटस्थासङ्गमात्मानं जगत्त्वेन करोति सा।
चिदाभासस्वरूपेण जीवेशावपि निर्ममे॥
कूटस्थमनुपद्रुत्य करोति जगदादिकम्।
दुर्घटैकविधायिन्यां मायायां का चमत्कृतिः॥
मायाया दुर्घटत्वं च स्वतः सिध्यति नान्यतः।

अस्मिन्निद्रापि जीवेशौ चेतनौ स्वप्नगौ सृजेत्।
महामाया सृजत्येतावित्याश्चर्यं किमत्र भोः॥

लोकप्रसिद्धमायाया लक्षणं यत् तदीक्ष्यताम्।
न निरूपयितुं शक्या विस्पष्टं भासते च या।
सा मायेन्द्रजालादौ लोकाः सम्प्रतिपेदिरे॥
स्पष्टं भाति जगच्चेदं अशक्यं तन्निरूपणम्।
अचिन्त्यरचनाशक्तिबीजं मायेति निश्चिनु।
मायाबीजं तदेवैकं सुषुप्तावनुभूयते॥
मायाधीनश्चिदाभासः श्रुतौ मायी महेश्वरः।
मायाख्यायाः कामधेनोर्वत्सौ जीवेश्वरावुभौ॥
आनन्दमयविज्ञानमयावीश्वरजीवकौ।
मायया कल्पितावेतौ ताभ्यां सर्वं प्रकल्पितम्॥
ईक्षणादिप्रवेशान्ता सृष्टिरीशेन कल्पिता।
जाग्रदादिविमोक्षान्तः संसारो जीवकल्पितः॥
मायाभासेन जीवेशौ करोतीति श्रुतत्वतः।
मायिकाविव जीवेशौ स्वच्छौ तौ काचकुम्भवत्॥
कार्यादाश्रयतश्चैषा भवेच्छक्तिर्विलक्षणा।
स्फोटाङ्गारौ दृश्यमानौ शक्तिस्तत्रानुमीयते॥
कार्योत्पत्तेः पुरा शक्तिर्निगूढा मृद्यवस्थिता।
कुलालादिसहायेन विकाराकारतां व्रजेत्॥
ऐन्द्रजालिकनिष्ठापि माया न व्यज्यते पुरा।
पश्चाद्गन्धर्वसेनादिरूपेण व्यक्तिमाप्नुयात्॥
अतोऽनिर्वचनीयोऽयं शक्तिवत् तेन शक्तिजः। घटवत् कार्यं जगत्
अव्यक्तत्वे शक्तिरुक्ता व्यक्तत्वे घटनामभृत्॥

अद्वितीय आत्मा = सजातीय विजातीय स्वगतभेद रहितः।

आत्मा सत् चित् आनन्द इति प्रतिपादितोऽपि स एकएव - अखण्ड इति प्रत्येतव्यः। तदखण्डत्वं च :- देशपरिच्छेदः, कालपरिच्छेदः, वस्तुपरिच्छेदः इति त्रिविधपरिच्छेद रहिततया अपरिच्छिन्नोऽर्थः अखण्डः इति॥ आकाशेऽतिव्याप्तिवारणाय कालपरिच्छेद उपात्तः। कालेऽतिव्याप्तिवारणाय वस्तुपरिच्छेद उपात्तः।

ಪ್ರಾಚೀನನ್ಯಾಯದಿಂದ ವಿವರ್ತವಾದವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಕಾರಣವಸ್ತುವಿನ ರೂಪಾಂತರವೇ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಕಾರ್ಯವು ಕಾರಣಜನ್ಯ ಎಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ಕಾರ್ಯವಾದ, ಅಸತ್ಕಾರ್ಯವಾದ ಎಂಬ ಪಕ್ಷಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅಂತು ಸಂಭವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಕಾರ್ಯದ ಸ್ವರೂಪನಿಶ್ಚಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಮತಗಳಿರುತ್ತವೆ.

೧ ಆರಂಭವಾದ (ಅಸತ್ಕಾರ್ಯವಾದ). ಇದು ತಾರ್ಕಿಕರ ಮತ. ಕಾರ್ಯವು ಮೊದಲು ಇಲ್ಲದ್ದು ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣ - ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಎಂದು ಶೋಧಿಸಿದಾಗ ಪರಮಾಣುಗಳೇ ಪರಮಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಪರಮಾಣುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಇದು ಅವರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಆದರೆ ಇದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ:- ಅವರೇ ಒಪ್ಪಿರುವಂತೆ ಪರಮಾಣುಗಳಿಗೆ ಅವಯವಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ದ್ವ್ಯಣುಕಾದಿಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಾರ್ಯವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸಂಯೋಗವೆಂಬ ಗುಣವಾದರೋ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವಂತಹುದು. ಅಂದಾಗ ನಿರವಯವ ಪರಮಾಣುಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗವೇ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೂ ಆ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾರ್ಕಿಕ ಮತ - ಆರಂಭವಾದವು ಸರಿಯಿಲ್ಲ.

೨. ಪರಿಣಾಮವಾದ. (ಸತ್ಕಾರ್ಯವಾದ) ಇದು ಸಾಂಖ್ಯರ ಮತ. ಕಾರ್ಯವು ಕಾರಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರ ಮತವೇನೆಂದರೆ - ಅಚೇತನವಾದ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಪುರುಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದುವುದು. ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಮಹದಾದಿ ಕಾರ್ಯರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಜಡವಸ್ತುವು ತಾನೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಎಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ. ಒಪ್ಪಿತವಾದ ದೃಷ್ಟಾಂತವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಪುರುಷಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆನ್ನುವುದೂ ಸಮಂಜಸವಲ್ಲ. ಅವರೇ ಹೇಳುವಂತೆ ಪುರುಷನು ಅವಿಕಾರಿ ಅಸಂಗನಿರು

ಪುರುಷನ ಬಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಭೋಗ ಅಥವಾ ಅಪವರ್ಗ ಎಂಬ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಆಗುವಂತಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಸದಾ ಚಂಚಲಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವದಾ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವೇ ಸಂಭವಿಸಲಾರದೆಂಬ ದೋಷವು ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪರಿಣಾಮಕಾರ್ಯವೆಂಬ ~~ಈ~~ ವಾದವು ಸರಿಯಲ್ಲ.

2 ವಿವರ್ತವಾದ :- ಇದು ವೇದಾಂತಿಗಳ ಮತ. ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ :- ಪ್ರಪಂಚವು ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಎಂತಹ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ವಿಚಾರಮಾಡಿದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡೂ ಮತಗಳೂ ಅಸಮಂಜಸವಾಗಲು ಈ ಬಗೆಯ ಕಾರ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವನ್ನೇ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು. ಜಗತ್ಕಾರ್ಯವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯ. ವಿವರ್ತಕಾರ್ಯ ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬೇಕು ಬ್ರಹ್ಮವು ವಿವರ್ತಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚವು ವಿವರ್ತಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಶುಕ್ತಿರಜತ. ರಜ್ಜುಸರ್ಪ. ಚಂದ್ರನ ದ್ವಿತೀಯ ಎಂಬ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವುದಷ್ಟೆ. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕಾರಣವು ರೂಪಾಂತರಹೊಂದದೇ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಇದೇ ವಿವರ್ತವು ಶ್ರುತಿಬಾಧಾನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತ್ಯಾ ಪಾರಿಶೇಷ್ಯನ್ಯಾಯೇನ ವಿವರ್ತವಾದಃ ಅಂಗೀಕರಣೀಯಃ.

ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಪಂಚಕಾರ್ಯವು - ನಾಮರೂಪಕರ್ಮಗಳ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ನಾಮರೂಪಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲ ದಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮದ ಗ್ರಹಣೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಬಾಧೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶ್ರುತಿಬಾಧೆಗಳು ಅನ್ಯಥಾ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅನುಪಪತ್ತಿ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೇನೆಂದರೆ :- ಬ್ರಹ್ಮವಿವರ್ತವೇ ಪ್ರಪಂಚವು. ಇದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಜಾಲ. ಪ್ರತಿಬಿಂಬ. ಸ್ವಪ್ನ. ಮರೀಚಿಕೆಯ ಜಲ. ರಜ್ಜುಸರ್ಪ. ಶುಕ್ತಿರಜತ ಇವೆಲ್ಲ ವಿವರ್ತಕಾರ್ಯಗಳು

ಅಜ್ಞಾನಮಾವೃತಿಸ್ತದ್ವದ್ವಿಕ್ಷೇಪಶ್ಚ ಪರೋಕ್ಷಧೀಃ।
ಅಪರೋಕ್ಷಮತಿಃ ಶೋಕಹತಿಸ್ತೃಪ್ತಿರ್ನಿರಂಕುಶಾ॥

ತತ್ರ ಅಜ್ಞಾನಂ, ಆವೃತಿಃ, ವಿಕ್ಷೇಪಃ ಏತತ್ತ್ರಯಂ ಚಿದಾಭಾಸಗತಂ।
ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪರೋಕ್ಷಂ ಜ್ಞಾನಮೇಕಂ ಪ್ರಮಾತೃಗತಂ (ಬುದ್ಧಿಗತಮಿತಿಯಾವತ್)।
ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಂ, ಶೋಕನಿವೃತ್ತಿಃ ತೃಪ್ತಿರಿತಿ ತ್ರಯಂ ಜೀವಾತ್ಮಗತಂ।

ನಿಜವಾದ ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಾಯ.

ಇದರ ವಿವರಣೆಯು ಲೌಕಿಕರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆ ಹೇಗೆ ಆಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಆತ್ಮೈವ ಹ್ಯಾತ್ಮನೋ ಬಂಧುರಾತ್ಮೈವ ರಿಪುರಾತ್ಮನಃ ಎಂಬ ಗೀತೋಪದೇಶ. ಆತ್ಮಾನಂ ಜುಗುಪ್ಸೇತ ಎಂಬ ಶ್ರುತ್ಯುಪದೇಶದ ಮೇರೆಗೂ ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಪುನರಪಿ ಜನನಂ ಪುನರಪಿ ಮರಣಂ ಎಂಬಂತೆ ಸಂಸಾರಕ್ಲೇಶವು ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ.

ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಆತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಗೆ ನಿಜವಾದ ಉಪಾಯವಾಗಿರುತ್ತೆ. ನಾನ್ಯಃ ಪಂಥಾ ವಿದ್ಯತೇಽಯನಾಯ. ಎಂದು ಎಚ್ಚರಿಕೆ ಇದೆ.

ಶ್ರುತಿಯ ಉಪದೇಶದ ಮೇರೆಗೆ ಆತ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅಂತಹ ನಿರ್ವಿಶೇಷ ಚೇತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಸುಲಭವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಾಗಿ ಅಧ್ಯಾರೋಪ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳ ಪೈಕಿ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯ ಇವುಗಳ ಚಿಂತನೆಯೂ ಒಂದು:- ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತದೇವಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ ಎಂದಿದೆ. ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ ಆದ ಮಾಯಾವೀಶ್ವರನು ಬೇರೊಂದರ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವರೂಪದ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು

ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸಮಸ್ತ ಶರೀರ ಆಶಯಗಳನ್ನು ಚೈತನ್ಯಗೊಳಿಸಿ
ರುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ವಾಸಕ್ಕೆ ಮನೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು ಅದರಲ್ಲೇ
ವಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆಯೇ ಇದು. ಮನುಷ್ಯನು ಮನೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾ ವಿಷಯಸೇವನೆ
ಮಾಡುತ್ತಾ ವಿಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಈಶ್ವರನು ಏನನ್ನು ಅನುಭೋಗಿಸದೇ ಕೇವಲ
ಸಾಕ್ಷಿರೂಪದಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಅನೇಕರೂಪದಿಂದಿರುವ ತನ್ನನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ.
ತನ್ನನ್ನು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ನಾಟಕಶಾಲೆಯ ದೀಪವು
ನಾಟಕವನ್ನು ಬೆಳಗಿ ತೋರಿಸುವಂತೆ ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ದೀಪವು ನಾಟಕದಲ್ಲಿ
ಸೇರಿಕೊಳ್ಳದೇ ಸಾಕ್ಷಿಮಾತ್ರವಾಗಿರುವಂತೆ ಈಶ್ವರನು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊ-
ಳ್ಳದೇ ವಿನೋದವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಪಂಚಸ್ಥಿತಿಯು ನಿತ್ಯನಿರಂತರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ
ಈಶ್ವರನು ನಿತ್ಯನಿರಂತರ ತನ್ನನ್ನೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಲೀಲೆಯಿಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಉಷ್ಣಪ್ರಕಾಶಪ್ರಕೃತಿಯ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಸ್ವಭಾವವಾದ ಉಷ್ಣಶಕ್ತಿಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ
ಅನ್ಯನಿರಪೇಕ್ಷವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ಜಲಾಶಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತುಂಬಿಸಿ ಆ ಜಲ
ದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನನ್ನೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯನು
ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನಷ್ಟೆ. ಸೂರ್ಯನು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು ಜಲವು ಪ್ರತಿ
ಬಿಂಬವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ತನ್ನನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮವು ನಿರ್ವಿಶೇಷವಾಗಿರುತ್ತಾ
ಉಪಾಧಿಯು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತನ್ನನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ
ಬ್ರಹ್ಮವು ಸೋಪಾಧಿಕನಾಗಿ ಅಂದರೆ ಮಾಯಾಪ್ರಕೃತಿಯ ಈಶ್ವರನಾಗಿ ಈ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು
ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನನ್ನೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಉಪಾಧಿ ಸಮಷ್ಟಿಯ
ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದುದಾಯಿತು.

ಇನ್ನು ವ್ಯಷ್ಟಿರೂಪ ಉಪಾಧಿಯಿಂದಲೂ ಇದು ಹೀಗೇ ಇರುತ್ತೆ. ಈ ಬಿಡಿಬಿಡಿ ಶರೀರ
ಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಈಶ್ವರನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶರೀರದಲ್ಲೂ ಜೀವನ ಪ್ರತಿರೂಪ ಚೇತನ

ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಶರೀರಸ್ಥಿತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾಣಧಾರಣೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಜೀವಾತ್ಮ ಎಂಬ ಹೊಸ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುತ್ತೆ. ಕರ್ತೃನೇ ಬೇರೆ ಜೀವನೇ ಬೇರೆ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡ ತಕ್ಷಣ ಈ ಜೀವನು ತನ್ನನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲೆಂದೇ ಈ ಶರೀರವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ತನ್ನ ಅವಿದ್ಯಾಪ್ರಕೃತಿಪರಿಣಾಮವಾದ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ — ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಕರ್ಮದಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಇವನು ತನ್ನನ್ನೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಎಲ್ಲರಿಗಾಗುತ್ತದೆ ದೆಂಬ ತಾರ್ಕಿಕವು ಇದೆ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇದು ಹೀಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಮನುಷ್ಯನು ಅಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿರುವಾಗ ಅಂದರೆ ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಪ್ರಕೃತಿಪರಿಣಾಮರೂಪ ಕರ್ಮಕಾರ್ಯವಾದ ಶರೀರಸಂಘಾತವನ್ನೇ ನಾನು ನಾನು-ಆತ್ಮ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾರೋಪ ಮೂಲಕ ಅಧ್ಯಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡು (ಅಭೇದವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು) ತನ್ನನ್ನೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ- ತನ್ನ ಯೋಗಕ್ಷೇಮ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗಲೂ ಈ ಸಂಗತಿಯೇ ಮನವರಿಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶರೀರಸಂಘಾತವನ್ನೇ ನಾನು ನಾನು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಮನುಷ್ಯನೇ ತನ್ನನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳ ತೊಡಗಿದರೆ ತಾನು ಚೇತನ, ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವವನು. ಅರಿಯುವಾತನು ನಾನು. ನಾನು ಈ ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವಂತೆ ಈ ಶರೀರ ಪ್ರಾಣ ಇಂದ್ರಿಯ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಅರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಾನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅರಿಯುವವನೇ ಹೊರತು ಅರಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವನಲ್ಲ. ಈ ಶರೀರಾದಿಗಳು ಅರಿಯತಕ್ಕವಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಅವೆಲ್ಲಾ ಜಡಪದಾರ್ಥಗಳು. ಮಿಕ್ಕ ಜಡ ಪದಾರ್ಥಗಳಂತೆ ಈ ಶರೀರಾದಿಗಳು ತನಗಿಂತ ಬೇರೆಯೇ. ತಾನು ಚೇತನ ಬೇರೆ. ಅವು ದೃಶ್ಯಗಳು. ತಾನು ನೋಡುವಾತನು ಸಾಕ್ಷೀ, ದೃಗ್ರೂಪ ಚೇತನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಡ ಚೇತನಗಳು ಬೆಳಕು ಕತ್ತಲೆಗಳಂತೆ. ಒಂದಾಗಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಶರೀರವೇ ನಾನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಿದ್ದುದು ತಪ್ಪುತಿಳಿವಳಿಕೆ. ಭ್ರಾಂತಿ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ನಾನು ಆತ್ಮ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಾಕ್ಷೀ ಚೇತನನು ಬೆಳಕು ಇದ್ದಂತೆ. ಜಡವಾದ ಶರೀರಾದಿಗಳು ಕತ್ತಲೆ ಇದ್ದಂತೆ.

ಬೆಳಕು ಇದ್ದಾಗ ಕತ್ತಲೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ. ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಿರುವಾಗ ಬೆಳಕು ಇರುತ್ತೆಯಾಗಿ ಈ ತಮೋಮಯವಾದ ಶರೀರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಈ ಶರೀರಾದಿಗಳು ಸತ್ಯವೆಂತ ತೋರುವುವು. ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ ಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ಇವೆಲ್ಲಾ ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ತೋರುವ ವಸ್ತುಗಳಂತೆ ಹುಸಿಯಾಗಿರತಕ್ಕವುಗಳೇ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮನುಷ್ಯನು ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿರುವಾಗ ಶರೀರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಯೇ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾಸವುಂಟಾಗಲಾರದು. ಭ್ರಾಂತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅಧ್ಯಾರೋಪಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಆಗುವುದು. ಆಗ ಅಭಿಮಾನಮೂಲಕ ವ್ಯವಹಾರವೂ ತಪ್ಪುವುದು. ಹೀಗೆ ಆತ್ಮವಿಚಾರ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನೋಡಿಕೊಂಡಾಗ ಆತ್ಮನು ದೃಗ್ರೂಪ ಸಾಕ್ಷೀಮಾತ್ರನು, ನಿಷ್ಕ್ರಿಯನು ಅಸಂಗನು, ಶುದ್ಧಚೇತನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನು ಕರ್ತೃವೂ ಅಲ್ಲ ಭೋಕ್ತೃವೂ ಅಲ್ಲ ಸಂಸಾರಿಯೂ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವಾಗ ಶರೀರ ಆದಿಯಾಗಿ ಬುದ್ಧಿ ಪರ್ಯಂತ ಸಮಸ್ತವೂ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯು ಕರಗಿಹೋಗುವಂತೆ ಅಪಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರವಿಲಯಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ಆತ್ಮನನ್ನೇ ನೋಡಿದಾಗ ಆತ್ಮನು ಅದ್ವಿತೀಯ ಶುದ್ಧಪರಮಾನಂದ ಎಂದೇ ಕಾಣಬರುವನು. ಜಲಾಶಯವು ಬತ್ತಿಹೋದಾಗ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಜೀವಚೇತನನು ಸಾಕ್ಷಿ ಈಶ್ವರನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವಾಗುವನು. ಮಾಯೋಪಾಧಿಕ ಈಶ್ವರನು ನಿಜವಾಗಿ ಮಾಯೆಯಿಲ್ಲದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗಿರುವಂತೆ ಅವಿದ್ಯೋಪಾಧಿಕ ಜೀವಾತ್ಮನು ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಪಾಧಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಾಧೆಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಕೇವಲ ಚೇತನನಾಗುತ್ತಲೂ ಉಪಾಧಿಯುಳ್ಳ ಜೀವನು ಆ ನಿರುಪಾಧಿಕ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯಗೊಂಡು ಸಚ್ಚಿದಾನಂದನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರೆ ಸಂಸಾರದುರ್ಗತಿ ಹೊಂದದೆ ತನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡಂತಾಗುವುದು. ನಿಜವಾದ ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಯೇ ಇದು. ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಅದ್ವೈತಪರಮಪದವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ಮಹಾದೇವನಾಗಿ ಪರಮಾನಂದಭರಿತನಾಗುವನು. ೭೦॥ ಶ್ರೀ: ॥

ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಮತ್ತು ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೂ ಭೇದವೇನೆಂದರೆ :— ಒಂದು ಬರೀ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಬೆಳಕು. ಮತ್ತೊಂದು ತ್ರಿಕೋಣಾಗಾಜಿನ ಮೂಲಕ ಕಾಣುವ ಬೆಳಕು. ಬೆಳಕು ಒಂದೇ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಒಬ್ಬ ಸೂರ್ಯನ ಒಂದು ಬೆಳಕೇ ನೋಡುವ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತರಹ ಕಾಣುವುದು. ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬಣ್ಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೇ ತ್ರಿಕೋಣಾಗಾಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದಾಗ ಅನೇಕ ಬಣ್ಣಗಳಾಗಿ ಕವಲೊಡೆಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೋಣಾಗಾಜು ಎಂದರೆ ಗುಣತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಮಾಯಾವಿದ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟ ಚೇತನನಾದ ಜೀವಪುರುಷನ ಗುಣಮಯದೃಷ್ಟಿಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಗುಣಮಯನಾದ ಪ್ರೇಕ್ಷಕನು ನೋಡುವಾಗ ಆ ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪದ ಶುದ್ಧ ಚೇತನನಲ್ಲಿ ಜೀವ-ಜಗತ್-ಈಶ್ವರ ಎಂಬ ಬಗೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವುದು. ಈ ಗುಣತ್ರಯವನ್ನು ಮೀರಿನಿಂತು ಕೇವಲ ಶುದ್ಧ ಪರಮಾರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಶುದ್ಧ ಪರಮಾನಂದ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಕಾಣುವುದು.

श्रीभगवत्पादकृता वाक्यवृत्तिः

सर्गस्थितिप्रलयहेतुमचिन्त्यशक्तिं विश्वेश्वरं विदितविश्वमनन्तमूर्तिम्
निर्मुक्तबन्धनमपारसुखाम्बुराशिं श्रीवल्लभं विमलबोधघनं नमामि ॥
यस्य प्रसादादहमेव विष्णुर्मय्येव सर्वं परिकल्पितं च ।
इत्थं विजानामि सदात्मरूपं तस्यांघ्रिपद्मं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥
तापत्रयार्कसन्तप्तः कश्चिदुद्विग्नमानसः ।
शमादिसाधनैर्युक्तः सद्गुरुं परिपृच्छति ॥३॥
अनायासेन येनास्मान्मुच्येयं भवबन्धनात् ।
तन्मे संक्षिप्य भगवन् कैवल्यं कृपया वद ॥४॥
साध्वी ते वचनव्यक्तिः प्रतिभाति वदामि ते ।
इदं तदिति विस्पष्टं सावधानमनाः शृणु ॥५॥
तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थं यज्जीवपरमात्मनोः ।
तादात्म्यविषयं ज्ञानं तदिदं मुक्तिसाधनम् ॥६॥
को जीवः कः परश्चात्मा तादात्म्यं वा कथं तयोः ।
तत्त्वमस्यादिवाक्यं वा कथं तत्प्रतिपादयेत् ॥७॥
अत्र ब्रूमः समाधानं कोऽन्यो जीवस्त्वमेव हि ।
यस्त्वं पृच्छसि मां कोऽहं ब्रह्मैवासि न संशयः ॥८॥
पदार्थमेव जानामि नाद्यापि भगवन् स्फुटम् ।
अहं ब्रह्मेति वाक्यार्थं प्रतिपद्ये कथं वद ॥९॥
सत्यमाह भवानत्र विज्ञानं नैव विद्यते ।
हेतुः पदार्थबोधो हि वाक्यार्थावगतेरिह ॥१०॥

अन्तःकरणतद्वृत्तिसाक्षी चैतन्यविग्रहः।
आनन्दरूपः सत्यः सन् किं नात्मानं प्रपद्यसे ॥११॥
सत्यानन्दस्वरूपं धीसाक्षिणं बोधविग्रहम्।
चिन्तयात्मतया नित्यं त्यक्त्वा देहादिगां धियम् ॥१२
रूपादिमान् यतः पिण्डस्ततो नात्मा घटादिवत्।
वियदादिमहाभूतविकारत्वाच्च कुम्भवत् ॥१३॥
अनात्मा यदि पिण्डोऽयमुक्तहेतुबलान्मतः।
करामलकवत् साक्षादात्मानं परिभावय ॥१४॥
घटद्रष्टा घटाद्भिन्नः सर्वथा न घटो यथा।
देहद्रष्टा तथा देहो नाहमित्यवधारय ॥१५॥
एवमिन्द्रियदृङ् नाहमिन्द्रियाणीति निश्चिनु।
मनो बुद्धिस्तथा प्राणो नाहमित्यवधारय ॥१६॥
संघातोऽपि तथा नाहमिति दृश्यविलक्षणम्।
द्रष्टारमनुमानेन निपुणं सम्प्रधारय ॥१७॥
देहेन्द्रियादयो भावा हानादिव्यापृतिक्षमाः।
यस्य सन्निधिमात्रेण सोऽहमित्यवधारय ॥१८॥
अनापन्नविकारः सन्नयस्कान्तवदेव यः।
बुद्ध्यादींश्चालयेत् प्रत्यक् सोऽहमित्यवधारय ॥१९॥
अजडात्मवदाभान्ति यत्सान्निध्याज्जडा अपि।
देहेन्द्रियमनःप्राणाः सोऽहमित्यवधारय ॥२०॥

अगमन्मे मनोऽन्यत्र साम्प्रतं च स्थिरीकृतम् ।
एवं यो वेत्ति धीवृत्तिं सोऽहमित्यवधारय ॥२१॥
स्वप्नजागरिते सुप्तिं भावाभावौ धियां तथा ।
यो वेत्त्यविक्रियः साक्षात् सोऽहमित्यवधारय ॥२२॥
घटावभासको दीपो घटादन्यो यथेष्यते ।
देहावभासको देही तथाहं बोधविग्रहः ॥२३॥
पुत्रवित्तादयो भावा यस्य शेषतया प्रियाः ।
द्रष्टा सर्वप्रियतम सोऽहमित्यवधारय ॥२४॥
परप्रेमास्पदतया मा न भूवमहं सदा ।
भूयासमिति यो द्रष्टा सोऽहमित्यवधारय ॥२५॥
यः साक्षिलक्षणो बोधस्त्वंपदार्थः स उच्यते ।
साक्षित्वमपि बोद्धृत्वमविकारितयात्मनः ॥२६॥
देहेन्द्रियमनःप्राणाहङ्कृतिभ्यो विलक्षणः ।
प्रोज्झिताशेषषड्भावविकारस्त्वंपदाभिधः ॥२७॥
त्वमर्थमेवं निश्चित्य तदर्थं चिन्तयेत् पुनः ।
अतद्व्यावृत्तिरूपेण साक्षाद्विधिमुखेन च ॥२८॥
निरस्ताशेषसंसारदोषोऽस्थूलादिलक्षणः ।
अदृश्यत्वादिगुणकः पराकृततमोमलः ॥२९॥
निरस्तातिशयानन्दः सत्यप्रज्ञानविग्रहः ।
सत्तास्वलक्षणः पूर्णः परमात्मेति गीयते ॥३०॥

सर्वज्ञत्वं परेशत्वं तथा सम्पूर्णशक्तिता।
वेदैः समर्थ्यते यस्य तद् ब्रह्मेत्यवधारय॥३१॥
यज्ज्ञानात् सर्वविज्ञानं श्रुतिषु प्रतिपादितम्।
मृदाद्यनेकदृष्टान्तैस्तद् ब्रह्मेत्यवधारय॥३२॥
यदानन्त्यं प्रतिज्ञाय श्रुतिस्तत्सिद्धये जगौ।
तत्कार्यत्वं प्रपञ्चस्य तद् ब्रह्मेत्यवधारय॥३३॥
विजिज्ञास्यतया यच्च वेदान्तेषु मुमुक्षुभिः।
समर्थ्यतेऽतियत्नेन तद् ब्रह्मेत्यवधारय॥३४॥
जीवात्मना प्रवेशश्च नियन्तृत्वं च तान् प्रति।
श्रूयते यस्य वेदेषु तद् ब्रह्मेत्यवधारय॥३५॥
कर्मणां फलदातृत्वं यस्यैव श्रूयते श्रुतौ।
जीवानां हेतुकर्तृत्वं तद् ब्रह्मेत्यवधारय॥३६॥
तत्त्वं पदार्थौ निर्णीतौ वाक्यार्थश्चिन्त्यतेऽधुना।
तादात्म्यमत्र वाक्यार्थस्तयोरेव पदार्थयोः॥३७॥
संसर्गो वा विशिष्टो वा वाक्यार्थो नात्र सम्मतः।
अखण्डैकरसत्वेन वाक्यार्थो विदुषां मतः॥३८॥
प्रत्यग्बोधो य आभाति सोऽद्वयानन्दलक्षणः।
अद्वयानन्दरूपश्च प्रत्यग्बोधैकलक्षणः॥३९॥
इत्थमन्योन्यतादात्म्यप्रतिपत्तिर्यदा भवेत्।
अब्रह्मत्वं त्वमर्थस्य व्यावर्तेत तदैव हि॥४०॥

तदर्थस्य च पारोक्ष्यं यद्येवं किं ततः शृणु ।
पूर्णानन्दैकरूपेण प्रत्यग्बोधोऽवतिष्ठते ॥४१॥
तत्त्वमस्यादिवाक्यं च तादात्म्यप्रतिपादने ।
लक्ष्यौ तत्त्वंपदार्थौ द्वावप्युपादाय प्रवर्तते ॥४२॥
हित्वा द्वौ शबलौ वाच्यौ वाक्यं वाक्यार्थबोधने ।
यथा प्रवर्ततेऽस्माभिस्तथा व्याख्यातमादरात् ॥४३॥
आलम्बनतया भाति योऽस्मत्प्रत्ययशब्दयोः ।
अन्तःकरणसम्भिन्नबोधः स त्वंपदाभिधः ॥४४॥
मायोपाधिर्जगद्योनिः सर्वज्ञत्वादिलक्षणः ।
पारोक्ष्यशबलः सत्याद्यात्मकस्तत्पदाभिधः ॥४५॥
प्रत्यक्परोक्षतैकस्य सद्वितीयत्वपूर्णता ।
विरुध्यते यतस्तस्माल्लक्षणा सम्प्रवर्तते ॥४६॥
मानान्तरविरोधे तु मुख्यार्थस्य परिग्रहे ।
मुख्यार्थेनाविनाभूते प्रतीतिर्लक्षणोच्यते ॥४७॥
तत्त्वमस्यादिवाक्येषु लक्षणा भागलक्षणा ।
सोऽयमित्यादिवाक्यस्थपदयोरिव नापरा ॥४८॥
अहं ब्रह्मेति वाक्यार्थबोधो यावद् दृढीभवेत् ।
शमादिसहितस्तावदभ्यसेच्छ्रवणादिकम् ॥४९॥
श्रुत्याचार्यप्रसादेन दृढो बोधो यदा भवेत् ।
निरस्ताशेषसंसारनिदानः पुरुषस्तदा ॥५०॥

विशीर्णकार्यकरणो भूतसूक्ष्मैरनावृतः ।
विमुक्तकर्मनिगडः सद्य एव विमुच्यते ॥ ९१॥
प्रारब्धकर्मवेगेन जीवन्मुक्तो यदा भवेत् ।
किञ्चित्कालमनारब्धकर्मबन्धस्य संक्षये ॥ ९२॥
निरस्तातिशयानन्दं वैष्णवं परमं पदम् ।
पुनरावृत्तिरहितं कैवल्यं प्रतिपद्यते ॥ ९३॥
॥ इति वाक्यवृत्तिः समाप्ता ॥

मुमुक्षोर्मोक्षसाधनं ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानम् । तच्च त्वंपदार्थशोधनपूर्वकम् । त्वंपदार्थशोधनं च विज्ञानमयात् कूटस्थस्य विवेचनम् ।

ॐ अहमस्मि
ॐ अहमात्मा
ॐ अयमात्मा ब्रह्म
ॐ सर्वं खल्विदं ब्रह्म
ॐ अहं ब्रह्मास्मि

इति पञ्च अमृतवाक्यानि

अथ सदाचारविधिः श्रीभगवत्पादप्रोक्तः

सच्चिदानन्दकन्दाय जगदङ्कुरहेतवे ।
सदोदिताय पूर्णाय नमोऽनन्ताय विष्णवे ॥१॥

सर्ववेदान्तसिद्धान्तैर्ग्रथितं निर्मलं शिवम् ।
सदाचारं प्रवक्ष्यामि योगिनां ज्ञानसिद्धये ॥२॥

प्रातः स्मरामि देवस्य सवितुर्भर्ग आत्मनः ।
वरेण्यं तद्धियो यो नश्चिदानन्दे प्रचोदयात् ॥३॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।
यदेकं केवलं ज्ञानं तदेवास्मि परं बृहत् ॥४॥

ज्ञानाज्ञानविलासोऽयं ज्ञानाज्ञाने च शाम्यति ।
ज्ञानाज्ञाने परित्यज्य ज्ञानमेवावशिष्यते ॥५॥

अत्यन्तमलिनो देहो देही चात्यन्तनिर्मलः ।
असङ्गोऽहमिति ज्ञात्वा शौचमेतत्प्रचक्षते ॥६॥

मन्मनो मीनवन्नित्यं क्रीडत्यानन्दवारिधौ ।
सुस्नातस्तेन पूतात्मा सम्यग् विज्ञानवारिणा ॥७॥

अथाघमर्षणं कुर्यात् प्राणापाननिरोधतः ।
मनः पूर्णे समाधाय मग्नकुम्भो यथार्णवे ॥८॥

लयविक्षेपयोः सन्धौ मनस्तत्र निरामिषम् ।
स सन्धिः साधितो येन स मुक्तो नात्र संशयः ॥९॥

सर्वत्र प्राणिनां देहे जपो भवति सर्वदा ।
हंसः सोऽहमिति ज्ञात्वा सर्वबन्धैर्विमुच्यते ॥१०॥

तर्पणं स्वसुखेनैव स्वेन्द्रियाणां प्रतर्पणम् ।
मनसा मन आलोक्य स्वयमात्मा प्रकाशते ॥११॥
आत्मनि स्वप्रकाशाग्नौ चित्तमेकाहुतिं क्षिपेत् ।
अग्निहोत्री स विज्ञेयश्चेतरे नामधारकाः ॥१२॥
देहो देवालयः प्रोक्तो देही देवो निरञ्जनः ।
अर्चितः सर्वभावेन स्वानुभूत्या विराजते ॥१३॥
मौनं स्वाध्ययनं ध्यानं ध्येयब्रह्मानुचिन्तनम् ।
ज्ञानेनेति तयोः सम्यङ् निषेधात् तत्त्वदर्शनम् ॥१४॥
अतीतानागतं किञ्चिन्न स्मरामि न चिन्तये ॥
रागद्वेषौ विना प्राप्तं भुञ्जाम्यत्र शुभाशुभम् ॥१५॥
देहाभ्यासो हि संन्यासो नैव काषायवाससा ।
नाहं देहोऽहमात्मेति निश्चयो न्यासलक्षणम् ॥१६॥
अभयं सर्वभूतानां दानमाहुर्मनीषिणः ।
निजानन्दे स्पृहा नान्ये वैराग्यस्यावधिर्मता ॥१७॥
वेदान्तश्रवणं कुर्यान्मननं चोपपत्तिभिः ।
योगेनाभ्यसनं नित्यं ततो दर्शनमात्मनः ॥१८॥
शब्दशक्तेरचिन्त्यत्वाच्छब्दादेवापरोक्षधीः ।
प्रसुप्तः पुरुषो यद्वच्छब्देनैवावबुध्यते ॥१९॥
आत्मानात्मविवेकेन ज्ञानं भवति निश्चलम् ।
गुरुणा बोधितः शिष्यः शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥२०॥

न त्वं देहो नेन्द्रियाणि न प्राणो न मनो न धीः।
विकारित्वाद्विनाशित्वाद् दृश्यत्वाच्च घटो यथा॥२१॥
विशुद्धं केवलं ज्ञानं निर्विशेषं निरञ्जनम्।
यदेकं परमानन्दं तत्त्वमस्यद्वयं परम्॥२२॥
शब्दस्याद्यन्तयोः सिद्धं मनसोऽपि तथैव च।
मध्ये साक्षितया नित्यं तदेव त्वं भ्रमं जहि॥२३॥
स्थूलवैराजयोरैक्यं सूक्ष्महैरण्यगर्भयोः।
अज्ञानमाययोरैक्यं प्रत्यग्विज्ञानपूर्णयोः॥२४॥
चिन्मात्रैकरसे विष्णौ ब्रह्मात्मैक्यस्वरूपके।
भ्रमेणैव जगज्जातं रज्ज्वां सर्पभ्रमो यथा॥२५॥
तार्किकाणां तु जीवेशौ वाच्यावेतौ विदुर्बुधाः।
लक्ष्यौ च सांख्ययोगाभ्यां वेदान्तैरेकता तयोः॥२६॥
कार्यकारणवाच्यांशौ जीवेशौ यौ जहच्च तौ।
अजहच्च तयोर्लक्ष्यौ चिदंशावेकरूपिणौ॥२७॥
कर्मशास्त्रे कुतो ज्ञानं तर्के नैवास्ति निश्चयः।
सांख्ययोगौ भिदापन्नौ शाब्दिकाः शब्दतत्पराः॥२८॥
अन्ये पाषण्डिनः सर्वे ज्ञानवार्तासु दुर्लभाः।
एकं वेदान्तविज्ञानं स्वानुभूत्या विराजते॥२९॥
अहं ममेत्ययं बन्धो ममाहं नेति मुक्तता।
बन्धमोक्षौ गुणैर्भातो गुणाः प्रकृतिसम्भवाः॥३०॥

ज्ञानमेकं सदाभाति सर्वावस्थासु निर्मलम् ।
मन्दभाग्या न जानन्ति स्वरूपं केवलं बृहत् ॥३१॥
सङ्कल्पसाक्षि यज्ज्ञानं सर्वलोकैकजीवनम् ।
तदेवास्मीति यो वेद स मुक्तो नात्र संशयः ॥३२॥
प्रमाता च प्रमाणं च प्रमेयं प्रमितिस्तथा । भासाय
यस्य भासावभासन्ते मानं (ज्ञानाय) तस्य किम् ॥३३॥
अर्थाकारा भवेद् वृत्तिः फलेनार्थः प्रकाशते ।
अर्थज्ञानं विजानाति स एवार्थः प्रकाशते ॥३४॥
वृत्तिव्याप्यत्वमेवास्तु फलव्याप्तिः कथं भवेत् ।
स्वप्रकाशस्वरूपत्वात् सिद्धत्वाच्च चिदात्मनः ॥३५॥
चित्तं चैतन्यमात्रेण संयोगाच्चेतना भवेत् ।
अर्थादर्थान्तरे वृत्तिर्गन्तुं चलति चान्तरे ॥३६॥
निराधारा निर्विकारा या दशा सोन्मनी स्मृता ।
चित्तं चिदिति जानीयात् तकाररहितं यदा ॥३७॥
तकारो विषयाध्यासो जपारागो यथा मणौ ।
ज्ञेयवस्तुपरित्यागाज्ज्ञानं तिष्ठति केवलम् ॥३८॥
त्रिपुटी क्षीणतामेति ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ।
मनोमात्रमिदं सर्वं तन्मनो ज्ञानमात्रकम् ॥३९॥
अज्ञानं भ्रम इत्याहुर्विज्ञानं परमं पदम् ।
अज्ञानं चान्यथाज्ञानं मायामेतां वदन्ति ते ॥४०॥

ईश्वरं मायिनं विद्यान्मायातीतं निरञ्जनम् ।
सदानन्दे चिदाकाशे माया मेघस्तडिन्मनः ॥४१॥
अहन्ता गर्जनं तत्र धारासारा हि वृत्तयः ।
महामोहान्धकारेऽस्मिन् देवो वर्षति लीलया ॥४२॥
तस्या वृष्टेर्विरामाय प्रबोधैकसमीरणः ।
ज्ञानं दृग्दृश्ययोर्भानं विज्ञानं दृश्यशून्यता ॥४३॥
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं तज्ज्ञानं ज्ञानमुच्यते ॥४४॥
विज्ञानं चोभयोरैक्यं क्षेत्रज्ञपरमात्मनोः ।
परोक्षं शास्त्रजं ज्ञानं विज्ञानं चात्मदर्शनम् ॥४५॥
आत्मनो ब्रह्मणः सम्यगुपाधिद्वयवर्जितम् ।
त्वमर्थविषयं ज्ञानं विज्ञानं तत्पदाश्रयम् ॥४६॥
पदयोरैक्यबोधस्तु ज्ञानविज्ञानसंज्ञितम् ।
आत्मानात्मविवेकं च ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ॥४७॥
अज्ञानं चान्यथा लोके विज्ञानं तन्मयं जगत् ।
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां सर्वत्रैकं प्रपश्यति ॥४८॥
यत्तत्तु वृत्तिजं ज्ञानं विज्ञानं ज्ञानमात्रकम् ।
अज्ञानध्वंसकं ज्ञानं विज्ञानं चोभयात्मकम् ॥४९॥
ज्ञानविज्ञाननिष्ठोऽयं तत्सद्ब्रह्मणि चार्पणम् ।
भोक्ता सत्त्वगुणः शुद्धो भोगानां साधनं रजः ॥५०॥

भोग्यं तमोगुणं प्राहुरात्मा चैषां प्रकाशकः।
ब्रह्माध्ययनसंयुक्तो ब्रह्मचर्यारतः सदा॥९१॥
सर्वं ब्रह्मेति यो वेद ब्रह्मचारी स उच्यते।
गृहस्थो गुणमध्यस्थः शरीरं गृहमुच्यते॥९२॥
गुणाः कुर्वन्ति कर्माणि नाहं कर्तेति बुद्धिमान्।
किमुग्रैश्च तपोभिः स्याद् यस्य ज्ञानमयं तपः॥९३॥
हर्षामर्षविनिर्मुक्तो वानप्रस्थः स उच्यते।
स गृही यो गृहातीतः शरीरं गृहमुच्यते॥९४॥
सदाचारमिमं नित्यं येऽनुसन्दधते बुधाः।
संसारसागराच्छीघ्रं ते मुक्ता नात्र संशयः॥९५॥

॥ इति सदाचारविधिः॥

स एष मायापरिकल्पितात्मा शरीरमास्थाय करोति सर्वम् ।
स्त्रियन्नपानादिविचित्रभोगैः स एव जाग्रत्परितृप्तिमेति ॥
स्वप्नेऽपि जीवः सुखदुःखभोक्ता स्वमायया कल्पितविश्वलोके ।
सुषुप्तिकाले सकले विलीने तमोऽभिभूतः सुखरूपमेति ॥
पुनश्च जन्मान्तरकर्मयोगात् स एव जीवः स्वपिति प्रबुद्धः ।
पुरत्रये क्रीडति यश्च जीवस्ततस्तु जातं सकलं विचित्रम् ॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिप्रपञ्चं यत्प्रकाशते ।
तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा सर्वबन्धैः प्रमुच्यते ॥

विष्णुपुराणे १-१७-९० प्रह्लादः

असारसंसारविवर्तनेषु
मा यात तोषं प्रसभं ब्रवीमि ।
सर्वत्र दैत्याः समतामुपेत
समत्वमाराधनमच्युतस्य ॥

तत्कर्म यन्न बन्धाय सा विद्या या विमुक्तये ।
आयासायापरं कर्म विद्यान्या शिल्पनैपुणम् ॥ १-१९-४१.

विष्णुपुराणे - पञ्चमांशे ५-३३-४७

श्रीभगवानुवाच —

त्वया दत्तमभयं दत्तं तद्दत्तमखिलं मया ।
मत्तोऽविभिन्नमात्मानं द्रष्टुमर्हसि शङ्कर ।
योऽहं स त्वं जगच्चेदं सदेवासुरमानुषम् ।
मत्तो नान्यदशेषं यत् तत्त्वं ज्ञातुमिहार्हसि ।
अविद्यामोहितात्मानः पुरुषा भिन्नदर्शिनः ।
वदन्ति भेदं पश्यन्ति चावयोरन्तरं हर ।
प्रसन्नोऽहं गमिष्यामि त्वं गच्छ वृषभध्वज ॥

अत्र हरिहराभेद उपदिष्टोऽस्ति ।

पञ्च पञ्चामृत वाक्यानि

अहमस्मि	पञ्चकोशव्यतिरिक्तः
अहम् आत्मा	अवस्थात्रयसाक्षी
अयम् आत्मा ब्रह्म	देहत्रयविलक्षणः
सर्वं खल्विदं ब्रह्म	सच्चिदानन्दः
अहं ब्रह्माऽस्मि	प्रत्यगर्थः

ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಮಾಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು

ಯಾವುದರಿಂದ ಯಾವುದು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದೋ ಅದರಿಂದ ಅದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ - ಎಂಬುದು ನ್ಯಾಯ. ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತಮಸ್ಸು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಮಾಣಜನ್ಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅವಿದ್ಯೆಯು - ಮಾಯೆಯು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನದ ಮಾಯೆಯ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾಯೆಯಿಂದಲೇ ಮಾಯೆಗೆ ಸಿದ್ಧಿ - ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಿ. ಅಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳ ವ್ಯವಹಾರ - ಪ್ರತೀತಿಯಿಂದಲೇ ಮಾಯಾ ಅವಿದ್ಯಾ ಸಿದ್ಧ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮಾಯೆಯು 4 ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅನುಭೂಯಮಾನವಾಗಿದೆ.

(1) ತ್ರಿಕಾಲಾಸಂಭಾವ್ಯವಾದುದನ್ನು ಮಾಯಾ ಎಂದು ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(2) ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಈ ಜಗದಾದಿಗಳ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಾಭಾವಭೇದಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಕಾರಣವೋ ಅದನ್ನು ಮಾಯಾ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

(3) ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುವುದೇನೆಂದರೆ - ಜೀವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾವುದು ಮುಚ್ಚಿರುವುದೋ ಅದನ್ನು ಮಾಯಾ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(4) ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದ ಯಾವುದು ಅಳಿದು ಹೋಗುವುದೋ ಅದನ್ನು ಮಾಯಾ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ವಿಷಯಾವಚ್ಛಿನ್ನಚೈತನ್ಯಾವರಣಕ್ಕೆ ತೂಲಾಜ್ಞಾನ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಚೈತನ್ಯಗತವಾಗಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮಾವರಣವಾಗಿರುವ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮೂಲಾಜ್ಞಾನ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಪೃಥಿವಿಯ ಸಾರತತ್ತ್ವವೇ ಅಗ್ನಿಯು.
ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಾರತತ್ತ್ವವೇ ವಾಯುವು.
ದ್ಯುಲೋಕದ ಸಾರತತ್ತ್ವವೇ ಆದಿತ್ಯನು.
ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯ ತತ್ತ್ವಸಾರವೇ ಋಗ್ವೇದವು.
ವಾಯುದೇವನ ತತ್ತ್ವಸಾರವೇ ಯಜುರ್ವೇದವು.
ಆದಿತ್ಯದೇವನ ತತ್ತ್ವಸಾರವೇ ಸಾಮವೇದವು.
ಋಗ್ರಸವೇ ಭೂಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿಯು ಇದರ ಪ್ರತಿರೂಪವೇ ಪ್ರಾಣವು.
ಯಜೂರಸವೇ ಭುವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿಯು ಇದರ ಪ್ರತಿರೂಪವೇ ಅಪಾನವು.
ಸಾಮರಸವೇ ಸುವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿಯು ಇದರ ಪ್ರತಿರೂಪವೇ ವ್ಯಾನವು.
ಮಹಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿಯು ಸರ್ವರಸವು. ಮಹ ಇತಿ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಸ ಆತ್ಮಾ.
ಈ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳ ಸಮಾಹಾರ ಸ್ವರೂಪವೇ ಓಂ ಎಂಬ ಪ್ರಣವವಾಗಿರುತ್ತದೆ.
ಓಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮ. ಮಹ ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಃ. ಮಹ ಇತಿ ಚಂದ್ರಮಾಃ. ಮಹ ಇತ್ಯನ್ನಂ.
॥ ಮಹ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ. ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ. ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ॥

विदिताविदिताभ्यामन्य आत्मा –
विदितं ज्ञानेन विषयीकृतं, अविदितं अज्ञानेनावृतम् ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जीवा इति गीतासु ॥

तत्त्वनिश्चयात् प्राक्
298 विचारात्पूर्वं परमार्थवस्तुविवेकाभावदशायाम् –

सच्चिदात्मा यर्हि ज्ञाता (ज्ञानकर्तास्ति) तर्हि ज्ञातुरेव प्रकृतिरूपं ज्ञानं ज्ञेयरूपेणावभासते (परिणमति)।

केवलः प्रकाशः यर्हि वस्तुप्रकाशको भवति तदा प्रकाशकस्य प्रकृतिरूपः प्रकाश एव रूपान्तरेण परिणमा अर्थात् छायात्मकं (दृश्यात्मना) प्रकाश्यवस्तु अवभासते।

केवला चिच्छक्तिः यर्हि शक्तः तदा शक्तवस्तुप्रकृतिभूता शक्तिरेव (शक्यं) कार्यवस्त्वात्मना परिणमति। कार्यमवभासते।

केवलः साक्षी यदा प्रेक्षकः भवति तदा प्रेक्षकप्रकृतिभूतं (ईक्षणं) दर्शनमेव दृश्यवस्त्वात्मना परिणमति। दृश्यमवभासते।

केवलं चैतन्यं यदा चेतनो भवति तदा चेतनप्रकृतिभूतं चैतन्यमेव क्रियात्मना परिणमति = क्रिया प्रतीयते।

जीवेशावाभासेन करोति माया चाविद्या च स्वयमेव भवति।

परिशेष्यन्यायः = प्रसक्तप्रतिषेधे अन्यत्र अप्रसङ्गात्
शिष्यमाणे सम्प्रत्ययः = परिशेषः ॥

उपाधिलक्षणम् = यावत्कार्यमवस्थायित्वे सति भेदहेतुः = उपाधिः ॥

किंनामागमः = समयबलेन सम्यक्परोक्षज्ञानसाधनमागमः ॥

परमार्थव्यवहारकृतः संव्यवहारभेदः सर्वैः वादिभिः अङ्गीकृत एव ॥

अखण्डैकरसत्वं नाम स्वगतादिभेदशून्यवस्तुमात्रत्वम्

अधिष्ठानतया देहद्वयावच्छिन्नचेतनः।
कूटवन्निर्विकारेण स्थितः कूटस्थ उच्यते ॥

कूटस्थे कल्पिता बुद्धिस्तत्र चित्प्रतिबिम्बकः।
प्राणानां धारणाज्जीवः संसारेण स युज्यते ॥
चैतन्यं यदधिष्ठानं लिङ्गदेहश्च यः पुनः।
चिच्छाया लिङ्गदेहस्था तत्सङ्घो जीव उच्यते ॥
जलव्योम्ना घटाकाशो यथा सर्वस्तिरोहितः।
तथा जीवेन कूटस्थः सोऽन्योन्याध्यास उच्यते ॥

तत्त्वावेदकमानता[1] श्रुतिततेस्तद्वज्जगद्योनिता[2]
चिन्मात्रस्य, परात्मनश्च जगतः सत्यत्त्वमिथ्यात्मते[3]।
ऐक्यं जीवपरात्मनोरवितथं[4] मुक्तिश्च तज्ज्ञानतः[5]
तत्र श्रुत्युदितं च साधनमिति[6] ह्याचार्यवाग्दुन्दुभिः॥

१ पारमार्थिकतत्त्वावबोधने श्रुतीनामेव सामर्थ्यं (प्रामाण्यम्)।
२ जगत्कारणत्वं चेतनस्य परमात्मन एव।
३ ब्रह्मैव सत्यं जगन्मिथ्या।
४ ब्रह्मात्मनोरैक्यमेव परमार्थः।
५ एतदैक्यज्ञानादेव कैवल्यपुरुषार्थसिद्धिः।
६ ईदृशसम्यग्ज्ञानसिद्धौ निष्कामकर्मानुष्ठानमेव साधनम्।
अद्वैतसिद्धान्तप्रतिपादने आचार्यभगवत्पादैः एते षड् विषयाः अनितरसाधारण्येन समर्थिताः सन्ति॥

अहङ्कारचिदात्मानावेकीकृत्याविवेकतः।
इदं मे स्यादिदं मे स्यादितीच्छाः कामशब्दिताः॥

परिनिष्पन्नरूपं ब्रह्मावगम्यते। परिनिष्पन्ने च वस्तुनि प्रमाणान्तराणामप्यस्त्यवकाशो यथा पृथिव्यादिषु। यथा च श्रुतीनां परस्परविरोधे सति सङ्गतेनैकवशेन इतराः नीयन्ते एवं प्रमाणान्तरविरोधेऽपि तद्वशेनैव श्रुतिर्नीयेत। किंच दृष्ट साम्येन अदृष्टमर्थं समर्थयन्ती युक्तिरनुभवस्य संनिकृष्यते। विप्रकृष्यते तु श्रुतिः ऐतिह्यमात्रेण स्वार्थाभिधानात्। अनुभवावसानं च ब्रह्मविज्ञानमविद्याया निवर्तकं मोक्षसाधनं च दृष्ट फलतयेष्यते। श्रुतिरपि श्रोतव्यो मन्तव्यः इति श्रवणव्यतिरेकेण मननं विदधती तर्कमप्यादर्तव्यं दर्शयति।

उपाधीनां चाविद्याप्रत्युपस्थापितत्वम्। सत्यामेव च नैसर्गिक्यामविद्यायां लोकवेदव्यवहारावतार इति तत्र तत्रावोचाम।

ब्र०सू० ३-२-१८

निरुपाधिको निरुपाख्यो नेति नेतीति व्यपदेश्यः साक्षादपरोक्षात् सर्वान्तरः साक्षी आत्मासंसारी ब्रह्माक्षरमन्तर्यामी प्रशास्ता औपनिषदः पुरुषो विज्ञानमानन्दं सत्यमित्यवगन्तव्यम्॥

सत्ताशब्दार्थः - सजातीयविजातीयस्वगतभेदरहिता या अनुभूतिः सा सत्ता - एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः॥

 बृहदारण्यके १-४-७ भाष्ये प्रवेशश्रुतिचर्चा :- तत्र :-

परस्य अदुःखित्वे, अन्यस्य च दुःखिनोऽभावे दुःखोपशमनाय शास्त्रारम्भानर्थक्यमिति चेन्न अविद्याध्यारोपित दुःखित्वभ्रमापोहार्थत्वात्, आत्मनि प्रकृतसंख्याऽपूरण भ्रमापोहवत्। कल्पितदुःख्यात्माभ्युपगमाच्च, जलसूर्यादिप्रतिबिम्बवत्। आत्मप्रवेशश्च प्रतिबिम्बवत् व्याकृते कार्ये उपलभ्यत्वम्। प्रागुत्पत्तेः अनुपलब्ध आत्मा पश्चात्कार्ये च सृष्टे व्याकृते बुद्धेरन्तरुपलभ्यमानः सूर्यादिप्रतिबिम्बवत् जलादौ कार्यं सृष्ट्वा प्रविष्ट इव लक्ष्यमाणः निर्दिश्यते :- स एष इह प्रविष्टः इत्येवमादिभिः। न तु सर्वगतस्य निरवयवस्य दिग्देशकालान्तरापक्रमणप्राप्तिलक्षणः प्रवेशः कदाचिदपि उपपद्यते। न च परादात्मनोऽन्योऽस्ति द्रष्टा नान्यदतोऽस्ति द्रष्टा इत्यादिश्रुतेः। उपलब्ध्यर्थत्वाच्च सृष्टिप्रवेशस्थित्यप्ययवाक्यानाम्, उपलब्धेः पुरुषार्थत्व श्रवणात्। आत्मानमेवावेत् तस्मात्तत्सर्वमभवत् इत्यादि श्रुतिभ्यः। भेददर्शनापवादाच्च सृष्ट्यादिवाक्यानां आत्मैकत्वदर्शनार्थत्वोपपत्तिः। तस्मात् कार्यस्थस्य उपलभ्यत्वमेव प्रवेशः इत्युपचर्यते।

कार्ये देहे सामान्यतो विशेषतश्चात्मा संव्याप्यावस्थितः। तत्र हि सः प्राणनादिक्रियावान् दर्शनादिक्रियावांश्चोपलभ्यते।

व्यतिरिक्तात्मास्तित्वसाधनम् = ब्र०भा ३-३-५४ 303
एक आत्मनः शरीरे भावादित्यत्र .

स्फूर्तिः उपलब्धिः ज्ञानमिति च नार्थान्तरम्। किमात्मकं चैतन्यं नाम ? भूतचतुष्टयव्यतिरेकेण लोकायतिकः किंचित्तत्त्वं न प्रत्येति। तर्हि भूतभौतिकानां ज्ञानविषयत्वेन ज्ञानाख्यं चैतन्यं विषयधर्मो न भवति। स्वात्मनि क्रियाविरोधात्। अतश्च यथा भूतभौतिकविषयायाः उपलब्धेर्भावोऽवश्यमभ्युपगन्तव्यः तथा तस्याः विषयव्यतिरेकोऽप्यभ्युपगन्तव्य एव। उपलब्धिस्वरूप एवात्मा व्यतिरिक्तवादिनामस्माकम्। एवं च ज्ञानं न शरीरधर्मः। अपि च सत्सु प्रदीपादिषु उपलब्धिर्भवति असत्सु न भवतीति एतावता प्रदीपधर्म एवोपलब्धिरिति वक्तुं शक्यते किम्? नहि। सति देहे ज्ञानं भवति असति देहे न ज्ञानमित्येतावता ज्ञानं देहधर्म इति न मन्तव्यम्। प्रदीपवत् ज्ञानोपकरणमात्रेण देहोपयोगोपपत्तेः। न च अत्यन्तं देहस्य उपलब्धौ उपयोगोऽपि दृश्यते निश्चेष्टेऽपि देहे स्वप्ने च नानाविधोपलब्धिदर्शनात्। तस्मात् अनवद्यं देहव्यतिरिक्तस्यात्मनोऽस्तित्वम् ॥ किंच

प्राणस्य श्वसनक्रियां प्रति करणत्वमेव। न कर्तृत्वम्। कर्ता तु आत्मैव। तथाहि उषस्तिब्राह्मणे - यः प्राणेन प्राणिति स त आत्मा सर्वान्तरः। इति ॥ यद्यपि असङ्गस्यात्मनः चेष्टाकर्तृत्वं न स्वतः सम्भवति। तथापि विज्ञानमयकोशोपाधिकस्य तत्सम्भवति। इत्थं च मूलचालकत्वहेतुना ब्रह्मास्तित्वसिद्धिः ॥ व्यतिरिक्तत्वं च॥

क्षेत्रज्ञो हि (विज्ञानात्मा=जीवः) कर्तृत्वेन भोक्तृत्वेन च प्रतिशरीरं बुद्ध्युपाधिसम्बद्धो लोकत एव प्रसिद्धो नासौ श्रुत्या तात्पर्येण विवक्ष्यते ॥ (सू १.३.७) ईश्वरस्तु लोकतोऽप्रसिद्धत्वात् तात्पर्येण विवक्ष्यते श्रुत्या ॥

१-२-२० सूत्रभाष्यम् — अविद्याप्रत्युपस्थापितकार्यकरणोपाधिनिमित्तोऽयं शरीरान्तर्यामिणोर्भेदव्यपदेशः, न पारमार्थिकः। एको हि प्रत्यगात्मा भवति, न द्वौ प्रत्यगात्मानौ सम्भवतः। एकस्यैव तु भेदव्यवहारः उपाधिकृतः। यथा घटाकाशो महाकाश इति। ततश्च ज्ञातृज्ञेयादिभेदश्रुतयः प्रत्यक्षादीनि च प्रमाणानि, संसारानुभवो विधिप्रतिषेधशास्त्रं चेति सर्वमेतदुपपद्यते। श्रुतिः - यत्र हि द्वैतमिवेत्यादि अविद्याविषये सर्वं व्यवहारं दर्शयति। विद्याविषये व्यवहारं वारयति — यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत् तत्केन कं पश्येत् इति ॥

प्रतिषिद्धसर्वविशेषस्यापि ब्रह्मणः सर्वशक्तियोगः सम्भवति अविद्याकल्पितरूपभेदहेतोः - तथा च शास्त्रम् - अपाणिपादो जवनो ग्रहीता (श्वे० ३-१९) इत्यादि। इत्यकरणस्यापि ब्रह्मणः सर्वसामर्थ्ययोगं दर्शयति।

सू. भा. २-१-३१.

यथा च उच्छ्वासप्रश्वासादयोऽनभिसन्धाय बाह्यं प्रयोजनं स्वभावादेव सम्भवन्ति, एवमीश्वरस्यापि अनपेक्ष्य किंचित्प्रयोजनं स्वभावादेव केवलं लीलारूपा प्रवृत्तिर्भविष्यति। नहीश्वरस्य सृष्टि प्रवृत्तौ प्रयोजनान्तरं निरूप्यमाणं न्यायतः श्रुतितो वा सम्भवति। न च स्वभावः पर्यनुयोक्तुं शक्यते।

न चेयं परमार्थविषया सृष्टिश्रुतिः। अविद्याकल्पित-नामरूपव्यवहारोपपत्तिनिरूपणार्था केवलम्। श्रुतीनां ब्रह्मात्मभावप्रतिपादनपरत्वमेव तात्पर्यमितीदं नैव विस्मर्तव्यम्॥

सूत्रभाष्ये १-४-२२.

काशकृत्स्नीयं मतमत्यन्ताभेदात्मकं यत्तदेव श्रुत्युक्तम्। अतश्च विज्ञानात्मपरमात्मनोरविद्याप्रत्युपस्थापितनामरूपरचितदेहाद्युपाधिनिमित्तो भेदः, न पारमार्थिकः इत्येषोऽर्थः सर्वैर्वेदान्तवादिभिरभ्युपगन्तव्यः। तत्र श्रुतयः - सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम्॥ आत्मैवेदं सर्वम्॥ ब्रह्मैवेदं सर्वम्॥ नान्योऽतोऽस्ति द्रष्टा॥ स्मृतयः - वासुदेवः सर्वम्॥ क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि॥ समं सर्वेषु भूतेषु॥

स्थिते च क्षेत्रज्ञपरमात्मैकत्वविषये सम्यग्दर्शने क्षेत्रज्ञः परमात्मेति नाममात्रभेदात्, क्षेत्रज्ञोऽयं परमात्मनो भिन्नः परमात्मायं क्षेत्रज्ञाद्भिन्न इत्येवंजातीयक आत्मभेदविषयो निर्बन्धो निरर्थकः। एको ह्ययमात्मा नाममात्रभेदेन बहुधाभिधीयते इति

 बृहदारण्यके - ब्रह्म वा इदमग्र आसीत्। तदात्मानमेवावेत्
तस्मात्तत्सर्वमभवदित्यादि कण्डिका - तत्र भाष्यभागः -

इति अन्यस्य मतम्।

~~अत्रापरे ब्रह्मैव गृह्यते सर्वभावस्य साध्यत्वोपपत्तेः~~। सृष्टौ यत्प्रविष्टं
स्रष्टृ ब्रह्म। तदेवात्मानमवेत्। इदं शरीरस्थं यद् गृह्यते, अग्रे-प्राक्
प्रबोधादपि। ब्रह्मैवासीत् सर्वं चेदं किंतु अप्रतिबोधात् अब्रह्मास्मि
असर्वं च इत्यात्मन्यध्यारोपात् कर्ताहं क्रियावान् फलानां च भोक्ता
सुखी दुःखी संसारीति चाध्यारोप्य तिष्ठति स्म। परमार्थतस्तु विदित
विलक्षणं ब्रह्मैव सर्वं च। तत् कथञ्चिदाचार्येण दयालुना प्रतिबोधितं
नासि संसारीति आत्मानमेवावेत् स्वाभाविकम्। अविद्याध्यारोपित
विशेषवर्जितमिति एवशब्दस्यार्थः।

आह-ब्रूहि कोऽसावात्मा स्वाभाविको यमात्मानं विदितवद् ब्रह्म ? इति
ननु न स्मरसि आत्मानं दर्शितो ह्यसौ य इह प्रविश्य प्राणिति अपा
निति व्यानित्युदानिति समानिति इति। नन्वसौ गौरसावश्व इत्ये-
वमसौ निर्दिश्यते भवता नात्मानं प्रत्यक्षं दर्शयसि। एवं तर्हि
द्रष्टा श्रोता मन्ता विज्ञाता यः स आत्मेति। नन्वत्रापि दर्शनक्रिया
कर्तुः स्वरूपं न प्रत्यक्षं दर्शयसि। नहि गमिरेव गन्तुः स्वरूपम्
छिदिर्वा छेत्तुः। एवं तर्हि दृष्टेर्द्रष्टा श्रुतेः श्रोता मतेर्मन्ता विज्ञा-
तेर्विज्ञाता स आत्मेति। नन्वत्र को विशेषो द्रष्टरि ? यदि दृष्टेः
द्रष्टा यदि वा घटस्य द्रष्टा सर्वथापि स द्रष्टैव। द्रष्टव्ये एव तु
भवान् विशेषमाह दृष्टेर्द्रष्टेति। न, विशेषोपपत्तेः। किं द्वे दृष्टी
बाढम्। द्रष्टुः प्रसिद्धा अनित्या दृश्या दृष्टिरेका। नित्या दृष्टिः
नहि द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यते इति श्रुतेरन्या च। एवं च सति

दृष्टिरेव स्वरूपमस्य (साक्षी) अग्न्यौष्ण्यवत्। न तु काणादानामिव दृष्टिव्यतिरिक्तोऽन्यश्चेतनो द्रष्टा।

तद् ब्रह्म आत्मानमेव नित्यदृग्रूपं अध्यारोपितानित्यदृष्ट्यादिवर्जितमेव अवेत् विदितवत्। अत्र अज्ञानाध्यारोपणनिवृत्तिरेव आत्मानमेवावेदित्यनेनोक्तं नात्मनो विषयीकरणम्।

तत्कथमवेदित्याह - अहं दृष्टेर्द्रष्टा आत्मा ब्रह्मास्मि इति। ब्रह्मेति यत्साक्षादपरोक्षात् सर्वान्तर आत्मा अशनायाद्यतीतो नेति नेति अस्थूलादिलक्षणं तदेवाहमास्मि नान्यः संसारीति। एवं विज्ञानाद् ब्रह्म सर्वमभवत्। अब्रह्माध्यारोपणापगमात् तत्कार्यस्यासर्वत्वस्य निवृत्त्या सर्वमभवत्। तस्मद्युक्तमेव विद्यया सर्वं भविष्याम इति मनुष्या मन्यन्त इति॥

प्रश्नोपनिषदि षष्ठे षोडशकलपुरुषप्रश्ने - भाष्यभागः -

सर्वदेशकालपुरुषाद्यवस्थमेकमेव ज्ञानं नामरूपाद्यनेकोपाधिभेदात् सवित्रादिजलादिप्रतिबिम्बवत् अनेकधावभासत इति।

सर्वगतस्य सर्वात्मनो वालाग्रमात्रमप्यप्रविष्टं नास्तीति कथं सीमानं विदार्य प्रापद्यत पिपीलिकेव सुषिरम् ? नन्वत्यल्पमिदं चोद्यम् । बहु चात्र चोदयितव्यम् । अकारणः सन्नीश्वरः॥ अनुपादाय किञ्चिल्लोकानसृजत । अद्भ्यः पुरुषं समुद्धृत्यामूर्छयत् । तस्याभिध्यानान्मुखादि निर्भिन्नम् । मुखादिभ्यश्चाग्न्यादयो लोकपालाः । तेषां च अशनापिपासादिसंयोजनम् । तदायतनप्रार्थनं तदर्थं च गवादि प्रदर्शनं तेषां च यथायतनप्रवेशनम् । सृष्टस्यान्नस्य पलायनं वागादिभिस्तज्जिघृक्षा इत्येतत्सर्वं सीमाविदारणप्रवेशनसममेव । अस्तु तर्हि सर्वमेवेद मनुपपन्नम् ॥ इति चेन्न । अत्रात्मावबोधमात्रस्य विवक्षितत्वात् सर्वोऽयमर्थवाद इत्यदोषः । मायाविवद्वा महामायावी देवः सर्वज्ञः सर्वशक्तिः सर्वमेतच्चकार । सुखावबोधनप्रतिपत्त्यर्थं लोकवदाख्यायिकादि प्रपञ्च इति युक्ततरः पक्षः ।

बृहदारण्यकेऽपि ब्रह्म वा इदमग्र आसीत् तदात्मानमेवावेत् इत्यत्र ब्रह्मणि साधकत्वकल्पना अपेशलेति चोद्यमुद्भाव्य न चैतावत्येव अक्षमा युक्ता भवतः - सर्वं हि नानात्वं ब्रह्मणि कल्पितमेव न परमार्थतः सदिति अत्यल्पमिदमुच्यते इयमेव कल्पना अपेशलेति । परिहासः कृतः ।

दर्शयति च सृष्ट्यादिप्रपञ्चस्य ब्रह्मप्रतिपत्त्यर्थताम् — अन्नेन शुङ्गेन --- सन्मूलमन्विच्छ इति। मृदादिदृष्टान्तैश्च कार्यस्य कारणेन अभेदं वदितुं सृष्ट्यादिप्रपञ्चः श्राव्यत इति गम्यते। तथा च सम्प्रदायविदो वदन्ति -

मृल्लोहविस्फुलिङ्गाद्यैः सृष्टिर्या चोदिताऽन्यथा।
उपायः सोऽवताराय नास्ति भेदः कथञ्चन ॥(गौ.का ३-१५)इति

ब्रह्मप्रतिपत्तिप्रतिबद्धं तु फलं श्रूयते - ब्रह्मविदाप्नोति परम्। तरति शोकमात्मवित्॥ तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति॥इति। प्रत्यक्षावगमं चेदं फलम् - तत्त्वमसि - इत्यसंसार्यात्मप्रतिपत्तौ सत्यां संसार्यात्मत्वव्यावृत्तिसिद्धेः॥

ईशोपनिषदि - येऽसम्भूतिमुपासत इति।

असम्भूतिः प्रकृतिः कारणमविद्या अव्याकृताख्या। तां असम्भूतिमव्याकृताख्यां प्रकृतिं कारणमविद्यां कामकर्मबीजभूतां अदर्शनात्मिकामुपासते ये ते तदनुरूपमेवान्धंतमोऽदर्शनात्मकं प्रविशन्ति। ततस्तस्मादपि भूयो बहुतरमिव तमः ते प्रविशन्ति ये सम्भूत्यां कार्यब्रह्मणि हिरण्यगर्भाख्ये रताः।

तैत्तिरीये ब्रह्मवल्ली १. ब्रह्मविदाप्नोति परमिति -

तत्र भाष्यम् —

ननु सर्वगतं सर्वस्य चात्मभूतं ब्रह्म वक्ष्यति । अतस्तन्नाप्यम् आप्तिश्चान्यस्यान्येन परिच्छिन्नस्य च परिच्छिन्नेन दृष्टा । अपरिच्छिन्नं सर्वात्मकं च यद् ब्रह्म इत्यतः परिच्छिन्नवत् अनात्मवच्च तस्याप्तिरनुपपन्ना । इति चेन्नायं दोषः । कथम् ? दर्शनादर्शनापेक्षत्वाद् ब्रह्मण आप्त्यनाप्त्योः । परमार्थतो ब्रह्मरूपस्यापि सतोऽस्य जीवस्य भूतमात्राकृतबाह्य परिच्छिन्न अन्नमयाद्यात्मदर्शिनः तदासक्तचेतसः दशमस्येव प्रकृतसङ्ख्यापूरणस्य आत्मनोऽव्यवहितस्यापि बाह्यसंख्येयविषयाकृष्टचित्ततया स्वरूपाभावदर्शनवत् परमार्थब्रह्मस्वरूपाभावदर्शनलक्षणया अविद्यया अन्नमयादीन् बाह्यान् अनात्मनः आत्मत्वेन प्रतिपन्नत्वात् अन्नमयाद्यनात्मभ्यो नान्योऽहमस्मीत्यभिमन्यते यतोऽतस्तेन जीवेन अविद्यया आत्मभूतमपि ब्रह्म अनाप्तं स्यात् । तस्यैवमविद्यया अनाप्तब्रह्मस्वरूपस्य प्रकृतसंख्यापूरणस्यात्मनोऽविद्ययानाप्तस्य सतः केनचित् स्मारितस्य पुनस्तस्यैव विद्यया आप्तिर्यथा तथा श्रुत्युपदिष्टस्य सर्वात्मब्रह्मणः आत्मत्वदर्शनेन विद्यया तदाप्तिरुपपद्यत एव ॥

इतरपरामर्शात्स इति चेन्नासम्भवात् ॥

शरीराद्युपाधिप्रत्याख्यानेन सम्प्रसादशब्दोदितं जीवं स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत इति ब्रह्मस्वरूपापन्नं दर्शयन् न परस्माद्ब्रह्मणोऽमृताभयस्वरूपादन्यं जीवं दर्शयति ।०००० ००० तस्मादविद्याप्रत्युपस्थापितमपारमार्थिकं जैवं रूपं कर्तृभोक्तृ रागद्वेषादिकलुषितमनेकानर्थयोगि, तद्विपरीतं अपहतपाप्मत्वादिगुणकं पारमेश्वरं स्वरूपं विद्यया प्रतिपाद्यते सर्पादिविलयनेनेव रज्ज्वादीन् ।

अपरे तु वादिनः पारमार्थिकमेव जैवं रूपमिति मन्यन्तेऽस्मदीयाश्च केचित् । तेषां सर्वेषामात्मैकत्वसम्यग्दर्शनप्रतिपक्षभूतानां प्रतिबोधाय इदं शारीरकमारब्धम् । एक एव परमेश्वरः कूटस्थनित्यो विज्ञानधातुः, अविद्यया मायया मायाविवत् अनेकधा विभाव्यते, नान्यो विज्ञानधातुरस्तीति । यत्त्विदं परमेश्वरवाक्ये जीवमाशंक्य प्रतिषेधति सूत्रकारः- नासम्भवात् (१-३-१८) इत्यादिना, तत्रायमभिप्रायः- नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावे कूटस्थनित्ये एकस्मिन्नसङ्गे परमात्मनि तद्विपरीतं जैवं रूपं व्योम्नीव तलमलादि परिकल्पितम् । तदात्मैकत्वप्रतिपादनपरैः वाक्यैर्न्यायोपेतैः द्वैतवादप्रतिषेधैश्च अपनेष्यामीति परमात्मनो जीवादन्यत्वं द्रढयति । जीवस्य तु न परमात्मनोऽन्यत्वं प्रतिपिपादयिषति, किंतु अनुवदत्येवाविद्याकल्पितं लोकसिद्धं जीवभेदम् । एवं हि स्वाभाविककर्तृत्वभोक्तृत्वानुवादेन प्रवृत्ताः कर्मविधयो न विरुध्यन्त इति मन्यते । प्रतिपाद्यं तु शास्त्रार्थमात्मैकत्वमेव दर्शयति- १-१-३० इत्यत्र ॥

312 केनेषितं पताति प्रेषितं मन इति । तत्रभाष्यम्

ननु स्वतन्त्रं मनः स्वविषये स्वयं पततीति प्रसिद्धम् । तत्रं कथं प्रश्न उपपद्यते इति चेदुच्यते । यदि स्वतन्त्रं मन प्रवृत्तिनिवृत्तिविषये स्यात्तर्हि सर्वस्यानिष्टचिन्तनं न स्यात् । परं तु लोके दृष्टम् - अनर्थं च जानन् सङ्कल्पयति । अत्युग्रदुःखे कार्ये वार्यमाणमपि प्रवर्तते तु मनः । तस्माद् युक्त एव मनः केनेषितमित्यादि प्रश्नः ॥

गीतासु क्षेत्राध्यायः - ज्ञेयमात्रस्य क्षेत्रधर्मत्वमेव । ज्ञातुः क्षेत्रज्ञस्य क्षेत्रस्थगुणदोषकृतो विशेषः न सम्भवत्येव । यावत्किञ्चित् क्षेत्रज्ञस्य दोषजातमविद्यमानमापाद्यते तस्य तस्य ज्ञेयत्वोपपत्तेः क्षेत्रधर्मत्वमेव न क्षेत्रज्ञधर्मत्वम् । न च तेन क्षेत्रज्ञो दुष्यति ज्ञेयेन ज्ञातुः संसर्गानुपपत्तेः । यदि हि संसर्गः स्यात् ज्ञेयत्वमेव नोपपद्यते । यद्यात्मनो धर्मः अविद्यावत्त्वं दुःखित्वादि च तत्कथं प्रत्यक्षमुपलभ्यते ? कथं वा क्षेत्रज्ञधर्मः ? ज्ञेयं च सर्वं क्षेत्रमेव, ज्ञातैव क्षेत्रज्ञः इत्यवधारिते अविद्यादुःखित्वादेः क्षेत्रज्ञविशेषणत्वं क्षेत्रज्ञधर्मत्वं तस्य च प्रत्यक्षोपलभ्यत्वमिति विरुद्धमुच्यते अविद्यावष्टम्भात्केवलम् ।

प्रविलीनकर्त्रादिकारकविशेषतत्त्वविषया हि विद्या तद्विपरीतकारकसाध्येन कर्मणा विरुध्यते। न ह्येकं वस्तु परमार्थतः कर्त्रादिविशेषवत् तच्छून्यं च इत्युभयथा द्रष्टुं शक्यते। अवश्यं हि अन्यतरन्मिथ्या स्यात्। अन्यतरस्य च मिथ्यात्वप्रसङ्गे युक्तं यत् स्वाभाविकाज्ञानविषयस्य द्वैतस्य मिथ्यात्वम्। यत्र हि द्वैतमिव भवति इत्यादि सापवाद श्रुतिशतेभ्यः। सत्यत्वं चैकत्वस्य - एकमेवाद्वितीयमित्यादि सस्तुतिश्रुति शतेभ्यः। न च सम्प्रदानादिकारकभेदादर्शने कर्म उपपद्यते। अन्यत्व दर्शनापवादाश्च विद्याविषये सहस्रशः श्रूयन्ते। अतो विरोधो विद्याकर्मणोः। अतः समुच्चयानुपपत्तिः।

विरोधादेव च विद्या मोक्षं प्रति न कर्माण्यपेक्षते। स्वात्मलाभे तु पूर्वोपचितदुरितप्रतिबन्धापनयद्वारेण विद्याहेतुत्वं प्रतिपद्यन्ते कर्माणि नित्यानि। अतः केवलाया विद्याया एव परं श्रेय इति सिद्धम्॥

स वा एष पुरुषो जायमानः शरीरमभिसम्पद्यमानः पाप्मभिः संसृज्यते स उत्क्रामन् म्रियमाणः पाप्मनो विजहाति॥ बृहदारण्यके॥ भाष्यम्-

यथैवेह एकस्मिन् देहे स्वप्नो भूत्वा आत्मज्योतिष्यास्ते। एवं जायमानः। योऽयं स्वप्नजाग्रद्वृत्त्योः वर्तमान एव एकस्मिन् देहे पाप्मरूपकार्यकरणोपादानपरित्यागाभ्यां अनवरतं संचरति धिया समानः सन्। तथा सोऽयं पुरुषः उभौ लोकौ जन्ममरणाभ्यां कार्यकरणोपादानपरित्यागौ अनवरतं प्रतिपद्यमानः आसंसारमोक्षात् संचरति। तस्मात्सिद्धं आत्मनः कार्यकरणरूपेभ्योऽन्यत्वम्। नहि तद्धर्मत्वे सति तैरेव संयोगो वियोगो वा युक्तः॥

अकायमित्यनेन लिङ्गशरीरवर्जित इति। अव्रणम् अस्नाविरमित्येताभ्यां स्थूलशरीरप्रतिषेधः इति। शुद्धं निर्मलमित्यनेन कारणशरीरप्रतिषेध इति चोक्तत्वात् शरीरत्रयप्रक्रिया भाष्यसम्मता।

विद्याविद्ययोः सहसम्भवानुपपत्तिः। विद्योत्पत्तौ अविद्याया अस्तत्वात् तदाश्रये अविद्याया अनुपपत्तिरेव। अग्निरुष्णः प्रकाशश्चेति विज्ञानोत्पत्तौ यस्मिन्नाश्रये तदुत्पन्नं तस्मिन्नेवाश्रये अग्निः शीतोऽप्रकाशश्चेति नाविद्याया उत्पत्तिः स्थितिर्वा नापि संशयोऽज्ञानं वा। अविद्याया असम्भवात् तदुपादानस्य कर्मणोऽपि अनुपपत्तिरेवेति ईशावास्यान्ते। अत्र अविद्यायाः उपादानत्वं कर्मण उक्तम्॥

विद्याविद्ययोः हेतु स्वरूप फलभेदः—
विद्याया हेतुः विरागः, प्रकाशस्वरूपं, अमृतत्वं फलम्
एवं कर्मज्ञानयोः हेतु स्वरूप फल भेदः—
कर्मणो हेतुः रागः। कर्मस्वरूपं जडमप्रकाशं च।
कर्मणः फलं सुखं दुःखं च तच्चानित्यम्। ज्ञानस्य फलं निःश्रेयसम्। तच्च नित्यम्।

गीतासु-

अनाशिनोऽप्रमेयस्येति – तत्र भाष्यम् — 315

न प्रमेयस्याप्रमेयस्य। प्रत्यक्षादिप्रमाणैरपरिच्छेद्यस्येत्यर्थः। ननु आगमेनात्मा परिच्छिद्यते, प्रत्यक्षादिना च पूर्वम्। इति चेन्न। आत्मनः स्वतःसिद्धत्वात्। सिद्धे ह्यात्मनि प्रमातरि प्रमेयान्तरं प्रमित्सोः प्रमाणान्वेषणा भवति। नहि पूर्वमहमित्थमिति आत्मानमप्रमाय पश्चात् प्रमेयपरिच्छेदाय प्रवर्तते। न ह्यात्मा नाम कस्यचिदप्रसिद्धो भवति। शास्त्रं तु अन्त्यं प्रमाणं - अतद्धर्माध्यारोपणनिवर्तकत्वमात्रेण प्रमाणत्वमात्मनि प्रतिपद्यते। न तु अज्ञातार्थज्ञापकत्वरूपेण। (प्रमाणोक्तिः औपचारिकीत्यर्थः) तथा च श्रुतिः – यत् साक्षादपरोक्षाद् ब्रह्म य आत्मा सर्वान्तर इति।

यथा बुद्ध्याद्याहृतस्य शब्दाद्यर्थस्य अविक्रिय एव सन्नात्मा बुद्धिवृत्त्यविवेकविज्ञानेन अविद्यया (स्वभावतः) उपलब्धेति कल्प्यते, एवमेव आत्मानात्मविवेकविज्ञानेन (शास्त्रेण) बुद्धिवृत्त्या विद्यया (असत्यरूपयैव) परमार्थतोऽविक्रिय एवात्मा उच्यते।

श्रुतं च ब्रह्मणो विकारात्मना अवस्थानं - तदात्मानं स्वयमकुरुत इति ॥

 तैत्तिरीयके - आनन्दमयमुपसङ्क्रामतीति। अत्र भाष्यम्-

तैमिरिकदृष्टस्य हि द्वितीयचन्द्रस्य नात्मलाभो नाशो वास्ति। विद्याविद्ययोः प्रत्यक्षत्वेन नात्मधर्मत्वं। विवेकाविवेकौ रूपादिवत् प्रत्यक्षावुपलभ्येते। अन्तःकरणस्थौ तौ। नहि रूपस्य प्रत्यक्षस्य सतः द्रष्टृधर्मत्वम्। अविद्या च स्वानुभवेन रूप्यते - मूढोऽहं, अविविक्तं मम विज्ञानमिति। तथा विद्याविवेकोऽनुभूयते। उपदिशन्ति चान्येभ्य आत्मनो विद्यां बुधाः। श्रोतारश्च तथैवावधारयन्ति। तस्मान्नामरूपपक्षस्यैव विद्याविद्ये। नामरूपे च नात्मधर्मौ।

o o o o o o । o

यत्साक्षादपरोक्षाद् ब्रह्म य आत्मा सर्वान्तर इति
साक्षात् = अव्यवहितः। अपरोक्षात् = अगौणः।
ब्रह्म = परिवृढम् निरतिशयं महत्।

ज्ञानाज्ञाने अपेक्ष्य सर्वः संव्यवहारः शास्त्रीयो लौकिकश्च। अत एव एकस्यैवात्मनः अशनायादिमत्वं तद्रहितत्वं चेत्युक्तेऽपि न काचन विरोधाशङ्का। सर्ववादिनामपि अपरिहार्यः परमार्थसंव्यवहारकृतो व्यवहारः॥

श्रुतिप्रामाण्यात् एकस्माद् ब्रह्मणः आकाशादि महाभूतोत्पत्तिक्रमेण जगज्जातमिति निश्चीयते।

बृहदारण्यके · देवाश्च नाभूत्या ईशत इत्यत्र भाष्यभाग
(द्वितीयाध्याये चतुर्थब्राह्मणे १० कण्डिका)

ब्रह्मप्राप्तिफलं प्रति विघ्नकरणे देवानां न सामर्थ्यम्। कस्मात्? विद्याकालानन्तरितत्वात् ब्रह्मप्राप्तिफलस्य; यथा लोके द्रष्टुः चक्षुष आलोकेन संयोगो यत्कालः तत्काल एव रूपाभिव्यक्तिः; एवमात्मविषयं विज्ञानं यत्कालं तत्काल एव तद्विषयाज्ञानतिरोभावः स्यात् (तदेव ब्रह्मस्वरूपाभिव्यक्तिः)। देशकालानन्तरिते अवसरानुपपत्तेः।

अत्रेयमपि चर्चा :-

एवमपि विद्याप्रत्ययसन्तत्यभावात् विपरीतप्रत्ययतत्कार्ययोश्च दर्शनात् अन्त्य एवात्मप्रत्ययोऽविद्यानिवर्तको न तु पूर्व इति। नैतन्मतम्। प्रथमेनैकान्तिकत्वात्। यदि हि प्रथम आत्मविषयः प्रत्ययोऽविद्यां न निवर्तयति तथाऽन्त्योऽपि, तुल्यविषयत्वात्। एवं तर्हि सन्ततोऽविद्यानिवर्तको न विच्छिन्न इति चेन्न। जीवनादौ सति सन्तत्यनुपपत्तेः। नहि जीवनादिहेतुके प्रत्यये सति विद्याप्रत्ययसन्ततिरुपपद्यते, विरोधात्। अथ जीवनादिप्रत्ययतिरस्करणेनैव आमरणान्ताद्विद्यासन्ततिरिति चेन्न प्रत्ययेयत्तासन्तानानवधारणात्। शास्त्रार्थानवधारणदोषप्रसङ्गः स्यात्। सन्ततिमात्रत्वेऽवधारित एवेति चेन्न आद्यन्तयोरविशेषात्। प्रथमा विद्याप्रत्ययसन्ततिर्मरणकालान्ता वेति विशेषाभावात्। एवं तर्हि अनिवर्तक एवेति चेन्न तस्मात्तत्सर्वमभवत्, भिद्यते हृदयग्रन्थिरित्यादिश्रुतिभ्यः। अर्थवाद इति चेन्न। सर्वशाखोपनिषदामर्थवादत्वप्रसङ्गात्। एतावन्मात्रार्थत्वोपक्षीणा हि सर्वे

शाखोपनिषदः। प्रत्यक्षप्रमितात्मविषयत्वात् अस्त्येवेति चेन्न उक्तपरिहारात्। अविद्याशोकमोहभयादिदोषनिवृत्तेः प्रत्यक्षत्वादिति चोक्तो परिहारः। तस्मादाद्योऽन्त्यः सन्ततोऽसन्ततश्चेत्यचोद्यमेतत्। अविद्यादिदोषनिवृत्तिफलावसानत्वाद्विद्यायाः। य एवाविद्यादिदोषनिवृत्तिफलकृत्प्रत्ययः आद्योऽन्त्यः सन्ततोऽसन्ततो वा स एव विद्येति ब्रूमः।

यत्तूक्तं विपरीतप्रत्ययतत्कार्ययोश्च दर्शनमिति। तत्प्रत्युच्यते तच्छेषस्थितिहेतुत्वात्तथा। येन कर्मणा शरीरमारब्धं तद्विपरीतप्रत्ययदोषनिमित्तत्वात् तस्य तथाभूतस्यैव विपरीतप्रत्ययदोषसंयुक्तस्य फलदाने सामर्थ्यमिति, यावच्छरीरपातः तावत्फलोपभोगाङ्गतया विपरीतप्रत्ययं रागादिदोषं च तावन्मात्रमाक्षिपत्येव। मुक्तेषुवत्प्रवृत्तफलत्वात्।

अवघातसन्तत्या तण्डुलफलमुपपद्यते।
अरुणोदयमारभ्य सूर्योदयपर्यन्तं क्रमशः तमोनिवृत्तिर्दृष्टा।
क्रमेणाशितैः ग्रासैः क्षुन्निवृत्तिः तृप्तिफलं दृष्टम्।
अतश्च भूयोभ्यास एष्टव्य एव॥

ननु सर्वात्मत्वे दुःखसम्बन्धोऽपि स्यादिति चेन्न, दुःखस्यापि आत्मत्वोपगमादविरोधः। आत्मनि अविद्याकल्पननिमित्तानि दुःखानि रज्ज्वामिव सर्पादिकल्पनानिमित्तानि। सा चाविद्या अशरीरात्मैकत्वस्वरूपदर्शनेन दुःखनिमित्ता उच्छिन्ना इति दुःखसम्बन्धाशङ्का न सम्भवति। शुद्धसत्त्वसङ्कल्पनिमित्तानां तु कामानां ईश्वरदेहसम्बन्धः सर्वभूतेषु मानसानां पर एव सर्वसत्त्वोपाधिद्वारेण भोक्तेति सर्वाविद्याकृतसंव्यवहाराणां पर एवात्मा आस्पदं नान्योऽस्तीति वेदान्तसिद्धान्तः।

गौ० का० अद्वैतप्रकरणे २४ श्लोकः तत्र भाष्यम् -

"इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते" इति (सृष्टेः) अभूतार्थ (अपारमार्थिकरूप) प्रतिपादकेन मायाशब्देन व्यपदेशात्। ननु प्रज्ञावचनो मायाशब्दः। सत्यम्। इन्द्रियप्रज्ञायाः अविद्यामयत्वेन मायात्वाभ्युपगमात् अदोषः। मायाभिः इन्द्रियप्रज्ञाभिः अविद्यारूपाभिः इत्यर्थः। सृष्ट्यादिभेददृष्टेः निन्दितत्वाच्च अपारमार्थिक्येव सृष्टिः।

320 बृहदारण्यके ८ अध्यायारम्भे पूर्णमद इत्यादि -तत्रभाष्यम्

यत्तूक्तम् वेदैकदेशस्याप्रामाण्यं कर्मविषये द्वैताभावात् , अद्वैते च प्रामाण्यमिति । तन्न । यथाप्राप्तोपदेशार्थत्वात् । नहि द्वैतमद्वैतं वा वस्तु जातमात्रमेव पुरुषं ज्ञापयित्वा पश्चात् कर्म वा ब्रह्मविद्यां वा उपदिशति शास्त्रम् । न च उपदेशार्हं च द्वैतं , जातमात्रप्राणिबुद्धि गम्यत्वात् । न च द्वैतस्य अनृतत्वबुद्धिः प्रथममेव कस्यचित्स्यात् । येन द्वैतस्य सत्यत्वमुपदिश्य पश्चादात्मनः प्रामाण्यं प्रतिपादयेत् शास्त्रम् । नापि पाखण्डिभिरपि प्रस्थापिताः शास्त्रस्य प्रामाण्यं न गृ- ह्णीयुः । तस्माद् यथाप्राप्तमेव द्वैतमविद्याकृतं स्वाभाविकमुपादाय स्वाभाविक्यैवाविद्यायुक्ताय रागद्वेषादिदोषवते यथाभिमतपुरुषार्थ साधनं कर्म उपदिशत्यग्रे । पश्चात् प्रसिद्धक्रियाकारकफलस्वरूप दोषदर्शनवते तद्विपरीतौदासीन्यस्वरूपावस्थानफलार्थिने त- दुपायभूताम् आत्मैकत्वदर्शनात्मिकां ब्रह्मविद्यामुपदिशति । अ- थैवं सति तदौदासीन्यस्वरूपावस्थाने फले प्राप्ते शास्त्रस्य प्रा- माण्यं प्रत्यर्थित्वं निवर्तते । तदभावाच्छास्त्रस्यापि शास्त्रत्वं तं प्रति निवर्तत एव । तथा प्रतिपुरुषं परिसमाप्तं शास्त्रमिति न शास्त्रविरोधगन्धोऽप्यस्ति । अद्वैतज्ञानावसानत्वात् शा- स्त्रशिष्यशासनादिद्वैतभेदस्य । अन्यतमावस्थाने हि वि- रोधः स्यादवस्थितस्य । इतरेतरापेक्षत्वात्तु शास्त्रशिष्य शासनानां नान्यतमोऽप्यवतिष्ठते । सर्वसमाप्तौ तु कस्य विरोध आशङ्क्येत अद्वैते केवले शिवे सिद्धे । अत एवाविरोधतापि न । ?

सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुः -- लोकदुःखेन बाह्यः॥

लोको ह्यविद्यया स्वात्मन्यध्यस्तया कामकर्मोद्भवं दुःखमनुभवति। न तु साविद्या परमार्थतः स्वात्मनि। यथा रज्जुशुक्तिकोषरगगनेषु सर्परजतोदकमलानि न रज्ज्वादीनां स्वतो दोषरूपाणि सन्ति, संसर्गिणि विपरीतबुध्यध्यासनिमित्तात् तद्दोषवद्विभाव्यन्ते। न तद्दोषैः तेषां लेपो विपरीतबुद्ध्यध्यास बाह्या हि ते। तथात्मनि सर्वो लोकः क्रियाकारकफलात्मकं विज्ञानं सर्पादिस्थानीयं विपरीतमध्यस्य तन्निमित्तं जन्म मरणादिदुःखमनुभवति, न त्वात्मा सर्वलोकात्मापि सन् विपरीताध्यारोपनिमित्तेन लिप्यते लोकदुःखेन। कुतः? बाह्यः। रज्ज्वादिवदेव विपरीतबुद्ध्यध्यासबाह्यो हि सः।

तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्, अत्र भाष्यम् – प्रवेशश्रुतिः अन्यार्था

सर्वविकल्पास्पदो निर्विकल्पोऽस्यामेव बुद्धिगुहायामधिगन्तव्य इति तत्प्रवेशः प्रकल्प्यते। न ह्यन्यत्रोपलभ्यते ब्रह्म, निर्विशेषत्वात्। विशेषसम्बन्धो हि उपलब्धिहेतुर्दृष्टः यथा राहोश्चन्द्रार्कविशेषसम्बन्धः। एवमन्तःकरणगुहात्मसम्बन्धो ब्रह्मणः उपलब्धिहेतुः। सन्निकर्षादवभासात्मकत्वाच्चान्तःकरणस्य। यथा चालोकविशिष्टा घटाद्युपलब्धिः एवं बुद्धिप्रत्ययालोकविशिष्टा आत्मोपलब्धिः स्यात्। तस्मादुपलब्धिहेतौ गुहायां निहितमिति।

322 प्रश्नोपनिषदि ३ प्रश्नः॥

आत्मन एष प्राणो जायते। यथैषा पुरुषे छाया

अत्रभाष्यम्- आत्मनः परस्मात् पुरुषात् अक्षरात् सत्यात् एष उक्तः प्राणो जायते। कथमित्यत्र दृष्टान्तः। यथा लोके पुरुषे शिरः पाण्यादिलक्षणे निमित्ते एषा छाया नैमित्तिकी जायते, तद्वदेतस्मिन् ब्रह्मणि एतत्प्राणाख्यं छायास्थानीयं अनृतरूपं तत्त्वं, सत्ये पुरुषे आततं समर्पितमित्येतत्। छायेव देहे मनोकृतेन मनस्सङ्कल्पेच्छादिनिष्पन्नकर्मनिमित्तेन। आयात्यागच्छत्यस्मिन् शरीरे ॥एषः मुख्यः प्राणः।

विकारशालि। तस्मिन् सङ्कल्पविकल्परूपपरिणामे
अन्तःकरणवृत्तिः सङ्कल्परूपः। तस्मिन् विकल्परूपे मनसि स्थितः आत्मा मनआख्यां लभते। मनः उपशाम्यति आत्मा उपरमते। मन उपशमपूर्वकमुपरतिरेव स्वात्मन्यवस्थानम्। यथा सुषुप्तिः॥

आदर्शापनयने तद्गतः पुरुषप्रतिबिम्बो यथा स्वमेव पुरुषं अपीतो भवति तथा मनआद्युपरमे चैतन्यप्रतिबिम्बरूपेण जीवेनात्मना मनसि प्रविष्टा नामरूपव्याकरणाय परा देवता सा स्वमेवात्मानं प्रतिपद्यते जीवरूपतां मनआख्यां हित्वा। अतः सुषुप्तः स्वपिति।

यदर्थाः यत्प्रयुक्ताश्च सर्वे प्राणवायुकरणव्यापाराः सोऽन्यः सिद्ध इति वाक्यार्थः कठ ५-३.

सर्वव्याप्येक एवात्मा जगतः, नात्मभेद इति मन्त्रार्थः, कठ ५-३
यस्मिन् संहतविलक्षणे आत्मनि सति परस्मिन्, एतौ प्राणापानौ चक्षुरादिभिः संहतावुपाश्रितौ, यस्यासंहतस्यार्थे प्राणापानादिः सर्वं व्यापारं कुर्वन् वर्तते संहतः सन्, सः ततोऽन्यः सिद्ध इत्यभिप्रायः ३-५, कठ ॥

यथादर्शे प्रतिबिम्बभूतमात्मानं पश्यति लोकः अत्यन्तविविक्तं, तथेहात्मनि स्वबुद्धौ आदर्शवन्निर्मलीभूतायां विविक्तमात्मनो दर्शनं भवतीत्यर्थः। स्वप्ने अविविक्तं दर्शनं तथैव अप्सु पितृलोके गन्धर्वलोके च। ब्रह्मलोके एवैकस्मिन् छायातपयोरिव अत्यन्त विविक्तं आत्मदर्शनम् कठ ६-५

ब्रह्म सू० ३-२-२१.

ब्रह्मण्यावेदिते विद्या स्वयमेवोत्पद्यते तया चाविद्या बाध्यते। ततश्चाविद्याध्यस्तः सकलोऽयं नामरूपप्रपञ्चः स्वप्नप्रपञ्चवत्प्रविलीयते। अनावेदिते तु ब्रह्मणि ब्रह्मविज्ञानं कुरु प्रपञ्चविलयनं चेति शतकृत्वोऽप्युक्ते न ब्रह्मविज्ञानं प्रपञ्च विलयो वा जायेत।

छान्दोग्ये षष्ठः। अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य –

ननु न युक्तमिदं असंसारिण्याः सर्वज्ञाया देवतायाः बुद्धिपूर्वकं अनेकशतसहस्रानर्थाश्रयं देहं अनुप्राविश्य दुःखं अनुभविष्यामीति सङ्कल्पनं, अनुप्रवेशश्च, स्वातन्त्र्ये सति। सत्यमेवं न युक्तं स्यात् यदि स्वेनैवाविकृतेन रूपेण अनुप्रविशेयं, दुःखमनुभवेयमिति च सङ्कल्पितवती। न त्वेवम्। कथं तर्हि? अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्येति वचनात्। जीवो हि नाम देवताया आभासमात्रम्। बुद्ध्यादिभूतमात्रासंसर्गजनितः आदर्शे इव प्राविष्टः पुरुषप्रतिबिम्बः, जलादिष्विव च सूर्यादीनाम्। अचिन्त्यानन्तशक्तिमत्या देवतायाः बुद्ध्यादिसम्बन्धः चैतन्याभासो देवतास्वरूपविवेकाग्रहणनिमित्तः सुखी दुःखी मूढ इत्याद्यनेकविकल्पप्रत्ययहेतुः। छायामात्रेण जीवरूपेणानुप्रविष्टत्वात् सा देवता न दैहिकैः स्वतः सुखदुःखादिभिः सम्बध्यते। यथा पुरुषादित्यादयः आदर्शोदकादिषु छायामात्रेणानुप्रविष्टा आदर्शोदकादिदोषैर्न सम्बध्यन्ते तद्वद्देवतापि। सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्यते चाक्षुषैर्बाह्यदोषैः। एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा न लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः॥ आकाशवत् सर्वगतश्च नित्यः इति काठके॥

ध्यायतीव लेलायतीव इति च वाजसनेयके।

तत्रैव—

ननु छायामात्रश्चेज्जीवो मृषैव प्राप्तः। तथा परलोकेह-लोकादि च तस्य। नैष दोषः। सदात्मना सत्यत्वाभ्युपगमात्। सर्वं च नामरूपादि सदात्मनैव सत्यं विकारजातम्। स्वतस्तु अनृतमेव। वाचारम्भणं विकारो नामधेयमित्युक्तत्वात्। तथा जीवोऽपीति। यक्षानुरूपो हि बलिरिति न्याय प्रसिद्धिः। अतः सदात्मना सर्वव्यवहाराणां सर्वविकाराणां च सत्यत्वं, सतोऽन्यत्वे चानृतत्वमिति न कश्चिद्दोषः॥

गीतासु ९-१०- तत्र भाष्यभागः —

दृशिकर्मत्वापत्तिनिमित्ता हि जगतः सर्वा प्रवृत्तिः अहमिदं भोक्ष्ये पश्यामीदं शृणोमीदं सुखमनुभवामि दुःखमनुभवामि तदर्थमिदं करिष्यामि एतदर्थमिदं करिष्ये इदं ज्ञास्यामि इत्याद्या अवगतिनिष्ठा अवगत्यवसानैव। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन् इत्यादिश्रुतिः एतमेवार्थं दर्शयति।

एकस्य देवस्य सर्वाध्यक्षभूतचैतन्यमात्रस्य, परमार्थतः सर्वभोगानभिसम्बन्धिनः पृथगन्यस्य चेतनान्तरस्याभावे भोक्तुरन्यस्याभावात् किं निमित्तेयं सृष्टिरिति प्रश्नप्रतिवचने अनुपपन्ने - को अद्धा वेद क इह प्रवोचत् कुत आजाता कुत इयं विसृष्टिः इत्यादिमन्त्रवर्णेभ्यः। दर्शितं च भगवता — अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तव इति॥

जीवात्मनोः पृथक्त्वं यदित्यादिः - तत्र भाष्ये -
पृथक्त्वं गौणमिति

नहि भेदवाक्यानां कदाचिदपि मुख्यभेदार्थत्वमुपपद्यते। स्वाभाविका(ज्ञान)विद्यावत्प्राणिभेददृष्ट्यनुवादित्वात् आत्मभेदवाक्यानाम्। इह चोपनिषत्सु उत्पत्तिप्रलयादिवाक्यैः जीवपरमात्मनोरेकत्वमेव प्रतिपिपादयिषितम् - तत्त्वमसीत्यादिभिः। अत उपनिषत्सु एकत्वं श्रुत्याप्रतिपिपदयिषितं भविष्यतीति भाविनीं एकवृत्तिमाश्रित्य लोके भेददृष्ट्यनुवादो गौण एवेत्यभिप्रायः।

उत्पत्त्यादिश्रुतयः आत्मैकत्वबुद्ध्यवतारयैव, नान्यार्थाः। ननु गौणमुख्ययोः मुख्ये शब्दार्थप्रतिपत्तिरिति चेन्न अन्यथा (अन्यार्थेत्युक्तम्) सृष्टेरप्रसिद्धत्वात् निष्प्रयोजनत्वाच्च अतः अविद्यासृष्टिविषयैव सर्वा गौणी मुख्या च सृष्टिः, न परमार्थतः। सबाह्याभ्यन्तरो ह्यजः इति श्रुतेः। तस्मात् श्रुत्या निश्चितं यदेकमेवाद्वितीयमजममृतमिति, युक्तियुक्तं च तदेव श्रुत्यर्थः। नेतरत्कदाचिदपि ।

प्राणोवा अन्नं शरीरमन्नादमित्यारभ्य आकाशान्तस्य कार्यस्यैव अन्नान्नादत्वमुक्तम्। उक्तं नाम किं तेन?- तेनैतत् सिद्धं भवति — कार्यविषयः एव भोज्यभोक्तृत्वकृतः संसारो न त्वात्मनीति। आत्मनि तु भ्रान्त्योपचर्यते। ननु आत्मापि परमात्मनः कार्यं ततो युक्तस्तस्य संसार इति। न। असंसारिण एव प्रवेशश्रुतेः। तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत् इति आकाशादिकारणस्य ह्यसंसारिण एव परमात्मनः कार्येष्वनुप्रवेशः श्रूयते। तस्मात् कार्यानुप्रविष्टो जीवः आत्मा पर एवासंसारी। सृष्ट्वानुप्राविशदिति समान-कर्तृत्वोपपत्तेश्च। सर्गप्रवेशक्रिययोश्च एकश्चेत्कर्ता ततः क्त्वा प्रत्ययो युक्तः। प्रविष्टस्य भावान्तरापत्तिरिति चेन्न। प्रवेशस्य अन्यार्थत्वेन प्रत्याख्यातत्वात्। अनेन जीवेनेति विशेषश्रुतेः धर्मान्तरेणानुप्रवेश इति चेन्न। तत्त्वमसीति पुनस्तद्भावोक्तेः। भा-वान्तरापन्नस्यैव तदपोहार्था सम्पत्, इति चेन्न। तत् सत्यं स आत्मा तत्त्वमसीति सामानाधिकरण्यात्। लोके दृष्टं जीवस्य संसारित्वमिति चेन्न। उपलब्धुरनुपलभ्यत्वात्। संसारधर्मविशिष्टः आत्मा उपलभ्यत इति चेन्न। धर्माणां धर्मिणोऽव्यतिरेकात् कर्म-त्वानुपपत्तेः। उष्णप्रकाशयोः दाह्यप्रकाश्यत्वानुपपत्तिवत्। त्रासादि-दर्शनात् दुःखित्वादि अनुमीयत इति चेन्न। त्रासादेर्दुःखस्य च उप-लभ्यमानत्वादेव नोपलब्धृधर्मत्वम्। कापिलादि शास्त्रविरोध इति चेन्न। तेषां भ्रान्तत्वोपपत्तेः। श्रुत्युपपत्तिभ्यां च सिद्धमात्मनोऽसंसारित्वं एकत्वं च स यश्चायं पुरुषे यश्चासावादित्ये स एकः इति ॥

३२४ छान्दोग्ये - त्रयो धर्मस्कन्धाः इत्यत्र चर्चा
तदन्ते भाष्यम् —

यत्तु सांख्यैः कर्मत्यागोऽभ्युपगम्यते क्रियाकारकफल
भेदबुद्धेः सत्यत्वाभ्युपगमात् तन्मृषा। यच्च बौद्धैः
शून्यताभ्युपगमात् अकर्तृत्वमभ्युपगम्यते तदप्यसत्
तदभ्युपगन्तुः सत्त्वाभ्युपगमात्। यच्च अज्ञैः अल-
सतया अकर्तृत्वाभ्युपगमः सोऽप्यसत् कारकबुद्धेः
अनिवर्तितत्वात् प्रमाणेन। तस्मात् वेदान्तप्रमाणजनित
एकत्वप्रत्ययवत एव कर्मनिवृत्तिलक्षणं पारिव्राज्यं
चेति सिद्धम्। एतेन गृहस्थस्यैकत्वविज्ञाने सति पारिव्राज्यं
अर्थसिद्धम्।

गौडपादकारिका, अद्वैतप्रकरणे श्लोकः 10. — भाष्यम् -
आत्ममायाविसर्जिताः। आत्मनो माया अविद्या, तया प्रत्यु-
पस्थापिताः॥ तत्रैव पञ्चमश्लोकान्तव्याख्याने —
बन्धमोक्षादयो व्यावहारिकाः न विरुध्यन्ते। सर्ववादिभिः
अविद्याकृतव्यवहाराभ्युपगमात् परमार्थानभ्युपगमात्।
तत्रैव श्लोकः ३४. सुषुप्तेऽन्यो न तत्समः इति
सुषुप्ते अन्यः प्रचारः। अविद्यामोहतमोग्रस्तस्य अन्त-
र्लीनानेकानर्थप्रवृत्तिबीजवासनावतो मनसः प्रचारः।
आत्मसत्यानुबोधहुताशविप्लुष्टाविद्यानर्थप्रवृत्तिबीजस्य
निरुद्धस्य अन्य एव प्रशान्तसर्वक्लेशरजसः स्वतन्त्रः प्र-
चारः। अतो न तत्समः।

ब्रह्मविद्या अतिशयफला । अतः सा प्रकारान्तरेणापि वक्तव्येति गायत्री वा इत्याद्यारभ्यते । गायत्रीद्वारेण च उच्यते ब्रह्म । सर्वविशेषरहितस्य नेति नेतीत्यादि विशेष प्रतिषेधगम्यस्य दुर्बोधत्वात् । सत्सु अनेकेषु छन्दस्सु गायत्र्या एव ब्रह्मज्ञानद्वारतया उपादानं प्राधान्यात् । सोमाहरणात् इतरच्छन्दोऽक्षराहरणेन इतरच्छन्दोव्याप्त्या च सर्वसवनव्यापकत्वाच्च यज्ञे प्राधान्यं गायत्र्याः । गायत्रीसारत्वाच्च ब्राह्मणस्य मातरमिव हित्वा गुरुतरां गायत्रीं, ततोऽन्यद् गुरुतरं (मन्त्रं) न प्रतिपद्यते यथोक्तं-ब्रह्मापीति । तस्यामत्यन्तगौरवस्य प्रसिद्धत्वात् । अतो गायत्रीमुखेनैव ब्रह्मोच्यते — (उपनिषत्) गायत्री वा इदं सर्वं भूतं यदिदं किञ्च । वाग्वै गायत्री वाग्वा इदं सर्वं भूतम् । गायति च त्रायते च ॥१॥

गायत्री वा इत्यवधारणार्थो वैशब्दः । इदं सर्वं भूतं प्राणिजातं यत्किञ्च स्थावरं जङ्गमं वा तत्सर्वं गायत्र्येव । तस्याश्छन्दोमात्रायाः सर्वभूतत्वमनुपपन्नमिति गायत्रीकारणं वाचं शब्दरूपामापादयति गायत्री वाग्वै गायत्रीति । वाग्वा इदं सर्वं भूतम् । यस्मात् वाक् शब्दरूपा सती सर्वं भूतं गायति शब्दयति, असौ गौरसावश्व इति च, त्रायते च रक्षति, अमुष्मान्मा भैषीः किं ते भयमुत्थितमित्यादिना सर्वतो भयान्निवर्त्यमानो वाचा त्रातः स्यात् । यद् वाग् भूतं गायति च त्रायते च, गायत्र्येव

तद् गायति त्रायते च, वाचोऽनन्यत्वाद् गायत्र्याः। गानात् त्राणाच्च गायत्र्याः गायत्रीत्वम्।

(उप) या वै सा गायत्रीयं वाव सा येयं पृथिवी। अस्यां हीदं सर्वं भूतं प्रतिष्ठितम्। एतामेव नातिशीयते॥

(भाष्यम्) यैवंलक्षणा सर्वभूतरूपा गायत्री, सेयं वाव पृथिवी। कथं पुनरियं पृथिवी गायत्रीति- उच्यते। सर्वभूतसम्बन्धात्। कथं सर्वभूतसम्बन्धः? अस्यां पृथिव्यां हि यस्मात् सर्वं स्थावरं जङ्गमं च भूतं प्रतिष्ठितम्। एतामेव पृथिवीं नातिशीयते नातिवर्तेत इत्येतत्। यथा गानत्राणाभ्यां भूतसम्बन्धो गायत्र्या, एवं भूतप्रतिष्ठानात् भूतसम्बद्धा पृथिवी, अतो गायत्री पृथिवी।

(उप) या वै सा पृथिवीयं वाव सा यदिदमस्मिन् पुरुषे शरीरमस्मिन् हीमे प्राणाः प्रतिष्ठिता एतदेव नातिशीयन्ते

(भाष्यम्) या वै सा पृथिवी गायत्रीयं वाव सेदमेव। तत् किम् यदिदमस्मिन् पुरुषे कार्यकरणसंघाते जीवति शरीरं, पार्थिवत्वाच्छरीरस्य। कथं शरीरस्य गायत्रीत्वमिति? उच्यते- अस्मिन् हीमे प्राणाः भूतशब्दवाच्याः प्रतिष्ठिताः। अतः पृथिवीवद् भूतशब्दवाच्यप्राणप्रतिष्ठानाच्छरीरं गायत्री। एतदेव यस्माच्छरीरं नातिशीयन्ते प्राणाः।

(उप) यद्वै तत् पुरुषे शरीरमिदं वाव तद्यदिद-मस्मिन्नन्तः पुरुषे हृदयमस्मिन् हीमे प्राणाः प्रति-

ष्ठिता एतदेव नातिशीयन्ते ॥

(भाष्यम्) यद्वै तत्पुरुषे शरीरं गायत्रीदं वाव तत् । यदिदमस्मिन्नन्तर्मध्ये पुरुषे हृदयं पुण्डरीकाकारं एतद् गायत्री । कथमित्याह – अस्मिन् हीमे प्राणाः प्रतिष्ठिताः । अतः शरीरवद् गायत्री हृदयम् । एतदेव च नातिशीयन्ते प्राणाः । प्राणो ह पिता प्राणो माता, अहिंसन् सर्वभूतानि इति च श्रुतेः भूतशब्दवाच्याः प्राणाः ॥

सैषा चतुष्पदा षड्विधा गायत्री तदेतदृचाभ्यनूक्तम् ।

तावानस्य महिमा ततो ज्यायांश्च पूरुषः ।
पादोऽस्य सर्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवीति ॥

(भाष्यम्) सैषा चतुष्पदा षडक्षरपदा छन्दोरूपा सती भवति गायत्री । षड्विधा वाग्भूत पृथिवी शरीर हृदय प्राण रूपा सती षड्विधा भवति । वाक्प्राणयोरन्यार्थनिर्दिष्टयोरपि गायत्रीप्रकारत्वं अन्यथा षड्विधसंख्यापूरणानुपपत्तेः । तदेतस्मिन्नर्थे एतद् गायत्र्याख्यं ब्रह्म गायत्र्यनुगतं गायत्रीमुखेनोक्तं ऋचापि मन्त्रेण अभ्यनूक्तं प्रकाशितम् । तावानस्य गायत्र्याख्यस्य ब्रह्मणः समस्तस्य महिमा विभूतिविस्तारः, यावान् चतुष्पात् षड्विधश्च ब्रह्मणो विकारः पादो गायत्रीति व्याख्यातः । अतस्तस्माद् विकारलक्षणाद् गायत्र्याख्याद् वाचारम्भण मात्रात् ततो ज्यायान्महान् महत्तरश्च परमार्थसत्यरूपः

अविकारः पुरुषः। पुरुषः सर्वपूरणात् पुरि शयनाच्च।
तस्यास्य पादः सर्वा सर्वाणि भूतानि तेजोबन्नादीनि स्थावरजङ्गमानि। त्रिपात् त्रयः पादा अस्य सोऽयं त्रिपात्।
त्रिपादमृतं पुरुषाख्यं समस्तस्य गायत्र्यात्मनो दिवि द्योतनवति स्वात्मन्यवस्थितमित्यर्थः इति।

(उप) यद्वै तद्ब्रह्मेति। इदं वाव तद् योऽयं बहिर्धा पुरुषाद् आकाशो यो वै स बहिर्धा पुरुषादाकाशः॥

(भाष्यम्) यद्वै तत् त्रिपादमृतं गायत्रीमुखेनोक्तं ब्रह्मेति इदं वाव तदिदमेव तत्। यः अयं प्रसिद्धो बहिर्धा बहिः पुरुषादाकाशो भौतिको यो वै, स बहिर्धा पुरुषादाकाश उक्तः।

(उप) अयं वाव स योऽयमन्तः पुरुष आकाशो यो वै सोऽन्तः पुरुष आकाशः॥

(भाष्यम्) अयं वाव स योऽयमन्तःपुरुषे शरीरे आकाशः। यो वै सोऽन्तःपुरुषे आकाशः।

(उप) अयं वाव स योऽयमन्तर्हृदय आकाशस्तदेतत् पूर्णमप्रवर्ति। पूर्णमप्रवर्तिनीं श्रियं लभते य एवं वेद॥

(भाष्यम्) अयं वाव स योऽयमन्तर्हृदये हृदयपुण्डरीके आकाशः। कथमेकस्य सत आकाशस्य त्रिधा भेद इति। उच्यते — बाह्येन्द्रियविषये जागरितस्थाने नभसि दुःखबाहुल्यं दृश्यते ततोऽन्तःशरीरे स्वप्नस्थानभूते मन्दतरं दुःखं भवति। स्वप्नान् पश्यतो हृदयस्थे (पुनः) नभसि न कञ्चन कामं कामयते न कञ्चन

स्वप्नं पश्यति । अतः सर्वदुःखनिवृत्तिरूपमाकाशं सुषुप्तस्थानम् ।
अतो युक्तमेकस्यापि त्रिधा भेदान्वाख्यानम् । बहिर्धा पुरुषा-
दारभ्य आकाशस्य हृदये सङ्कोचकरणं चेतस्समाधानस्तुतये ।
यथा "त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते । अर्धतस्तु कुरु-
क्षेत्रमर्धतस्तु पृथूदकम्" इति तद्वत् । तदेतत् हार्दाकाशाख्यं
ब्रह्म पूर्णं सर्वगतं, न हृदयमात्रपरिच्छिन्नमिति मन्तव्यम् ।
यद्यपि हृदयाकाशे चेतः समाधीयते । अप्रवर्ति न कुतश्चित्
क्वचित् प्रवर्तितुं शीलमस्येति अप्रवर्ति तदनुच्छित्तिधर्मकम्
यथान्यानि भूतानि परिच्छिन्नानि उच्छित्तिधर्मकाणि न तथा
हार्दं नभः । पूर्णमप्रवर्तिनीं अनुच्छेदात्मिकां श्रियं विभूतिं
गुणफलं लभते दृष्टम् । य एवं यथोक्तां पूर्णप्रवर्तिगुणं ब्रह्म
वेद जानाति इहैव जीवन् तद्भावं प्रतिपद्यत इत्यर्थः ॥

अथ बृहदारण्यके गायत्री विषयः — पञ्चमाध्याये १४ ब्राह्मणम्

भूमिरन्तरिक्षं द्यौरित्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यै
पदमेतदु हैवास्या एतत् स यावदेषु त्रिषु लोकेषु तावद्ध
जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ।

ब्रह्मणो हृदयाद्यनेकोपाधिविशिष्टस्य उपासनमुक्तम् ।
अथेदानीं गायत्र्युपाधिविशिष्टस्योपासनं वक्तव्यमित्यारभ्यते ।
सर्वच्छन्दसां हि गायत्रीच्छन्दः प्रधानभूतम् । तत्प्रयोक्तृ
गयत्राणाद् गायत्रीति वक्ष्यति । न चान्येषां छन्दसां प्रयोक्तृ

प्राणत्राणसामर्थ्यम् । प्राणात्मभूता च सा । सर्वच्छन्दसां चात्मा
प्राणः । प्राणश्च क्षतत्राणात् क्षत्रमित्युक्तम् । प्राणश्च गायत्री ।
तस्मात् तदुपासनमेव विधित्स्यते । द्विजोत्तमजन्महेतुत्वाच्च ।
गायत्र्या ब्राह्मणमसृजत त्रिष्टुभा राजन्यं जगत्या वैश्यमिति
द्विजोत्तमस्य द्वितीयं जन्म गायत्रीनिमित्तम् । तस्मात्प्रधाना गायत्री
ब्राह्मणा व्युत्थाय" "ब्राह्मणा अभिवदन्ति" "स ब्राह्मणो विपापो विरजो
अविचिकित्सो ब्राह्मणो भवति" इत्युत्तमपुरुषार्थसम्बन्धं ब्राह्मणस्य
दर्शयति । तच्च ब्राह्मणत्वं गायत्रीजन्ममूलम् । अतो वक्तव्यं
गायत्र्याः सतत्त्वम् । गायत्र्या हि यः सृष्टो द्विजोत्तमो निरङ्कुश
एवोत्तमपुरुषार्थसाधनेऽधिक्रियते । अतस्तन्मूलः परमपुरुषार्थ
सम्बन्धः । तस्मात्तदुपासनविधानायाह — भूमिरन्तरिक्षं द्यौरि-
त्येतान्यष्टावक्षराणि । अष्टौ अक्षराणि यस्य तदष्टाक्षरम् ।
ह वै प्रसिद्धावद्योतकौ । एकं प्रथमं गायत्र्यै गायत्र्याः पदम् ।
यकारेणैवाष्टत्वपूरणम् । एतदु हैव एतदेवास्याः गायत्र्याः पदं
पादः प्रथमो भूम्यादिलक्षणः त्रैलोक्यात्मा । अष्टाक्षरत्वसामान्यात्
एवमेतत् त्रैलोक्यात्मकं गायत्र्याः प्रथमं पदं यो वेद तस्यैतत्
फलम् — स विद्वान् यावत्किञ्चिदेषु त्रिषु लोकेषु जेतव्यं तावत्सर्वं
ह जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ।

(उप) ऋचो यजूंषि सामानीत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं
गायत्र्यै पदं एतदु हैवास्या एतत्स यावतीयं त्रयी विद्या ता-
वद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥

प्राणोऽपानो व्यान इत्यष्टावक्षाराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यै पदम्
एतदु हैवास्या एतत् स यावदिदं प्राणि तावद्ध जयति योऽस्या
एतदेवं पदं वेद । अथास्या एतदेव तुरीयं दर्शतं पदं परोरजा
य एष तपति यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं दर्शतं पदमिति ददृश इव हि
एष परोरजा इति सर्वमु ह्येवैष रज उपर्युपरि तपति । एवं हैव
श्रिया यशसा तपति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥

ऐतरेयोपनिषदि इमान् लोकानसृजत — भाष्ये —
सलिलफेनस्थानीये आत्मभूते नामरूपे अव्याकृते आत्मैकशब्द
वाच्ये व्याकृतफेनस्थानीयस्य जगतः उपादानभूते सम्भवतः।
तस्मात् आत्मभूतनामरूपोपादानभूतः सन् सर्वज्ञो जगन्नि-
र्मिमीते इत्यविरुद्धम् । अथवा यथा विज्ञानवान् मायावी
निरुपादानः आत्मानमेव आत्मान्तरत्वेन आकाशेन गच्छ-
न्तमिव निर्मिमीते तथा सर्वज्ञो देवः सर्वशक्तिमान् महामायः
आत्मानमेव आत्मान्तरत्वेन जगद्रूपेण निर्मिमीते इति
युक्ततरम् । एवं च सति कार्यकारणोभयासद्वाद्यादि
पक्षाश्च न प्रसज्जन्ते सुनिराकृताश्च भवन्ति ।

ॐ स वा एष महानज आत्माजरोऽमरोऽमृतोऽभयो ब्रह्माभयं वै ब्रह्माभयं हि वै ब्रह्म भवति य एवं वेद ।२५॥

इदानीं समस्तस्यैव आरण्यकस्य योऽर्थ उक्तः, सः समुच्चित्य अस्यां कण्डिकायां निर्दिश्यते, एतावान् समस्तारण्यकार्थ इति स वा एष महानज आत्मा। अजरो न जीर्यत इति न विपरिणमत इत्यर्थः। अमरः। यस्माच्चाजरः तस्मादमरः। न म्रियत इत्यमरः। यो हि जायते जीर्यते च स विनश्यति म्रियते वा अयं तु अजत्वादजरत्वाच्चाविनाशी यतोऽत एवामृतः। यस्माज्जनिप्रभृतिभिः त्रिभिर्भावविकारैर्वर्जित इत्येतत्। तस्मादितरैरपि भावविकारैस्त्रिभिः तत्कृतैश्च कामकर्ममोहादिभिः मृत्युरूपैः वर्जित अभयोऽत एव। यस्माच्चैव पूर्वोक्तविशेषणः तस्मादभयवर्जितः। भयं हि नाम अविद्याकार्यम्। तत्कार्यप्रतिषेधेन भावविकारप्रतिषेधेन च अविद्यायाः प्रतिषेधः सिद्धो वेदितव्य अभय आत्मा एवंगुणविशिष्टः। किमसौ? ब्रह्म। परिवृढं निरतिशयं महदित्यर्थः। अभयं वै ब्रह्म। प्रसिद्धमेतल्लोके अभयं ब्रह्मेति। तस्माद्युक्तं एवंगुणविशिष्ट आत्मा ब्रह्मेति।

य एवं यथोक्तमात्मानं अभयं ब्रह्म वेद सोऽभयं हि वै ब्रह्म भवति। एषः सर्वस्या उपनिषदः संक्षिप्तोऽर्थ उक्तः। एतस्यैवार्थस्य सम्यक् प्रबोधाय उत्पत्तिस्थितिप्रलयादिकल्पना, क्रियाकारकफलाध्यारोपणा च आत्मनि कृता। तदपोहनं च। नेति नेतीत्यध्यारोपित विशेषापनयद्वारेण पुनः तत्त्वमावेदितम्। यथा एकप्रभृति आ परार्धसंख्यास्वरूपपरिज्ञानाय रेखाध्यारोपणं कृत्वा एकेयं

~~संख्या~~ रेखा, दशेयं, शतेयं, सहस्रेयामिति ग्राहयति, अवगमयति संख्यास्वरूपं केवलं, न तु संख्यायाः रेखात्मत्वमेव। यथा च अकारादीन्यक्षराणि विजिग्राहयिषुः पत्रमषीरेखादिसंयोगोपाय मास्थाय वर्णानां सतत्त्वमावेदयति, न पत्रमष्याद्यात्मतां अक्षराणां ग्राहयति, तथा चेह उत्पत्त्याद्यनेकोपायमास्थायैकं ब्रह्मतत्त्वमावेदितम्। पुनः तत्कल्पितोपायजनितविशेषपरिशोधनार्थं नेति नेतीति तत्त्वोपसंहारः कृतः। तदुपसंहृतं पुनः परिशुद्धं केवल मेव सफलं ज्ञानं अन्ते अस्यां कण्डिकायामिति ॥२८॥

माण्डूक्ये - नान्तःप्रज्ञमिति तुरीयावतरणिकायाम् -

अन्तःप्रज्ञत्वादिनिवृत्तिसमकालमेव प्रमातृत्वादिभेद निवृत्तिः। ज्ञाते द्वैतं न विद्यते इति ह्युक्तम्। अतश्च ज्ञानस्यापि निवृत्तिः। ज्ञानस्य द्वैतनिवृत्तिलक्षणव्यतिरेकेण क्षणान्तरानव स्थानात्॥ "ज्ञानं च प्रकृतेर्गुणः" इति च भागवते॥ अवस्थाने अनवस्थाप्रसङ्गः। द्वैतानिवृत्तिप्रसङ्गश्च। तस्मात् आत्मन्यध्यारोपितान्तःप्रज्ञत्वादिप्रतिषेधविज्ञानप्रमाणव्यापारसमकालमे अनर्थनिवृत्तिरिति॥

सा होवाच ब्राह्मणा भगवन्तस्तदेव बहु मन्येध्वं यदस्मा-
न्नमस्कारेण मुच्येध्वमित्यादि - तत्र अन्तर्यामिब्राह्मणे
एतदुक्तमित्यादि । यं पृथिवी न वेद, यं सर्वाणि भूतानि
न विदुरिति च । यमन्तर्यामिणं न विदुः, ये च न विदुः
यच्च तदक्षरं दर्शनादिक्रियाकर्तृत्वेन सर्वेषां चेतनाधातुः
इत्युक्तम् । कस्त्वेषां विशेषः किं वा सामान्यमिति
(अत्र परपक्षोपन्यासादनन्तरम्) कस्तर्हि भेद एषाम् ?
उपाधिकृत इति ब्रूमः । न स्वत एषां भेदोऽभेदो वा ।
सैन्धवघनवत् प्रज्ञानैकरसस्वाभाव्यात् । अपूर्वमनपरम-
नन्तरमबाह्यम्, अयमात्मा ब्रह्म इति च श्रुतेः । सबाह्या-
भ्यन्तरो ह्यजः इति चाथर्वणे । तस्मान्निरुपाधिकस्य
आत्मनो निरुपाख्यत्वान्निर्विशेषत्वादेकत्वाच्च नेति नेति
इति व्यपदेशो भवति । अविद्याकामकर्मविशिष्टकार्यकरणो-
पाधिः आत्मा संसारी जीव उच्यते । नित्यनिरतिशयज्ञान
शक्त्युपाधिः आत्मान्तर्यामीश्वर उच्यते । स एव निरुपाधिक
केवलः शुद्धः स्वेन स्वभावेनाक्षरं पर उच्यते । तथा
हिरण्यगर्भाव्याकृतदेवताजातिपिण्डमनुष्यतिर्यक्प्रेतादि
कार्यकरणोपाधिभिः विशिष्टः तत्तदाख्यस्तत्तद्रूपो भवति ।
तथा "तदेजति तन्नैजति" इत्यत्र व्याख्यातम् । तथा "एष त आत्मा"
"एष सर्वभूतान्तरात्मा" "एष सर्वेषु भूतेषु गूढः" "तत्त्वमसि"
"अहमेवेदं सर्वम्" "आत्मैवेदं सर्वम्" "नान्योऽतोऽस्ति द्रष्टा"

इत्यादिश्रुतयो न विरुध्यन्ते । कल्पनान्तरेषु एताः श्रुतयो न गच्छन्ति । तस्मात् उपाधिभेदेनैव एषां भेदो नान्यथा। एकमेवाद्वितीयमित्यवधारणात्सर्वोपनिषत्सु ।

स्वयं प्रसिद्धं हि एतत् शारीरस्य ब्रह्मात्मत्वं (तत्त्वमसीति) उपदिश्यते, न यत्नान्तरप्रसाध्यम् । अतश्चेदं शास्त्रीयं ब्रह्मात्मत्वमवगम्यमानं स्वाभाविकस्य (अयत्नसिद्धस्य अप्रामाणिकस्य) शारीरात्मत्वस्य बाधकं सम्पद्यते, रज्ज्वादिबुद्धय इव सर्पादिबुद्धीनाम् । बाधिते च शारीरात्मत्वे तदाश्रयः समस्तः स्वाभाविको व्यवहारः (प्रमातृत्वादयः) बाधितो भवति

मुण्डके - अक्षरात् परतः पर इति वाक्यस्य सूत्रभाष्ये व्याख्या :-
अक्षरं अव्याकृतं नामरूपबीजशक्तिरूपं भूतसूक्ष्मं ईश्वराश्रयं तस्यैवोपाधिभूतं सर्वस्माद्विकारात्परो यः अविकारः तस्मात् परतः परः इति ॥ अस्यैव वाक्यस्य उपनिषद्भाष्यम् :-
अक्षरात् नामरूपबीजोपाधिलक्षितस्वरूपात् सर्वकार्यकरण बीजत्वेन उपलक्ष्यमाणत्वात् परं तत्त्वं तदुपाधिलक्षणं अव्याकृताख्यं अक्षरम् । सर्वविकारेभ्यः परम् । तस्मात् परतो अक्षरात् परो निरुपाधिकः पुरुष इत्यर्थः ॥

रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव। तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय।
इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते। युक्ता ह्यस्य हरयः शता दशेति
भाष्यम् – रूपं रूपं प्रति प्रतिरूपो रूपान्तरं बभूवेत्यर्थः।
प्रतिरूपोऽनुरूपो वा यादृक्संस्थानौ मातापितरौ तत्संस्थान
तदनुरूप एव पुत्रो जायते। नहि चतुष्पदो द्विपाज्जायते।
द्विपदो वा चतुष्पात्। स एव हि परमेश्वरो नामरूपे व्याकुर्वाणो
रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव। किमर्थं पुनः प्रतिरूपमागमनं
तस्येत्युच्यते। तदस्यात्मनो रूपं प्रतिचक्षणाय प्रतिख्या-
पनाय। यदि हि नामरूपे न व्याक्रियेते तदा अस्यात्मनः
निरुपाधिकं रूपं प्रज्ञानघनाख्यं न प्रतिख्यायेत। यदा
पुनः कार्यकारणात्मना नामरूपे व्याकृते भवतः तदास्य
रूपं प्रतिख्यायेत।

इन्द्रः परमेश्वरो मायाभिः प्रज्ञाभिः (शक्तिव्यपदेश्याभिः)
नामरूपभूतकृत मिथ्याभिमानैर्वा न तु परमार्थतः।
बहुरूप = पुरुरूपः। ईयते गम्यते। एकरूप एव प्रज्ञान-
घनः सन्, अविद्याप्रज्ञाभिः। कस्मात् पुनः कारणात्?
युक्ताः रथे इव वाजिनः स्वविषयप्रकाशनाय। हि यस्मा
अस्य हरयो हरणादिन्द्रियाणि, शता शतानि, दश च
प्राणिभेदबाहुल्यात् शतानि दश च भवन्ति। तस्मादिन्द्रिय
बाहुल्यात् तत्प्रकाशनायैव च युक्तानि तानि न आत्मप्रका-
शनाय। तस्मात्तैरेव विषयस्वरूपैरीयते न स्वरूपेण।

यद्यपि स्वप्ने साधीः भवति, तथापि साधीः न स्वप्नभोगोपलब्धिं प्रति कारणत्वं भजते। किं तर्हि पटचित्रवत् वासनाश्रया दृश्यैव धीर्भवतीति

यावद्धि अविद्या न निवर्तते तावद्धर्मादिगोचरत्वं जीवस्य जीवत्वं च न निवर्तते । तन्निवृत्तौ तु प्राज्ञ एव तत्त्वमसीति श्रुत्या प्रत्याय्यते ।

न चाविद्यावत्त्वे तदपगमे च वस्तुनः किञ्चिद्विशेषोऽस्ति । यथा कश्चित् सन्तमसे पतितां काञ्चिद्रज्जुमहिं मन्यमानो भीतो वेपमानः पलायते, तं चापरो ब्रूयात् मा भैषीः नायमहिः, रज्जुरेवेति । स च तदुपश्रुत्य अहिकृतं भयं उत्सृजेत्, वेपथुं पलायनं च । न त्वहिबुद्धिकाले तदपगमकाले च वस्तुनः कश्चन विशेषः स्यात् । तथैवैतदपि द्रष्टव्यम् ।

अविद्यावत्त्वं सविद्यत्वं च प्रमात्रात्मसमवेतमेव विशेषः । प्राज्ञस्तु प्रमातुरात्मा भवति । प्रमाता तु आध्यासिक एव ।

किं नाम मनः ? पुरुष एव कर्ता सन् मन्वानो मन इत्युच्यते
मनुते इति कर्तृसाधनः
मन्यते अनेन इति करणसाधने मन इन्द्रियम्

अपि चान्त्यमिदं वेदान्तं प्रमाणं आत्मैकत्वस्य प्रतिपादकं नातः परं किंचिदाकाङ्क्ष्यमस्ति। यथा हि लोके यजेतेत्युक्ते किं केन कथमित्याकाङ्क्ष्यते, नैवं तत्त्वमसि अहं ब्रह्मास्मि इत्युक्ते किंचिदन्यदाकाङ्क्ष्यमस्ति, सर्वात्मैकत्वविषयत्वादवगतेः। सति हि अन्यस्मिन् अवशिष्यमाणेऽर्थे आकाङ्क्षा स्यात्। न तु आत्मैकत्वव्यतिरेकेण अवशिष्यमाणोऽन्योऽर्थोऽस्ति य आकाङ्क्ष्येत। न चेयमवगतिर्नोत्पद्यत इति शक्यं वक्तुम्, तद्धास्य विजज्ञौ इत्यादिश्रुतिभ्यः। अवगतिसाधनानां च श्रवणादीनां वेदानुवचनादीनां च विधानात् न चेयमवगतिरनर्थिका भ्रान्तिर्वेति शक्यं वक्तुम्। अविद्यानिवृत्तिफलदर्शनात्, बाधकज्ञानान्तराभावाच्च। प्राक्च आत्मैकत्वावगतेः अव्याहतः सर्वः सत्यानृतव्यवहारो लौकिको वैदिकश्च। तस्मात् व्यवहारार्थं नानात्वं सत्यमिति कल्पनमसंगतमिति। अन्त्येन प्रमाणेन प्रतिपादिते आत्मैकत्वे समस्तस्य प्राचीनस्य भेद व्यवहारस्य बाधितत्वात् न अनेकात्मकब्रह्मकल्पनावकाशः

परमात्मनोऽवयवभूतो विज्ञानमयो जीव इति पक्षे दोषः —

आत्मावयवभूतस्य विज्ञानात्मनः संसरणे परमात्मशून्य प्रदेशाभावात् अवयवान्तरनोदनव्यूहनाभ्यां हृदयशूलेनेव परमात्मनो दुःखित्वप्राप्तिः - बृ.आ. एतस्मादात्मनः व्युच्चरन्ति ॥

उपाधिसम्पर्कजनित प्रबुध्यमान विशेषात्मानः = जीवाः ॥

सूत्रभाष्ये २-३-७

344

(अस्ति स्वयं नाम आत्मा)। नहि आत्मागन्तुकः कस्यचित्। स्वयंसिद्धत्वात्। नहि आत्मा आत्मनः प्रमाणमपेक्ष्य सिद्ध्यति। तस्य हि प्रत्यक्षादीनि प्रमाणानि अप्रसिद्धप्रमेयसिद्धये उपादीयन्ते। नह्याकाशादयः पदार्थाः प्रमाणनिरपेक्षाः स्वयं सिद्धाः केनचिदभ्युपगम्यन्ते। आत्मा तु प्रमाणादिव्यवहाराश्रयत्वात् प्रागेव प्रमाणादिव्यवहारात् सिद्ध्यति। न चेदृशस्य निराकरणं सम्भवति। आगन्तुकं वस्तु निराकर्तुं शक्यते। न स्वस्वरूपम्। य एव हि निराकर्ता तदेव तस्य स्वरूपम् नहि अग्नेरौष्ण्यमग्निना निराक्रियते। तथा अहमेवेदानीं जानामि वर्तमानं वस्तु, अहमेवातीतमतीततरं चाज्ञासिषं अहमेवानागतमनागततरं च ज्ञास्यामीत्यतीतानागतवर्तमानभावेन अन्यथाभवत्यपि ज्ञातव्ये न ज्ञातुरन्यथाभावोऽस्ति, सर्वदा वर्तमानस्वभावत्वात्। तथा भस्मीभवत्यपि देहे नात्मन उच्छेदो वा वर्तमानस्वभावादन्यथास्वभावत्वं वा न सम्भावयितुं शक्यम्। एवं अप्रत्याख्येयस्वभाव आत्मा॥

सूत्रभाष्ये २-३-१७. नात्माऽश्रुतेर्नित्यत्वाच्च ताभ्यः।

नात्मा जीव उत्पद्यते। कस्मात्? अश्रुतेः।
अविकृतस्यैव ब्रह्मणो जीवात्मनावस्थानं ब्रह्मात्मता चेति।
ननु प्रविभक्तत्वात् (लक्षणभेदात्) विकारः, विकारत्वाच्च उत्पद्यत इति युक्तम्। अत्रोच्यते — नास्य प्रविभागः स्वतोऽस्ति एको देवः सर्वभूतेषु इति श्रुतेः। बुद्ध्याद्युपाधिनिमित्तं त्वस्य प्रविभागप्रतिभानं आकाशस्येव घटादिसम्बन्धनिमित्तम्। तथा च शास्त्रम् — स वा अयमात्मा ब्रह्म विज्ञानमयो मनोमयः इत्येवमादि ब्रह्मण एवाविकृतस्य सतोऽपि एकस्य अनेक बुद्ध्यादिमयत्वं दर्शयति। तन्मयत्वं चास्य तद्विविक्तस्वरूपानभिव्यक्त्या तदुपरक्तस्वरूपत्वं — स्त्रीमयो जाल्म इत्यादिवद् द्रष्टव्यम्। यदपि क्वचित् अस्य उत्पत्तिप्रलयश्रवणं तदपि अत एवोपाधिसम्बन्धान्नेतव्यम्। उपाध्युत्पत्त्या अस्योत्पत्तिस्तत्प्रलयेन च प्रलय इति।
प्रतिज्ञानुरोधोऽपि अविकृतस्यैव ब्रह्मणो जीवभावाभ्युपगमात्। लक्षणभेदोऽपि अनयोरुपाधिनिमित्त एव। अत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति प्रकृतस्यैव विज्ञानमयस्य आत्मनः सर्वसंसारधर्मप्रत्याख्यानेन परमात्मभावप्रतिपादनात्।
ब्रह्मणो विभुत्वमाम्नातम्। तस्माद्विभुर्जीवः।

346 यथा च तक्षोभयथा २-३-४०.

तक्षा वास्यादिकरणहस्तः कर्ता दुःखी भवति, स एव गृहं गतः विमुक्तवास्यादिकरणः स्वस्थः (अन्यैः अप्रेर्यत्वं) निर्वृतो (मानसप्रयत्नराहित्यम्) निर्व्यापारः (कायचेष्टाशून्यत्वं) सुखी भवति, एवं अविद्याप्रत्युपस्थापितद्वैतसम्पृक्त आत्मा स्वप्नजागरितावस्थयोः कर्ता दुःखी भवति, सः तच्छ्रमापनुत्तये (स्वपिति) स्वमात्मानं परं ब्रह्म प्रविश्य विमुक्तकार्यकरण संघातोऽकर्ता सुखी भवति सम्प्रसादावस्थायाम्। तथा मुक्त्यवस्थायामपि अविद्याध्वान्तं विद्याप्रदीपेन विधूय आत्मैव केवलो निर्वृतः सुखी भवति।

बृहदारण्यके ४ अध्याये ३ ब्राह्मणम्

सवा एष एतस्मिन् बुद्धान्ते रत्वा चरित्वेति उपनिषत्।

तत्रावतरणिका भाष्यवाक्यम् — योऽसौ पुरुषो विज्ञानमयः स च स्वप्ने स्वयंज्योतिः पुरुष इत्युपदर्शितः सोऽसौ स्वप्ने असङ्गत्वात् स्वप्नसङ्गजैर्दोषैः जागरिते प्रत्यागतो न लिप्यते एवं जागरितसङ्गजैरपि दोषैर्न लिप्यत एव बुद्धान्ते। तदेतदुच्यते।

तदनन्यत्वं सू २-१-१४

अत्र भाष्ये उक्तम् — 347

अविद्याकृतनामरूपोपाध्यनुरोधी ईश्वरः, व्योमेव घटकरकाद्युपाध्यनुरोधि। स च स्वात्मभूतानेव घटाकाशस्थानीयान् अविद्याप्रत्युपस्थापित नामरूपकृत कार्यकरणसंघातानुरोधिनो जीवाख्यान् विज्ञानात्मनः प्रति ईष्टे व्यवहारविषये। तदेवमविद्यात्मकोपाधिपरिच्छेदापेक्षमेव ईश्वरत्वं सर्वज्ञत्वं सर्वशक्तित्वं च न परमार्थतः, विद्यया अपास्तसर्वोपाधिस्वरूपे आत्मनि ईशित्रीशितव्यसर्वज्ञत्वादि व्यवहार उपपद्यते। एवं परमार्थावस्थायां सर्वव्यवहाराभावं वदन्ति वेदान्ताः सर्वे।

सूत्रकारोऽपि परमार्थाभिप्रायेण तदनन्यत्वमित्याह। व्यवहाराभिप्रायेण तु स्याल्लोकवदिति महासमुद्रस्थानीयतां ब्रह्मणः कथयति। अप्रत्याख्यायैव कार्यप्रपञ्चं, परिणामप्रक्रियां च आश्रयाति सगुणेषूपासनेषु उपयोक्ष्यत इति।

—— ० ——

लोकप्रसिद्धः सामान्यात्मा भोक्ता (अहङ्कारः) अविवेकतः स्वस्य कूटस्थाद्विवेकज्ञानाभावेन कूटस्थनिष्ठं सत्यत्वं आत्मन्यध्यस्य तद्द्वारा स्वनिष्ठस्य भोक्तृत्वस्यापि सत्यतां मत्वा भोगं त्यक्तुं नेच्छति॥

बृहदारण्यके गार्गीं प्रति अक्षरस्वरूपनिरूपणावसरे आचार्यभाष्ये सूत्र अन्तर्यामि अक्षरब्रह्म वस्तुभेद चिन्ता –

कस्तर्हि भेद एषाम् ? उपाधिकृत इति ब्रूमः। न स्वत एषां भेदोऽभेदो वा। सैन्धवघनवत् प्रज्ञानैकरसस्वाभाव्यात्। श्रुतिभ्यः तस्मात् निरुपाधिकस्यात्मनो निरुपाख्यत्वात् निर्विशेषत्वात् एकत्वाच्च नेति नेति इत्येव व्यपदेशो भवति।

अविद्याकामकर्मविशिष्टकार्यकरणोपाधिरात्मा संसारी जीवः नित्यनिरतिशयज्ञानशक्त्युपाधिरात्माऽन्तर्यामी ईश्वरः, स एव निरुपाधिः केवलः शुद्धः स्वेन स्वभावेन अक्षरं पर उच्यते। तथा हिरण्यगर्भाव्याकृत देवताजाति पिण्ड मनुष्य तिर्यक् प्रेतादि कार्यकरणोपाधिभिः विशिष्टः तत्तदाख्यः तत्तद्रूपो भवति। एवं हि श्रुतिवाक्यानां समन्वयो भवति।

कल्पनान्तरेषु एताः श्रुतयो न गच्छन्ति। तस्मात् उपाधिभेदेनैव एषां भेदो नान्यथा। एकमेवाद्वितीयं इत्यवधारणात् सर्वोपनिषत्सु ॥ इति तृतीयाध्याये अष्टमं ब्राह्मणम् ॥

ता वा अस्यैता हिता नाम नाड्यः इत्यादि। तत्र भाष्ये अवतरणिका — अस्य पुरुषस्य यन्निमित्तं परोपाधिकृतं संसार धर्मित्वं सा चाविद्या। अस्या अविद्यायाः स्वाभाविकत्वं वाहोस्वित् कामकर्मादिवदागन्तुकत्वम्? यदि चागन्तुकत्वं ततो विमोक्ष उपपद्यते। अस्याश्चागन्तुकत्वे का उपपत्तिः कथं वा नात्मधर्मो अविद्या इति सर्वानर्थबीजभूताया अविद्यायाः सतत्त्वावधारणार्थं परा कण्डिका...... (अत्र यद्यपि स्वप्नावस्थाविषयः निरूप्यते तथाप्यन्ते एवं प्रतिपादितम्) अत इदमविद्यायाः सतत्त्वमुक्तं भवति - सर्वात्मानं सन्तं असर्वात्मत्वेन ग्राहयति। आत्मनो अन्यद्वस्त्वरं अविद्यमानं प्रत्युपस्थापयति। आत्मानमसर्व-मापादयति। ततस्तद्विषयः कामो भवति। यतो भिद्यते कामतः क्रियामुपादत्ते ततः फलम्। तदेतदुक्तम्, वक्ष्यमाणं च — यत्र हि द्वैतमिव भवतीत्यादि। इदमविद्यायाः स-तत्त्वं सह कार्येण प्रदर्शितम्। विद्यायश्च कार्यं सर्वात्मभावः प्रदर्शितोऽविद्याया विपर्ययेण। सा चाविद्या नात्मनः स्वाभाविको धर्मो, यस्माद्विद्यायामुत्कृष्यमाणायां स्वयमपचीयमाना सती काष्ठां गतायां विद्यायां परिनिष्ठिते सर्वात्मभावे सर्वात्मना निवर्तते। रज्ज्वामिव सर्पज्ञानं रज्जुनिश्चये। तच्चोक्तम् — यत्र त्वस्य सर्वमात्मेत्यादि। तस्मान्नात्मधर्मोऽविद्या। नहि स्वाभाविकस्यो-च्छित्तिः कदाचिदप्युपपद्यते सवितुरिवौष्ण्यप्रकाशयोः। तस्मात्तस्या मोक्ष उपपद्यते ॥

नित्यचित्प्रकाश आत्मेति श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणन्यायसिद्धम् अविद्या जडा अप्रकाशात्मिका च । अतस्तयोर्विरुद्धस्वभावयोः परमार्थतः सम्बन्ध एव दुर्घटः। एवं स्थिते अनवच्छिन्नचैतन्यमात्रं तावत् न अविद्याश्रयः। भूमस्वरूपस्य तस्य अणुत्वाद्यनुपपत्तौ पारमार्थिकविशेषाभावे सति अविद्याव्यतिरिक्तव्यवधानाभाव उपपन्नः। एवं परमार्थतोऽव्यवधानाभावेऽपि यद् व्यवधानमतिः स्वाभाविकी, सा अविद्याकृतैवेति दिवान्धपरिकल्पितान्धकारवत् आत्मनि अविद्यादिकल्पनमपि

[illegible]

अहं ब्रह्मास्मीति वेद तस्मात् सर्वमभवत् —

प्राग् ब्रह्मविज्ञानादपि सर्वो जन्तुः स्वयं ब्रह्मैव, ब्रह्मत्वाच्च नित्यमेव सर्वभावापन्नः परमार्थतः, अविद्यया तु अब्रह्मत्वं असर्वत्वं चाध्यारोपितं, यथा शुक्तिकायां रजतं, व्योम्नि वा तलमलवत्वादि ।

तत्र भाष्ये :- आत्मेति - कार्यकरणस्वावयवसङ्घातव्यतिरिक्तं कार्यकरणावभासकं आदित्यादिबाह्यज्योतिर्वत् स्वयमन्येन अनवभास्यमानमभिधीयते ज्योतिः। अन्तस्थं च तत् पारिशेष्यात्। कार्यकरणव्यतिरिक्तं तदिति तावत्सिद्धम्। किं च आदित्यादिज्योतिर्विलक्षणं तदभौतिकं च। स एव हेतुः यच्चक्षुराद्यग्राह्यत्वे आदित्यादिवत्।

(न)शारीरश्च---

अत्रोच्यते- अविद्याप्रत्युपस्थापितकार्यकरणोपाधिनिमित्तोऽयं शारीरान्तर्यामिणोर्भेदव्यपदेशो न पारमार्थिकः। एको हि प्रत्यगात्मा भवति, न द्वौ प्रत्यगात्मानौ सम्भवतः। एकस्यैव तु भेदव्यवहारः उपाधिकृतो यथा घटाकाशो मठाकाश इति। ततश्च ज्ञातृज्ञेयादिभेदश्रुतयः प्रत्यक्षादीनि प्रमाणानि, संसारानुभवो विधिप्रतिषेधशास्त्रं चेति सर्वमेतदुपपद्यते। तथा च श्रुतिः- यत्र हि द्वैतमिव भवति- इत्यविद्याविषये सर्वं व्यवहारं दर्शयति। यत्र त्वस्य सर्वमात्माभूत्- इति विद्याविषये सर्वं व्यवहारं वारयति।

बृहदारण्यके —

353

किं उषस्तकहोलाभ्यामेक एव आत्मा पृष्टः किं वा भिन्नौ ?

एकस्यैव द्विःश्रवणं विशेषविवक्षया। कः पुनरसौ विशेषः ? उच्यते— पूर्वस्मिन् प्रश्ने अस्ति व्यतिरिक्त आत्मा यस्यायं सप्रयोजको बन्ध उक्त इति। द्वितीये तु तस्यैव आत्मनोऽशनायादि संसारधर्मातीतत्वं विशेष उच्यते। यद्विशेषपरिज्ञानात् संन्यास सहितात् पूर्वोक्ताद्बन्धनाद्विमुच्यते।

ननु कथमेकस्यैवात्मनः अशनायाद्यतीतत्वं तद्वत्वं चेति विरुद्धधर्मसमवायित्वं इति। न परिहृतत्वात्। नामरूप विकार कार्यकारणलक्षण सङ्घातोपाधिभेद सम्पर्कजनितभ्रान्ति मात्रं हि संसारित्वं इति। रज्जुशुक्तिकागगनादयः सर्परजतमलिनाः भवन्ति पराध्यारोपितधर्म विशिष्टाः, स्वतः केवला एव रज्जुशुक्तिगगनादयः। न चैवं विरुद्धधर्मसमवायित्वे पदार्थानां कश्चन विरोधः। यदा तु परमार्थदृष्ट्या परमात्मतत्त्वात् श्रुत्यनुसारिभिः अन्यत्वेन निरूप्यमाणे नामरूपे मृदादिविकारवत् वस्त्वन्तरे तत्त्वतो न स्तः। सलिलफेन घटादि विकारवदेव, तदा तदपेक्ष्य एकमेवाद्वितीयं, नेह नानास्ति किञ्चन, इत्यादि परमार्थदर्शन गोचरत्वं प्रतिपद्यते। यदा तु स्वाभाविक्या अविद्यया ब्रह्मस्वरूपं रज्जुशुक्तिकागगनस्वरूपवदेव स्वेन स्वरूपेण वर्तमानं केनचिदस्पृष्ट स्वभावमपि सत् नामरूपकृतकार्यकरणोपाधिभ्यो विवेकेन नावधार्यते, नामरूपोपाधिदृष्टिरेव च भवति स्वाभाविकी, तदा सर्वोऽयं वस्त्वन्तरास्तित्वव्यवहारः। अस्ति चायं भेदकृतो मिथ्या

व्यवहारो येषां ब्रह्मतत्त्वादन्यत्वेन वस्तु विद्यते येषां च नास्ति।
परमार्थवादिभिस्तु श्रुत्यनुसारेण निरूप्यमाणे वस्तुनि ब्रह्मैकमे
वाद्वितीयं सर्वसंव्यवहारशून्यं इति निर्धार्यते। तेन न कश्चिद्विरोधः।
नहि परमार्थावधारणनिष्ठायां वस्त्वन्तरास्तित्वं प्रतिपद्यामहे।
एकमेवाद्वितीयम्, अनन्तरमबाह्यम् इति श्रुतेः। नच नामरूप
व्यवहारकाले तु अविवेकिनां क्रियाकारकफलादि संव्यवहारो
नास्तीति प्रतिषिध्यते। तस्मात् ज्ञानाज्ञाने (विद्याविद्ये)
अपेक्ष्य सर्वः संव्यवहारः शास्त्रीयो लौकिकश्च। अतो न काचन
विरोधाशङ्का। सर्ववादिनामपि अपरिहार्यः परमार्थसंव्यवहारकृतो भेदः।

केनोपनिषदि वाक्यभाष्ये

ब्रह्म ह देवेभ्यो विजिग्ये इत्यत्र —

तत्रादौ पूर्वपक्षः — यदुक्तं संसारिणः ईश्वरादनन्याः इति तन्न । किं तर्हि । भेद एव संसार्यात्मनाम् । कस्मात् ? लक्षणभेदात् अश्वमहिषवत् । ज्ञान शक्ति कर्म उपास्योपासक शुद्धाशुद्ध मुक्तामुक्त भेदात् न अभेद इति । (प्रतिवचनम्)

आत्माभेद एव भेददृष्ट्यपवादात् । एकत्वप्रतिपादिन्यः श्रुतयः सहस्रशो विद्यन्ते ।

यदुक्तं ज्ञानादिलक्षणभेदादित्यत्रोच्यते — बुद्ध्यादिभ्यो व्यतिरिक्ता विलक्षणाश्च ईश्वराद्भिन्नलक्षणा आत्मानो न सन्ति । एक एवेश्वरश्चात्मा सर्वभूतानां नित्यमुक्तोऽभ्युपगम्यते । बाह्यश्च चक्षुर्बुद्ध्यादि समाहार सन्तान अहङ्कार ममत्वादि विपरीतप्रत्ययप्रबन्धाविच्छेद लक्षणो नित्यशुद्ध बुद्ध मुक्त विज्ञानात्मेश्वरगर्भो नित्यविज्ञानावभासः चित्तचैत्य बीज बीजि स्वभावः कल्पितः अनित्यविज्ञानः ईश्वरलक्षणविपरीतोऽभ्युपगम्यते । यस्याविच्छेदे संसारव्यवहारः विच्छेदे च मोक्षव्यवहारः । अन्यश्च मृत्प्रलेपवत् प्रत्यक्षध्वंसो देवपितृमनुष्यादिलक्षणो भूतविशेषसमाहारो , न पुनश्चतुर्थोऽन्यो भिन्नलक्षण ईश्वरात् अभ्युपगम्यते । बुद्ध्यादि कल्पितात्मव्यतिरेकाभिप्रायेण तु लक्षणभेदादित्याश्रयासिद्धो हेतुः । ईश्वरादन्यस्यात्मनोऽसत्त्वात् । ईश्वरस्यैव विरुद्धलक्षणत्वमयुक्तमिति चेत् सुख दुःखादि योगश्च । न । निमित्तत्वे सति लोकविपर्ययाध्यारोपणात् सवितृवत् । यथाहि सविता नित्यप्रकाशरूपत्वाल्लोकाभिव्यक्ति -

अनभिव्यक्ति निमित्तत्वे सति लोकदृष्टिविपर्ययेण उदयास्त-मयाहोरात्रादि कर्तृत्वाध्यारोपभाग् भवति, एवमीश्वरे नित्य विज्ञान शक्ति रूपे लोकज्ञानापोह सुख दुःख स्मृत्यादि निमित्तत्वे सति लोकविपरीत बुद्धयध्यारोपितं विपरीतलक्षणत्वं सुख दुःखादयश्च । न स्वतः। आत्मदृष्ट्यनुरूपाध्यारोपाच्च । यथा घनादिविप्रकीर्णे अम्बरे येनैव सवितृप्रकाशो न दृश्यते सः आत्मदृष्ट्यनुरूपमेवाध्यस्यति सवितेदानीमिह न प्रकाशयतीति, सत्येव प्रकाशेऽन्यत्र भ्रान्त्या । एवमिह बौद्धादि वृत्त्युद्भवाभिभवाकुल भ्रान्त्या अध्यारोपितः सुख दुःखादियोग ईशि उपपद्यते । तत्स्मरणाच्च (आत्मनो याथार्थ्य स्मरणे) तस्यैव ईश्वरस्यैव हि स्मरणं स्यात् । अतो नित्यमुक्त आत्मनि एक-स्मिन् सवितरीव लोकाविद्याध्यारोपितं (ईश्वरे) संसारित्वम् । शास्त्रप्रामाण्यात् अभ्युपगम संसारित्वं इत्यविरोध इति । एतेन प्रत्येकं ज्ञानादिभेदः इत्यपि प्रत्युक्तः ।

सौक्ष्म्य चैतन्य सर्वगतत्वाद्यविशेषे च भेदहेत्वभावात् । विक्रि-यावत्वे चानित्यत्वात् । मोक्षे च विशेषानभ्युपगमात् । अ-भ्युपगमे चानित्यत्वप्रसङ्गात् । अविद्यावदुपलभ्यत्वाच्च भेदस्य, तत्क्षये भेदानुपपत्तिरिति सिद्धमेकत्वम् । तस्माच्छरी-रेन्द्रियमनोबुद्धिविषयवेदनासन्तानस्य अहङ्कार सम्बन्धात् अज्ञानबीजस्य नित्याविज्ञानान्यनिमित्तस्य, आत्मतत्त्वयाथात्म्यविज्ञानात् विनिवृत्तौ अज्ञानबीजस्य विच्छेदे आत्मनो मोक्षसंज्ञा, विपर्यये च बन्धसंज्ञा स्वरूपेक्षापेक्षत्वादुभयोः ॥

ज्ञानात्मनोः उभयोर्निराकारत्वे कथं तद्भावनानिष्ठा इति प्रश्नः
उत्तरम्: बाह्याकारभेदबुद्धिनिवृत्तिरेव आत्मस्वरूपालम्बने कारणम्।

सर्वत्र हि बुद्ध्यादिदेहान्ते आत्मचैतन्याभासता आत्मभ्रान्ति कारणम्। इत्यतः आत्मविषयं ज्ञानं न विधातव्यम्। किं तर्हि नामरूपाद्यनात्माध्यारोपणनिवृत्तिरेव कार्या, नात्मचैतन्य विज्ञानम्। अविद्याध्यारोपितसर्वपदार्थाकारैरेव विशिष्टतया गृह्यमाणत्वात्। ಇವನು ಆತ್ಮನು ಎಂದು ತೋರಿಸಿಕೊಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅದಲ್ಲದ ಅನಾತ್ಮಗಳ ಆಕಾರವನ್ನು ಕಳೆಯಬೇಕು.

ಆತ್ಮನನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಬುದ್ಧಿ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಮನಸ್ಸು ಇಂದ್ರಿಯ ದೇಹ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಆತ್ಮಪ್ರತಿಚ್ಛಾಯೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತತ್ತ್ವನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದವರಾಗ ದೇಹವನ್ನೇ ನಾನು ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಧ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಳೆಯಬೇಕು. ಆಗ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೇ ನಾನು ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಮನಸ್ಸೇ ನಾನು ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡಬೇಕು. ಆಗ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೇ ನಾನು ಎಂದು ಬಗೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃ ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಆತ್ಮ ಇವೆರಡರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಿದರೆ ಬುದ್ಧಿಯು ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿದ್ದರೂ ಜಡವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಚೇತನ. ಎರಡೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯೇ. ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯಾಭಾಸಮಾತ್ರವೇ ಇರುತ್ತೆ. ಬಿಂಬರೂಪವಾದ ನಿಜವಾದ ಚೇತನನು ಆತ್ಮನೇ. ಎಂಬರೀತಿ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನಾತ್ಮವೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಬಂದರೆ ಅಪವಾದಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಸಾಕ್ಷೀ ಶುದ್ಧ (ನಿರಾಕರಿಸುವಾತನ ಸ್ವರೂಪ) ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಡಬೇಕು.

तत्र प्रमाणनिरपेक्षता, स्वसंविदितत्वाभ्युपगमः। तस्मात् अविद्याध्यारोपणनिराकरणमात्रं ब्रह्मणि कर्तव्यं न तु ब्रह्मज्ञाने यत्नः, अत्यन्तप्रसिद्धत्वात्।

अविद्याकल्पितनामरूपविशेषाकारापहृतबुद्धित्वात् अत्यन्तप्रसिद्धमपि सुविज्ञेयमपि आसन्नतरमपि आत्मभूतमपि, अप्रसिद्धम् दुर्विज्ञेयं अतिदूरं अन्यदिव च प्रतिभात्यविवेकिनाम्।

आकाशः कार्यं वेति विचारः

आत्मत्वाच्च आत्मनो निराकरणशङ्कानुपपत्तिः। आत्मा न ह्यागन्तुकः कस्यचित् स्वयं सिद्धत्वात्। न ह्यात्मात्मनः प्रमाणमपेक्ष्य सिध्यति। तस्य हि प्रत्यक्षादीनि प्रमाणानि अप्रसिद्धप्रमेयसिद्धय उपादीयन्ते। न ह्याकाशादयः पदार्थाः प्रमाणनिरपेक्षाः स्वयंसिद्धाः केनचिदभ्युपगम्यन्ते। आत्मा तु प्रमाणादिव्यवहाराश्रयत्वात् प्रागेव प्रमाणादिव्यवहारात् सिध्यति। न चेदृशस्य निराकरणं सम्भवति। आगन्तुकं हि वस्तु निराक्रियते, न स्वरूपम्। य एव हि निराकर्ता तदेव तस्य स्वरूपम्। न ह्यग्नेः औष्ण्यं अग्निना निराक्रियते। तथा अहमेवेदानीं जानामि वर्तमानं वस्तु, अहमेवातीतमतीततरं चाज्ञासिषं, अहमेवानागतमनागततरं च ज्ञास्यामीति अतीतानागतवर्तमानभावेन अन्यथाभवत्यपि ज्ञातव्ये न ज्ञातुरन्यथाभावोऽस्ति, सर्वदा वर्तमानस्वभावत्वात्। तथा भस्मीभवत्यपि देहे नात्मन उच्छेदो वर्तमानस्वभवादन्यथास्वभावत्वं वा न सम्भावयितुं शक्यम्। एवमप्रत्याख्येयस्वभावत्वादेवाकार्यत्वमात्मनः कार्यत्वं चाकाशस्य।

मनसैवानुद्रष्टव्यं नेह नानास्ति किञ्चन ।
मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥१९॥

तद्ब्रह्मदर्शने साधनमुच्यते मनसैवेति । परमार्थज्ञानसंस्कृतेन । आचार्योपदेशपूर्वकं चानुद्रष्टव्यम् । तत्र च दर्शनविषये ब्रह्मणि नेह नानास्ति किञ्चन किञ्चिदपि । असति नानात्वे यः नानात्वमध्यारोपयति अविद्यया सः मृत्योर्मरणान्मृत्युं मरणमाप्नोति । कोऽसौ ? य इह नानेव पश्यति । अविद्याध्यारोपणव्यतिरेकेण नास्ति परमार्थतो द्वैतमित्यर्थः ।

एकधैवानुद्रष्टव्यमेतदप्रमयं ध्रुवम् ।
विरजः पर आकाशादजः आत्मा महान् ध्रुवः ॥२०॥

यस्मादेवं तस्मादेकधैवैकेनैव प्रकारेण विज्ञानैकरसप्रकारेण आकाशवत् निरन्तरेणानुद्रष्टव्यम् । यस्मादेतद्ब्रह्म अप्रमयमप्रमेयम् । सर्वैकत्वात् । अन्येन ह्यन्यत् प्रमीयते । इदं त्वेकमेवातोऽप्रमेयम् । ध्रुवं नित्यं कूटस्थमविचालीत्यर्थः । ननु विरुद्धमिदमुच्यतेऽप्रमेयं ज्ञायत इति च । ज्ञायत इति प्रमाणैर्मीयत इत्यर्थः । अप्रमेयमिति च तत्प्रतिषेधः । नैष दोषः । अन्यवस्तुवत् अनागमप्रमाणप्रमेयत्वप्रतिषेधार्थत्वात् । यथा अन्यानि वस्तूनि आगमनिरपेक्षैः प्रमाणैर्विषयीक्रियन्ते न तथा इदमात्मतत्त्वं प्रमाणान्तरेण विषयीकर्तुं शक्यते । सर्वस्यात्मत्वे केन कं पश्येत्, विजानीयादिति प्रमातृप्रमाणादिव्यापारप्रतिषेधेनैव आगमोऽपि विज्ञापयति, न तु अभिधानाभिधेयलक्षणवाक्यधर्मी

ङ्गीकरणेन । तस्मान्न आगमेनापि स्वर्गमेर्वादिवत् तत्प्रतिपाद्यते प्रतिपादयित्रात्मभूतं हि तत् । प्रतिपादयितुः प्रतिपादनस्य प्रतिपाद्यविषयत्वात् । भेदे हि सति तद्भवति ।

ज्ञानं च तस्मिन् परात्मभावनिवृत्तिरेव । न तस्मिन् साक्षादात्मभावः कर्तव्यो, विद्यमानत्वादात्मभावस्य । नित्यो ह्यात्मभावः सर्वस्यातद्विषय इव प्रत्यवभासते । तस्मादतद्विषयाभासनिवृत्तिव्यतिरेकेण न तस्मिन् आत्मभावो विधीयते । अन्यात्मभावनिवृत्तौ आत्मभावः स्वात्मनि स्वाभाविकः यः स केवलो भवतीत्यात्मा ज्ञायत इत्युच्यते । स्वतश्चाप्रमेयः प्रमाणान्तरेण न विषयीक्रियत इति उभयमप्यविरुद्धमेव । विरजो विगतरजः । रजो नाम धर्माधर्मादिमलं तद्रहित इत्येतत् । परः । परो व्यतिरिक्तः सूक्ष्मो व्यापी वा आकाशादप्यव्याकृताख्यात् । अजो न जायते । जन्मप्रतिषेधादुत्तरेऽपि भावविकाराः प्रतिषिद्धाः । सर्वेषां जन्मादित्वात् । आत्मा महान् परिमाणतो महत्तरः सर्वस्मात् । ध्रुवोऽविनाशी ॥

बृहदारण्यके चतुर्थब्राह्मणे ब्रह्मणोऽतिसृष्टिरिति।
तत्र भाष्यभागे - अत्र विप्रतिपत्तिरिति प्रकृत्य अनूद्य च -
अथैवं विरुद्धार्थानुपपत्तेः प्रामाण्यव्याघात इति चेन्न।
कल्पनान्तरोपपत्तेरविरोधः इति। उपाधिविशेषसम्बन्धात्
विशेषकल्पनान्तरम् उपपद्यते। आसीनो दूरं व्रजति
शयानो याति सर्वत इत्यादिश्रुतिभ्यः। उपाधिवशात्
संसारित्वं, न तु परमार्थतः। स्वतस्तु असंसार्येव।
एवम् एकत्वं नानात्वं च हिरण्यगर्भस्य। तथा सर्वजीवा-
नाम्। तत्त्वमसीति श्रुतेः। हिरण्यगर्भस्तु उपाधि-
शुद्ध्यतिशयापेक्षया प्रायशः पर एवेति श्रुतिस्मृतिवादाः
प्रवृत्ताः। संसारित्वं तु क्वचिदेव दर्शयन्ति। तदितरेषां
जीवानां तु उपाधिगताशुद्धिबाहुल्यात् संसारित्वमेव
प्रायशोऽभिलप्यते। व्यावृत्तकृत्स्नोपाधिभेदापेक्षया तु
सर्वः (जीवात्मा) परत्वेनाभिधीयते श्रुतिस्मृतिवादैः।

36.2 छान्दोग्ये अत्तो वै सशरीरः प्रियप्रियाभ्याम् -

तत् भाष्यभागे - ननु प्रत्यक्षं दुःखाद्यप्रियवेत्तृत्वं अव्यभिचारि
अनुभूयते इति चेन्न जरादिरहितः (पुरुषः) जीर्णोऽहं
जातोऽहं आयुष्मान् गौरः कृष्णः (स्थूलः, कृशः) मृतः
इत्यादि प्रत्यक्षानुभववत् तदुपपत्तेः। सर्वमप्येतत्सत्यमिति
चेत् अस्त्येवैतदेवं दुरवगमं (तत्त्वं) येन देवराजोऽपि
मुमोहात्र विनाशमेवापितो भवतीति। तथा विरोचनो देहमात्रा-
त्मदर्शनो बभूव। वैनाशिकाः इन्द्रवत् आत्मविनाशभयसागरे
न्यमज्जन्। सांख्याः द्रष्टारं देहादिव्यतिरिक्तमवगम्यापि
मृत्युगोचरे अन्यत्वदर्शने तस्थुः। काणादादयः आत्मद्रव्यं
गुणैर्युक्तं विशोधयितुं प्रवृत्ताः। मीमांसकाः कर्मिणः बाह्य
विषयापहृतचेतसः वेदप्रमाणा अपि आत्मैकत्वं मृषेति मन्य
मानाः घटीयन्त्रवत् आरोहावरोहप्रकारैः अनिशं बंभ्रमन्ति।
किमन्ये क्षुद्रजन्तवो विवेकहीनाः स्वभावत एव बहिर्विषयापहृत
चेतसः। तस्मादिदं (परमार्थतत्त्वं) त्यक्तसर्वबाह्यैषणैः अनन्यशरणैः
परमहंसपरिव्राजकैः अत्याश्रमिभिः वेदान्तविज्ञानपरैरेव
वेदनीयं प्राजापत्यं दर्शनं, सम्प्रदायमनुसरद्भिः, उपनिबद्धं
प्रकरणचतुष्टयेन

ऐतरेयोपनिषदि द्वितीयाध्यायावतरणिकायां
भाष्यकार एवं प्रस्तौति —

ननु त्रय आत्मानः — भोक्ता कर्ता संसारी जीवः
एकः सर्वलोकशास्त्रप्रसिद्धः।

अनेकप्राणिकर्मफलोपभोगयोग्यानेकाधिष्ठानवल्लोकदेह-निर्माणेन लिङ्गेन यथाशास्त्रप्रदर्शितेन पुरप्रासादादि निर्माणलिङ्गेन तद्विषयकौशलज्ञानवान् तत्कर्ता तक्षादिरिव ईश्वरः सर्वज्ञो जगतः कर्ता द्वितीयश्चेतन आत्मा अवगम्यते।

यतो वाचो निवर्तन्ते, नेति नेति, इत्यादिशास्त्रप्रसिद्धः औपनिषदः पुरुषस्तृतीयः।

एवमेते त्रय आत्मानः अन्योन्यविलक्षणाः (अवगम्यन्ते)।
तत्र कथमेक एव आत्मा अद्वितीयः असंसारीति ?
तत्र जीव एव तावत् कथं ज्ञायते ? ननु एवं ज्ञायते — श्रोता, मन्ता, द्रष्टा, आदेष्टा, आघोष्टा, विज्ञाता, प्रज्ञाता इति।

ननु विप्रतिषिद्धं ज्ञायते — यः श्रवणादिकर्तृत्वेन अमतः मन्ता, अविज्ञातो विज्ञाता इति। तथा न मतेर्मन्तारं मन्वीथा, न विज्ञातेर्विज्ञातारं विजानीया इत्यादि च।

सत्यं विप्रतिषिद्धं यदि प्रत्यक्षेण ज्ञायेत सुखादिवत्।
आत्मा न प्रत्यक्षविषयः। नाप्यनुमेयः।
किंतु श्रुतिरेव प्रमाणम्। तथा च श्रुतिः =
एको देवः सर्वभूतेषु गूढ इत्यादि।

ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವು ನಿರ್ಮಾಯವು. ಅಂದರೆ ಮಾಯೆಯಿಲ್ಲದ್ದು. ಹಾಗೆಯೇ, ಆತ್ಮವಸ್ತುವು ಮಾಯಾತೀತವು. ಅಂದರೆ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಮಾಯೆಯಿಲ್ಲ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ :- ಮಾಯೆಯು ಸ್ವತಃ ಅವ್ಯಕ್ತವು ಅಂದರೆ ನಾಮರೂಪ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದ್ದು. ಅದು ಕೇವಲ ಕಾರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದುದು. ಅದರ ಕಾರ್ಯವೇ ನಾಮರೂಪಗಳು. ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಾಗಲೀ ಆತ್ಮನಲ್ಲಾಗಲೀ ನಾಮರೂಪಗಳು ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂದಾಗ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಮಾಯೆ ಇಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಮಾಯಾತೀತ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಮಹದಾದಿ ವಿಶೇಷಾಂತವಾದ ಜಗತ್ತು ನಾಮರೂಪಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವ್ಯಕ್ತ ಮಾಯಾಕಾರ್ಯವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲ ಮಾಯಾಮಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವು.

ಅಸ್ತಿ ಭಾತಿ ಪ್ರಿಯಂ ನಾಮ ರೂಪಂ ಚೇತ್ಯಂಶಪಂಚಕಂ।
ಆದ್ಯತ್ರಯಂ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಂ ಮಾಯಾರೂಪಮತೋ ದ್ವಯಂ॥

ಇದೆ ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವೇ. ನಾಮರೂಪಗಳು ಮಾಯಿಕ. ನಾಮವೂ ಮತ್ತು ರೂಪವೂ ಕೂಡ ಇದೆ ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಾಮರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ತಾಸ್ಫೂರ್ತಿರೂಪದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನೇ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮತನ್ಮಾತ್ರಂ ಎಂದು ಸಿದ್ಧ.

ಓಂ ತತ್ ಸದ್ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ

ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮನು ಸದಾ ನಿರ್ವಿಶೇಷಸ್ಥಿತಿಯ ಶುದ್ಧಪರಮಾನಂದನಾಗಿದ್ದರೂ ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶಮಾಡುವಾಗ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಸರ್ವಜ್ಞ ಎಂದೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನು ಮಾಯೋಪಾಧಿಯಿಂದಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ, ಹಾಗು ಉಪಾಧಿಯಿದ್ದರೇ ಆತ್ಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷಸ್ಥಿತಿಯುಂಟಾಗುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅದ್ವೈತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸರಣೆಯಿಂದ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಇತ್ಯರ್ಥ ನಿರ್ಧಾರವಾಗಿದೆ.

1) ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಪುರುಷನು ಈಶ್ವರಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಲು ತಾನು ಸ್ವತಂತ್ರನಲ್ಲ. ತನ್ನ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈಶ್ವರಾರಾಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಹಂಕಾರವಾಗಿರಬಾರದು. ಇಂತಿರುವ ಉಪದೇಶಲಾಭವಾಗಿ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರವಾಗಿದೆ.

2) ಇನ್ನು ತತ್ತ್ವಚಿಂತನೆ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅದ್ವೈತಬ್ರಹ್ಮಬೋಧವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಆತ್ಮನ ಉಪಾಧಿವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ದ್ವಾರವು. ಈ ವಿಚಾರಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಒಬ್ಬ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಬದ್ಧಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಸ್ಥಿತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ತರದ ವ್ಯವಹಾರ-ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಉಂಟಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಉಪಾಧಿವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದಿಂದಿರುವ ಆತ್ಮನ ವಿಚಾರಕ್ರಮ ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಅಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಫಲಭೋಗವೆಂಬ ಪುರುಷಾರ್ಥಸಾಧನೆಗಾಗಿ ದೇಹಸ್ವೀಕಾರಮಾಡುವಾಗ ಅವರವರ ದೇಹಗಳು ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುವಷ್ಟೆ. ಆಗಲೇ ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಆತ್ಮದೇವನು ಆ ಹೊಸದೇಹಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವನು. ತನ್ನ ನಿಜರೂಪದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವನು. ಹೀಗೆ ಅವಿಕೃತರೂಪದ ಆತ್ಮನು ಅವಿದ್ಯಾಕಾಮಕರ್ಮಾಶಯವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಸೇರಿದಾಗ ದೇಹಸಂಘಾತವೇ ತಾನು ಎಂದು ಬಗೆದು ಇವನೇ ಜೀವಾತ್ಮನೆನಿಸುವನು.

ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವಾದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಮಾಯೋಪಾಧಿಯಿಂದ ಸವಿಶೇಷಸ್ಥಿತಿ ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ದೇಹೋಪಾಧಿಯುಂಟಾದಾಗ ಅಂದರೆ ಅವಿದ್ಯಾಕಾರ್ಯೋಪಾಧಿಯುಂಟಾದಾಗ ಅದೇ ಆತ್ಮನಿಗೆ, [ಜೀವನಿಗೆ] ನಿರ್ವಿಶೇಷಸ್ಥಿತಿಯು ತಪ್ಪಿ ಸವಿಶೇಷಸ್ಥಿತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬ ಆತ್ಮನಲ್ಲೇ ಜೀವ - ಈಶ್ವರ ಎಂಬ ವಿಭಾಗವೇರ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈಶ್ವರನು [ಕಾರಣಾಧೀನವಲ್ಲದ ಇರುವ ...] ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವೋಪಾಧಿಯಿಂದಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ [ಆ ಸವಿಶೇಷಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲೂ ಅಖಂಡಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಿತಿ] ಅವನ ಶುದ್ಧಪರಮಾನಂದಸ್ಥಿತಿಗೆ ಚ್ಯುತಿಯಿಲ್ಲ. ಅವನು ಸದಾ ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಮುಕ್ತ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಾದ್ವಯನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಾದರೋ ಅವಿದ್ಯಾಕಾರ್ಯವಾದ - ಕಾಮಕರ್ಮವಾಸನೆಗಳುಳ್ಳ ದೇಹೋಪಾಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ವಿಶೇಷಸ್ಥಿತಿ ಪಡೆದವನಾಗುತ್ತಾನೆ, [ಪರಿಣಾಮಗೊಂಡಂತಾಗುವನು] ಅಂದರೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ "ನಾನು" ಎಂಬ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುವ ಜ್ಞಾನವು. ಆದರೆ ಇದು ತಪ್ಪು ತಿಳುವಳಿಕೆಯಾಗಿರುತ್ತೆ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇಹವು ಜಡ ಅಶುದ್ಧ ದುಃಖರೂಪವಾದುದು. ಆತ್ಮನಾದರೋ ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಮುಕ್ತವಾಗಿರುವಂತಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ನಾನು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಾಜ್ಞಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ದೇಹೋಪಾಧಿಯಿರುವಾಗ ಅದನ್ನೇ ಅನುವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿರುವಾಗ ಆ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ತಪ್ಪುವುದಲ್ಲದೇ (ಅವಿದ್ಯಾ) [ಮಾಯಾ] ವಶವರ್ತಿಯಾಗಿರುವ ಸ್ಥಿತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥ ಜೀವನಿಗೆ ನಾನು ಎಂಬ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನವು ಕೇವಲ ಆತ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತದ್ದಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಡಚೇತನೋಭಯಾತ್ಮಕವಾದ ದೇಹಸಂಘಾತದಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬ ಸವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದು. ಇದೇ ಜೀವನಿಗೆ ಸಂಸಾರವು. ಅಜ್ಞಾನವ

ಈ ಪರಿಯ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವು [ಉಂಟಾ...] ಜೀವನಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದೇ ಪರಂತು ಈಶ್ವರನಿಗಾಗಲಿ ಕೇವಲ ಆತ್ಮನಿಗೂ [ಬ್ರಹ್ಮ] ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಂಸಾರವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪಾಧಿಯಿಂದಿದ್ದು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದ [ಚೇತನನು] ಸಂಸಾರಿ - ಬದ್ಧನು.

ಉಪಾಧಿಯಿಂದಿದ್ದರೂ ತತ್ತ್ವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡ [ಚೇತನನು] ಅಸಂಸಾರಿ - ಮುಕ್ತನು.

ವಿಶ್ವಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮತನ್ಮಾತ್ರಂ ಸಂಸ್ಥಿತಂ ವಿಷ್ಣುಮಾಯಯಾ ।
ಈಶ್ವರೇಣ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಂ ಕಾಲೇನಾವ್ಯಕ್ತಮೂರ್ತಿನಾ ॥ (ಭಾಗವತೇ ಮೈತ್ರೇಯೋಕ್ತಂ)

ವಿಶ್ವಂ = ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಎದುರಿಗೆ ತೋರುವ ನಾಮರೂಪಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಮತ್ತು ಇದು ಇದು ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸುವ ಜ್ಞಾತೃಪುರುಷನ ಸಹಿತ ಚರಾಚರ ಜಗತ್ತು. ಬ್ರಹ್ಮತನ್ಮಾತ್ರಂ ವೈ = ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮವು ನಾಮರೂಪಗಳಿಲ್ಲದ್ದು ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದು ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ:- ಸಂಸ್ಥಿತಂ ವಿಷ್ಣುಮಾಯಯಾ = ಇಂದ್ರಜಾಲಿಕನ ಮಾಯಾಪ್ರಭಾವದಿಂದ ನಾನಾ ವಸ್ತುದೃಶ್ಯಗಳು ಎದ್ದು ತೋರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಹಾಮಾಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಾಯೆಯಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತು (ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷೋಭಯಾತ್ಮಕವಾದ) ಸಕಲವೂ ಎದ್ದು ಇರುವುದು ಮತ್ತು ತೋರುವುದು. ಈ ಜಗತ್ತು ಹೀಗಾಗಿ ತೋರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೆಂದರೆ:- ಕರ್ತೃಭೋಕ್ತೃಪುರುಷರಿಗೆ ಅವರವರ ಕರ್ಮಫಲಭೋಗಪ್ರಾಪ್ತಿ (ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು). ಆದರೆ ಉದ್ಭವಿಸಿದ ನಾಮರೂಪಗಳು ಅಖಂಡವಾಗಿದ್ದರೆ ಭೋಕ್ತೃಪುರುಷರಿಗೆ ಅವು ನಿಲುಕುವುದಿಲ್ಲ. ಭೋಗಿಸಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ್ನು ತುಂಡುತುಂಡುಮಾಡಿ ಹಂಚಬೇಕು. ಆಗಲೇ ಭೋಗಸಿದ್ಧಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು. ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಯೋಪಾಧಿಯುಳ್ಳ ಚೇತನನೇ ಈಶ್ವರನೆಂಬ ರೂಪತಾಳಿದ ಕಾಲಪುರುಷನೇ (ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪ [illegible]) ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಆಯಾಯ ಕರ್ತೃಪುರುಷರಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾದ ನಾಮರೂಪವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಂತೆ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಗೊಳಿಸಿ ಅಂದರೆ ತುಂಡುತುಂಡುಮಾಡಿ ಸಂವಿಭಾಗಮಾಡುವನು. ಈಶ್ವರನು ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಅವನದೇ ರೂಪಾಂತರವಾಗಿರುವ ಕಾಲವೂ ಅವ್ಯಕ್ತವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಾಯಾವಿಯಾದ ಈಶ್ವರನು ಮಾಯಿಕರೂಪದ ಕಾಲಾತ್ಮಕನಾಗಿಯೇ ನಾಮರೂಪಕರ್ಮವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪರಿಚ್ಛೇದಗೊಳಿಸಿ ಆಯಾಯ ಕರ್ತೃಪುರುಷರಿಗೆ ಹಂಚುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಫಲವಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

404

एष स्वप्रतिबिम्बस्य स्वयमालोकनेच्छया।
अत्यन्तनिर्मलाकारः स्वयं मुकुरतां गतः॥

आत्मा क्षेत्रज्ञ इत्युक्तः संयुक्तः प्राकृतैर्गुणैः।
408 तैरेव तु विनिर्मुक्तो ब्रह्म एव हि केवलम्॥
परमात्मेत्युदाहृतः॥

ಆತ್ಮಾ ಕರ್ತಾ ಚ ಭೋಕ್ತಾ ಚ ಸಂಯುಕ್ತಃ ಪ್ರಾಕೃತೈರ್ಗುಣೈಃ।
ತೈರೇವ ತು ವಿನಿರ್ಮುಕ್ತೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಏವ ಹಿ ಕೇವಲಂ॥

ತಾನು ಆತ್ಮ ನಿತ್ಯ ಅಶರೀರಿ ಎಂಬುದನ್ನರಿಯದೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಕಾರ್ಯವಾದ ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಅಂದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಾಸ ಹೊಂದಿದ್ದು ನಾನು ಕರ್ತಾ ಭೋಕ್ತಾ ಎಂದು ಅಭಿಮಾನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಭ್ರಾಂತನಾಗಿ ಜೀವ-ಸಂಸಾರಿ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಚಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ದೇಹಾದಿಗಳು ಮಿಥ್ಯೆ - ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅವುಗಳ ಒಡನೆ ಸಂಬಂಧವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ನಾನು ಅಸಂಗ ಆತ್ಮನು. ವ್ಯತಿರಿಕ್ತನು, ಎಂದರಿತುಕೊಂಡು ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬ ಅಭಿಮಾನವಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಅಧ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ವಿವೇಕದಿಂದಿದ್ದರೆ ಆಗಲೇ ಆತ್ಮನು ತಾನೆ ಬ್ರಹ್ಮವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಘಟೇ ಭಿನ್ನೇ ಯಥಾಕಾಶ ಆಕಾಶಃ ಸ್ಯಾದ್ಯಥಾ ಪುರಾ। ಭಾಗ ೧೨-
ಏವಂ ದೇಹೇ ಮೃತೇ ಜೀವೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಪದ್ಯತೇ ಪುನಃ॥

अथश्री शङ्कर भगवत्पाद प्रोक्त आत्मबोधः ॥

तपोभिः क्षीणपापानां शान्तानां वीतरागिणाम् ।
मुमुक्षूणामपेक्ष्योऽयमात्मबोधो विधीयते ॥१॥
बोधोऽन्यसाधनेभ्यो हि साक्षान्मोक्षैकसाधनम् ।
पाकस्य वह्निवज्ज्ञानं विना मोक्षो न सिध्यति ॥२॥
अविरोधितया कर्म नाविद्यां विनिवर्तयेत् ।
विद्याविद्यां निहन्त्येव तेजस्तिमिरसङ्घवत् ॥३॥
अवच्छिन्न इवाज्ञानात् तन्नाशे सति केवलः ।
स्वयं प्रकाशते ह्यात्मा मेघापायेऽंशुमानिव ॥४॥
अज्ञानकलुषं जीवं ज्ञानाभ्यासाद्विनिर्मलम् ।
कृत्वा ज्ञानं स्वयं नश्येज्जलं कतकरेणुवत् ॥५॥
संसारः स्वप्नतुल्यो हि रागद्वेषादिसङ्कुलः ।
स्वकाले सत्यवद् भाति प्रबोधे सत्यसद् भवेत् ॥६॥
तावत् सत्यं जगद् भाति शुक्तिकारजतं यथा ।
यावन्न ज्ञायते ब्रह्म सर्वाधिष्ठानमद्वयम् ॥७॥
5 उपादानेऽखिलाधारे जगन्ति परमेश्वरे ।
सर्गस्थितिलयान् यान्ति बुद्बुदानीव वारिणि ॥८॥
सच्चिदात्मन्यनुस्यूते नित्ये विष्णौ प्रकल्पिताः ।
व्यक्तयो विविधाः सर्वा हाटके कटकादिवत् ॥९॥
यथाकाशो हृषीकेशो नानोपाधिगतो विभुः ।
तद्भेदाद्भिन्नवद्भाति तन्नाशे केवलो भवेत् ॥१०॥

नानोपाधिवशादेव जातिनामाश्रमादयः।
आत्मन्यारोपितास्तोये रसवर्णादिभेदवत् ॥११॥
पञ्चीकृतमहाभूतसम्भवं कर्मसञ्चितम्।
शरीरं सुखदुःखानां भोगायतनमुच्यते ॥१२॥
पञ्चप्राणमनोबुद्धिदशेन्द्रियसमन्वितम्।
अपञ्चीकृतभूतोत्थं सूक्ष्माङ्गं भोगसाधनम् ॥१३॥
अनाद्यविद्यानिर्वाच्या कारणोपाधिरुच्यते।
उपाधित्रितयादन्यमात्मानमवधारयेत् ॥१४॥
पञ्चकोशादियोगेन तत्तन्मय इव स्थितः।
शुद्धात्मा नीलवस्त्रादियोगेन स्फटिको यथा ॥१५॥
वपुस्तुषादिभिः कोशैर्युक्तं युक्त्यवघाततः।
आत्मानमान्तरं शुद्धं विविञ्च्यात् तण्डुलं यथा ॥१६॥
सदा सर्वगतोऽप्यात्मा न सर्वत्रावभासते।
बुद्धावेवावभासेत स्वच्छेषु प्रतिबिम्बवत् ॥१७॥
देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्रकृतिभ्यो विलक्षणम्।
तद्वृत्तिसाक्षिणं विद्यादात्मानं राजवत् सदा ॥१८॥
व्यापृतेष्विन्द्रियेष्वात्मा व्यापारीवाविवेकिनाम्।
दृश्यतेऽभ्रेषु धावत्सु धावन्निव यथा शशी ॥१९॥
आत्मचैतन्यमाश्रित्य देहेन्द्रियमनोधियः।
स्वकीयार्थेषु वर्तन्ते सूर्यालोकं यथा जनाः ॥२०॥

देहेन्द्रियगुणान् कर्माण्यमले सच्चिदात्मनि ।
अध्यस्यन्त्यविवेकेन गगने नीलतादिवत् ॥२१॥
अज्ञानान्मानसोपाधेः कर्तृत्वादीनि चात्मनि ।
कल्प्यन्तेऽम्बुगते चन्द्रे चलनादि यथाम्भसः ॥२२॥
रागेच्छासुखदुःखादि बुद्धौ सत्यां प्रवर्तते ।
सुषुप्तौ नास्ति तन्नाशे तस्माद् बुद्धेस्तु नात्मनः ॥२३॥
प्रकाशोऽर्कस्य तोयस्य शैत्यमग्नेर्यथोष्णता ।
स्वभावः सच्चिदानन्दनित्यनिर्मलतात्मनः ॥२४॥
आत्मनः सच्चिदंशश्च बुद्धेर्वृत्तिरिति द्वयम् ।
संयोज्य चाविवेकेन जानामीति प्रवर्तते ॥२५॥
आत्मनो विक्रिया नास्ति बुद्धेर्बोधो न जात्विति ।
जीवः सर्वमलं ज्ञात्वा कर्ता द्रष्टेति मुह्यति ॥२६॥
रज्जुसर्पवदात्मानं जीवं ज्ञात्वा भयं वहेत् ।
नाहं जीवः परात्मेति ज्ञातं चेन्निर्भयो भवेत् ॥२७
आत्मावभासयत्येको बुद्ध्यादीनीन्द्रियाणि हि ।
दीपो घटादिवत्स्वात्मा जडैस्तैर्नावभास्यते ॥२८॥
स्वबोधे नान्यबोधेच्छा बोधरूपतयात्मनः ।
न दीपस्यान्यदीपेच्छा यथा स्वात्मप्रकाशने ॥२९॥

निषिध्य निखिलोपाधीन्नेति नेतीति वाक्यतः।
विद्यादैक्यं महावाक्यैर्जीवात्मपरमात्मनोः॥३०॥
आविद्यकं शरीरादि दृश्यं बुद्बुदवत् क्षरम्।
एतद्विलक्षणं विद्यादहं ब्रह्मेति निर्मलम्॥३१॥
देहान्यत्वान्न मे जन्मजराकार्श्यलयादयः।
शब्दादिविषयैः सङ्गो निरिन्द्रियतया न च॥३२।
अमनस्त्वान्न मे दुःखरागद्वेषभयादयः।
अप्राणो ह्यमनाः शुभ्र इत्यादिश्रुतिशासनात्।३३।
निर्गुणो निष्क्रियो नित्यो निर्विकल्पो निरञ्जनः।
निर्विकारो निराकारो नित्यमुक्तोऽस्मि निर्मलः॥३४।
अहमाकाशवत् सर्वं बहिरन्तर्गतोऽच्युतः।
सदा सर्वसमः सिद्धो निस्सङ्गो निर्मलोऽचलः॥३५॥
नित्यशुद्धविमुक्तैकमखण्डानन्दमद्वयम्।
सत्यं ज्ञानमनन्तं यत् परं ब्रह्माहमेव तत्॥३६॥
एवं निरन्तरकृता ब्रह्मैवास्मीति वासना।
हरत्यविद्याविक्षेपान् रोगानिव रसायनम्॥३७॥
विविक्तदेश आसीनो विरागो विजितेन्द्रियः।
भावयेदेकमात्मानं तमनन्तमनन्यधीः॥३८॥
आत्मन्येवाखिलं (विश्वं) दृश्यं प्रविलाप्य धिया सुधीः।
भावयेदेकमात्मानं निर्मलाकाशवत्सदा॥३९।

रूपवर्णादिकं सर्वं विहाय परमार्थवित् ।
परिपूर्णचिदानन्दस्वरूपेणावतिष्ठते ॥४०॥
ज्ञातृज्ञानज्ञेयभेदः परे नात्मनि विद्यते ।
चिदानन्दैकरूपत्वाद् दीप्यते स्वयमेव हि ॥४१॥
एवमात्मारणौ ध्यानमथने सततं कृते ।
उदितावगतिर्ज्वाला सर्वाज्ञानेन्धनं दहेत् ॥४२॥
अरुणेनेव बोधेन पूर्वं सन्तमसे हृते ।
तत आविर्भवेदात्मा स्वयमेवाम्शुमानिव ॥४३॥
आत्मा तु सततं प्राप्तोऽप्यप्राप्तवदविद्यया ।
तन्नाशे प्राप्तवद्भाति स्वकण्ठाभरणं यथा ॥४४॥
स्थाणौ पुरुषवद् भ्रान्त्या कृता ब्रह्मणि जीवता ।
जीवस्य तात्त्विके रूपे तस्मिन् दृष्टे निवर्तते ॥४५॥
तत्त्वस्वरूपानुभवादुत्पन्नं ज्ञानमञ्जसा ।
अहं ममेति चाज्ञानं बाधते दिग्भ्रमादिवत् ॥४६॥
सम्यग्विज्ञानवान् योगी स्वात्मन्येवाखिलं स्थितम् ।
एवं च सर्वमात्मानं ईक्षते ज्ञानचक्षुषा ॥४७॥
आत्मैवेदं जगत्सर्वं आत्मनोऽन्यन्न किञ्चन ।
मृदो यद्वद् घटादीनि स्वात्मानं सर्वमीक्षते ॥४८॥

जीवन्मुक्तस्तु तद्विद्वान् पूर्वोपाधिगुणांस्त्यजेत् ।
स सच्चिदादिधर्मत्वं भेजे भ्रमरकीटवत् ॥४९॥
तीर्त्वा मोहार्णवं हत्वा रागद्वेषादिराक्षसान् ।
योगी शान्तिसमायुक्त आत्मारामो विराजते ॥५०॥
बाह्यानित्यसुखासक्तिं हित्वात्मसुखनिर्वृतः ।
घटस्थदीपवच्छश्वदन्तरेव प्रकाशते ॥५१॥
उपाधिस्थोऽपि तद्धर्मैरलिप्तो व्योमवन्मुनिः ।
सर्वविन्मूढवत्तिष्ठेदसक्तो वायुवच्चरेत् ॥५२॥

उपाधिविलयाद्विष्णौ निर्विशेषं विशेन्मुनिः ।
जले जलं वियद्व्योम्नि तेजस्तेजसि वा यथा ॥५३॥

यल्लाभान्नापरो लाभो यत्सुखान्नापरं सुखम् ।
यज्ज्ञानान्नापरं ज्ञानं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥५४॥
यद्दृष्ट्वा नापरं दृश्यं यद्भूत्वा न पुनर्भवेत् ।
यज्ज्ञात्वा नापरं ज्ञेयं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥५५॥
तिर्यगूर्ध्वमधः पूर्णं सच्चिदानन्दमद्वयम् ।
अनन्तं नित्यमेकं यत् तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥५६॥
अतद्व्यावृत्तिरूपेण वेदान्तैर्लक्ष्यतेऽव्ययम् ।
अखण्डानन्दमेकं यत् तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥५७॥

अखण्डानन्दरूपस्य तस्यानन्दलवाश्रिताः।
ब्रह्माद्यास्तारतम्येन भवन्त्यानन्दिनोऽखिलाः॥ ५८॥
तद्युक्तमखिलं वस्तु व्यवहारश्चिदन्वितः।
तस्मात् सर्वगतं ब्रह्म क्षीरे सर्पिरिवाखिले॥ ५९॥
अनण्वस्थूलमह्रस्वमदीर्घमजमव्ययम्।
अरूपगुणवर्णाख्यं तद् ब्रह्मेत्यवधारयेत्॥ ६०॥
यद्भासा भास्यतेऽर्कादि भास्यैर्यस्तु न भास्यते।
येन सर्वमिदं भाति तद् ब्रह्मेत्यवधारयेत्॥ ६१॥
स्वयमन्तर्बहिर्व्याप्य भासयन्नखिलं जगत्।
ब्रह्म प्रकाशते वन्हिप्रतप्तायसपिण्डवत्॥ ६२॥
जगद्विलक्षणं ब्रह्म ब्रह्मणोऽन्यन्न किञ्चन।
ब्रह्मान्यद्भाति चेन्मिथ्या यथा मरुमरीचिका॥ ६३॥
दृश्यते श्रूयते यद्यद् ब्रह्मणोऽन्यन्न तद्भवेत्।
तत्त्वज्ञानाच्च तद्ब्रह्म सच्चिदानन्दमद्वयम्॥ ६४॥

सर्वगं सच्चिदानन्दं ज्ञानचक्षुर्निरीक्षते
अज्ञानचक्षुर्नेक्षेत भास्वन्तं भानुमन्धवत्॥ ६५॥
श्रवणादिभिरुद्दीप्तज्ञानाग्निपरितापितः।
जीवः सर्वमलान्मुक्तः स्वर्णवद्द्योतते स्वयम्॥ ६६॥

हृदाकाशोदितो ह्यात्मा बोधभानुस्तमोऽपहृत्।
सर्वव्यापी सर्वधारी भाति भासयतेऽखिलम्॥ ६७॥

दिग्देशकालाद्यनपेक्ष्य सर्वगं
शीतादिहृन्नित्यसुखं निरञ्जनम्।
यः स्वात्मतीर्थं भजते विनिष्क्रियः
स सर्ववित् सर्वगतोऽमृतो भवेत्॥ ६८॥

॥ इति श्रीमच्छङ्करभगवत्पाद प्रोक्तः आत्मबोधः॥ ॐ

सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म विशुद्धं परं स्वतस्सिद्धम्।
418 नित्यानन्दैकरसं प्रत्यगभिन्नं निरन्तरं जयति ॥
सर्वो विश्वः स एषोऽयं योऽसौ कस्त्वमहं भवान्।
ॐ एकः पूर्वोऽपरोऽन्यश्च प्रथमः सम उत्तरः॥
विश्वं सर्वं ब्रह्म सत्यं संविदो शिवसुन्दरम्।
भगवानीश्वरो देवो देवी भगवतीश्वरी ॥१॥
चिच्छक्तिः प्रकृतिर्यासौ शक्तः पुरुष उच्यते।
शक्तिशक्तिमतोरैक्यं न भेदः शक्तिशक्तयोः ॥२॥
शक्त्यात्मकश्च पुरुषः शक्तिश्च पुरुषात्मिका।
चेतनः पुरुषः शक्ताश्चैतन्यं शक्तिरुच्यते ॥३॥
त्रिगुणात्मिका देवी शक्तिर्भगवती सा मायेत्यभिलप्यते। गुण
त्रितयमूर्तिमान्
मायावी भगवानात्मा त्रिगुणत्रयमूर्तिमान् ॥४॥
आत्ममाया विष्णुमाया महामाया च शाम्भवी।
महामाया महादेवी महामायो हरो हरिः ॥५॥
ब्रह्मा स्वयं महादेवो हंसो नारायणो नरः। पुमान्
परमात्मा पूर्णबोधः सच्चिदानन्दलक्षणः ॥६॥
अजः कालः प्रभुः साक्षी काली विद्या विलासिनी। 2
सावित्री सा च गायत्री प्रसिद्धा परमेश्वरी ॥७॥
प्रधानं सूक्ष्ममव्यक्तं शिवलीला सरस्वती। 1
महाकाली महालक्ष्मीश्चामुण्डा भुवनेश्वरी ॥८॥
सविता जगतां धात्री विश्वयोनिः प्रजापतिः।
अक्षरोऽनादिनिधनो लिङ्गत्रितयनामभाक् ॥९॥
कारणाव्यक्तप्रकृतिर्माया संसारकारणम्। विश्वतस्य
आत्ममायातु संसारप्रतिभासस्य कारणम् ॥१०॥

चैतन्यलक्षण तेज एव भर्गः

अव्याकृतो जगद्योनिर्वियदादिजगत्प्रसूः।
आब्रह्मकीटजननी माया लीलाविनोदिनी ॥११॥
पिता माता गुरुर्मित्रं प्रभुर्बन्धुः पितामहः।
आचार्यो बलमैश्वर्यं कर्म धर्मः परायणम् ॥१२॥
सोपाधिकः सेश्वरोऽयं निरुपाधिर्निरीश्वरः।
स्वतन्त्रो यद्यसङ्गोऽसौ सङ्गी परवशः स्मृतः ॥१३॥
सर्वज्ञः सर्वशक्तश्च स्वराट् प्राज्ञो गुरुर्महान्।
नित्यशुद्धो नित्यबुद्धो नित्यमुक्तो निराकुलः ॥१४॥
एतत्तदित्यनिर्देश्यः पुराणः पुरुषोत्तमः।
अन्तर्यामी प्रत्यगात्मा क्षेत्री क्षेत्रज्ञपालकः ॥१५॥
अलोकोऽमानुषो दिव्यो लोकस्वामी त्रिलोकधृत्।
भर्गश्शरण्यो विज्ञानघनो गौणशरीरपात् ॥१६॥
स्वयम्भूश्चिन्मयो भूमा पूर्णबोधः सनातनः।
परन्धामा प्रियतमः प्रकाशो बृहदव्ययः ॥१७॥
अप्रमेयो हृषीकेशो मनोवाचामगोचरः।
केवलानुभवानन्दस्वरूपः परमेश्वरः ॥१८॥
आत्मानुभवगम्यं तत् शुद्धं पूर्णमहन्महः।
निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम् ॥१९॥
मृत्युञ्जयो भूतपतिर्गोविन्दो गोविदां पतिः।
मृत्योर्मृत्युः कालसाक्षी कूटस्थो निरुपप्लवः ॥२०॥

सत्तमो भुवनाध्यक्षः स्वतन्त्रः कान्त अद्भुतः ।
निराकारो निर्गुणश्च व्यापकोऽलिङ्ग अद्वयः ॥२१॥
कालातीतो गुणातीतो मायातीतो वरः शुभः ।
औषधं पावनं पुण्यं ~~(दृग्दृश्यरूपः~~ सर्वज्ञो) ज्ञानं च ज्ञेयमाश्रयः ॥२२॥
सर्वदेवात्मको विश्वरूपो [illegible] योगिजनाप्रियः ।
प्रणवः परमोदारः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥२३॥
दयालुस्तारको मोक्षः केवलः शबलः शिवः ।
शास्ता योगेश्वरः श्रीमान् निष्ठा शान्तिः परावरम् ॥२४॥
निर्विकल्पं निर्विशेषं नामरूपविवर्जितम् ।
अद्वैतं परमानन्दं निर्वाणमतुलं शुभम् ॥२५॥

न्यायप्रधानानि श्रुत्यर्थसङ्ग्राहकानि वाक्यानि = सूत्राणि ।

ॐ

प्रश्नोपनिषदि -

422

१ अनधिगतत्वादात्मनो युक्ता तदधिगमाय तद्विषया जिज्ञासा ।
पुरुषविशेषस्य विज्ञानविशेषविषयैव जिज्ञासा ।
२ कर्मविषये चानुक्तिः, तद्विरोधित्वात् । ३ कर्मानारम्भ इति चेन्न निष्कामस्य संस्कारार्थत्वात्
४ प्रवृत्तिलिङ्गाद्विशेषार्थः प्रश्न उपपन्नः ।
५ अनुगमात् ।
६ विरोध इति चेन्न, अन्यत्वात् ।
७ यद्वाचेति मन्त्रानुवादो दृढप्रतीतेः ।
८ यन्मनसेत्यादि समानम् ।
९ यदि मन्यसे सुवेदेति शिष्यबुद्धिविचालना गृहीतस्थिरतायै ।

अनुभवो नाम विषयाकारेऽन्तःकरणे चितः स्फुरणम् । तच्च
स्वाधिकरणेऽन्तःकरणे एव संस्कारमुत्पादयेत् । नान्यत्र = आत्म

माया त्रिधा :- तुच्छा, अनिर्वचनीया, वास्तवी।
१. शास्त्रदृष्ट्या २ युक्तिदृष्ट्या, ३ लौकिकदृष्ट्या

4.24

ब्रह्मणि न विकारो नापि वैषम्यम्, अपि तु गुणेषु ते वैषम्य विकारा इतीदं विचारेण परिज्ञायते ।

श्रीमद्भागवते परमार्थप्रकाशका श्लोकाः

१०-१४ ब्रह्मा —

यस्य कुक्षिगतं सर्वं सात्मं भाति यथा तथा ।
तत्त्वय्यपीह तत्सर्वं किमिदं मायया विना ॥
अद्यैव त्वदृतेऽस्य किं मम न ते मायात्वमादर्शितं
एकोऽसि प्रथमं ततो व्रजसुहृद्वत्साः समस्ता अपि ।
तावन्तोऽसि चतुर्भुजास्तदखिलैः साकं मयोपासिताः
तावन्त्येव जगन्त्यभूस्तदमितं ब्रह्माद्वयं शिष्यते ॥
अजानतां त्वत्पदवीमनात्मन्यात्माऽऽत्मना भासि वितत्य मायाम्
सृष्टाविवाहं जगतो विधान इव त्वमेषोऽन्त इव त्रिणेत्रः ॥
तस्मादिदं जगदशेषमसत्स्वरूपं स्वप्नाभमस्तधिषणं पुरुदुःखदुःखं
त्वय्येव नित्यसुखबोधतनावनन्ते मायात उद्यदपि यत् सदिवावभाति ॥
एकस्त्वमात्मा पुरुषः पुराणः सत्यः स्वयंज्योतिरनन्त आद्यः ॥
नित्योऽक्षरोऽजस्रसुखो निरञ्जनः पूर्णोऽद्वयो मुक्त उपाधितोऽमृतः
एवंविधं त्वां सकलात्मनामपि स्वात्मानमात्मात्मतया विचक्षते ।
गुर्वर्कलब्धोपनिषत्सुचक्षुषा ये ते तरन्तीव भवानृताम्बुधिम् ॥
आत्मानमेवात्मतयाऽविजानतां तेनैव जातं निखिलं प्रपञ्चितम् ।
ज्ञानेन भूयोऽपि च तत्प्रलीयते रज्ज्वामहेर्भोगभवाभवौ यथा ॥
अज्ञानसंज्ञौ भवबन्धमोक्षौ द्वौ नाम नान्यौ स्त ऋतज्ञभावात् ।
अजस्रचित्यात्मनि केवले परे विचार्यमाणे तरणाविवाहनी ॥
त्वामात्मानं परं मत्वा परमात्मानमेव च ।
आत्मा पुनर्बहिर्मृग्य अहो अज्ञजनाज्ञता ॥

अन्तर्भवेऽनन्त भवन्तमेव ह्यतत्त्यजन्तो मृगयान्ति सन्तः।
असन्तमप्यन्त्यहिमन्तरेण सन्तं गुणं तं किमु यन्ति सन्तः॥

तावद्रागादयस्स्तेनास्तावत्कारागृहं गृहम्।
तावन्मोहोऽङ्घ्रिनिगडो यावत्कृष्ण न ते जनाः॥

प्रपञ्चं निष्प्रपञ्चोपि विडम्बयसि भूतले।
प्रपन्नजनतानन्दसन्दोहं प्रथितुं प्रभो॥

जानन्त एव जानन्तु किं बहूक्त्या न मे प्रभो।
मनसो वपुषो वाचो वैभवं तव गोचरः॥

× × × × × × × × × × × ×

श्रीशुकः —

किं किं न विस्मरन्तीह मायामोहितचेतसः।
यन्मोहितं जगत्सर्वमभीक्ष्णं विस्मृतात्मकम्॥

सर्वेषामपि भूतानां नृप स्वात्मैव वल्लभः।
इतरेऽपत्यवित्ताद्यास्तद्वल्लभतयैव हि॥

तद्राजेन्द्र यथा स्नेहः स्वस्वकात्मनि देहिनाम्।
न तथा ममतालम्बि पुत्रवित्तगृहादिषु॥

देहात्मवादिनां पुंसामपि राजन्यसत्तम।
यथा देहः प्रियतमस्तथा न ह्यनु ये च तम्॥

देहोऽपि ममताभाक् चेत्तर्ह्यसौ नात्मवत्प्रियः।
यज्जीर्यत्यपि देहेऽस्मिन् जीविताशा बलीयसी॥

तस्मात्प्रियतमः स्वात्मा सर्वेषामपि देहिनाम्। तदर्थमेव सकलं जगदेतच्चराचरम्॥
कृष्णमेनमवेहि त्वमात्मानमखिलात्मनाम्। जगद्धिताय सोऽप्यत्र देहीवाभाति मायया।

वस्तुतो जानतामत्र कृष्णं स्थास्नु चरिष्णु च ।
भगवद्रूपमखिलं नान्यद् वस्त्विह किञ्चन ॥
सर्वेषामपि वस्तूनां भावार्थो भवति स्थितः ।
तस्यापि भगवान् कृष्णः किमतद्वस्तु रूप्यताम् ॥
समाश्रिता ये पदपल्लवप्लवं महत्पदं पुण्ययशो मुरारेः ।
भवाम्बुधिर्वत्सपदं परं पदं पदं पदं यद्विपदां न तेषाम् ॥

० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ०

४-२४ रुद्रगीतासु :-

यत्रेदं व्यज्यते विश्वं विश्वस्मिन्नवभाति यत् ।
तत् त्वं ब्रह्म परं ज्योतिराकाशमिव विस्तृतम् ॥
यो माययेदं पुरुरूपयासृजत् बिभर्ति भूयः क्षपयत्यविक्रियः ।
यद्भेदबुद्धिः सदिवात्मदुःस्थया तमात्मतन्त्रं भगवन् प्रतीमहि ॥
क्रियाकलापैरिदमेव योगिनः श्रद्धान्विताः साधु यजन्ति सिद्धये ।
भूतेन्द्रियान्तःकरणोपलक्षितं वेदे च तन्त्रे च त एव कोविदाः ॥
त्वमेक आद्यः पुरुषः सुप्तशक्तिस्तया रजस्सत्त्वतमो विभिद्यते ।
महानहं खं मरुदग्निवार्धराः सुरर्षयो भूतगणा इदं यतः ॥
सृष्टं स्वशक्त्येदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधं पुरमात्मांशकेन ।
अथो विदुस्तं पुरुषं सन्तमन्तर्भुङ्क्ते हृषीकैर्मधु सारघं यः ॥
तमेवमात्मानमात्मस्थं सर्वभूतेष्ववस्थितम् ।
पूजयध्वं गृणन्तश्च ध्यायन्तश्चासकृद्धरिम् ॥
श्रेयसामपि सर्वेषां ज्ञानं निःश्रेयसं परम् । सुखं तरति दुष्पारं ज्ञाननौर्व्यसनार्णवम् ॥

५-१० जडभरतचरिते -

बहुविप्रलब्धोऽपि अविद्यया रचितद्रव्यगुणकर्माशय स्वचरम कलेवरेऽवस्तुनि संस्थानविशेषे अहं ममेत्यनध्यारोपितमिथ्याप्रत्ययो ब्रह्मभूतः तूष्णीं शिबिकामुवाह।

स्कन्धः २-९

आत्ममायामृते राजन् परस्यानुभवात्मनः।
न घटेतार्थसम्बन्धः स्वप्नद्रष्टुरिवाञ्जसा॥
बहुरूप इवाभाति मायया बहुरूपया।
रममाणो गुणेष्वस्या ममाहमिति मन्यते॥
यर्हि वाव महिम्नि स्वे परस्मिन् कालमाययोः।
रमेत गतसंमोहस्त्यक्त्वोदास्ते तदोभयम्॥
आत्मतत्त्वविशुद्ध्यर्थं यदाह भगवानृतम्।
ब्रह्मणे दर्शयन् रूपमव्यलीकव्रतादृतः॥

o o o o o o

भूतमात्रेन्द्रियधियां जन्म सर्ग उदाहृतः।
ब्रह्मणो गुणवैषम्याद् विसर्गः पौरुषः स्मृतः॥

हेतुर्जीवोऽस्य सर्गादेरविद्याकर्मकारकः।
यं चानुशायिनं प्राहुरव्याकृतमुतापरे॥ १२-७-१८

स्कन्ध ६ - ४ अध्याये हंसगुह्यंनाम स्तोत्रम् —

दक्षकृतं भगवदाराधनम्

विन्ध्यपादानुपव्रज्य सोऽचरद्दुष्करं तपः।
तत्राघमर्षणं नाम तीर्थं पापहरं परम्॥
उपस्पृश्यानुसवनं तपसातोषयद्धरिम्।
अस्तौषीद्धंसगुह्येन भगवन्तमधोक्षजम्॥
नमः परायावितथानुभूतये गुणत्रयाभासनिमित्तबन्धवे।
अदृष्टधाम्ने गुणतत्त्वबुद्धिभिर्निवृत्तमानाय दधे स्वयम्भुवे॥
न यस्य सख्यं पुरुषोऽवैति सख्युः सखा वसन् संवसतः पुरेऽस्मिन्
गुणो यथा गुणिनो व्यक्तदृष्टेस्तस्मै महेशाय नमस्करोमि॥
देहोऽसवोऽक्षा मनवो भूतमात्रा नात्मानमन्यं च विदुः परं यत्।
सर्वं पुमान् वेद गुणांश्च तज्ज्ञो न वेद सर्वज्ञमनन्तमीडे॥
यदोपरामो मनसो नामरूपरूपस्य दृष्टस्मृतिसम्प्रमोषात्।
य ईयते केवलया स्वसंस्थया हंसाय तस्मै शुचिसद्मने नमः॥
मनीषिणोऽन्तर्हृदि संनिवेशितं स्वशक्तिभिर्नवभिश्च त्रिवृद्भिः।
वह्निं यथा दारुणि पाञ्चदश्यं मनीषया निष्कर्षन्ति गूढम्॥
स वै ममाशेषविशेषमायानिषेधनिर्वाणसुखानुभूतिः।
स सर्वनामा स च विश्वरूपः प्रसीदतामनिरुक्तात्मशक्तिः॥
यद्यन्निरुक्तं वचसा निरूपितं धियाक्षभिर्वा मनसा वोत यस्य।
मा भूत्स्वरूपं गुणरूपं हि तत्तत् स वै गुणापायविसर्गलक्षणः॥
यस्मिन् यतो येन च यस्य यस्मै यद् यो यथा कुरुते कार्यते च।
परावरेषां परमं प्राक्प्रसिद्धं तद् ब्रह्म तद्धेतुरनन्यदेकम्॥

यच्छक्तयो वदतां वादिनां वै विवादसंवादभुवो भवन्ति ।
कुर्वन्ति चैषां मुहुरात्ममोहं तस्मै नमोऽनन्तगुणाय भूम्ने ॥
अस्तीति नास्तीति च वस्तुनिष्ठयोरेकस्थयोर्भिन्नविरुद्धधर्मयोः ।
अवेक्षितं किञ्चन योगसाङ्ख्ययोः समं परं ह्यनुकूलं बृहत्तत् ॥
योऽनुग्रहार्थं भजतां पादमूलमनामरूपो भगवाननन्तः ।
नामानि रूपाणि च जन्मकर्मभिर्भेजे स मह्यं परमः प्रसीदतु ॥
यः प्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानां यथाशयं देहगतो विभाति ।
यथानिलः पार्थिवमाश्रितो गुणं स ईश्वरो मे कुरुतान्मनोरथम् ॥
इति स्तुतः संस्तुवतः स तस्मिन्नघमर्षणे ।
आविरासीत्कुरुश्रेष्ठ भगवान् भक्तवत्सलः ॥

० ० ० ० ० ० ० ०

स्कन्ध: २-१०.

निरोधोऽस्यानुशयनमात्मनः सह शक्तिभिः ।
मुक्तिर्हित्वान्यथारूपं स्वरूपेण व्यवस्थितिः ॥
आभासश्च निरोधश्च यतश्चाध्यवसीयते ।
स आश्रयः परं ब्रह्म परमात्मेति शब्द्यते ॥
योऽध्यात्मिकोऽयं पुरुषः सोऽसावेवाधिदैविकः ।
यस्तत्रोभयविच्छेदः पुरुषो ह्याधिभौतिकः ॥
एकमेकतराभावे यदा नोपलभामहे ।
त्रितयं तत्र यो वेद स आत्मा स्वाश्रयाश्रयः ॥

ऋषयो मनवो देवा मनुपुत्रा महौजसः।
कलाः सर्वे हरेरेव सप्रजापतयस्तथा॥
एतद्रूपं भगवतो ह्यरूपस्य चिदात्मनः।
मायागुणैर्विरचितं महदादिभिरात्मनि॥
यथा नभसि मेघौघो रेणुर्वा पार्थिवोऽनिले।
एवं द्रष्टरि दृश्यत्वमारोपितमबुद्धिभिः॥
अतः परं यदव्यक्तमव्यूढगुणव्यूहितम्।
अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात् स जीवो यत्पुनर्भवः॥
यत्रेमे सदसद्रूपे प्रतिषिद्धे स्वसंविदा।
अविद्ययात्मनि कृते इति तद् ब्रह्मदर्शनम्॥
यद्येषोपरता देवी माया वैशारदी मतिः।
सम्पन्न एवेति विदुर्महिम्नि स्वे महीयते॥
एवं जन्मानि कर्माणि ह्यकर्तुरजनस्य च।
वर्णयन्ति स्म कवयो वेदगुह्यानि हृत्पतेः॥
० ० ० ० ० ० ०

इत्थंभावेन कथितो भगवान् भगवत्तमः।
नेत्थंभावेन हि परं द्रष्टुमर्हन्ति सूरयः॥
नास्य कर्माणि जन्मादौ परस्यानुविधीयते।
कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं माययारोपितं हि तत्॥

यथैव सूर्यात्प्रभवन्ति वारः पुनश्च तस्मिन् प्रविशन्ति काले ।
भूतानि भूमौ स्थिरजङ्गमानि तथा हरावेव गुणप्रवाहः ॥ ४-२१-१५॥
एतत्पदं तज्जगदात्मनः परं सकृद्विभातं सवितुर्यथा प्रभा ।
यथासवो जाग्रति, सुप्तशक्तयो द्रव्यक्रियाज्ञानभिदाभ्रमात्ययः ॥१६॥
यथा नभस्यभ्रतमःप्रकाशा भवन्ति भूयो न भवन्त्यनुक्रमात् ।
एवं परे ब्रह्मणि शक्तयस्त्वमू रजस्तमःसत्त्वमिति प्रवाहः ॥१७॥
तेनैकमात्मानमशेषदेहिनां कालं प्रधानं पुरुषं परेशम् ।
स्वतेजसा ध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेन भजध्वमद्धा ॥१८॥

o o o o o o o o o

११-२१-३५ वेदा ब्रह्मात्मविषयास्त्रिकाण्डविषया इमे ।
परोक्षवादा ऋषयः परोक्षं मम च प्रियम् ॥
शब्दब्रह्म सुदुर्बोधं प्राणेन्द्रियमनोमयम् ।
अनन्तपारं गम्भीरं दुर्विगाह्यं समुद्रवत् ॥
किं विधत्ते किमाचष्टे किमनूद्य विकल्पयेत् ।
इत्यस्या हृदयं लोके नान्यो मद् वेद कश्चन ॥
मां विधत्तेऽभिधत्ते मां विकल्प्यापोह्यते त्वहम् ।
एतावान् सर्ववेदार्थः शब्द आस्थाय मां भिदाम् ।
मायामात्रमनूद्यान्ते प्रतिषिध्य प्रसीदति ॥

o o o o o

पुरुषेश्वरयोरत्र न वैलक्षण्यमण्वपि ।
तदन्यकल्पनापार्था ज्ञानं च प्रकृतेर्गुणः ॥ ११-२२-११

श्रीभगवानुवाच –

मयोदितेष्ववहितः स्वधर्मेषु मदाश्रयः।
वर्णाश्रमकुलाचारमकामात्मा समाचरेत् ॥
अन्वीक्षेत विशुद्धात्मा देहिनां विषयात्मनाम्।
गुणेषु तत्त्वध्यानेन सर्वारम्भविपर्ययम् ॥
सुप्तस्य विषयालोको ध्यायतो वा मनोरथः।
नानात्मकत्वाद्विफलस्तथा भेदात्मधीर्गुणैः॥
निवृत्तं कर्म सेवेत प्रवृत्तं मत्परस्त्यजेत्।
जिज्ञासायां सम्प्रवृत्तो नाद्रियेत् कर्मचोदनाम् ॥
मदभिज्ञं गुरुं शान्तमुपासीत मदात्मकम्।
यमानभीक्ष्णं सेवेत नियमान् मत्परः क्वचित् ॥
अमान्यमत्सरो दक्षो निर्ममो दृढसौहृदः।
असत्वरोऽर्थजिज्ञासुरनसूयुरमोघवाक् ॥
जायापत्यगृहक्षेत्रस्वजनद्रविणादिषु।
उदासीनः समं पश्यन् सर्वेष्वर्थमिवात्मनः॥
विलक्षणः स्थूलसूक्ष्माद् देहादात्मेक्षिता स्वदृक्।
यथाग्निर्दारुणो दाह्याद् दाहकोऽन्यः प्रकाशकः॥
निरोधोत्पत्त्यणुबृहन्नानात्वं तत्कृतान् गुणान्।
अन्तःप्रविष्ट आधत्ते एवं देहगुणान् परः॥
योऽसौ गुणैर्विरचितो देहोऽयं पुरुषस्य हि।
संसारस्तन्निबन्धोऽयं पुंसो विद्याच्छिदात्मनः।
तस्माज्जिज्ञासयाऽऽत्मानमात्मस्थं केवलं परम्।

सङ्कल्प्य निरसेदेतद्वस्तुबुद्धिं यथाक्रमम् ॥
आचार्योऽरणिराद्यः स्यादन्तेवास्युत्तरारणिः ।
तत्सन्धानं प्रवचनं विद्यासन्धिः सुखावहः ॥
वैशारदी सातिविशुद्धबुद्धिर्धुनोति मायां गुणसम्प्रसूताम् ।
गुणांश्च सन्दह्य यदात्ममेतत् स्वयं च शाम्यत्यसमिद् यथाग्निः ॥
अथैषां कर्मकर्तॄणां भोक्तॄणां सुखदुःखयोः ।
नानात्वमथ नित्यत्वं लोककालागमात्मनाम् ॥
मन्यसे सर्वभावानां संस्था ह्यौत्पत्तिकी यथा ।
तत्तदाकृतिभेदेन जायते भिद्यते च धीः ॥
एवमप्यङ्ग सर्वेषां देहिनां देहयोगतः ॥
कालावयवतः सन्ति भावा जन्मादयोऽसकृत् ॥
अत्रापि कर्मणां कर्तुरस्वातन्त्र्यं च लक्ष्यते ।
भोक्तुश्च दुःखसुखयोः को न्वर्थो विवशं भजेत् ॥
न देहिनां सुखं किञ्चित् विद्यते विदुषामपि ।
तथा च दुःखं मूढानां वृथाहङ्करणं परम् ॥
यदि प्राप्तिं विघातं च जानन्ति सुखदुःखयोः ।
तेऽप्यद्धा न विदुर्योगं मृत्युर्न प्रभवेद् यथा ॥
को न्वर्थः सुखयत्येनं कामो वा मृत्युरन्तिके ।
आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव न तुष्टिदः ॥
श्रुतं च दृष्टवद् दुष्टं स्पर्धासूयात्ययव्ययैः । श्रौतं कर्म
बह्वन्तरायकामत्वात् कृषिवच्चापि निष्फलम् ॥

कर्माणि दुःखोदर्काणि कुर्वन् देहेन तैः पुनः ।
देहमाभजते तत्र किं सुखं मर्त्यधर्मिणः ॥
लोकानां लोकपालानां मद्भयं कल्पजीविनाम् ।
ब्रह्मणोऽपि भयं मत्तो द्विपरार्धपरायुषः ॥
गुणाः सृजन्ति कर्माणि गुणोऽनुसृजते गुणान् ।
जीवस्तु गुणसंयुक्तो भुङ्क्ते कर्मफलान्यसौ ॥
यावत्स्याद् गुणवैषम्यं तावन्नानात्वमात्मनः ।
नानात्वमात्मनो यावत् पारतन्त्र्यं तदैव हि ॥
यावदस्यास्वतन्त्रत्वं तावदीश्वरतो भयम् ।
य एतत्समुपासीरन् ते मुह्यन्ति शुचार्पिताः ॥ श्रौतं कर्म
काल आत्माऽऽगमो लोकः स्वभावो धर्म एव च ।
इति मां बहुधा प्राहुर्गुणव्यतिकरे सति ॥
एतेन भगवान् ब्रह्मात्मैक्यं प्रतिपादितवान् । तच्छ्रुत्वोद्धवस्य सन्देहः —
नित्यमुक्तो नित्यबद्ध एक एवेति मे भ्रमः ॥ अस्य प्रश्नस्य
जीवेशव्यवस्थां निरूप्य भ्रममपनयति —
बद्धो मुक्त इति व्याख्या गुणतो मे न वस्तुतः ।
गुणस्य मायामूलत्वान्न मे मोक्षो न बन्धनम् ॥
शोकमोहौ सुखं दुःखं देहापत्तिश्च मायया ।
स्वप्नो यथात्मनः ख्यातिः संसृतिर्न तु वास्तवी ॥
विद्याविद्ये मम तनू विद्ध्युद्धव शरीरिणाम् ।
मोक्षबन्धकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते ॥

एकस्यैव ममांशस्य जीवस्यैव महामते।
बन्धोऽस्याविद्ययानादिर्विद्यया च तथेतरः॥
अथ बद्धस्य मुक्तस्य वैलक्षण्यं वदामि ते।
विरुद्धधर्मिणोस्तात स्थितयोरेकधर्मिणि॥
सुपर्णावेतौ सदृशौ सखायौ यदृच्छयैतौ कृतनीडौ च वृक्षे।
एकस्तयोः खादति पिप्पलान्नमन्यो निरन्नोऽपि बलेन भूयान्॥
आत्मानमन्यं च स वेद विद्वानपिप्पलादो न तु पिप्पलादः।
योऽविद्यया युक् स तु नित्यबद्धो विद्यामयो यः स तु नित्यमुक्तः॥
देहस्थोऽपि न देहस्थो विद्वान् स्वप्नाद्यथोत्थितः।
अदेहस्थोऽपि देहस्थः कुमतिः स्वप्नदृग्यथा॥
० ० ० ० ०

एवं जिज्ञासयापोह्य नानात्वभ्रममात्मनि।
उपारमेत विरजं मनो मय्यर्प्य सर्वगे॥
० ० ० ० ० ० ०

११-२-४२

भक्तिः परेशानुभवो विरक्तिरन्यत्र चैष त्रिक एककालः।
प्रपद्यमानस्य यथाश्नतः स्युस्तुष्टिः पुष्टिः क्षुदपायोऽनुघासम्॥
भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यादीशादपेतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः।
तन्माययातो बुध आभजेत्तं भक्त्यैकयेशं गुरुदेवतात्मा॥
अविद्यमानोऽप्यवभाति हि द्वयो ध्यातुर्धिया स्वप्नमनोरथौ यथा।
तत्कर्मसङ्कल्पविकल्पकं मनो बुधो निरुन्ध्यादभयं ततः स्यात्॥

विलक्षणः स्थूलसूक्ष्माद्देहाद् आत्मेक्षिता स्वदृक् ।
यथाग्निर्दारुणो दाह्याद् दाहकोऽन्यः प्रकाशकः ॥
निरोधोत्पत्त्यणुबृहन्नानात्वं तत्कृतान् गुणान् ।
अन्तःप्रविष्ट आधत्त एवं देहगुणान् परः ॥
योऽसौ गुणैर्विरचितो देहोऽयं पुरुषस्य हि ।
संसारस्तन्निबन्धोऽयं पुंसो विद्याच्छिदात्मनः ॥
तस्माज्जिज्ञासयात्मानमात्मस्थं केवलं परम् ।
सङ्गम्य निरसेदेतद्वस्तुबुद्धिं यथाक्रमम् ।

यावत् स्याद्गुणवैषम्यं तावन्नानात्वमात्मनः ।
नानात्वमात्मनो यावत् पारतन्त्र्यं तदैव हि ॥
यावदस्यास्वतन्त्रत्वं तावदीश्वरतो भयम् ।

भागवते १२-५

438

त्वं तु राजन् मरिष्येति पशुबुद्धिमिमां जहि ।
न जातः प्रागभूतोऽद्य देहवत् त्वं न नङ्क्ष्यसि ॥
न भविष्यसि भूत्वा त्वं पुत्रपौत्रादिरूपवान् ।
बीजाङ्कुरवत् देहादेर्व्यतिरिक्तो यथानलः ॥
स्वप्ने यथा शिरश्छेदं पञ्चत्वाद्यात्मनः स्वयम् ।
यस्मात्पश्यति देहस्य तत आत्मा ह्यजोऽमरः ॥
घटे भिन्ने यथाऽऽकाश आकाशः स्याद्यथा पुरा ।
एवं देहे मृते जीवो ब्रह्म सम्पद्यते पुनः ॥
मनः सृजति वै देहान् गुणान् कर्माणि चात्मनः ।
तन्मनः सृजते माया ततो जीवस्य संसृतिः ॥

एवं स्वचित्ते स्वत एव सिद्ध आत्मा प्रियोऽर्थो भगवाननन्तः।
तं निर्वृतो नियतार्थो भजेत संसारहेतूपरमश्च यत्र ॥
अतः कविर्नामसु यावदर्थः स्यादप्रमत्तो व्यवसायबुद्धिः।
सिद्धेऽन्यथार्थे न यतेत तत्र परिश्रमं तत्र समीक्षमाणः॥

440

भागवते १०-१४ अध्याये ब्रह्मकृतस्तुतिः –
श्रीधरीव्याख्या –

तत्र श्लोक २१ पर्यन्तं भगवतः तदवताराणां च अचिन्त्यमहिमत्वं प्रपञ्चितम्
तदनु २२ तमश्लोकावतरणिका – ननु भवतु अवताराणामचिन्त्यो
महिमा, प्रपञ्चस्य असत्वे किमायातम्, अस्य दृश्यप्रपञ्चस्य हि
असत्वे कथं सत्त्वप्रतीतिः? इतीमामाशङ्कां सपरिकरंमुपसंहरन्
परिहरति – तस्मादिदं जगदशेषमसत्स्वरूपमित्यादि।

असत्धिषणं निरस्तप्रतिभासम्। अप्रकाशात्मकं अचेतनं जड
मिति यावत्। त्वय्येव उद्यद् उद्भवदपि यत् नश्यत् तत्सदिवेति
उपलक्षणमेतत्। नित्यमिव सुखमिव चेतनमिव च। अधिष्ठान
भूतस्य तव गुणैः (महिम्ना) तथा तथा भातीत्यर्थः।२२। त्वमेव तु
सत्य इत्याह – एकस्त्वमात्मा-सत्यः। कुतः? आत्मा (साक्षी)। दृश्यं
सर्वमसत्यं दृष्टम्। न चात्मा दृश्यः। अतः स सत्यः। किंच यद्यद्
विकारवत् तदसत्यं दृष्टम्। न च त्वयि जन्मादयो विकाराः सन्ति
यतः? त्वमाद्यः। कारणम्। अतस्तव न जन्म। आद्यत्वे हेतुः-पुराण
पुरापि नवः। कार्यात्पूर्वमपि वर्तमान इत्यर्थः। तत्र हेतुः-पुरुष इति
तथा च श्रुतिः – पूर्वमेवाहमिहासमिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्वमिति।
जन्मानन्तरास्तित्वलक्षणं विकारं वारयति- नित्य इति। सनातन इत्यर्थः।
पूर्णोऽजस्रसुखोऽक्षरोऽमृत इति चतुर्भिः पदैः क्रमेण वृद्धि विपरिणाम
अपक्षय विनाशान् वारयति। पूर्णत्वे हेतुः - अनन्तोऽद्वय इति च। देश
कालपरिच्छेदरहितो वस्तुपरिच्छेदरहितोऽपि अमृतत्वोपपादनाय चतु
र्विधं क्रियाफलत्वं वारयति – स्वयंज्योतिर्निरञ्जन उपाधितो मुक्त
इति पदत्रयेण। अयं भावः - तत्र उत्पत्तिराद्य इत्यनेनैव निराकृता।

प्राप्तिरपि क्रियया ज्ञानेन वा भवेत् । क्रियया प्राप्तिः आत्मपदेनैव निराकृता । ज्ञानतः प्राप्तिं वारयति - स्वयंज्योतिरिति । विकृतिरपि तुषापाकरणेन अवघातेन व्रीहीणामिव उपाध्यपाकरणेन भवेत् । तत्तु असङ्गत्वान्न सम्भवतीत्याह - मुक्त उपाधित इति । संस्कारोऽपि किमप्यतिशयाधानेन, मलापाकरणेन वा भवेत् । तत्रातिशयाधानं पूर्णत्वेनैव निराकृतम् । मलापाकरणं निवारयति - निरञ्जन इति । निर्मल इत्यर्थः ॥२३॥ यस्मादेवम्भूतज्ञानान्मुच्यते इत्याह - एवँविधमिति । त्वां ये विचक्षते सम्यक् पश्यन्ति । कथम् ? आत्मात्मतया । आत्मा प्रत्यक् तस्य स्वरूपेण । न चैतत् पुत्रादिष्विव गौणमित्याह । सकलात्मनामपि स्वात्मानम् । केन पश्यन्ति ? गुरुरेवार्कः । तस्माल्लब्धा उपनिषत् । ज्ञानँ (प्रमाणम्) । तदेव सुचक्षुः । तेन । भव एवानृताम्बुधिस्तं ते तरन्तीव ॥२४॥ तत्र च ज्ञानेन तरन्तीति, तच्च तरन्तीवेति, तच्च आत्मात्मतया ज्ञानेन इत्यर्थत्रयं प्रतिज्ञातम् । तत्क्रमेण उपपाद्यते । तत्र च आत्मानमेवात्मतया इत्यनेन श्लोकेन ज्ञानेन तरन्तीत्युपपाद्यते । अज्ञानसंज्ञावित्यनेन तरन्तीवेत्येतत् । त्वामित्यादिश्लोकद्वयेन तु आत्मात्मतयेत्येतदुपपाद्यते । ननु ज्ञानेन कथं भवं तरन्तीति ? तस्य ज्ञानमूलत्वादित्याह - आत्मनमेवेति । तेनैव अज्ञानेनैव । प्रपञ्चितं प्रपञ्चः । रज्ज्वामहेर्भोग भवाभवौ सर्पशरीरस्य अध्यासापवादौ यथेति ॥२५॥ ननु ज्ञानेन तरन्त्येव । किमिदमुच्यते - तरन्तीवेति - तत्राह - अज्ञानसँज्ञाविति । अज्ञानेन सँज्ञा ययोस्तौ भवबन्धमोक्षौ । भवेन बन्धः । तन्मोक्षश्च । तौ द्वौ नाम प्रसिद्धौ । ऋतज्ञभावात् । ऋतश्चासौ ज्ञश्च

यो भावस्तस्मादन्यौ न स्तः। ननु कथं महानपलापः क्रियते ? परमार्थ विचारादित्याह - अजस्रेति। अखण्डानुभवरूपे परे शुद्धे आत्मनि नाज्ञानं न च बन्धः। अत एव न ज्ञानं न च मोक्षः। तरणौ सूर्ये रात्र्यहनी इवेति॥२६॥

ननु परमार्थज्ञानात् अज्ञानकृतो बन्धो निवर्तताम् आत्मात्मतयैव ज्ञानादिति कोऽयमाग्रह इत्याशङ्क्य यदध्यासादात्मनः पररूपास्फूर्ति तदपवादेन तत्रैव ज्ञानं युक्तमितीममर्थं विस्मयेन आक्रोशन्निवाह - त्वामिति। त्वामात्मानं परं देहादिं मत्वा, आत्मनि देहादिमध्यस्य, तथा परं देहादिमात्मानं मत्वा, देहादावात्मानमध्यस्य। अत्र नष्ट आत्मा बहिर्मृग्य इति चित्रम्। नहि गृहे नष्टं वने मृग्यत इत्यर्थः॥ विवेकिनस्तु प्रत्यक्स्वरूपे एव परमात्मानं विचिन्वन्तीत्याह - अन्तर्भव इति। भवतीति भवश्चिज्जडात्मकं शरीरम्। तन्मध्य एव त्वां मृगयन्ति। अतत् = जडम्। त्यजन्तोऽपवदन्तः। ननु सतो ज्ञानेन अलं, किमसतोऽपवादेनेत्याशङ्क्य अध्यस्तापवादं विना अधिष्ठानतत्त्वं न ज्ञायत इति सतां व्यवहारेणाह - असन्तमिति। अन्ति समीपे असन्तमपि अहिमन्तरेण तन्निषेधं विनेत्यर्थः। सन्तं गुणं रज्जुं सन्तः किमु यान्ति जानन्ति। अन्ति सन्तमपि गुणमिति वा न जानन्तीत्यर्थः। तस्मात् आत्मात्मतयैव ज्ञानान्मुक्तिरिति भावः॥२८॥

अध्यात्मरामायणे तारां प्रति श्रीरामोपदेशः -

श्रीराम उवाच -

अहङ्कारादिसम्बन्धो यावद्देहेन्द्रियैः सह।
संसारस्तावदेव स्यादात्मनस्त्वविवेकतः॥
मिथ्यारोपितसंसारो न स्वयं विनिवर्तते।
विषयान् ध्यायमानस्य स्वप्ने मिथ्यागमो यथा॥
अनाद्यविद्यासम्बन्धात् तत्कार्याहङ्कृतेस्तथा।
संसारोऽपार्थकोऽपि स्याद्रागद्वेषादिसङ्कुलः॥
मन एव हि संसारो बन्धश्चैव मनः शुभे।
आत्मा मनस्समानत्वमेत्य तद्गतबन्धभाक्॥
यथा विशुद्धः स्फटिकोऽलक्तकादिसमीपगः।
तत्तद्वर्णयुगाभाति वस्तुतो नास्ति रञ्जनम्॥
बुद्धीन्द्रियादिसामीप्यादात्मनः संसृतिर्बलात्।
आत्मा स्वलिङ्गं तु मनः परिगृह्य तदुद्भवान्॥
कामान् जुषन् गुणैर्बद्धः संसारे वर्ततेऽवशः।
आदौ मनो गुणा सृष्ट्वा ततः कर्माण्यनेकधा॥
शुक्ललोहितकृष्णानि गतयस्तत्समानतः।
एवं कर्मवशाज्जीवो भ्रमत्याभूतसम्प्लवम्॥
सर्वोपसंहृतौ जीवो वासनाभिः स्वकर्मभिः।
अनाद्यविद्यावशगास्तिष्ठत्यभिनिवेशतः॥
सृष्टिकाले पुनः पूर्ववासनामानसैः सह।
जायते पुनरप्येवं घटीयन्त्रमिवावशः॥

यदा पुण्यविशेषेण लभते सङ्गतिं सताम् ।
मद्भक्तानां सुशान्तानां तदा मद्विषया मतिः ॥
मत्कथाश्रवणे श्रद्धा दुर्लभा जायते ततः ।
ततः स्वरूपविज्ञानमनायासेन जायते ॥
तदाचार्यप्रसादेन वाक्यार्थज्ञानतः क्षणात् ।
देहेन्द्रियमनःप्राणाहङ्कृतिभ्यः पृथक्स्थितम् ॥
स्वात्मानुभवतः सत्यमानन्दात्मानमद्वयम् ।
ज्ञात्वा सद्योभवेन्मुक्तः सत्यमेव मयोदितम् ॥

श्रीमद्भागवते प्रह्लादकृतः असुरबालकेभ्य उपदेशः —

यतो न कश्चित् क्व च कुत्रचित् वा दीनः स्वमात्मानमलं समर्थः।
विमोचितुं कामदृशां विहारक्रीडामृगो यन्निगडो विसर्गः॥
ततो विदूरात् परिहृत्य दैत्याः दैत्येषु सङ्गं विषयात्मकेषु।
उपेत नारायणमादिदेवं स मुक्तसङ्गैरिषितोऽपवर्गः॥

नह्यच्युतं प्रीणयतो बह्वायासोऽसुरात्मजाः।
आत्मत्वात्सर्वभूतानां सिद्धत्वादिह सर्वतः॥

परावरेषु भूतेषु ब्रह्मान्तस्थावरादिषु।
भौतिकेषु विकारेषु भूतेष्वथ महत्सु च॥

गुणेषु गुणसाम्ये च गुणव्यतिकरे तथा।
एक एव परो ह्यात्मा भगवानीश्वरोऽव्ययः॥

प्रत्यगात्मस्वरूपेण दृश्यरूपेण च स्वयम्।
व्याप्यव्यापकनिर्देश्यो ह्यनिर्देश्यो विकल्पितः॥

केवलानुभवानन्दस्वरूपः परमेश्वरः।
माययान्तर्हितैश्वर्य ईयते गुणसर्गया॥

o o o o o o o o o o o

जन्माद्याः षडिमे भावा दृष्टा देहस्य नात्मनः।
फलानामिव वृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना॥

आत्मा नित्योऽव्ययः शुद्ध एकः क्षेत्रज्ञ आश्रयः।
अविक्रियः स्वदृग् हेतुर्व्यापकोऽसङ्ग्यनावृतः॥

एतैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनो लक्षणैः परैः।
अहं ममेत्यसद्भावं देहादौ मोहजं त्यजेत्॥

स्वर्णं यथा ग्रावसु हेमकारः क्षेत्रेषु योगैस्तदभिज्ञ आप्नुयात्।
क्षेत्रेषु देहेषु तथात्मयोगैरध्यात्मविद् ब्रह्मगतिं लभेत॥

अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्तास्त्रय एव हि तद्गुणाः।
विकाराः षोडशाचार्यैः पुमानेकः समन्वयात्॥

देहस्तु सर्वसङ्घातो जगत् तस्थुरिति द्विधा।
अत्रैव मृग्यः पुरुषो नेतिनेतीत्यतत् त्यजन्॥

अन्वयव्यतिरेकेण विवेकेनोशतात्मना।
सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरैः॥

बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति वृत्तयः।
ता येनैवानुभूयन्ते सोऽध्यक्षः पुरुषः परः॥

एभिस्त्रिवर्णैः पर्यस्तैर्बुद्धिभेदैः क्रियोद्भवैः।
स्वरूपमात्मनो बुध्येत् गन्धैर्वायुमिवान्वयात्।

एतद्द्वारो हि संसारो गुणकर्मनिबन्धनः।
अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपि पुंसः स्वप्न इवेष्यते॥

तस्माद् भवद्भिः कर्तव्यं कर्मणां त्रिगुणात्मनाम्।
बीजनिर्हरणं योगः प्रवाहोपरमो धियः।

तत्रोपायसहस्राणामयं भगवतोदितः।
यदीश्वरे भगवति यथा यैरञ्जसा रतिः॥

गुरुशुश्रूषया भक्त्या सर्वलब्धार्पणेन च।
सङ्गेन साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च।
श्रद्धया तत्कथायां च कीर्तनैर्गुणकर्मणाम्।

तत्पादाम्बुरुहध्यानात् तल्लिङ्गेक्षार्हणादिभिः॥
हरिः सर्वेषु भूतेषु भगवानास्त ईश्वरः।
इति भूतानि मनसा कामैस्तैः साधु मानयेत्॥
एवं निर्जितषड्वर्गैः क्रियते भक्तिरीश्वरे।
वासुदेवे भगवति यया संलभते रतिम्॥
निशम्य कर्माणि गुणानतुल्यान् वीर्याणि लीलातनुभिः कृतानि
यदातिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदं प्रोत्कण्ठ उद्गायति रौति नृत्यति॥
यदा ग्रहग्रस्त इव क्वचिद्धसत्याक्रन्दते ध्यायति वन्दते जनम्।
मुहुः श्वसन् वक्ति हरे जगत्पते नारायणेत्यात्ममतिर्गतत्रपः॥
तदा पुमान् मुक्तसमस्तबन्धनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृतिः।
निर्दग्धबीजानुशयो महीयसा भक्तिप्रयोगेण समेत्यधोक्षजम्॥
अधोक्षजालम्भमिहाशुभात्मनः शरीरिणः संसृतिचक्रशातनम्।
तद् ब्रह्म निर्वाणसुखं विदुर्बुधास्ततो भजध्वं हृदये हृदीश्वरम्॥
कोऽतिप्रयासोऽसुरबालका हरेरुपासने स्वे हृदि छिद्रवत् सतः।
स्वस्यात्मनः सख्युरशेषदेहिनां सामान्यतः किं विषयोपपादनैः।
रायः कलत्रं पशवः सुतादयो गृहा मही कुञ्जरकोशभूतयः।
सर्वेऽर्थकामाः क्षणभङ्गुरायुषः कुर्वन्ति मर्त्यस्य कियत् प्रियं चलाः।
एवं हि लोकाः क्रतुभिः कृता अमी क्षयिष्णवः सातिशया न निर्मलाः।
तस्माददृष्टश्रुतदूषणं परं भक्त्यैकयेशं भजतात्मलब्धये॥
यदर्थ्यर्थ्येह कर्माणि विद्वन्मान्यसकृन्नरः।
करोत्यतो विपर्यासममोघं विन्दते फलम्॥

सुखाय दुःखमोक्षाय सङ्कल्प इह कर्मिणः।
सदाप्नोतीहया दुःखमनीहायाः सुखावृतः॥
कामान् कामयते काम्यैर्यदर्थमिह पूरुषः।
स वै देहस्तु पारक्यो भङ्गुरो यात्युपैति च॥
किमु व्यवहितापत्यदारागारधनादयः।
राज्यं कोशगजामात्यभृत्याप्ता ममतास्पदाः॥
किमेतैरात्मनस्तुच्छैः सह देहेन नश्वरैः।
अनर्थैरर्थसङ्काशैर्नित्यानन्दमहोदधेः॥
निरूप्यतामिह स्वार्थः कियान् देहभृतोऽसुराः।
निषेकादिष्ववस्थासु क्लिश्यमानस्य कर्मभिः॥
कर्माण्यारभते देही देहेनात्मानुवर्तिना।
कर्मभिस्तनुते देहमुभयं त्वविवेकतः॥
तस्मादर्थाश्च कामाश्च धर्माश्च यदपाश्रयाः।
भजतानीहयात्मानमनीहं हरिमीश्वरम्॥
सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्मेश्वरः प्रियः।
भूतैर्महद्भिः स्वकृतैः कृतानां जीवसंज्ञितः॥
देवोऽसुरो मनुष्यो वा यक्षो गन्धर्व एव च।
भजन् मुकुन्दचरणं स्वस्तिमान् स्यात् यथा वयम्॥
नालं द्विजत्वं देवत्वमृषित्वं वासुरात्मजाः।
प्रीणनाय मुकुन्दस्य न वृत्तं न बहुज्ञता॥
न दानं न तपो नेज्या न शौचं न व्रतानि च।

प्रीयतेऽमलया भक्त्या हरिरन्यद् विडम्बनम् ॥
ततो हरौ भगवति भक्तिं कुरुत दानवाः।
आत्मौपम्येन सर्वत्र सर्वभूतात्मनीश्वरे ॥
दैतेया यक्षरक्षांसि स्त्रियः शूद्रा व्रजौकसः।
खगा मृगाः पापजीवाः सन्ति ह्यच्युततां गताः॥
एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसः स्वार्थः परः स्मृतः।
एकान्तभक्तिर्गोविन्दे यत् सर्वत्र तदीक्षणम् ॥

भद्वयं मद्वयं चैव ब्रत्रयं वचतुष्टयम्।
अनापलिंककूस्कादि पुराणं तु नवद्वयम्॥
पुराणानि

 विष्णुपुराणे ६ अंशे ७तमाध्याये ९२ श्लोकादारभ्य

तस्यैव कल्पनाहीनं स्वरूपग्रहणं हि यत्।
मनसा ज्ञाननिष्पाद्यं समाधिः सोऽभिधीयते ॥९२॥
विज्ञानं प्रापकं प्राप्ये परे ब्रह्मणि पार्थिव।
प्रापणीयस्तथैवात्मा प्रक्षीणाशेषभावनः ॥९३॥
क्षेत्रज्ञः करणी ज्ञानं करणं तस्य तेन तत्। कर्ता
निष्पाद्य मुक्तिकार्यं वै कृतकृत्यो निवर्तते ॥९४॥
तद्भावभावमापन्नस्ततोऽसौ परमात्मना।
भवत्यभेदी भेदश्च तस्याज्ञानकृतो भवेत् ॥९५॥
विभेदजनकेऽज्ञाने नाशमात्यन्तिकं गते।
आत्मनो ब्रह्मणो भेदमसन्तं कः करिष्यति ॥९६॥
इत्युक्तस्ते मया योगः खाण्डिक्य परिपृच्छतः।
संक्षेपविस्ताराभ्यां तु किमन्यत् क्रियतां तव ॥

तत्रैव
आत्मप्रयत्नसापेक्षा विशिष्टा या मनोगतिः।
तस्या ब्रह्मणि संयोगो योग इत्यभिधीयते ॥३१॥
एवमत्यन्तवैशिष्ट्ययुक्तधर्मोपलक्षणः।
यस्य योगः स वै योगी मुमुक्षुरभिधीयते ॥३२॥
योगयुक् प्रथमं योगी युञ्जानो ह्यभिधीयते।
विनिष्पन्नसमाधिस्तु परं ब्रह्मोपलब्धिमान् ॥३३॥

श्रीमद्भागवते ११ स्कन्धे
कृष्णोद्धवसंवादः

श्रीभगवानुवाच -
त्वं तु सर्वं परित्यज्य स्नेहं स्वजनबन्धुषु ।
मय्यावेश्य मनः सम्यक् समदृग् विचरस्व गाम् ॥
यदिदं मनसा वाचा चक्षुर्भ्यां श्रवणादिभिः ।
नश्वरं गृह्यमाणं च विद्धि मायामनोमयम् ॥
पुंसोऽयुक्तस्य नानार्थो भ्रमः स गुणदोषभाक् ।
कर्माकर्मविकर्मेति गुणदोषधियो भिदा ॥
तस्माद्युक्तेन्द्रियग्रामो युक्तचित्त इदं जगत् ।
आत्मनीक्षस्व विततमात्मानं मय्यधीश्वरे ॥
ज्ञानविज्ञानसंयुक्त आत्मभूतः शरीरिणाम् ।
आत्मानुभवतुष्टात्मा नान्तरायैर्विहन्यसे ॥
दोषबुद्ध्योभयातीतो निषेधान्न निवर्तते ।
गुणबुद्ध्या च विहितं न करोति यथार्भकः ॥
सर्वभूतसुहृच्छान्तो ज्ञानविज्ञाननिश्चयः ।
पश्यन् मदात्मकं विश्वं न विपद्येत वै पुनः ॥

× × ×

प्रायेण मनुजा लोके लोकतत्त्वविचक्षणाः ।
समुद्धरन्ति ह्यात्मानमात्मनैवाशुभाशयात् ।
आत्मनो गुरुरात्मैव पुरुषस्य विशेषतः ।
यत्प्रत्यक्षानुमानाभ्यां श्रेयोऽसावनुविन्दते ॥

पुरुषत्वे च मां धीराः सांख्ययोगविशारदाः ।
आविस्तरां प्रपश्यन्ति सर्वशक्त्युपबृंहितम् ॥
एकद्वित्रिचतुष्पादो बहुपादस्तथापदः ।
बह्व्यः सन्ति पुरः सृष्टास्तासां मे पौरुषी प्रिया ॥
अत्र मां मृगयन्त्यद्धा युक्ता हेतुभिरीश्वरम् ।
गृह्यमाणैर्गुणैर्लिङ्गैरग्राह्यमनुमानतः ॥

x x x

सुप्तस्य विषयालोको ध्यायतो वा मनोरथः ।
नानात्मकत्वाद् विफलस्तथा भेदात्मधीर्गुणैः ॥

x x x x x

विलक्षणः स्थूलसूक्ष्माद् देहादात्मेक्षिता स्वदृक् ।
यथाग्निर्दारुणो दाह्यात् दाहकोऽन्यः प्रकाशकः ॥
निरोधोत्पत्त्यणुबृहन्नानात्वं तत्कृतान् गुणान् ।
अन्तः प्राविष्ट आधत्त एवं देहगुणान् परः ॥
योऽसौ गुणैर्विरचितो देहोऽयं पुरुषस्य हि ।
संसारस्तन्निबन्धोऽयं पुंसो विद्याच्छिदात्मनः ॥
तस्माज्जिज्ञासयात्मानमात्मस्थं केवलं परम् ।
सङ्गम्य निरसेदेतद् वस्तुबुद्धिं यथाक्रमम् ॥

यथा प्रयान्ति संयान्ति स्रोतोवेगेन बालुकाः।
संयुज्यन्ते वियुज्यन्ते तथा कालेन देहिनः॥
यथा धानासु वै धाना भवन्ति न भवन्ति च
एवं भूतेषु भूतानि चोदितानीशमायया॥
वयं च त्वं च ये चेमे तुल्यकालाश्चराचराः।
जन्ममृत्योर्यथा पश्चात् प्राङ्नैवमधुनापि भोः॥
भूतैर्भूतानि भूतेशः सृजत्यवति हन्त्यजः।
आत्मसृष्टैरस्वतन्त्रैरनपेक्षोऽपि बालवत्॥
देहेन देहिनो राजन् देहाद्देहोऽभिजायते।
बीजादेव यथा बीजं देह्यर्थ इव शाश्वतः॥ भूम्यादिरिव
देहदेहिविभागोऽयमविवेककृतः पुरा। अनाद्यविद्याकृतः
जातिव्यक्तिविभागोऽयं यथा वस्तुनि कल्पितः॥ सद्वस्तुनि

सर्वेऽपि सुखदा नेमे शोकमोहभयार्तिदाः।
गन्धर्वनगरप्रख्याः स्वप्नमायामनोरथाः॥
दृश्यमाना विनार्थेन न दृश्यन्ते मनोभवाः।
कर्मभिर्ध्यायतो नाना कर्माणि मनसोऽभवन्॥
अयं हि देहिनो देहो द्रव्यज्ञानक्रियात्मकः।
देहिनो विविधक्लेशसन्तापकृदुदाहृतः॥
तस्मात् स्वस्थेन मनसा विमृश्य गतिमात्मनः।
द्वैते ध्रुवार्थविश्रम्भं त्यजोपशममाविश॥

यो नोऽस्माकं धियश्चित्तान्यन्तर्यामिस्वरूपतः।
प्रचोदयात्प्रेरयेच्च तस्य देवस्य सुव्रताः।
दीप्तस्य सर्वजन्तूनां प्रत्यक्षस्य स्वभावतः।
सवितुः स्वात्मभूतं तु वरेण्यं सर्वजन्तुभिः।
भजनीयं द्विजैर्भर्गः तेजश्चैतन्यलक्षणम्।
स्वमायाशक्तिसम्भिन्नशिवरुद्रादिसंज्ञितम्।
नीलग्रीवं विरूपाक्षं साम्बमूर्त्युपलक्षितम्।
आदित्यदेवतायास्तु प्रेरकं परमेश्वरम्।
आदित्येन परिज्ञातं वयं धीमह्युपास्महे।

[illegible] ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ -; (ಪ್ರಶ್ನೆಯ [illegible]
[illegible]) ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು [illegible]
ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ ಸರ್ವಜ್ಞ ಸರ್ವಶಕ್ತನಾಗ [illegible]

यदि सत्यं भवेद्विश्वं सुषुप्तावुपलभ्यताम्।
यन्नोपलभ्यते किञ्चिदतोऽसत् स्वप्नवन्मृषा॥

धर्मार्थं व्यवहारार्थं यात्रार्थमिति चात्मनः।
दर्शितोऽयं मयाचारो धर्ममुद्वहतां धुरम्॥ ११-२१-४

कामिनः कृपणा लुब्धाः पुष्पेषु फलबुद्धयः। भागवते
अग्निमुग्धा धूमतान्ता स्वं लोकं न विदन्ति ते॥ ११-२१-२७

स्वप्नोपममम्मुं लोकमसन्तं श्रवणप्रियम्।
आशिषो हृदि सङ्कल्प्य त्यजन्त्यर्थान् यथा वणिक्॥ ११-२१-३१

भगवान् सर्वभूतेषु लक्षितः स्वात्मना हरिः।
दृश्यैर्बुद्ध्यादिभिर्द्रष्टा लक्षणैरनुमापकैः॥ २-२-३५

मिथ्यारूपकारणेन सत्यकार्योत्पत्तिः सम्भवति
स्वप्ने व्याघ्रदर्शनेन सत्यनिद्राभङ्गकार्यं भवति।

विश्वं वै ब्रह्म तन्मात्रं संस्थितं विष्णुमायया।
ईश्वरेण परिच्छिन्नं कालेनाव्यक्तमूर्तिना॥

आत्मापरोक्षोऽतः तत्सिद्धौ न प्रमाणापेक्षा, अथापि आत्मनः स्वप्रकाशतया स्वतः स्फूर्तौ मानं नापेक्ष्यत इति व्युत्पत्तिसिद्धये प्रमाणमपेक्षितं भवति। अतस्तादृशव्युत्पत्तिसिद्धये श्रुतिरपेक्षिता। प्रमाणत्वेन

प्रमातुः स्वरूपम् = साधिष्ठान बुद्धिस्थचिदाभासरूपम्
कूटस्थः प्रतिबिम्बः

सायणप्रक्रिया

यथा लोके साकल्येन राहुग्रस्तश्चन्द्रमाः स्वकीयोज्ज्वलत्वस्य आच्छादितत्वेन स्वयं मलिनोऽम्बरे भासमानो राहुं चावभासयन् तेन राहुणा तादात्म्यं प्राप्त इवावभासते। एवमद्वयानन्दैकरसश्चिदात्मा स्वयमनादिरूपाविद्यापटलेनावृतः सन् अद्वितीयत्वस्य आनन्दैकरसत्वस्य च आच्छादितत्वेन बहुविधद्वैतरूपेण जगता युक्तो दुःखी, स्वचैतन्येन स्वात्मानमविद्यां चावभासयन् अविद्यया तादात्म्यं प्राप्त इव अहमज्ञ इत्येकीकृत्य व्यवहरति। सोऽयमेकीकारोऽविद्याग्रन्थिः। स च बोधेन विकीर्णो भवति। यथा राहुणा विमुक्तं चन्द्रमण्डलमुज्ज्वलं भासते तथा बोधेन आच्छादिकायां अविद्यायां निवृत्तायां अद्वितीयत्वं आनन्दैकरसत्वं चाविर्भवति' तदिदमविद्याग्रन्थेर्विकीर्णत्वम्।

एकस्यैव भावरूपाज्ञानस्य स्वाश्रयं प्रत्यावरकत्वाकारेण अविद्यात्वम्। विचित्रकार्यजनकत्वाकारेण मायात्वम्। अतो अविद्याया इव मायाया अपि तत्त्वज्ञानं निवर्तकम्।

गुरूपदेशसारः –

आशां छिन्धि विषोपमेषु विषयेष्वेषैव मृत्योः सृतिः
त्यक्त्वा जातिकुलाश्रमेष्वभिमतिं मुञ्चातिदूरात् क्रियाः।
देहादावसति त्यजात्मधिषणां प्रज्ञां कुरुष्वात्मनि
त्वं द्रष्टास्यमलोऽसि निर्द्वयपरब्रह्मासि यद्वस्तुतः॥

→ विवेकचूडामणि ३७८

...स्थानमेव मातुः परिणामः न स्वतः
स्वतस्तु विवर्त इत्युच्यते

आत्मा द्विविधः - जीवात्मा परमात्मा चेति ।

यदा चेतनः त्रिविधदेहैरात्मनस्तादात्म्यं भजते = अभेदमभिमन्यते तदा जीवरूपो भवति भोक्त्रात्मना च परिणमति स एव नामरूपप्रपञ्चेनात्मनस्तादात्म्यं भजते = जगद्रूपेण यदा भाति तदा भोग्यरूपेण परिणमति ईश्वरश्च भवति । प्रेरयिता

शरीरत्रयजगद्भ्यां स्वात्मनो विवेके जाते सति भोक्तृभोग्यरूपरहितः शुद्ध आत्मा इति प्रतिपत्तिः जायते । सैव विद्या ।

एकमेव वस्तु { शास्त्रगम्यत्वाकारेण ब्रह्म
मानसप्रत्यक्षत्वाकारेण आत्मा

तत्र जगत्कारणत्वसर्वज्ञत्वादीनां परोक्षत्वेन धर्मिणि परोक्षत्वभ्रमः । अहंप्रत्ययरूपेण मानसप्रत्यक्षेण प्रतीयमानानां देहादीनां अब्रह्मत्वेन तत्साक्षिणि चिदात्मन्यपि अब्रह्मत्वभ्रमः ॥

कार्यं त्रिविधम् आरम्भरूपं, परिणामरूपं, विवर्तरूपं चेति

उपादानसमसत्ताककार्यापत्तिः = आरम्भे परिणामे च ।

उपादानविषमसत्ताककार्यापत्तिः - विवर्ते

यथा ऊषरे जलं यथा च ब्रह्मणि जगत् ॥

वेदो हि मन्त्रब्राह्मणभेदेन द्विविधः। ब्राह्मणं चाष्टधा भिन्नम् तद्भेदास्तु वाजसनेयिभिराम्नायते - इतिहासः, पुराणम्, विद्या, उपनिषदः, श्लोकाः, सूत्राणि, अनुव्याख्यानानि व्याख्यानानि चेति। भृगुर्वै वारुणिरित्यादिरितिहासः१ यतो वा इमानि भूतानीत्यादिकं पुराणम् २, उपास्तयो विद्याः ३, रहस्यार्थोपदेशाः उपनिषदः ४, श्लोकास्तु तत्र तत्रोदाहरिष्यन्ते ५, ब्रह्मविदाप्नोति परमित्यादिकं सूत्रम् ६, सत्यं ज्ञानमनन्तमित्यादिकमनुव्याख्यानम् ७, तस्मिन्ननुव्याख्याने यो बुभुत्सितोऽर्थविशेषः तस्य विस्पष्टमासमन्तात् कथनं व्याख्यानम् ८।

भागवते श्रुतिगीता - तद्व्याख्यायां श्रीधरः —

ननु यदि प्रपञ्चो नाम नास्त्येव, तदा असता तेन न चैतन्यस्य सम्बन्धगन्धोऽपि, तर्हि किमपराद्धं जीवेन, यतोऽयं संसरति? किं वा बहुपुण्यमीश्वरस्य, यतः सः नित्यमुक्तः? किंविषयं च तदा कर्मकाण्डम्? (त्रयः प्रश्नाः) इत्यपेक्षायाम् श्रुतय एव जीवेश्वर विशेषं वदन्ति यथा द्वा सुपर्णा - अजामेकां - इत्याद्याः स यदजया इत्यादिश्लोकः - तत्रायमर्थः - एकोऽपि चेतनः माययाविद्यया युक्तो यर्हि तदा संसरति। स्थितप्रज्ञस्तु विमुक्त एव अमुक्तविषयं कर्मकाण्डम्॥

ज्ञानं शास्त्रोत्थम् = विज्ञानं अनुभवः

प्रकृतिपुरुषविवेकः एतेन तादात्म्यानुभवः सिध्यति

कार्यकारणविवेकः एतेन अभेदानुभवः अद्वैत

नित्यानित्यवस्तुविवेकः एतेन निरन्तरानुभवः

तत्त्वविवेकः एतेन पूर्णानुभवः

क्षेत्रक्षेत्रज्ञविवेकः एतेन अखण्डानुभवः

उपाधितदुपहितविवेकः एतेन तदैक्यानुभवः ऐक्य

बिम्बप्रतिबिम्बविवेकः एतेन अद्वैतानुभवः शुद्ध

मायामायाविविवेकः एतेन असङ्गानुभवः

पञ्चभूतविवेकः }
पञ्चकोशविवेकः } अन्तर्याम्यनुभवः

दृग्दृश्यविवेकः = सत्यानुभवः

व्यक्ताव्यक्तविवेकः }
मूर्तामूर्तविवेकः } सूक्ष्मानुभवः

आधाराधेयविवेकः }
अधिष्ठानारोपितविवेकः } मूलानुभवः

ऋत सत्य शब्दयोरर्थभेदः —

ऋतं = अनारोपितं वस्तु ॥ सत्यं = अबाध्यं वस्तु ॥
मानसिकम्   वाचिकम्

शास्त्राध्ययनाददद्वैतसिद्धिः इति। लोकजीवनपरीक्षणेनापि
यमेवार्थः निश्चीयते। ऐतरेयोपनिषदि सन्तानकथा —
त्यात्मा + पत्न्यात्मा = पुत्रात्मा ॥ अत्र विशेषणत्रयपरित्यागे
ात्मा एक एवेति निर्णयः।

प्रकृतिरिति कारणावस्थमुच्यते।
क्षेत्रमिति कार्यावस्थमुच्यते।

कलीनां समूहः कैलम्। तत् अस्यते अत्रेति कैलासः।
[illegible]

ब्रह्म ज्ञेयापेक्षया ज्ञानमित्युच्यते — तदेव
कार्यजगदपेक्षया शक्तिरित्युच्यते ॥
साक्ष्यदृष्ट्या साक्षीत्युच्यते ॥
वस्तुतस्तु शुद्धपरमानन्दचैतन्यमात्रं ब्रह्म ॥

आत्मा क्षेत्रज्ञ इत्युक्तः संयुक्तः प्राकृतैर्गुणैः।
तैरेव तु विनिर्मुक्तो ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥

रुद्रशब्दनिर्वचनम् — रुद् वैदिकः शब्दः (वेदराशिरिति यावत्)
तं द्रवति प्राप्नोति इति रुद्रः। वेदप्रतिपाद्य इत्यर्थः। (गोविन्दनामे

पञ्चशीर्षां दशभुजां षट्कुक्षिं वेदमातरम्।
त्रिमूर्तिजननीमम्बां गायत्रीं त्रिपदां भजे॥

चतुर्णां वेदानां चत्वार उपनिषद्भागाः, तथेतिहासपुराणानि पञ्च
त एते ज्ञानप्रतिपादकत्वात् मुख्याङ्गशीर्षवत् शीर्षाणि यस्याः सा प
गायत्री। दशभुजा दशदिग्व्याप्ता। वेदाङ्गानि षट् कुक्षिरिव कुक्षिः
त्रीणि पदानि पादाः यस्याः सा त्रिपदा।

छान्दोग्ये - चतुष्पदा षड्विधा गायत्री — तत्र भाष्यम् —
चतुष्पदा षडक्षरपदा छन्दोरूपा सती भवति - गायत्री
षड्विधा वाग्.भूत.पृथिवी.शरीर.हृदय.प्राण.रूपा सती षड्विध